شىنجاڭ
تارىخ ماتىرىياللىرى

10

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

شىنجاڭ
تارىخ ماتېرىياللىرى

10

جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى تەتقىقات ھەيئىتى.

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇندەرىجە

قاماقتا ئېلىنىپ قاماقتىن چىققانغا قەدەر
— 1942 - يىلدىن 1946 - يىلغىچە شىڭشىسەي
تۈرمىسىدە دۈشمەنگە قارشى قىلىنغان كۈرەش
پائالىيەتلىرىدىن خاتىرە .... ماجياۋسۇڭ (1)
ئابلىمىت تەرجىمىسى

شىڭشىسەينىڭ سىياسى قايىنىمىدا
.... چېن فاڭبو (67)
مەمەت تۇرسۇن تەرجىمىسى

1943 -، 1944 - يىللىرى لەنجۇ - شىنجاڭ تاشيولىدا
پارتىلىغان مىنا ئاۋازى .... دۇشۇيزىڭ(108)
خېۋىر تومۇز تەرجىمىسى

گومىنداڭ ھەربى ئىشلار كومىتېتى شىنجاڭغا
ئەۋەتكەن كادىرلار ئەترىدىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى
.... پەن رۇڭلى(117)
ئەيسا ھوشۇر تەرجىمىسى

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى (10)
جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭەشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللار تەتقىقات ھەيئىتى
※
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھەر ئازادلىق كوچا №306)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ 7220 - زاۋۇتتا بېسىلدى
فورماتى: 1092 × 787 مم 1/32 باسما تاۋىقى: 11.25
1983 - يىل 6 - ئاي 1 - نەشرى
1983 - يىل 8 - ئاي 1 - بېسىلىشى
كىتاب نومۇرى: M11098.123
تىرازى: 1 — 8،500
باھاسى
(ئىچكى ق

جۇشياۋلياڭنىڭ بەنگەنىنى 1945 - يىلى چۆچەككە
تەشۋىق-هال سوراشقا ئەۋەتكەنلىگىنىڭ باش-ئاخىرى
.... ئوۋۇياڭ، ۋىن لىڭ (128)
ئەيسا هوشۇر تەرجىمىسى

ئۈرۈمچى بىلەن غۇلجا ئارىلىغىدا بولغان ۋەقەلەر
.... شى جىمىڭ (159)
ئەيسا هوشۇر تەرجىمىسى

گومىنداڭنىڭ زاپاس 7 - دىۋىزىيىسىنىڭ گۇللىنىشى
ۋە زاۋاللىققا يۈز تۇتۇشىنىڭ قىسقىچە ئۆتمۈشى
.... دۇشۇيزىڭ (183)
ئەيسا هوشۇر تەرجىمىسى

ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە
قايتىش جەريانىدىن ئەسلىمىلەر
.... باۋ دېيەنخۇا (201)
ئەيسا هوشۇر تەرجىمىسى

قۇمۇلدىكى بۇلاڭچىلىق ۋەقەسىدىن كورگەن-بىلگەنلىرىم
.... جاۋشىيىڭ (234)
ئەيسا هوشۇر تەرجىمىسى

شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولۇش ھارپىسىدىكى
ئۆلكىلىك پىرقە .... لى فەنچۈن (242)
ئەيسا هوشۇر تەرجىمىسى

شىنجاڭ ئۆلكىلىك هوكۇمەت ئەزالىرىنىڭ ئىسىملىكى
(1946 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى)...... (259)
شىنجاڭ تىنچ ئازات بولۇش ئالدىدا جاڭجىجۇڭ،
تاۋسىيۈي، بۇرهان شەهىدىلەر ئوتتۇرىسىدا
ئالماشتۇرۇلغان تېلېگراممىلار .... (261)
جېۋىر تومۇر تەرجىمىسى

چىڭ خاندانلىغىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىن ياڭ،
جىنلارنىڭ شىنجاڭغا هوكۇمرانلىق قىلغان
ۋاقتىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى باج تۈزۈملىرى
ۋە هاكىملار .... سەيخېڭسىڭ (275)
ئەشرەپ ئابدۇللا تەرجىمىسى

چىڭ خاندانلىغىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىن ياڭ،
جىن هوكۇمرانلىغىغا قەدەر شىنجاڭ مائارىپىنىڭ
قىسقىچە ئەهۋالى .... سەيخېڭسىڭ (290)
قۇربان مەهەممەت تەرجىمىسى

مۇندىن 70 يىل بۇرۇنقى شىنجاڭ قول سانائىتىنىڭ

قىسقىچە ئەھۋالى .... جى لو (314)
قۇربان مەھەممەت تەرجىمىسى

شىنجاڭ سەرەڭگە سانائىتىنىڭ قۇرۇلۇش ئەھۋالىدىن قىسقىچە تونۇشتۇرۇش .... ۋاڭ زەييۈەن (335)
ئىبراھىم روزى تەرجىمىسى

قاماققا ئېلىنىپ، قاماقتىن چىققانغا قەدەر

1942 - يىلدىن 1946 - يىلىغىچە شىڭشىسەي تۈرمىسىدە دۈشمەنگە قارشى قىلىنغان كۈرەش پائالىيەتلىرىدىن خاتىرە

ماجياۋسۇڭ (مارۇپ)

ئاپتوردىن:

مەن 1968 - يىلدىن 1973 - يىلغا قەدەر لىن بياۋ ۋە ”4 كىشىلىك گۇرۇھ“نىڭ تۈرمىسىدە خوتەندە (بىر يىل) ئۈرۈمچىدە (5 يىل) جەمى 6 يىل قاماقتا ياتتىم. ئەينى يىللاردا كاڭشىڭ باشچىلىقىدىكى مەخسۇس ئەنزە گۇرۇپپىسى، 1942 - يىلدىن 1946 - يىلغا قەدەر شىڭشىسەي، گومىنداڭ تۈرمىسىدە قامىلىپ 1946 - يىلى 6 - ئايدا بوشۇتۇلۇپ يەنئەنگە قايتىپ كەتكەن زور بىر تۈركۈم يولداشلارغا خائىن دەپ قارا چاپلىدى. بۇ خاتىرە 1972 - يىلى 11 - ئايدا مەخسۇس ئەنزە گۇرۇپپىسىغا يازغان نۇرغۇن ماتېرىياللىرىمدىن بىرسى.

ماتېرىيالدىكى پولاتتەك تارىخىي پاكىتلار بۇ بىر تۈركۈم كىشىلەرنىڭ خائىن بولماستىن، بەلكى پارتىيىنىڭ

سادىق جەكچىلىرى ئىكەنلىگىمىزنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. مەن بۇ ئارقىلىق لىن بياۋ، كاڭ شېڭ، جياڭ چىڭ قاتارلىق ئەكسىلئىنقىلاۋىي گورۇھىنىڭ بىزگە قارا چاپلاپ زىيانكەشلىك قىلغانلىقىنى پاش قىلىمەن ۋە قاتتىق رەددىيە بېرىمەن، پارتىيە تارىخى يېزىش بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان يولداشلارنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن بۇ ماقالىنى ئالاھىدە قايتىدىن كوچەردىم.

1980 - يىلى 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

1. نەزەربەنت قىلىنغان مەزگىل

(1942 - يىل 9 - ئاينىڭ 17 - كۈنىدىن 1943 - يىل 2 - ئاينىڭ 7 - كۈنىگە قەدەر ئۈرۈمچى شەھەر ئۈچ بۇرجەك كوچىسىدىكى «ۋاقىتلىق مېھمانخانىدا»)

1) 1942 - يىلى 9 - ئايدا، دەل 8 - ئارمىيىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرىش باشقارمىسى بارلىق خادىملارنى ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ جەنۇبىدىكى «باخۇلياڭ» غا توپلاپ، بىر تەرەپتىن شىنجاڭدىن چېكىنىشنىڭ تەييارلىق خىزمىتىنى جىددى ئىشلەپ، يەنە بىر تەرەپتىن كۆپچىلىكنى ئىستىل تۈزىتىشكە تەشكىللەپ ئۆگىنىش قىلىۋاتقان چېغىمىز ئىدى. 9 - ئاينىڭ 17 - كۈنى چۈشلۈك ئويقۇدىن ئەمدىلا تۇرغان ئىدۇق. شىڭ شىسەي مېھمان چاقىرىش نامى بىلەن لىن جىلۇ، لى شياۋپىڭ، لى جۇلياڭ، خۇجيەن، ۋاڭمو، يۈيسۈن، بەيدافاڭ، ساۋجيەنپې، چېڭ خاۋرەن، دۇەن جىڭچى، ماشۇ، ليۇمىيەن، چېڭ جۈنسۇ، ۋۇ نەيجۈن، جاڭ يۈلەن ۋە مېنى ئۈرۈمچى شەھەر ئىچى ئۈچ بۇرجەكتىكى ۋاقىتلىق مېھمانخانىغا نەزەربەنت قىلدى. ھويلا ئىچىدە، ئۆيلەرنى ئەركىن ئارىلاپ يۈرۈشىمىزگە، گېزىت كۆرۈشىمىزگە يول قويۇلاتتى. 10 ئادەم بىر جوزىدا «مېھمان» تامىقى يەيتتۇق، «كۈتكۈچىلەر» بىزنى «ئەپەندى» دەپ ئاتايتتى، لېكىن ھويلىنىڭ سىرتىغا چىقىشقا رۇخسەت قىلىنمايتتى، ھويلا ئەتراپىغا ساقچىلار پوس قويۇپ قاتتىق ساقلايتتى. بۇ نەزەربەنت قىلىنغان ھاياتىمىزنىڭ باشلىنىشى ئىدى.

2) ئىككىنچى كۈنى بىز دەرھال ۋاقىتلىق پارتىيە ياچېيكىسى قۇرۇپ چىقتۇق، لىن شياۋپىڭ شۇجىلىققا، لىن جىلۇ، لى جۇلياڭ، خۇجيەنلەر ھەيئەتلىككە تەيىنلەندى. بىز بىرنەچچە پارتىيە گۇرۇپپىسىغا بۆلۈندۇق، مەن لىن جىلۇ باشلىق بولغان گۇرۇپپىغا بۆلۈندۈم.

3) پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە تەشكىللىنىپ ئۆگىنىشنى باشلىۋەتتۇق. 9 - ئاينىڭ ئاخىرىدىن 11 - ئايغىچە ئۆگىنىشنىڭ مەركىزىي مەزمۇنى داۋاملىق ئىستىل تۈزىتىش بولدى، ماۋجۇشىنىڭ 3 چوڭ ئىستىلنى تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدىكى دوكلادى ئاساسىي ماتېريال قىلىندى. ئىستىل تۈزىتىشكە ئائىت 10 نەچچە ھۆججەت ۋە يولداش چېن تەنچيۇنىڭ ئىستىل

تۈزىتىش توغرىسىدىكى سەپەرۋەرلىك دوكلادى قوشۇمچە ماتېرىيال قىلىندى. ئۇچاغدا ھوججەت بولمىغانلىقتىن پەقەت ئەسلەشكە كوپچىلىكنىڭ سوھبەت، مۇزاكىرىسىگەتايىناتتۇق. بۇنداق قىلىشتىن مەقسەت — ئېڭىمىزنى ئۇستۇرۇپ، ئەگەر رەسمى قولغا ئېلىنىپ قامالغاندىمۇ بىر كومپارتىيە ئەزاسىدا بولىدىغان ئالىجاناپ ئىنقىلاۋي خىسلەتنى ساقلاش ئىدى. ئۈگىنىش داۋامىدا ئۈگىنىشتىن ئالغان تەسىراتىمىزنى سوزلەپ ئىرادىمىزنى بىلدۈردۇق. يولداش لى شياۋپىڭ كوپچىلىككە شاۋ چۇنۋي، يۇن دەيىڭ، فاڭ جۈمىڭ قاتارلىق ئىنقىلاۋي قۇربانلارنىڭ قەيسەرلىك بىلەن كۈرەش قىلغان ئىش ئىزلىرىنى سوزلەپ بەردى. شۇنداقلا ھەركۈنى 2 سائەت رۇسچە ئۈگەندۇق. ئايرىم يولداشلار مەدىنىيەت ئۈگەندى.

4) 10 - ئاينىڭ ئاخىرىدىن 11 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىغىچە، ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىن قايتۇرۇپ كەلگەن گوجىيۇەن، تەن گۈيبياۋ، شۇي لياڭ، گاۋدىڭباڭ، جىڭ يىشىڭلارمۇ قاماققا ئېلىنغانلىقتىن، ئۇلارمۇ بىزنىڭ ئۈگىنىشىمىزگە قاتناشتى.

5) 11 - ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنىدىن باشلاپ بىر قىسىم ۋاقىت چىقىرىپ ئىستىل تۈزىتىش ئۈگىنىشى ئېلىپ باردۇق، يەنە بىر قىسىم ۋاقىتتا ۋ ك پ ب تارىخىنى ئۈگەندۇق، ئىككىنچى يىلى 2 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ۋ ك پ ب تارىخىنىڭ يۇقۇرقى بىر قىسمىنى ئۈگىنىپ بولدۇق.

6) مۇشۇمەزگىل ئىچىدە 11 - ئاي ۋاقىتلىرى بولسا كېرەك، لى شياۋپىڭ، چېن تەنچيۇنىڭ ئوز قەلىمى بىلەن «ئىشلىرىم ئوز يولىدا كېتىپ بارىدۇ، ئەنسىرىمەڭلەر» دەپ يازغان بىر بەت قەغەزنى كوتىرىپ كىرىپ ھەممەيلەنگە ئوقۇپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، 8 - ئارمىيە ئىش بېجىرىش باشقارمىسىنىڭ «باخۇلياڭ» دىكى ۋاقىتلىق ئورنىدىن ھەر بىرىمىزگە 30 يۈەندىن شىنجاڭپۇلى ئەۋەتىپ بەردى.

7) بىز بىر مەزگىل ئىچىدە گېزىتتىن، خەلقارادا 3 - ئىنتېرناتسىونالنى تارقىتىۋەتكەنلىك ستالىنگرات جېڭىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا پايدىلىق تەرەپكە قاراپ بۇرۇلۇش ياسىغانلىغى، ئەنگلىيە بىلەن ئامېرىكا ياۋروپادا ئىككىنچى فۇرونت ئېچىشنى قەستەن كېچىكتۈرگەنلىگى، ستالىن ئامېرىكا مۇخبىرىنىڭ سوئالىغا جاۋاپ بەرگەندە، ئىككىنچى فۇرونت بولمىغاندىمۇ سوۋېت ئىتتىپاقى گېرمان فاشىستلىرىنى يەككە ھالدا مەغلۇپ قىلالايدۇ دەپ ئېيتقانلىغى، ئامېرىكا زۇڭتۇڭى روزۋېلىتنىڭ بۇيرۇغىغا بىنائەن مائاۋىن زۇڭتۇڭ ۋېلسون گومىنداڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنى ھەمكارلاشتۇرۇش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن چۇڭچىڭگە، كېيىن شىنجاڭ ئارقىلىق

سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ مۇخبىرلارغا جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كەڭ زېمىنلىرى بىر - بىرىگە تۇتاش، ھەمكارلىشىش لازىم. دېگەن سوزلەرنى بايان قىلغانلىقى، گومىنداڭ ئاخبارات ئاگېنتلىقى ئىككىنچى فۇرونت ئېچىشتا ئالدى بىلەن ئاسىيادا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى جەڭ مەيدانى ئېچىپ، ئاندىن ياۋروپادا گېرمان فاشىستلىرىغا قارشى جەڭ مەيدانى ئېچىشتىن ئىبارەت. «ئالدى بىلەن ئاسىيادا، كېيىن ياۋروپادا جەڭ مەيدانى ئېچىش نەزەرىيىسى» نى كەڭ تەشۋىق قىلغانلىق توغرىسىدىكى خەۋەرلەرنى كوردۇق.

8) شۇچاغدا شىنجاڭنىڭ سىياسى ۋەزىيىتىنى گېزىتتىن: گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا ئۆلكىلىك پىرقە قۇرغانلىقى، گومىنداڭنىڭ ئۈرۈمچىدە دىپلوماتىك خادىملار مەھكىمىسى قۇرغانلىقى، شېڭ شىسەينىڭ چۇگچەگگە ئەۋەتكەن دۇبەن مەھكىمىسى بەنگۇڭتىڭىنىڭ جۇربىنى پىڭ جىيۇەن 12 - ئايلاردا ئۈرۈمچىگە قايتىپ كېلىدىغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەرلەرنى كوردۇق.

9) 1943 - يىلدىن باشلاپ قاراۋۇللار بىزگە بولغان نازارىتىنى كۈچەيتتى. ئاخشىمى پوستنى 2 - قەۋەتتىكى ياتىقىمىزغا چىقىدىغان پەلەمپەي ئېغىزىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئاخشىمى تەرەتكە چىقساق سۈرۈشتۈرىدىغان بولدى. شۇڭا ئېھتىيات قىلىش ئۈچۈن ئۆگىنىش خاتىرىلىرىمىزنى كويدۇرۇپ تاشلىدۇق ھەمدە ھەر ئېھتىمالغا قارشى تەييارلىق كوردۇق.

10) 1943 - يىلى 2 - ئاينىڭ باشلىرىدا بىر كۈنى گېزىت تارقىتىش ئۇشتۇمتۇت توختىدى، بۇ ئەھۋالنىڭ ئۆزگىرىدىغانلىقىدىن بىشارەت بېرەتتى. پارتىيە ياچېيكىسى لىنجىلۇ نامىدىن گېزىتنى توختاتقانلىقنى سۈرۈشتۈرۈش توغرىسىدا خەت يېزىپ دەرھال شېڭ شىسەيگە ئەۋەتتى.

11) 2 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ئاخشىمى بىزنى بىرلەپ يوقلىما قىلىپ، ئايرىم ھالدا ئاپتوموبىلغا سېلىپ 4 - تۈرمىنىڭ شەرقىي ھويلىسىغا ئېلىپ باردى.

2 • 4 - تۈرمىنىڭ شەرقىي ھويلىسىدا تۇرغان مەزگىللەر

(1943 - يىلى 2 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ئاخشىمىدىن
1943 - يىلى 3 - ئايغا قەدەر)

1) 1943 - يىلى 2 - ئاينىڭ 7 - كۈنى يېرىم كېچىدە مىنى رەسمىي قاماققا ئالدى. مەن بىلەن لى جېڭلياڭ، ۋاڭمو، يوي سۇنلەرنى بىر ئۆيگە قامىدى، تۈنبويى كوز يۇمماي تۇتىمىز پەس ئاۋاز بىلەن سوزلىشىپ، بۇنى شېڭ شىسەينىڭ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىدىن ئۈزۈل - كېسىل يۇز ئورۇپ، ئۆزىنى باندىت جياڭ جيېشىنىڭ قوي-

نىغا ئاتقانلىغىنىڭ ئىسپادىسى دەپ ھېساپلىدۇق. شۇندىن باشلاپ، بىز ئۇنىڭغا ھېچقانداق خام خىيالدا بولماي، ھەرقانداق تەھدىت ۋە قىزىقتۇرۇپ ئالداشلارنى رەت قىلىشقا ئىدىيىمىزدە تولۇق تەييارلىق كۆرۈپ، تۈرمىنى دۈشمەنگە قارشى كۈرەش قىلىدىغان چوڭ مەكتەپكە ئايلاندۇرماقچى بولدۇق.

2) 2 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ئەتىگەندە، گۈندىپايدىن قەغەز تەلەپ قىلساق، ئۇ بىزگە «جىنايەتچىلەرنىڭ يوليورۇق سوراش قەغىزى» دەپ خەت يېزىلغان قەغەز بىلەن بىردانە ئىشلىتىپ يېرىمى قالغان قېرىنداش قەلەم بەردى. لى جۇڭلياڭ قەغەزدىكى «جىنايەتچىلەرنىڭ يوليورۇق سوراش قەغىزى» دىگەن خەتنى يىرتىپ تاشلاپ، بىز جىنايەت ئۆتكۈزمىدۇق، نىمە ئۈچۈن قولغا ئېلىپ، تۈرمىگە سولايسىلەر دەپ نارازىلىق خەت يېزىپ گۈندىپاينىڭ شىڭشىسەيگە بېرىشىگە تاپشۇردى.

3) ئەتىسى ئەتىگەندە خالاجايغا كېتىۋېتىپ خۇجيەننىڭ سۆزلەۋاتقانلىغىنى ئاڭلاپ قالدۇق، كەچتە چىڭخاۋرەننىڭ نارازىلىق قىلىۋاتقان سۆزلىرىنى ئاڭلاپ كامىرلاردا ئۆز ئادەملىرىمىز بارلىغىنى بايقىدۇق ھەم ئۇلار بىلەن ئامال قىلىپ ئالاقە باغلىماقچى بولدۇق.

4) تومۇر تۈرمە سىرتىدىكى شەپىلەرنى ئۇدا بىر نەچچە كۈن كۈزەتتۇق. ئوقۇيدىغان كىتاپ، گېزىت يازىدىغان قەغەز، قەلەم يوق بولغانلىقتىن، تۆتىمىز مەسلىھەتلىشىپ شىنجاڭدا ئىشلىگەن خىزمەت ئەھۋالىمىز بىلەن تەجرىبىلىرىمىزنى سىستىمىلىق تونۇشتۇرماقچى بولدۇق. مەن ئىلگىر - ئاخىر بولۇپ خوتەن، بورتالادا مەدىنى - مائارىپ ئورۇنلىرىدا ئىشلىگەن خىزمەت ئەھۋالىمنى تونۇشتۇردۇم. لى جۇڭلياڭ قەشقەر، مارالۋېشى قاتارلىق جايلاردىكى ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىدا ئىشلىگەن خىزمەت ئەھۋالىنى، ۋاڭمو، قەشقەر گېزىتخانىدا ئىشلىگەن خىزمەت ئەھۋالىنى، يۈي سۈن ئۈرۈمچىدە ئىشلىگەن خىزمەت ئەھۋالىنى تونۇشتۇردى ھەمدە ئاڭلىغان - بىلگەنلىرىمىز ئۈستىدە تەپسىلى سۆزلەشتۇق.

5) 2 - ئاينىڭ 8 - كۈنى يېرىم كېچىدە گۈندىپايلار بىزنىڭ كودە - كورپىلىرىمىزنى ئېلىپ كەلگەندە، كىتاپلىرىمىزنى ئېلىپ كەلگەن - كەلمىگەنلىگىنى سۈرۈشتۈردۇق ھەمدە ئۇلارغا شىڭشىسەيگە ئېيتىپ بارلىق كىتاپلىرىمىزنى دەرھال قايتۇرۇپ بېرىش تەلىۋىمىزنى يەتكۈزۈشنى جېكىلىدۇق، بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ماركسىزىم - لېنىنىزىم توغرىسىدىكى كىتاپلارنى، يولداش ماۋزېدۇڭنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى قۇتقۇزۇش توغرىسىدا چىقارغان بايانلىرى ۋە شىنجاڭدا نەشر قىلىنغان «يېڭى دىموكراتىزىم توغرىسىدا»، «جۇڭگونىڭ ھازىرقى زامان تارىخى» ھەم رۇسچە كىتاپ-

لارنى ۋە بەزى كىلاسسىك كىتاپلارنى قايتۇرۇپ بەردى. شۇندىن باشلاپ ئۆگىنىشنى رەسمى باشلىۋەتتۇق. ۋاقىتنى بەلگىلەشكە سائەت بولمىغانلىقتىن، قاماقخانىدا كويدۇرۇشكە بېرىلگەن شاڭنىڭ كويۇشىنى ۋاقىت ئولچىمى قىلىپ بەلگىلىدۇق. ھەركۈنى 6 دىن 8 تال شاڭ كويدۇرۇپ بۇنىڭدا $\frac{2}{3}$ قىسىم ۋاقىتنى ماركسىزم - لېنىنىزم نەزىرىيىسىنى ئۆگىنىشكە، $\frac{1}{2}$ قىسىم ۋاقىتنى مەدەنىيەت ۋە رۇسچە ئۆگىنىشكە ئاجراتتۇق. قەغەز مەسىلىسىنى ھاجەتخانىغا تارقىتىپ بەرگەن سامان قەغەزنى ئىشلەتتۇق، چىش پاراشوكىنىڭ ئالىيومىن قېپىنى ئۇرۇپ دۈگىلەك قىلىپ قېرىنداش ئورنىدا ئىشلەتتۇق. 2 - ئاينىڭ كېيىنكى يېرىمى بولسا كېرەك، مەن بىر مەزگىل ئىچىدە جۇڭگو ئىنقىلاۋى تارىخى ۋە ماۋزېدۇڭنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش توغرىسىدا قىلغان باياناتلىرى توپلىمىنىڭ بىر قىسمىنى، رۇسچە دەرسلىكى 2 - كىتاۋىنىڭ بىر قىسمىنى ئوقۇپ چىقتىم. لى جۇلىياڭ «بىر قەدەم ئىلگىرىلەپ ئىككى قەدەم چېكىنىش» دىگەن نەزىرىيىۋى كىتاپلارنى ۋە كىلاسسىك ئەدەبى كىتاپلارنىڭ بەزى بابلىرىنى ئوقۇپ چىقتى. ۋاڭمو، يۈيسۇنمۇ بەزى نەزىرىيىۋى كىتاپلارنى ئوقۇپ چىقتى.

6) 2 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدىن 3 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە تۇتىمىز ئوقۇپ چىققان نەزىرىيىۋى كىتاپلار بىلەن كىلاسسىك ئەدەبى كىتاپلاردىن ئالغان تەسىراتىمىزنى ئۆزئارا سۆزلەپ ئالماشتۇردۇق، بۇنىڭ ئىچىدە لى جۇلياڭنىڭ يېقىنقى زامان ئەدەبىي تاللانما ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ، 1898 - يىلدىكى قانۇن ئىسلاھاتى ھەركىتىدىن بۇيان جۇڭگودىكى مەدەنىيەت ئاقارتىش ھەركىتى ئۈستىدە تەسىرات سۆزلەپ، جۇڭگونىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر كىشىلەرنىڭ ۋەتەننى، خەلقنى قۇتۇلدۇرۇش يولىدا ھەقىقەتنى ئىزلىگەنلىك جەريانىنى ۋە ماركسىزم - لېنىنىزمنى جۇڭگونىڭ ئەمەلىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ جۇڭگو ئىنقىلاۋىنىڭ قىياپىتىدە يېڭى باشلىنىش بولغانلىقى توغرىسىدىكى ئەھۋاللارنى شەرھىلەپ بەرگەن سۆزلىرى ھازىرقىدەك ئېسىمدە تۇرۇپتۇ.

7) گېزىت كورەلمىگەنلىكتىن، ھاجەتخانىغا بېرىش ياكى ھاۋالىنىش مەيدانىغا بېرىش يولىدا گۈندىپايلارنىڭ تاشلىۋەتكەن تاماكا قالدۇقلىرىنى تېرىۋېلىپ ئاندا - ساندا پارچە خەۋەرلەرنى كورەتتۇق.

8) 2 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ لى جۇلياڭنىڭ ھەمشىرىسى يولداش ۋۇنەيجۈن ھەر ئايدا بىر قېتىم ئېلىپ كەلگەن يېمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەك، كېرەكلىك نەرسىلەرنى تاپشۇرۇۋېلىپ تۇردۇق. ئېسىمدە قېلىشىچە بىرىنچى قېتىم ئېلىپ كەلگەن نەرسىلەر ئىچىدىكى ئىككى دانە ئالمىغا: «ئارا-

يىراق، كوڭۇل يېقىن، خۇددى مېنىڭ يېنىمدا سىز، كوپ بولسىمۇ يۈرەكسوزۇم ئېيتماق ئۇنى بەكمۇ قىيىن، ساغلام تەندە ساغلام ئەقىل، ئەقىدە قىلىپ قەدىرلەڭ سىز، كېچە - كۈندۈز، ئارزۇيۇم شۇ، ساق - سالامەت قايتىپ كېلىڭ»، دېگەن سوز ئويۇلغان ئىدى.

9) 3 - ئاينىڭ باشلىرىدا بىر كۈنى ئەتىگەنلىك ھاۋا يەپ قايتىشتا خوجىيەن بار كامىر ئالدىدىن ئوتكەن ئىدىم. خوجىيەن تۇمۇر قاپقىدىن ساقلىنى سىلاپ (لى شياۋپىڭنى بىلدۈرمەكچى) ئاندىن ئوڭ تەرەپنى كورسىتىپ لى شياۋپىڭنى تونۇگۈن ئاخشام ئېلىپ كەتكەنلىكىنى ئىشارەت قىلدى. مۇشۇ بىر نەچچە كۈن ئىچىدە ئىككى كامىردىكىلەر ھاجەتخانىدا ئالاقە باغلاپ، لى شياۋپىڭنى 3 - ئاينىڭ باشلىرىدا ئېلىپ كەتكەندىن كېيىن، قايتىپ كەلمىگەنلىكىنى بىلىۋالدۇق، بۇنىڭدىن ئۇنىڭ سوراقتا تارتىلغانلىقىنى پەرەز قىلدۇق. مۇنداق ئالاقە ئورنىتىشنى گۇندىپايلار بىلەن ئوگزىدىكى قوراللىق ساقچىلارنىڭ قاتتىق نازارىتى ئاستىدا، قاتمۇ - قات قىيىنچىلىقلارنى باشتىن كەچۈرۈش ئارقىلىق قولغا كەلتۈرگەن ئىدۇق.

10) 3 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى بولسا كېرەك، بىز 5 - نومۇرلۇق كامىر بىلەنمۇ ئالاقە ئورناتتۇق. ئۇلاردىن كەلگەن خەتتىن، «3 - مارت» ئاياللار بايرىمىنىڭ ئالدى - كەينىدە لىن جىلۇ بىلەن ماشۇنى يوتكەپ كەتكەنلىكىنى بىلدۇق، ئۇلارنىڭمۇ چوقۇم سوراقتا تارتىلغانلىقىنى پەرەز قىلدۇق. 5 - نومۇرلۇق كامىردا گاۋدىڭباڭ، ساۋجيەنپى، دۇەن جىڭچىدىن باشقا يەنە يېقىندا 8 - ئارمىيىنىڭ ئىش بېجىرىش باشقارمىسىنىڭ «باخۇلياڭ» ۋاقىتلىق ئورنىدىن تۇتۇپ كەلگەن چىڭ گويىڭمۇ بار ئىكەن، چىڭ گويىڭ ئىش بېجىرىش باشقارمىسىنىڭ بەزى ئەھۋاللىرىنى سوزلەپ: 1942 - يىلى 9 - ئاينىڭ 17 - كۈنى سىلەرنى تۇتۇپ كېتىپ ئۇزۇن ئوتمەي، چوڭ دەرۋازا ئەتراپىغا ھەربى ساقچىلاردىن پوس قويۇپ، يولغا قارايدىغان دەرىزىلەرنى پۈتۈنلەي مىخلاپ، باشقارمىدىكىلەرنى ئەركىن سىرتقا چىقىشقا يول قويمىغانلىقىنى، مۇشۇ توغرىلىق يۈزمۇ - يۈز كورەش ئېلىپ بارغانلىقىنى، لېكىن قورائىچىدە ھازىرغىچە ئەركىن يۈرۈش - تۇرۇشقا مۇمكىن بولمايۋاتقانلىقىنى خەۋەر قىلدى. چىڭ گويىڭنىڭ: «چېچىمنىڭ يېرىمىغا ئاق كىردى. يولداشلارنىڭ كوپرەك يېتەكلىشىنى سورايمەن» دېگىنى كىشىنى قاتتىق كۈلكىگە سالاتتى.

11) خوجىيەنلەر بىلەن ۋەزىيەتكە بولغان مولچەرلەشلىرىمىزنى ئوز - ئارا ئالماشتۇرۇپ لى شياۋپىڭنى ئەپچىقىپ كېتىپ قايتىپ كەلمىگەنلىكتىن، چوقۇم سوراقتا تارتىلدى، دەپ ھېساپلىدۇق. ئۇنىڭ سوت ئۈستىدىكى كۈرىشىگە ماسلىشىش ۋەشىڭشىسەينىڭ بىزدىن ھېچقانداق خام خىيال كۈتمەس-

لىگى ئۈچۈن ئىشنىڭ ئالدىنى ئېلىپ ئاچلىق ئېلان قىلىش كۈرىشى ئېلىپ بېرىش ۋە نارازىلىق خەت بېرىش ئارقىلىق بىزنى قاماققا ئالغانلىقىغا نارازىلىق بىلدۈرمەكچى بولدۇق، لېكىن ھەرقايسى كامېردىكىلەر ئۆز ئالدىغا كۈرەش ئېلىپ بارغاندا، كۈچ ئاجىزلىق قىلىدىغانلىقىنى، تۈرمىدىكى ھەممە كامېرلار بىرلىكتە ھەرىكەت قوزغاش لازىملىقىنى ھېس قىلىپ ئاساسي كۈچنى باشقا كامېردىكىلەر بىلەن ئالاقە باغلاشقا قاراتتۇق. خۇجيەن بەيدافاڭلار ستالىننىڭ «لېنىنىزىم مەسىلىسى توغرىسىدا» دېگەن كىتاۋى ئارقىلىق بىز بىلەن مەخپى ئالاقە باغلىدى.

12) 5 - نومۇرلۇق كامېردىكىلەر بىزگە يازغان تۈنجى خېتىدە لىن جىلۇنىڭ تۈرمىدىن يوتكىلىش ئالدىدا يازغان ئىككى ناخشىسىنى قوشۇپ ئەۋەتىپ بەردى. „مەھبۇسلار ناخشىسى“ نىڭ تولۇق مەزمۇنى مۇنداق: مىللىتىمنىڭ كوز يېشى دەۋردىن - دەۋرگە ئېقىپ كەلمەكتە، ۋەتىنىمنىڭ غېمىنى يېگەن قەھرىمانلار ئىرادىسىدىن يانماي، قاتتىق غەزەپ بىلەن، جازامەيدانىغا ماڭماقتا، تۇمشۇغىدىن قان پۇراپ تۇرىدىغان چىلبورىلەر بەكمۇ ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى، ئاھ مىللىتىم، كۈلپەت ئىچىدە قالغان ئانا ۋەتەن! 5 مىڭ يىللىق تارىخىڭنى دەپ سانسىز باتۇرلار ئۆز ھاياتىدىن ئايرىلدى. مەڭگۈلۈك ئۇلۇغۋار ئىشلىرىڭ ئۈچۈن يەنە

نۇرغۇن سادىق ئوغۇل - قىزلار ئۆز ھاياتىنى بېغىشلايدۇ! قېلىن تام تۈرمىلەر ۋەتەن ئۈچۈن كۈرەش قىلغان باتۇرلارنىڭ جېنىغا زامىن بولماقتا، قاراڭغۇ زۇلمەت ياراملىق ئەزىمەتلەرنى يۇتماقتا، زەنجىر - كىشەن ئەركىنلىك قاناتلىرىنى بوغماقتا، تومۇر قاپقىلار ئىچىگە ۋەتەننىڭ كۆرمىڭ قەھرىمانلىرى قامالدى! ئۆز - ئارا قىرغىن قىلىشتىن مىللى دۈشمەنلەر پايدىلاندى. جىنايى ئىشلاردىن قولىنى تارتمىغانلار ئاخىرى ئۆز جاجىسىنى تاپىدۇ. ئادەم چىداپ تۇرالمايدىغان قاڭسىق قان پۇراقلىرىنى قانغا ئامراقلار ئاخىرى ئۆز قېنى بىلەن تازىلايدۇ! مەھبۇسلار! يېڭى مەھبۇسلار! كەلگۈسىگە ئىشىنىپ ئۆزمەيدانىڭلاردا چىڭ تۇرۇڭلار! بېشىمىزنىڭ ئېلىنىشى، ھاياتىمىزدىن ئايرىلىش، ھېچگەپ ئەمەس، قاتتىق قىيىن - قىستاقلارغا ئۇچرىشىمىز ئادەتتىكى ئىش، مەھبۇسلار! يېڭى مەھبۇسلار! كەلگۈسىگە قەتئى ئىشىنىپ مەيدانىڭلاردا چىڭ تۇرۇڭلار! كېسىلگەن باشلار بەدىلىگە ئەركىنلىكنىڭ ئالتۇن مۇنارىنى تىكلەيلى، ئىسسىق قېنىمىز بىلەن بايرىقىمىزنى قىزىلغا بوياپ ئەبەدىل - ئەبەت لەپىلدىتەيلى!» يەنە بىرسى؛ ئېرىنى سېغىنىش ناخشىسى بولۇپ، لىن جىلۇ ئۆز يولدىشى چىڭ جۈنسۇغا ۋاكالىتەن يازغان. تولۇق مەزمۇنى: „تۈرمىدىكى باتۇر يولۋاسنى، چۈشۈمگە كىرگەن باتۇر كىشىنى سېغىندىم. تەگرى ماڭا ئاينى پۇچۇق، تۈننى

چول قىلىپ قويدى. دەرىزە سىرتىدىكى ئوت - چوپلەر گويامەن بىلەن تەڭ غەمگۇزار بولدى، ئايمۇ ماڭا كېچىچە كوز يېشى توكۇشۇپ بەردى. ئىپلاس قاغىلار، توز سىياقىغا كىرىۋېلىپ، يۇمشاق بىلەكلەرنى كورسىتىپ، هورلۇك كوكسىنى ئويىنىتىپ ئىشەنچىلىك ئېرىمنى ئالداپ كەتتى. باتۇر يولۋاس چۇشۇپ قەپەزگە، ساهىپجامالىنى تول تاشلىدى. مەن ئەمدى ئەمەسمەن زىننەتكە بېرىلگەن نازىنىن، ئالىمەن قولۇمغا خەنجەر، ئېرىم ئۇچۇن ئوچ ئېلىشقا! بولدۇم سەپەرۋەر، بىراق ئېرىمنى دەپ يوقىتىپ قويماي ئوزەمنى، مۇشتۇمنى تۇگۇپ، كوكرەك كېرىپ، مەزمۇت قەدەم باسىمەن، سۇيۇملۇك كىشىلەر بىلەن بىرگە، كۇرەش يولىغا ماڭىمەن! ئېرىم! غەم قىلماڭ! پاكلىقنى ساقلاڭ، مۇبادا پارلاق كۇن يېتىپ كەلسە، قايتىپ كەلسىڭىز قۇچاقلىشىپ كورۇشەرمىز، كورۇشەرمىز.

بۇ ئىككى ناخشا كىشىلەرنى بەكمۇ تەسىرلەندۇردى. يولداش چىڭ گويىك بۇنىڭغا نوتا ئىشلىدى. نوتىمۇ شۇنداق جەسۇرانە، كۇچلۇك بولۇپ، تۇرمىدە بىزنىڭ هەر كۇنى ئەتىگەندە ئورنىمىزدىن تۇرۇپ جەزمەن ئېيتىدىغان ناخشىمىز بولۇپ قالدى. ئۇ بىزنىڭ دۇشمەنلەر بىلەن جان تىكىپ كۇرەش قىلىشىمىزغا ئىلهام بەردى. 5 - نومۇرلۇق كامېردىكىلەر خېتىدە يولداش لىن جىلۇنىڭ «باهارنى سېغىنىش ناخشىسى» دىگەن ئۇچىنچى ناخشىسى باردىگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ ناخشىنى بىزگە زادىلا يەتكۇزۇپ بېرەلمىدى.

13) يېقىنقى گېزىتتىكى خەۋەرلەرنى كۇچىمىزنىڭ بېرىچە ئامال قىلىپ قولغا چۇشۇرۇش ئۇچۇن، گەرچە گۇندىپايلارنىڭ موخۇركا ئوراپ چېكىپ تاشلىۋەتكەن تاماكا قالدۇقلىرىنى تېرىپ بۇنىڭدىن بەزىدە ئانچە-مۇنچە ئىچكى - تاشقى خەۋەرلەرنى كورگەن بولساقمۇ، لېكىن تېخىمۇ كوپ خەۋەرلەرنى قولغا چۇشۇرۇش ئۇچۇن بىز توتىمىز ئالدىن پىلان تۇزدۇق. بىز هاۋالىنىشتىن پايدىلىنىپ، گۇندىپايلارنىڭ بىزگە قاراپ تۇرغان چېغىدا ئۇچىمىز ئۇلارنى گەپكە تۇتۇپ تۇراتتۇق، لى جىۋلياڭ ئالدىمىزدا قايتىپ كېتىپ گۇندىپايلارنىڭ ياتىقىغا (گۇندىپايلارنىڭ ياتىقى بىز بىلەن تام خوشنا ئىدى) كىرىپ ئۇلارنىڭ گېزىتلىرىنى ئېلىپ چىقاتتى. بۇ ئۇسۇلدا قولغا كىرگۇزگەن گېزىتتىن سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيەسىنىڭ جەڭ قىلىپ دىنېپىر دەرياسىدىن ئوتكەنلىكىنى كورۇپ ناهايىتى خوشاللاندۇق.

14) شۇيلياڭ، گوجىيۇەن، تەن گۇيبياۋ، جىڭ يىشىڭلار ياتقان كامېر 12 - نومۇرلۇقمۇ ياكى 13 - نومۇرلۇقمۇ ئېسىمدە تازا ئېنىق قالماپتۇ، ئۇلار بىلەن ئالاقە باغلاش خېلى قىيىن كەلدى. سىلەر بار كامېردا نەچچە ئادەم بار دەپ سورىساق، ئۇلار هاجەتخانىنىڭ تېمىغا 4 پۇتى بار بېلىقنى سىزىپ 4 ئادەمنىڭ

بارلىغىنى ئىشارەت قىلدى. بىز ئامالسىزلىقتا پەقەت گۈندىپايلار دىققەت قىلمىغان چاغدا، هاۋالىنىشتىن قايتىش يولىمىزدا، دەرىزىدىن قەغەز تاشلاپ، ئۇلارنى دەرھال مەخپى «ساندۇق»قا خەت يېزىشقا ئۈندىدۇق. 5 - ئايلاردا ئۇلار بىلەن رەسمى ئالاقە باغلىدۇق. گوجۇيۇەننىڭ ئېغىر كېسەل بولۇپ 3 - ئايدا كېسەلخانىدا ياتقانلىغىنى ھەمدە ئۇنىڭ كېسەلخانىدا ئاڭلىغان «سىرتتىكى يامان ئەھۋاللار» دىن خەۋەر تاپتۇق، بۇ خىل ئەھۋالغا قارىتا، لىن جىلۇ، لى شياۋپىڭ، ماشۇلارنىڭ سوت ئۈستىدىكى كۈرىشىگە ماسلىشىش ھەمدە شىڭشىسەينىڭ بىزنىمۇ سوراققا تارتىشىنى كوزدە تۇتۇپ كۈچلۈك نارازىلىق ھەرىكەت قوللىنىپ ئۇنىڭ بىزدىن كۈتكەن خام خىيالىنى بىت - چىت قىلىش ئۈچۈن بىرلىشىپ ئاچلىق ئېلان قىلىش كۈرىشى ئېلىپ بېرىشنىڭ تەييارلىغىنى يەنىمۇ كۈچەيتتۇق.

15) بىرلىشىپ ئاچلىق ئېلان قىلىش كۈرىشى ئېلىپ بېرىشنىڭ مەقسىدى، تەلىۋى ۋە ئاچلىق ئېلان قىلىش كۈرىشىنى توختىتىشنىڭ ئەقەللى شەرتى، نارازىلىق خەت يېزىش ئۇسۇلى توغرىسىدا كوپ قېتىم خەۋەرلىشىپ ۋە كېڭىشىپ 6 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى بىرلىككە كەلدۇق. ئۈرۈمچىدە خىزمەت ئىشلىگەن يولداشلارنىڭ پىكرىگە ئاساسەن باندىت شىڭشىسەي ھەمىشە مەخپى سوراققا تارتىشنى قوللىنىدىغانلىغىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئەڭ ئاخىرى بىرلىككە كەلگەن پىكرىمىز مۇنداق بولدى: ئاچلىق ئېلان قىلىش كۈرىشىنىڭ شوئارىنى، شىڭشىسەيدىن بىزنى جىنايەتسىز دەپ ئېلان قىلىپ دەرھال قويۇپ بېرىشنى ھەمدە يەنئەنگە قايتۇرۇشنى جىددى تەلەپ قىلىش، ئەگەر بۇنداق بولمىغاندا، دەرھال ئامما ۋەكىلى، ئاخبارات مۇخبىرلىرى قاتناشقان ھالدا ئوچۇق سوت ئۆتكۈزۈش، سوتتا ئامما ئالدىدا تەپسىلى چۈشەندۈرۈشىمىزگە يول قويۇش، ھەرقانداق قانۇنسىز مەخپى سوراق قىلىشقا قارشى تۇرۇش لازىم دېيىشتۇق. ئاچلىق ئېلان قىلىش كۈرىشىنى توختىتىشنىڭ ئەقەللى شەرتلىرى: شىڭشىسەي شەخسەن ئۆزى ئادەم ئەۋەتىپ جاۋاپ بېرىش ياكى بىزنى دەرھال جىنايەتسىز دەپ ئېلان قىلىپ قويۇپ بېرىش ياكى ئوچۇق سوت ئۆتكۈزۈشتىن ئىبارەت بولدى. ھەرقايسى كامېردىكىلەر پىكىر ئالماشتۇرغان مەزمۇن بويىچە ئۆز ئالدىغا نارازىلىق خەت يېزىپ چىقماقچى بولدى. بىز تۇرغان كامېرنىڭ نارازىلىق خېتىنى لى جىڭلياڭ يازدى.

16) 7 - ئاينىڭ بىر كۈنى ئەتىگەنلىك تاماقتا تۆت كامېردىكىلەر بىرلا ۋاقىتتا ئاچلىق ئېلان قىلدۇق ھەم نارازىلىق خېتى تاپشۇردۇق. باندىت تۈرمە باشلىغى جاڭسىشىڭ دەرھال يۈگۈرۈپ كېلىپ ئاچلىق ئېلان قىلىشقا يول قويۇلمايدۇ، دەپ ۋاقىراپ تەھدىت

سالدى، بىزنى ئۇرۇپ پۇتىمىزغا كىشەن سالماقچى بولدى ۋە تۇت كامىردىكىلەرنىڭ قانداق ئالاقە باغلىغانلىغىمىزنى سۈرۈشتۈردى، بىز ئۇنىڭغا كەسكىن ھالدا سەن شىڭشىسەيگە بىزنىڭ نارازىلىق خېتىمىزنى تاپشۇرۇشۇڭ كېرەك، ئەگەر خەتتىكى تەلەپلىرىمىزگە شىڭ شىسەي ئۆزى رەسمى جاۋاپ بەرمەيدىكەن، بىز قەتئى تاماق يېمەيمىز دىدۇق. ئۇ ۋاقىراپ ئادەملىرگە كالتەك ئېلىپ كەل دىدى. بىز شۇ زامان ئۇنى قاتتىق سوكۇپ: „بىز ئۆلۈشتىن قورقمايمىز - يۇ، سەنلەرنىڭ تەھدىتىڭدىن قورقۇپ قالامدۇق» دەپ كەسكىن جاۋاپ بەردۇق، جاڭسىشىڭ ئامالسىز قايتىپ كەتتى. ئۇلار ئوگزىگە چىقىپ نەچچە ئاخشام ئوغرىلىقچە مورىدىن قاراپ بىزنى كۈزەتتى. دەسلەپكى ئىككى كۈن ئىچىدە بىز شامالداش مەيدانىغا چىقىپ ئايلاندۇق، كېيىن تالاغىمۇ چىقماستىن جىم ياتتۇق. 4 - كۈنى چۈشتە يۇي سۈننى ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئۇ، ئۇزۇن ئۆتمەي قايتىپ كىردى. ئۇ: قورچاق ساقچى باشقارمىسىدىن بىر ئادەم كەپتۇ، بۇ ئادەم نارازىلىق بىلدۈرۈش خېتىڭلارنى شىڭشىسەيگە يەتكۈزدۇق، لېكىن تەستىقى تېخى كەلمىدى. سەن كوپچىلىكنى تاماق يېگۈزۈپ تەستىقنى كۈتسەڭلەر دىگەنلىگىنى، ئۆزىنىڭ بۇ سۆزنى قاتتىق رەت قىلغانلىغىنى ئېيتتى. 5 - كۈنى چۈشلەردە لى جۇلياڭنى چاقىرىپ چىقىپ كېتىپ ساقچى باشقارمىسىدىن كەلگەن ھېلىقى ئادەم يەنىلا ئالدىنقى كۈنى قىلغان سۆزلەرنى دەپتۇ. لى جۇلياڭ ئۇنى قاتتىق رەت قىلغاندا، ھېلىقى ئادەم ئەلپازىنى بۇزۇپ „سىلەر ھۆكۈمەتكە بويرۇق چۈشۈرمەكچىمۇ!» دىگەن. لى جۇلياڭ ئۇنىڭغا قاتتىق رەددىيە بەرگەن. 6 - كۈنى ئادەم كەلمىدى. بىز تۇرۇۋاتقان كامىردىكى 4 كىشى ئۆز ئارا بىر - بىرىمىزگە ئىلھام بېرىشىپ: „داڭقى دۇنياغا مەشھۇر گەندى 6 كۈنلۈك ئاچلىق ئېلان قىلىش جەريانىدا قوي سۈتى ئىچىپتىكەن. بىز بولساق ھېچنەرسە يېمەي 6 كۈننى ئۆتكۈزدۇق. گەندىدىنمۇ كۈچلۈك ئىكەنمىز» دەپ قىزىقارلىق سۆزلەرنى قىلىشتۇق. 7 - كۈنى چۈشتە لى جۇلياڭنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى. قورچاق دۇبەن مەھكىمىسىدىن كەلگەن بىر ئادەم ئۇنىڭغا شىڭشىسەي ئوچۇق سوت قىلىشقا قوشۇلۇپ تەستىق سالدى. كوپچىلىكنىڭ تاماق يەپ سالامەتلىكىنى بىرئاز ئەسلىگە كەلتۈرۈۋالغاندىن كېيىن ئوچۇق سوت قىلىشنى باشلىماقچى دىگەن، لى جۇلياڭ ئۇنىڭدىن گېپىڭلاردا تۇرامسىلەر دەپ سورىغاندا ئۇ: شىڭشىسەينىڭ رەسمى ۋەكىلى سۈپىتىدە سىلەرگە جاۋاپ بېرىۋاتىمەن، دىگەن. لى جۇلياڭ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بىز بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ۋاقتىنچە تاماق يەيدىغان بولدۇق، چۈشتىن كېيىن تاماق يىگەنگە قەدەر ئاچلىق ئېلان قىلغانلىغىمىزغا توپ - توغرا 7 كۈن بولغان

ئىدى. باشقا كامىردىكىلەرمۇ ئوخشاش ئەھۋال ئاستىدا تاماق يېيىشتى.

17) تاماق يېگەندىن كېيىن ۋاڭ مونىڭ كېسىلى خەۋپلىك ئەھۋالغا چۈشۈپ يېتىپ قالغانلىقتىن گۇندىپايلار ئۇنى زەمبىلگە سېلىپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

3 .4 - تۈرمىنىڭ جەنۇبىي كىچىك ھويلىسىدىكى مەزگىل

(1943 - يىلى ئاۋغۇستتىن يىل ئاخىرىغىچە)

1) ئاۋغۇست ئايلىرى بولسا كېرەك، بىرىنچى كامىردىن لى جۇلياڭ، يۈيسۈن ۋە مېنى تۈرمىنىڭ جەنۇبى ھويلىسىغا يۆتكىدى. دەسلەپتە سوراق قىلىنىدىغان ئوخشايمىز دەپ ئويلاپ سوراققا چىقىشقا جىددى تەييارلىق كورۇپ، غۇرۇرىمىزنى ساقلىماقچى بولدۇق. ئەمما بىر قانچە ئاي ساقلىغان بولساقمۇ، سوراقتىن ھېچقانداق دېرەك بولمىدى.

2) بۇمەزگىلدە مەن، ماۋزېدۇڭنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش ھەققىدە سۆزلىگەن نۇتۇقلار توپلىمىنى ئۆگىنىپ بولۇپ لېنىننىڭ «دۆلەت ۋە ئىنقىلاپ» دېگەن ئەسىرىنىڭ بەزى بابلىرىنى ۋە لېئونتېيېۋنىڭ سىياسى - ئىقتىساتنامىلىق ئەسىرىنى ئۆگەندىم ھەمدە لى جۇلياڭ، يۈيسۈن بىلەن سىياسى - ئىقتىسات ئۆگىنىشتىن ئالغان تەجرىبە ۋە ھېسسىياتلىرىمىزنى ئۆز ئارا ئالماشتۇردۇق. رۇس تىلىنى مەشق قىلغاچ ۋ ك پ ب تارىخىنى ئۆگىنىشكە باشلىدىم.

3) تۈرمىنىڭ جەنۇبى ھويلىسىدا پەقەت بىر قاتار ئۆي بولۇپ، جەمى 8 كامىر بار ئىدى. بىز تەپسىلى كۆزەتكەن بولساقمۇ، بۇ يەردە بىزنىڭ ئادەملىرىمىز بارلىقىنى سېزەلمىدۇق. سىياسى ۋەزىيەت ئەھۋالىدىن خەۋەر تېپىش ئۈچۈن نويابىردىن باشلاپ خوشنا كامىردا ياتقانلار بىلەن ئالاقە باغلىماقچى بولدۇق. تۈنجى قەدەمدە بىرىنچى كامىردىكىلەر بىلەن ئالاقە باغلاپ، بۇرۇن يۈيسۈن بىلەن جاھانگىرلىككە قارشى ئويۇشمىدا بىرگە ئىشلىگەن جاۋ پەيلىلىك كىشىنىڭ بارلىقىنى بىلدۇق. ئۇ يۈيسۈنگە خەت يېزىپ، بەزىلەر «نېمە ئۈچۈن تۈخۇمنى تاشقا ئۇرغاندەك دۈشمەن بىلەن تىركىشىمىز» دېگەن ئىبارە بىلەن ئالۋاستى (باندىت شىڭشىسەينى دېمەكچى)نىڭ رايىغا بېقىپ، يالغاندىن ئىقرار قىلساق، قۇتۇلامدۇق - دېيىشىدۇ. سىزنىڭچە قانداق قىلساق بولۇر؟ دەپ سورىغان. يۈيسۈن ئۇنىڭغا دەرھال خەت يېزىپ، ھەرگىز يالغاندىن قالايمىقان ئويدۇرما ياساپ ئىقرار قىلماسلىق لازىم. ھەر قانداق قىيىن - قىستاقلار ئالدىدا تىز پۈكمەسلىك كېرەك دەپ جاۋاپ بەرگەن. بىزگە خوشنا تام كامىردا ھەربى مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى جاڭ جېنيۈەن ئىسىملىك بىر كىشى

بار ئىدى. ئۇ كىشى ئارىمىزدىكىلەردىن بەزىلەرنىڭ ئىنگلىز تىلىنى ئوقۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ بىزدىن ئىنگلىز تىلى ئوگىتىپ قويۇشنى تەلەپ قىلدى. بىز مەسلىھەتلىشىپ ئۇنىڭغا ئىنگلىز تىلىنى مەن ئۆگەتمەكچى بولدۇم. بۇ جەرياندا ئۇ، ئۆزىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى ھەربى مەسلىھەتچىلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈردى دىگەن بوھتان بىلەن قامالغانلىقىنى ماڭا ئۇقتۇردى. ئۇ يەنە ئالۋاستىلار باشلىقىنىڭ (شىڭ شىسەينى دىمەكچى) يېقىندا چۈڭچىڭگە بېرىپ گومىنداڭنىڭ بىر يىغىنىغا قاتناشقانلىقىنى، يىغىندا ھەدەپ گەپ سېتىپ، جياڭ جيېشىنىڭ نەق مەيداندا تەقدىرلىشىگە ئېرىشىپ، شىڭ شىسەينى ۋەتەن مۇداپىئەسىدە تەدبىرلىك „دولەت ئۈچۈن ساداقەتلىك، مىللەت ئۈچۈن ۋاپادارلىقنى ئادا قىلدى" دەپ ماختىغانلىقىنى سوزلەپ بەردى. بۇئىشلارنى تەپسىلى سوزلەپ بەرسىڭىز دەپ سورىسام ئۇماڭا ژورنال بەرمەكچى بولدى. بۇژورنالدا شىڭ شىسەي ساختىپەزلىك بىلەن قوراشتۇرۇپ چىققان بىر يۈرۈش مەزمۇنلار بار ئىكەن، ھاۋالىنىش مەيدانىدىكى قار دوۋىسىدىن پايدىلىنىپ بۇژورنالنى ماڭا بەردى. بۇژورنال شىڭ شىسەي ئۆزىنى جياڭ جيېشىنىڭ قوينىغا ئاتقاندىن كېيىن نەشر قىلغان «يېڭى شىنجاڭ» دىگەن ژورنال ئىكەن. ژورنالدا شىڭ شىسەينىڭ بىرماقالىسى بېسىلغان ئىدى، ماقالىنىڭ مەزمۇنى شىڭ شىسەي ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەندىن بۇيان ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 3 قېتىملىق توپىلاڭ كوتىرىش ئەنزىسىنى پاش قىلىپ قولغا چۈشۈرگەنلىگىنى، 1942 - يىلى 12 - ئاپرېلدا توپىلاڭ كوتەرمەكچى بولغان ئەنزىنىڭ ئەڭ يېقىنقى بىر قېتىملىق سۇيىقەست ئىكەنلىگى، يەنى 3 - قېتىملىق چوڭ توپىلاڭ كوتىرىش ئەنزىسى بولۇپ كولىمى ئەڭ چوڭ خەلقارا ئارقا كورۇنۇشى بارلىغى، توپىلاڭقوزغاپ ئۇنىڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ قالماستىن، بەلكى شىنجاڭنى جۇڭگودىن ئايرىپ چىقىپ كەتمەكچى ئىكەنلىگى بايان قىلىنغان. ماقالىدا يەنە بىر مۇنچە ئىسىملار تىزىلغان بولۇپ، پۈتۈنلەي يوقىتىلدى دىيىلگەن. ئۇنىڭ ئىچىدە مىڭ يىمىن، پەن بونەن، ليۇ شىپىڭلارلەرنىڭ ئىسمى يېزىلغان، ماقالىدا يەنە سۇڭمېيلىڭنى كوككە كوتىرىپ ئادەمنىڭ غىدىغى كەلگۇدەك ماختىغان. گومىنداڭغا ھەددى - ھېساپسىز خوشامەت قىلىنغان، بىز شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن شىڭ شىسەينىڭ سۇيىقەستلىك ئەپتى - بەشىرىنى بىلىشكە باشلىدۇق.

4) دىكابىرنىڭ باشلىرىدا ۋاڭمو كامىرغا قايتىپ كەلدى. بىلىشىمىزچە ئۇنى داۋالىنىش ئۇيىگە ئېلىپ بارغان ئىكەن. ۋاڭمو بىزگە دەپ بېرىشىچە ئۇ داۋالىنىش ئۇيىدە لى شياۋپىڭ بىلەن ئۇچرىشىپ قاپتۇ. قايتىش ۋاقتىدا لى شياۋپىڭ ئۆزىنىڭ سوراققا تارتىلغان

مەزگىلدە بىر قانچە قېتىم ھۇشىدىن كەتكەنلىگىنى، سوراق مەيدانىدا مىڭ يىمىن، پەن بونەن، ليۇشىپىڭلار ئاسلىق قىلغانلىغىنى، كوپچىلىكنىڭ ھۇشيارلىغىنى ئوستۇرۇپ ئاسىلارنىڭ ئالدىمىغا چۈشمەسلىكنى، بۇلارنى كوپچىلىككە يەتكۈزۈپ قويۇشنى تاپىلاپتۇ. لى شياۋپىڭ يەنە ئۇنىڭغا: شىمالىي شەنشىدە رادىيو ئىستانسىسى قۇرۇلۇپتۇ، ھەر كۈنى پۈتۈن دۇنياغا ئاڭلىتىش بېرىدىكەن دىگەن.

4. باندىت شىڭشىسەينىڭ 2 - تۈرمىسىدە تۇرغان مەزگىل

(1944 - يىلى يانۋاردىن ئىيۇنغىچە)

1) بىر كامىردا تۇرۇۋاتقان توتىمىزنى 2 - تۈرمىگە يوتكەپ بارغاندىن كېيىن، شۈي لياڭ، گوجىيۇەن، تەن گۈيياۋ، جىڭ يىشىڭلارغا قوشۇپ قويىدى. دەسلەپتە 2 - تۈرمىنىڭ يېڭى كامىرلىرىدا تۇردۇق، بىر قانچە كۈن ئوتكەندە ئىچكى ھويلىدىكى 7 - نومۇرلۇق نىسبى قاراڭغۇ كامىرغا يوتكەلدۇق. بۇ يەرگە كېلىپ ئەتىسى ماشۇنىڭ دەرىزىدىن تاشلىغان بىر پارچە قەغەزنى تاپشۇرۇۋالدۇق. ماشۇ مېنىڭ تونۇگۈن كەچتە گۈندىپايلارنى ئەيىپلىگەن ئاۋازىمنى ئاڭلاپ بىزنىڭ بۇ جايغا يوتكىلىپ كەلگەنلىگىمىزنى بىلگەن ئىكەن. ئۇنىڭ ئەۋەتكەن خېتىدىن، ئۇ 4 - تۈرمىدىن

يوتكەپ كېتىلگەندىن كېيىن، ئۇنى كاتولىك چېركاۋسىغا ئاپىرىپ سوراق قىلغانلىغىنى، ئۇ يەردە دۈشمەنلەر دەسلەپتە ھىلە - مىكىر ئىشلىتىپ ئالدىغانلىغىنى، كېيىن زورلۇق بىلەن مەجبۇرى تىز پۈكتۈرۈش ئۈچۈن، پوپوزا قىلىپ قىستىغانلىغىنى، ئۇ ئىشلارنى ئۇنىڭ رەت قىلىپ چېكىندۈرگەنلىگىنى، ئۇنىڭ پۈتىنى باغلاپ تاپىنىغا پىششىق خىش قويۇش جازاسىنى قوللانغانلىغىنى، بۇنىڭدىمۇ تىز پۈكمىگەندە خائىن پەن بونەن ئاخىرى ئوتتورىغا چىقىپ ئۇنى تەسلىم بولۇشقا ئۈندىگەنلىگىنى، خائىن پەن بونەن يۈزمۇ - يۈز تۇرۇپ ئۇنىڭغا شۈيجى بىلەن ماشىڭزىنى (بۇ مېنىڭ لەقىمىم) تىللاپ بەرگەنلىگىنى، شۇنداق قىلسىمۇ ئۇ يەنە قەتئى تىز پۈكمىگەنلىكتىن، ئاخىرى مانا بۇ قاراڭغۇ كامىرغا ئېلىپ كېلىپ، تابۇگۈنگىچە بۇيەردە قامىلىپ يېتىۋاتقانلىغىنى بىلدىم. ئۇ خەتتە يەنە سوراق قىلغان قورچاق سوت ئەمەلدارلىرى ئىچىدە
نىڭشىسەينىڭ ئادەملىرى بولۇپلا قالماستىن، ئۇزىنى
ومىنداڭ مەركىزىي كومىتېتىدىن كەلدۇق دىگۈچىلەرنىڭمۇ
ارلىغىنى، بۇلار ھەددىسىلا كومۇنىزىم — جۇڭگوغا مۇۋاپىق
ەلمەيدۇ، ئىنتېرناتسىونال ئاللىقاچان تارقىلىپ كەتتى.
ۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسىمۇ تارقىلىپ كېتىشى
ېرەك. شەنشى، گەنسۇ، نىڭشيا چېگرا رايونى — فېو-
اللىق بولۇنمە ھاكىمىيەت، قىزىل 8 - ئارمىيە، يېڭى
- ئارمىيەلەر بولسا پارتىزانلىق قىلىۋاتىدۇ، ھۇجۇم

قىلالمايدۇ. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ سەنمىنجۇينى ئۈزۈل - كېسىل ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئاداققىچە كۈرەش قىلىمىز دىگىنى يالغان، ۋاھاكازالار دىگەنلىكى يېزىلغان، خەتنىڭ ئاخىرىدا كوپچىلىككە بۇجەھەتتە ئۇلارغا رەددىيە بېرىش ئۈچۈن ياخشى تەييارلىق كورۇش توغرىسىدا تەكلىپ بەرگەن. ماشۇيەنە خەتتە سوراق كۇتۇش ئويىدە يولداش لىن جىلۇ بىلەن ئالاقىلاشقانلىغىنى، سوراق ئۈستىدە قاتتىق تۇرۇش توغرىسىدا ئوز ئارا ۋەدە قىلىشقانلىغىنى ئېيتقان. ماشۇنىڭ خېتىنى تاپشۇرۇۋالغان كۈنىڭ ئەتىسى، بىز ھال سوراپ ماشۇغا ھورمەت خېتى يازدۇق.

2) ماشۇنىڭ تەكلىۋىگە بىنائەن كوپچىلىك ماۋجۇشىنىڭ «يېڭى دېموكراتىزىم ھەققىدە» دىگەن ئەسىرىنى ئۇقتىلىق ئۈگەندى ھەمدە ماۋجۇشىنىڭ بۇ كىتاۋىدىكى تەلىماتىنى قىبلىنامە قىلىپ ئوندەك تېما چىقىرىپ، مۇبادا گومىنداڭ سوراق ئۈستىدە پارتىيىمىز ۋە ئارمىيىمىزنى تىللىسا رەددىيە بېرىشنىڭ تەييارلىغىنى كوردۇق ھەمدە يالغاندىن سوت ئۇيۇشتۇرۇپ بىرسى سوراق قىلسا، بىرسى جاۋاپ بېرىپ، باشقىلار بىرچەتتە تۇرۇپ باھالاش سىنىغى ئېلىپ باردۇق ۋە بۇنداق ئۈگىنىشنى خېلى ئۇزۇن داۋاملاشتۇردۇق.

3) شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھاجەتخانا ئارقىلىق شەرقى ھويلىدىكى كامىرلاردا ياتقان كىشىلىرىمىز بىلەن ئالاقە باغلىدۇق. مالوف، يۇجۇشياڭ، جاڭ دۇڭيۈي، گاۋدىڭباڭ، ساۋجيەنپې، چېن گويىن، دوۋەنجېڭچىلارنىڭمۇ بارلىغىدىن خەۋەر تاپتۇق. ئۇلار ئارقىلىق يەنە خۇۋاڭ يىمىن، رېن يۈەنگۇاڭ ئەر - خوتۇن ئىككىيلەننىڭمۇ بارئىكەنلىگىدىن خەۋەر ئالدۇق. ئەر - خوتۇننىڭ بىر كامىرغا قامىلىشىدا جەزمەن مەسىلە باردەپ قاردۇق، بۇئىككىيلەن بالىمىزنى شۇيجې زىيانكەشلىك قىلىپ ئولتۇرۇۋەتتى دەپ تىللىغانلىغىنى ئاڭلىدۇق. بۇلار ھەقىقەتەن ئەكسىيەتچىلىكتە ئۈچىغا چىقانلىقتىن، بىز ئىزچىل ئالاقە قىلالمىدۇق.

بىز ھەرقايسى كامىردىكىلەر بىلەن بىرلىشىپ بىر قېتىم ئاچلىق ئېلان قىلماقچى بولغان ئىدۇق، مالوفتىن كەلگەن خەتتە، يۇجۇشياڭ تەۋرىنىپ قالدى. بىز تۇرغان كامىردا ئۇبولغانلىقتىن مۇزاكىرە قىلىشقا ئامالسىز قالدۇق، دىگەن.

4) كېيىن يەنە شەرقى ھويلا ئارقىلىق يەتكۈزۈپ بەرگەن غەربى ھويلىدىكىلەرنىڭ خېتىدىن، خۇجيەن، بەيدافاڭ، چېڭخاۋرەندىن باشقا يەنە پېڭجەن قاتارلىق كىشىلەرنىڭ ۋە ئاۋاتسىيە ئەترىتىدىكى بەزى كىشىلەرنىڭ غەربى كامىرلاردا سولىنىپ ياتقانلىغىدىن خەۋەر تاپتۇق. پېڭجەن بىرلىشىپ ئاچلىق ئېلان قىلىشنى ھازىرچە ئېلىپ بارماي ۋاقتىنچە ھەرقايسى كامىرلاردا توختىماي كۈرەش ئېلىپ بېرىپ پەيت كۈتۈپ تۇرۇش

لازىم دەپ ئىپادە بىلدۈردى. پىڭ جەن يەنە «مىڭ تىسىندىن پەخەس بولۇش كېرەك، چۈنكى ئۇ ساختىپەز ئادەم» دەپ كوپچىلىكنىڭ ئېسىگە سېلىپ قويدى، پىڭ جەن يەنە دوۋەن جىڭچىنىڭ ئالاقە باغلاشتا بەزىدە چاتدۇرۇپ قويىدىغانلىقىغا قارىتا «ئۇزىنى تۇتۇۋېلىشنى كۈچەيتىش لازىم» لىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

5) 3 ـ 4 ـ ئايلاردا بىر كۈنى ئۇشتۇمتۇتلا تامغىمىز ياخشىلىنىپ ئاق ئۇن جىڭمومىسى، سۆكپە ياز بىلەن قورۇغان دۇفۇسەي بەردى ھەمدە ئۇدا بىر نەچچە كۈن ياخشى تاماق يېدۇق، كوپچىلىك ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئەمدى سوراققا تارتىلىدىغانلىقىنى بايقىدى، چۈنكى شىڭشىسەي بۇرۇن كىمنى سوراق قىلماقچى بولسا، ئالداش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ياخشى تاماق بېرەتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن دۈشمەننىڭ ھەرقانداق تەھدىدى ۋە ئالداپ قىلتاققا چۈشۈرۈشنى تارمار قىلىپ، كومپارتىيە ئەزاسىنىڭ ئالى خىسلىتىنى ئاخىرغىچە داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن، كوپچىلىك يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا سوراققا بېرىشنىڭ تەييارلىقىنى كۈچەيتتى.

6) شۇ كۈنلەردە ھەرقايسى كامېردىكىلەر دەرىزە ئارقىلىق ئۆز ئارا ئالماشتۇرغان ئاخباراتتىن گومىنداڭنىڭ نۇرغۇن ئەمەلدارلىرىنى قولغا ئېلىپ قامىغانلىقىنى، بۇلارنىڭ ئىچىدە گومىنداڭ ئولكىلىك پىرقىنىڭ شۇجىجاڭى ۋە نازارەتلەرنىڭ نازىرلىرى بارلىقىنى، شىڭ شىسەي مېھمان چاقىرىش ئۇسۇلى بىلەن بۇلارنى دۇبەن مەھكىمىسىگە تەكلىپ قىلىپ بىر ـ بىرلەپ قولغا ئالغانلىقىنى، گومىنداڭ ئارمىيىسى ئىچىدىكىلەرنى مېھمانغا چاقىرغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار كەلمىگەنلىكتىن، تۇتالمىغانلىقىنى ئاڭلىدۇق، ئۇزۇن ئۇتمەي يەنە شىڭ شىسەينىڭ سوۋېت كونسۇلخانىسىغا بېرىپ گۇنايىغا تەۋبە قىلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان دوستلۇقنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلغانلىقىنى ھەمدە رىن دۇڭلياڭ ئىسىملىك ئادەمنى موسكۋاغا ئەۋەتكەنلىكىنى ئاڭلىدۇق، چۈنكى گېزىت بولمىغانلىقتىن، بۇ ئىچكى خەۋەرلەرنى گۇمانى قاراپلا ئاڭلاپ قويدۇق. لېكىن، سوراققا تارتىلىشقا بولغان تەييارلىقىمىزنى بوشاتمىدۇق.

7) 5 ـ ئاينىڭ بىر كۈنى بولسا كېرەك، قاتتىق بوران چىققان بىر ئاخشىمى يېرىم كېچىدە دەرىزىگە يېقىن ئىگىز توسما تام ئۈستىدە قوراللىق ھەربى ساقچىلارنىڭ توختىماي يۈگۈرۈپ يۈرگەن، قورال ـ سىداۋلارنىڭ بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلغان، بىنزىن تۇڭلىرىنىڭ يەرگە سوقۇلۇپ يۇمۇلاۋاتقان ئاۋازلىرى ۋە ئاياق تاۋۇشلىرى بىزنى چوچۇتىپ ئويغىتىۋەتتى، ئەتىسى ئەتىگەندە ئاڭلىشىمىزچە، ئەسلىدە تونۇگۈن ئاخشام باندىت شىڭ شىسەي مەخپىي بۇيرۇق بېرىپ ئىچكى ھويلىغا ئوت قويۇپ سىرتقا قارىتا مەھبۇسلار توپىلاڭ كوتەرگەنلىكى ئۈچۈن

پىناستۇرۇلدى، دەپ ئېلان قىلماقچى بولغان ئىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن تام ئەتراپىغا بېنزىن، ئوتۇن - لاۋلارنى دۆۋىلەپ، تام ئۈستىگە پىلىموت تۇتقان قوراللىق ھەربى ساقچىلارنى پوس قويۇپ ھازىرلىنىپ بەلگە بېرىش ئىلتىغىدىن ئاۋاز چىققان ھامان ئوت قويىدىغانلار ئوت قويۇپ، ئوقتا تۇتىدىغانلار ئوقتا تۇتۇپ ئىچكى ھويلىنى قانغا بويىماقچى بولغان، لېكىن بۇ ئارىلىقتا بۇ ئىشتىن جۇشاۋلياڭ خەۋەر تېپىپ، ئىچكى ھويلىدىكى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ خادىملىرى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى گومىنداڭنىڭ چوڭ ئەمەلدارلىرىمۇ بار بولغاچقا ئالاھىدە ھەربىلەرنى ئەۋەتىپ 2 - تۈرمىنى قورشاپ بۇ ۋەقەنى توساپ، بىر چوڭ بالايى - ئاپەتنىڭ ئالدىنى ئالغان ئىكەن.

8) بىز بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن گۇمانلاندۇق. كېيىن ھاۋالىنىش ئورنىدا گومىنداڭنىڭ تۈرمىنى ئۆتكۈزۈۋالغانلىق توغرىسىدىكى ئېلانىنى، ساقچى باشقارمىسىنىڭ باشلىقى لى يىڭچى ئەمەس، خۇگۇجىڭ ئىمزا قويغانلىقىنى كوردۇق. ئېلاندا مەھبۇسلارنىڭ تۈرمە تۈزۈملىرىگە خىلاپلىق قىلىشقا يول قويۇلمايدۇ، ئەگەر كىمدىكى خىلاپلىق قىلسا قاتتىق جازالىنىدۇ، دېيىلگەن.

9) ئۆتكۈزۈۋېلىنغان كېيىنكى تۈرمە بىر مەزگىل تۇراقسىز ھەم قالايمىقان بولدى. تۈرمىنى باشقۇرغان گومىنداڭچىلار بىلەن قاماقتىكى بىر قىسىم گومىنداڭچىلارنىڭ ئۆز ئارا قىلىشقان گەپ - سۆزلىرى ئارقىلىق گومىنداڭنىڭ نۇرغۇن ئىچكى سىرلىرىنى بىلىۋالدۇق. بۇ خەۋەرلەرنىڭ تېزلىكى، ئاجايىپ - غارايىپلىقى ۋە راستلىقىنى ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ تەسەۋۋۇر قىلىشى تەس ئىدى. بۇ خەۋەرلەرنى ئىچكى ھويلىدىن ئاڭلاپلا قالماستىن، كېسەلخانىدىنمۇ كۆپلىگەن ھەقىقى خەۋەرلەرنى ئاڭلىدۇق. مەسىلەن: جۇشاۋلياڭ شىڭشىسەينى ئەنخۇيۈەنگە (جەنۇبىي باغچىغا) ئاپىرىپ بىرلا مۇھاپىزەتچىسى بىلەن قالدۇرۇپ ۋەزىپىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىشكە مەجبۇرلاپتۇ. شىڭشىسەي ئۈرۈمچىدىكى گومىنداڭنىڭ چوڭ - كىچىك ئەمەلدارلىرىنى قولغا ئالغاندىن كېيىن ئۇ، جياڭجيېشىغە بۇلار جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ يەر ئاستى خادىملىرى ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى، دەپ بەتنام چاپلاپ تېلېگىرامما يوللاپتۇ. شىڭشىسەي يەنە بىرلا ۋاقىتتا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسىغا بېرىپ گۇنايىغا تەۋبە قىلغاندىن كېيىن رىبىن پەمىلىلىك بىر كىشىنى موسكۋاغا ئەۋەتىپ، ئۆز قەلىمى بىلەن ستالىنغا خەت يېزىپ گۇنايىغا تەۋبە قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپتۇ. بۇ خەتتە ئۇ جياڭجيېشىنىڭ بېسىمى ئارقىسىدا يالغاندىن «12 - ئاپرېل» ئەنزىسىنى ئويدۇرۇپ چىقىپ ئامالسىزلىقتىن بۇ خاتالىقنى سادىر قىلغانلىقىنى، بۇنى گومىنداڭ، جياڭجيېشى شۇنداق قىلدۇرغانلىقىنى، ھازىر شىنجاڭدىكى بارلىق گومىنداڭ-

چىلارنى قولغا ئالغانلىغىنى، مۇشۇ ئارقىلىق ستالىنغا ۋەدە قىلىپ ستالىندىن كېچىرىم سوراپ، ئۆزىنىڭ ساداقەتلىگىنى قايتىدىن قوبۇل قىلىپ، يېڭىۋاشتىن دوستلۇق ئورنىتىشنى سەممى تەلەپ قىلىپتۇ. لېكىن، ستالىن بۇ خەتنى ئۆز پېتىچە جياڭ جيېشىگە يوللاپ بېرىپتۇ. جياڭجيېشى بىر تەرەپتىن شىڭشىسەيگە تېلېگىرامما ئەۋەتىپ قامالغان گومىنداڭچىلارنى ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلماي مەركەزدىن ئەۋەتكەن سوراق قىلىش ئۆمىگىنىڭ يېتىپ بېرىشىنى كۈتۈپ بىرلىكتە بىر تەرەپ قىلىشنى ئۇقتۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئىشەنچلىك كىشىسى جۇشاۋلياڭنى دەرھال ئۈرۈمچىگە ئەۋەتىپتۇ. جۇشاۋلياڭ ئايرودرومغا كەلگەن ھامان گومىنداڭ ئارمىيىسىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ ئاندىن شىڭشىسەيگە ئۆزىنىڭ ئالدىغا چىقىشىنى ئۇقتۇرۇش قىپتۇ. شىڭشىسەي ئايرودرومغا چىققاندىن كېيىن ئۇ جاڭجيېشىنىڭ شىڭشىسەينى گومىنداڭ ھوكۇمىتىنىڭ دېخانچىلىق ئورمانچىلىق مىنىسترى قىلىپ تەيىنلىگەنلىگى توغرىسىدىكى ئۆز قەلىمى بىلەن يازغان خەتنى كۆرسىتىپ، ئاندىن شىڭشىسەينى قوراللىق يالاپ «جەنۇبىي باغچىغا» ئېلىپ بېرىپ ۋەزىپە ئۆتكۈزۈپ بېرىشكە مەجبۇرلاپتۇ. شىڭشىسەي يېڭىلگەنلىگىگە كۆزى يېتىپ «جەنۇبىي باغچا»دىن مەخپى ھالدا شۇ چاغدا يەنىلا ئۆزىنىڭ كونتروللۇغىدا تۇرۇۋاتقان ساقچى ئورگانلىرىدىكى لى

يىڭچى قاتارلىق كىشىلەرگە شىڭشىسەينىڭ سىرىنى بىلگۈچىلەرنى ئۆجۈقتۇرۇۋېتىش ئۈچۈن تۈرمىگە ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋېتىشنى ئۇقتۇرۇپتۇ دىگەندەك سۆزلەرنى ئاڭلىدۇق.

10) قالايمىقان ئەھۋالدا لى شياۋپىڭ ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ كۆپ قېتىم مەخپى ئادەم ئەۋەتىش ئارقىلىق خەت - چەك، گېزىتلەرنى يەتكۈزۈپ تۇردى (كېيىن بۇ ئادەمنىڭ دۆكبېيلىق «گاۋبەنجاڭ» ئىكەنلىگىنى بىلدۇق) ھەممە داۋالىنىش ئۆيىدىن بەزى ئىچكى خەۋەرلەرنى ئاڭلاپ تۇردۇق.

5. شىڭشىسەي تەختتىن چۈشكەندىن كېيىن گومىنداڭنىڭ ئۆز گۇرۇھىغا قاراشلىق 2 - تۈرمىنىڭ ئىچكى قوراسىدا

(1944 - يىلنىڭ كېيىنكى يېرىم يىلى)

1) لى شياۋپىڭدىن ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ بىر قانچە قېتىم خەت كەلدى. ئېسىمدە قالغان مۇھىم مەزمۇنلىرى تۆۋەندىكىچە:

(1) گومىنداڭنىڭ داۋالىنىش ئۆيىنى باشقۇرغۇچى خادىملىرىنىڭ داۋالىنىۋاتقان گومىنداڭچىلارغا ئاشكارىلاپ قويۇشىچە. شۇنىڭدەك داۋالىنىش ئۆيىدە ئوچۇق - ئاشكارە تارقىلىپ يۈرگەن گەپلەردىن قارىغاندا،

قورچاق مەركەزنىڭ سوت ئومىگى شىنجاڭغا كېلىپ 10 چوڭ تۈرمىدىكى قامالغانلارنى قويۇۋەتكىدەك. لېكىن ھەقىقى كوممۇنىستلارنى كوممۇنىستىك پارتىيىدىن (يۈز ئۆرۈشكە) مەجبۇرلىغىدەك، كوپچىلىك بۇنىڭدىن ھوشيار تۇرۇشى لازىم، دېيىلگەن.

(2) يەر ئاستى قاتناش خادىملىرى بارلىق يولداشلىرىمىزنىڭ ئىسىملىگىنى چۇگچەكدىكى دۈڭ بىۋۇغا يەتكۈزۈپ بېرىپتۇ، كوپچىلىكنىڭ جاڭجۋيى، لىيۇپىڭلار ئورنىغا قويغان «ھەممەيلەن بىر نىيەتتە يەنئەنگە قايتىش» چاقىرىغىغا ئەمەل قىلىپ دۈڭ بىۋۇنىڭ تەنپەن جوزىسىدا گومىنداڭ ۋەكىللىرىدىن بىزنى قايتۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلىشقا ماسلىششىنى ئۈمىد قىلغان.

(3) ئىچكى - تاشقى ۋەزىيەت ئىنتايىن ياخشى بېرىلگەن يەرلىك گېزىتنى كوپچىلىكنىڭ ئالماشتۇرۇپ كورۇپ تۇرۇشنى ئۈمىد قىلغان.

(4) ئۇ ھەر قايسى تۈرمىدىكى ئادەملىرىمىز بىلەن ۋە لىيۇپىڭ تۇرغان ئائىلىلىكلەر قوراسى بىلەنمۇ ئالاقە ئورنىتىپ، ئائىلىلىكلەر قوراسىنى ئۇز ئىچىگە ئالغان ھەر قايسى تۈرمىلەرنىڭ ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ دۈشمەن بىلەن قەھرىمانلارچە كۈرەش قىلغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان.

(5) پۇرسەت تېپىپ داۋالىنىش ئۆيىگە ئادەم

ئەۋەتىپ ئۇزى بىلەن مۇناسىۋەت باغلاشنى ئۈمىد قىلغان.

2) لى شياۋپىڭ ئارقىلىق لىيۇپىڭنىڭ ئەۋەتكەن بىر قانچە خېتىنى تاپشۇرۇۋالدۇق. ئىچىدە قالغان مۇھىم مەزمۇنىنى ئومۇملاشتۇرۇپ تۆۋەندىكىچە بايان قىلىمەن.

(1) يەرلىك گېزىتىنىڭ ئىلان بېتىدە نەرسە - كېرەكلىرىنى تاپشۇرىدىغان ئورنى تېپىلمايۋاتقان «مەھبۇسلار» ئىسىملىگى ئىچىدە لىن جىلۇنىڭ ئىسمىنى كورگەنلىكىنى، تا ھازىرغىچە ھېچقانداق دېرىكى بولمىغان، شۇيجى بىلەن جۇبىن يولداشنىڭمۇ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلىقىنى مولچەرلەپ، بۇ ئۈچ نەپەر ئىنقىلاۋىي يولداشلارنىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلىقى توغرىسىدا گومىنداڭ دائىرىلىرىگە قاتتىق نارازىلىق خەت يازغان (ئۇ خەتنىڭ تولۇق تېكىستىنىمۇ ئەۋەتكەن ئىكەن، بىز كورۇپ چىقتۇق).

(2) لىيۇپىڭ خېتىدە: «قۇربان بولغان 3 يولداشنىڭ روھى كوپچىلىكنىڭ مەڭگۈ ئۇگىنىشىگە ۋە خاتىرىلىشىگە ئەرزىيدۇ» دېگەن.

(3) ئۇ خېتىدە «ھەممەيلەن بىر نىيەتتە يەنئەنگە قايتىش» شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، كوپچىلىكنى دۈڭ بىۋۇنىڭ چۇگچەكدا ئوتكۈزگەن تەنپەن جوزىسىدىكى كۈرەشكە ماسلىششقا چاقىرغان ھەمدە «كوپچىلىك ئۆزىنىڭ جۇڭگو كومپارتىيە ئەزاسى ۋە خىزمەتچى خادىملىرى

ئىكەنلىكىنى ئاشكارىلاپ، روشەن ھالدا ھەممەيلەننى شەرتسىز قويۇپ بېرىش ۋە يەنئەنگە قايتۇرۇش تەلىۋىنى قويۇشتا چىڭ تۇرۇش لازىملىغىنى تەكىتلىگەن.

(4) ئۇ يەنە خېتىدە، باندىت شىڭ شىسەي بىزنى شىنجاڭدىكى 6 بۈيۈك سىياسەت ھۆكۈمىتىنىڭ خىزمىتىگە ياردەملىشىشكە تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەن. ئۇ، ئەلۋەتتە بىزنى قايتۇرۇپ ئاپىرىپ قويۇشى لازىم ئىدى، لېكىن ئۇ بىزنى ئەكسىچە قاماققا ئالدى ۋە رەھبەرلىرىمىزنى ئۆلتۈردى. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ئەڭ ۋەھشى فېئودال يەرلىك خاقان، بورە پۈشتىدىن بولغان چوشقا ئىكەن، دەپ باندىت شىڭ شىسەينى قاتتىق سۆككەن.

(5) ئۇ خەتتە يەنە «دۇنيادا كىم تۇرمىنى ياخشى دەيدۇ» دېگەن مەزمۇندا بىر كوپلېت ھەجۋىي شېئىر يازغان. ئۇنىڭ مەزمۇنى:

«دۇنيادا كىم تۇرمىنى ياخشى دەيدۇ،»
مەدھىيىلەشكە زورلىسىمۇ مەدھىيىلىيەلمەيمەن.
سىماچيەنمۇ تۇرمىگە چۈشكەن، ۋېن تيەنشاڭ تۇرمىدە ئۆلگەن. ئۇلارنىڭ ۋىجدانى مەڭگۈ ئۆچمەيدۇ، مەڭگۈ يوقالمايدۇ.

(6) ئۇ يەنە بىزگە: بىز تۇركۈملەپ قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ ئېغىر كېسەللەر قاتارىدا ئائىلىلىكلەر قوراسىدا قېلىپ دۈشمەن تەرەپتىن تۇتۇپ كېتىلمىگەنلىكىنى، قېرى، ئاجىز، مېيىپ كېسەللەر ۋە ئاياللار، بالىلار بىلەن ئۇزۇن مۇددەت بىللە تۇرغانلىقىنى، لېكىن قارا، ئىگىز بويلۇقنى (چياۋگوجېننى دىمەكچى) تۇتۇپ كەتكەنلىكىنى، ئائىلىلىكلەر قوراسى ئەسلىدە باخۇلياڭدا بولۇپ، كېيىن يەنە چىداۋەن قاتارلىق جايلارغا يوتكىلىپ كېتىلگەنلىكىنى خەۋەر قىلغان.

(7) يولداش ۋۇمالىن ئېغىر كېسەل بولغانلىقتىن، تۇرمىدە دوختۇر، دورا - دەرمەكنىڭ يوقلۇغىدىن ئازاپلىنىپ ئۆلگەنلىكىنى، ئۇ توغرىدا تۇرمە دائىرىلىرى بىلەن قاتتىق كۈرەش قىلىش ئارقىلىق ئائىلىلىكلەر قوراسىغا ئاپىرىپ دەپنە قىلىشنى قولغا كەلتۈرگەنلىكىنى، چىداۋاندا ئائىلە تەۋەلەر تەزىيە ناخشىسى ئېيتىپ دەپنە قىلغانلىقىنى خەۋەر قىلغان.

(8) ئۇ بىزنىڭ دائىم خەت يېزىپ تۇرۇشىمىزنى ئۈمىد قىلىپ: «ئۆيدىن كەلگەن خەت تۈمەنمىڭ ئالتۇنغا باراۋەر» دېگەن.

(9) ئۇ يەنە ئاۋاتسىيە ئەترىتىدىكى كىچىك ئۇكىلارغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلىدىغانلىقىنى ئېيتقان.

(10) ئۇ يەنە، ئائىلە تەۋەلەرنىڭ ھەر قايسى تۇرمىدىكى يولداشلارغا تاماق ئېتىپ، كىيىم - كېچەك تىكىپ، ياخشى ياردەم بەرگەنلىكىنى ئۇقتۇرغان.

3) لى سۇپىڭ ئېلىپ كەلگەن گېزىتلەردىن خەلقارادا سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ بۇداپېشتقا كىرگەنلىك خەۋ-

ۋىنىڭ بارلىقىنى، ئىچكى خەۋەردە پارتىيىمىزگە ۋاكالىتەن دۆڭ بىۋۇ گومىنداڭ ۋەكىلى جاڭ جىزجۇڭ بىلەن چۇڭچىڭدا تەنپەن ئۆتكۈزۈۋاتقانلىقى، دۆڭ بىۋۇ پۈتۈن مەملىكەتتىكى سىياسى مەھبۇسلارنى ئىسمىنى ئاتاپ قويۇپ بېرىشنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقى، گۇاڭدۇڭدا لياۋچېڭجى قاتارلىقلارنى، سىچۇەندە يې تىڭ قاتارلىقلارنى، شىنجاڭدا شۆيجې قاتارلىقلارنى قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلغانلىقى ۋە مەملىكەت بويىچە 19 ئازات رايوندا، شۇنىڭدەك ھەرقايسى ئۆلكىلەردە جۇڭگو كومپارتىيىسىدىن ئۆلكە باشلىقى ياكى مۇئاۋىن ئۆلكە باشلىقى ۋەزىپىسىنى ئۆتەشكە ئادەم بەلگىلەشنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقى، شىنجاڭ خەۋەرلىرىدە شىڭشىسەي لەنجۇ ئارقىلىق چۇڭچىڭغا بارماقچى بولۇپ، لەنجۇ ئايرودرومىدا مۇخبىرلارغا سۆزلەپ: يېڭى جۇڭگو قۇرۇشتا، دېخانچىلىق بىلەن ئورمانچىلىق مۇھىم دېگەنلىكى، شىنجاڭدىكى باندىت شىڭشىسەينىڭ ئورنىغا ۋۇجۇڭشىن ئالماشقىدەك، ۋۇجۇڭشىن ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي خوشنا دولەت سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئىناق ئۆتۈشنى تەكىتلىگەنلىكى، گومىنداڭنىڭ پەۋقۇلئاددە دىپلوماتىيە خادىمى جياڭجىڭگو ھەدېسىلا «سوۋېت ئىتتىپاقى جۇڭگونىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشىغا بىرىنچى بولۇپ ياردەم بەرگەن دولەت». «جۇڭگو - سوۋېت دوست بولۇشى كېرەك» دېگەندەك

سۆزلەرنىڭ بارلىقىنى كورگەنلىكىمىز ئېسىمدە تۇرۇپتۇ.

4) لى سۇپىڭدىن كەلگەن خەتكە ئاساسەن بىز تۇرغان كامېردىن يۆيسۇنى يالغاندىن ئېغىر كېسەل بولغان قىلىپ ھاجەتخانىدا يىقىلىپ قالغاندا گۇندىپايلار ئۇنى داۋالىنىش ئۆيىگە ئاپىرىپ قويدى، شۇنداق قىلىپ لى سۇپىڭ بىلەن ئالاقە باغلىدۇق. كېيىن لى جىزلياڭمۇ باردى. بىز ھەرقايسى كامېردىكى يولداشلارغا مەخسۇس ھال سوراش خېتى يېزىپ، كۈرەش ھەرىيانىدا باغلىنىپ قاماققا ئېلىنغان يولداشلارغا ھورمەت بىلدۈرىدىغانلىقىمىزنى ۋە ھال سورايدىغانلىقىمىزنى بىلدۈردۇق ھەممە ئۇلارغا بىزنىڭ دۈشمەنگە قارشى كۈرەش ئەھۋالىمىزنى ئۇقتۇردۇق.

5) بىز تۇرغان گۇندىخانىدىكىلەر قۇربان بولغان 3 يولداشنى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن مەخسۇس ماتەم يىغىنى ئېچىپ، ھەركىم ئايرىم ھالدا ئۆزلىرى يازغان ماتەم شېئىرلىرىنى، ماتەم ناخشىلىرىنى، ماتەم بېغىشلىمىلىرىنى ئوقۇپ ئۆتتى ھەممە يولداش لى ۋېن يولداش شۆيجېنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى قەھرىمانلارچە كۈرەش قىلغان ئىنقىلاۋى تارىخىنى سۆزلىدى. ئىنقىلاۋىي قۇربان يولداش جۇبىننىڭ ئىنقىلاۋىي تارىخى توغرىسىدىكى يېزىلغان جۇدۇەنخۇانىڭ بېغىشلىمىسىنى دېكلاماتسىيە قىلىپ ئوقىدى. قايغۇلۇق ماتەم ئىچىدە ھەممە بىردەك: قايغۇ-

مىزنى كۈچكە ئايلاندۇرۇپ، گومىنداڭ فاشىستلىرى بىلەن ئاداققىچە كۈرەش قىلىمىز، دېيىشتى.

6) بۇ مەزگىلدە ئىچكى خەۋەرلەر ھەممىلا يەردە تارقىلىپ يۈرەتتى. ئارىلىقتىكى دەرىزىدىن ئاڭلانغان گەپلەردىن ۋە داۋالىنىش ئۆيىدىن كەلگەن ھەم يۇيسۇن، لى جىژلياڭلار داۋالىنىش ئۆيىدىن قايتىپ كەلگەن چاغدا ئېلىپ كەلگەن خەۋەرلەردىن قارىغاندا شىڭ شىسەي كىچىك ئىنىسىنى (شىڭ شىچىنى دېمەكچى) شىڭ شىسەينىڭ قانداق قىلىپ ئۆلتۈرگەنلىكى، شىڭ شىسەي يەنە ئۆزگۈنايىنى شىڭ شىچىنىڭ خوتۇنى چېن شيۇيىڭغا دۆڭگەپ ئۇنى قولغا ئېلىپ قاتتىق جازالىغانلىقى، لېكىن چېن شيۇيىڭ باشتىن-ئاخىر تىز پۈكمىگەنلىكتىن ئۇنى ۋەھشىلەرچە ئۆلتۈرۈپ گۇۋاچىنى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش مەقسىدىگە يەتكەنلىكى، شىڭ شىسەي چوڭچىلىك يىغىنىدىن قايتىپ كېلىپلا قىسقىغىنە بىر مەزگىل ئاغزى قۇلىقىغا يەتكىدەك خوشال بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئىچكى - تاشقى ۋەزىيەت تۈپتىن ئۆزگەرگەنلىكتىن، خۇددى نېرۋىسىدىن ئادىشىپ ساراڭدەك بولۇپ قالغانلىقى قاتارلىق سۆزلەر تارقىلىپ يۈردى. كېيىن بۇ گەپلەرنىڭ ئىشەنچلىك ئىكەنلىكى ئىسپاتلاندى. لېكىن 3 نەپەر ئىنقىلاۋي قۇربانىنىڭ قانداق قۇربان بولغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەرنى زادىلا ئالالمىدۇق. ئۇزۇن ئۆتمەي شامالغا چىققان يەردە بىر ئۆي-

غۇرمەھبۇسنىڭ سېرىق قەغەزنى ھاراققا چىلاپ لىن جىلۇنىڭ ئاغزىغا، يۈزىگە چاپلاپ قويغانلىقتىن بۇرۇقتۇم بولۇپ ئۆلگەن دېگەنلىكىنى ئاڭلىدۇق. لېكىن كېيىن بۇ گەپنىڭ يالغانلىقى ئىسپاتلاندى.

7) گومىنداڭ تۈرمىنى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، بىز سوراققا تارتىلىپ سوتلىنىشنىڭ بارلىق تەييارلىقىنى تېخىمۇ چىڭ ئىشلەپ، جاپالىق ۋەزىيەتنى كۈتۈۋالماقچى بولدۇق. شۇنىڭ بىلەن بىللە ماركسىزم - لېنىنىزم نەزەرىيىسىنى ئۆگەندۇق ھەمدە مەدەنىيەت ئۆگىنىشى ۋە چەتئەل تىلى ئۆگىنىشىنىمۇ توختاتمىدۇق.

8) 1944 - يىلى 10 - ئاي مەزگىللىرىدە گومىنداڭنىڭ تۈرمە دائىرىلىرى «سىياسىي مەھبۇسلارنى تىزىملاش جەدۋىلى»نى تارقاتتى. جەدۋەلدە، ئىسمى، يېشى، يۇرتى، مىللىتى، شىنجاڭدا قانداق خىزمەت ئىشلىگەنلىكى، قايسى پارتىيە، سىياسىي گۇرۇھلارغا قاتناشقانلىقى، قاچان، قەيەردە قولغا ئېلىنغانلىقى، قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن نېمە ئىش قىلىشنى خالايدىغانلىقى، دۆلەت ئىشلىرىغا قارىتا پىكرى ۋە ئەسكەرتىش قاتارلىقلار بار ئىدى. جەدۋەلنى ئېگىز بويلۇق بىر كىشى ئەكىلىپ تارقىتىپ «ئۇزۇن كۈنلەر ئۆتۈپ كەتتى ......» دېگەن سۆزنى قىلدى. ئۇ كىشى ساۋيۇي يازغان «ئاينىش» ناملىق كىتابىنى كۆرۈپ، بۇ كىتاب ياخشى كىتاب دەپ ماختىدى. مەسلىھەتلىشىپ ئۆزىمىزنىڭ جۇڭگو كومپارتىيە ئەزاسى

ئىكەنلىگىمىزنى ئاشكارىلىدۇق ھەمدە ھەر قايسى ئۇزلىرىنىڭ دىمەكچى بولغان سوزى بويىچە جەدۋەلنى تولدۇردى. جەدۋەلگە 1942 - يىلى 9 - ئاينىڭ 17 - كۇنى گۇناسىز قولغا ئېلىندۇق، گومىنداڭدائىرىلىرىنىڭ ئەمدى بىزنى شەرتسىز قويۇپ بېرىپ يەنئەنگە ئاپىرىپ قويۇشنى تەلەپ قىلىمىز، دەپ يازدۇق. دولەت ئىشلىرىغا قارىتا قانداق پىكىرىڭلار بار دىگەن گىراپىغا، گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ مەملىكەت بويىچە سىياسى مەھبۇسلارنى دەرھال قويۇپ بېرىشىنى، چەكلىگەن پارتىيىلەرنىڭ پائالىيەت ئېلىپ بېرىشىغا يول قويۇشىنى، بىرلا پارتىيىنىڭ دىكتاتۇرا يۇرگۇزۇشىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشى، دىموكراتىيىنى يولغا قويۇپ سۇڭجۇڭسەننىڭ سوۋيت بىلەن گۇڭچەنداڭ بىلەن بىرلىشىپ، ئىشچى - دىخانلارغا يار - يولەكتە بولۇشتەك 3 چوڭ سىياسىتىدىن ئىبارەت سەنمىنجۇيىسىنى ئۇزۇل - كېسىل ئىجرا قىلىشىنى، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا ۋە دولەت قۇرۇلۇشىغا پايدىلىق بولۇش ئۇچۇن، گومىنداڭ بىلەن گۇڭچەنداڭ ھەمكارلىشىشىنى ئاساس قىلغان، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ھەر قايسى دىموكراتىك پارتىيە - گۇرۇھلار قاتناشقان، دىموكراتىك بىرلەشمە ھوكۇمەت قۇرۇپ، سىرتقا قارىتا سوۋيت ئىتتىپاقى بىلەن دوستانە ئىناق ئۆتۈش قاتارلىق مەزمۇنلارنى يازدۇق. ئىسمى، يېشى، يۇرتى، شىنجاڭدا قانداق خىزمەت ئىشلىگەن دىگەن گىراپىغا

ھەر قايسىمىزنىڭ شىنجاڭدا ئاشكارە تەرجىمھالىمىزنى تولدۇردۇق.

9) 11 - ئايلاردا گومىنداڭ تويۇقسىز ئادەم ئەۋەتىپ بىزنىڭ ماركسىزىم - لېنىنىزىم توغرىسىدىكى كىتاپلىرىمىزنى يىغىۋالدى. يوشۇرۇۋېلىشقا ئۈلگۈرەلمەي قالغان بەزى كىتاپلىرىمىزنىمۇ ئېلىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ بۇ خىل ھەركىتىنىڭ فاشىستىك ھەركەت ئىكەنلىگىنى، كوممۇنىستلار ئۇچۇن ماركسىزىم - لېنىنىزىم كىتاپلىرىنى ئوقۇش ھەققانى - توغرا ئىش ئىكەنلىگىنى كورسىتىپ خەت ئارقىلىق نارازىلىق بىلدۇردۇق.

10) بۇ چاغدا تۈرمىدە يەنە ئىلى قاتارلىق جايلاردىكى ئاز سانلىق مىللەت خەلقلىرىنىڭ قوزغىلىپ گومىنداڭغا قارشى قوراللىق كۈرەش قىلىۋاتقان خەۋىرى تارقالدى.

11) بىز گومىنداڭنىڭ تۈرمىگە بىۋاستە ھوكۇمرانلىق قىلىۋاتقان ۋەزىيەتكە قارىتا ئۈچ جەھەتتە تەييارلىقنى تېخىمۇ كۈچەيتتۇق. ناۋادا سوراققا تارتىلىپ قالساق، ئەگەر دۈشمەن «12 - ئاپرېل» يالغان ئەنزىنى سوراپ قالسا، ئۇنىڭغا قانداق قايتۇرما زەربە بېرىمىز؟ ئەگەر دۈشمەن پارتىيىمىزنى، ئارمىيىمىزنى، ئازات رايوننى ھەتتا ماركسىزم، لېنىنىزم، كوممۇنىزمنى تىللىسا قانداق قايتۇرما زەربە بېرىمىز؟ قىسقىسى، ھەممە بىر نىيەتتە بىزنى شەرتسىز قويۇپ بېرىش، يەنئەنگە

قايتىپ كېتىش يولىدا قۇربان بېرىشتىنمۇ باش تارتماي كوممۇنىستلارنىڭ ئالىجاناپ يۈكسەك پەزىلىتىنى جارى قىلدۇرىمىز دېيىشتۇق.

6. تۇرمىدىكى گومىنداڭ ئىشپىيونلۇق ئورگانلىرى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان ئاممىۋى خاراكتېرلىق زور كۈرەش

(1945 - يىلى ئەتىيازدىن 1946 - يىلى 2 - ئايغىچە)

1) 1945 - يىلى ئەتىيازدا، قارلار ئېرىشكە باشلىدى. مەركىزىي سوت ئۆمىگى بىرىنچى قېتىم بىز تۇرغان كامېرىدىكىلەرنى سوراققا تارتتى. بىز ئۆزىمىز تولدۇرغان جەدۋەلدىكىگە ئوخشاشلا ئۆزىمىزنىڭ جۇڭگو كومپارتىيە ئەزاسى ئىكەنلىك قىياپىتىمىزنى پۈتۈنلەي ئاشكارىلاپ، سىياسىي بايرىقىمىز روشەن ھالدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ مەيدانىغا ۋەكىللىك قىلىپ، گومىنداڭنىڭ سوتچى ئەمەلدارلىرى بىلەن ژاكۇنلاشتۇق. بۇ بىر رەسمىي ھەم ئوچۇق سوت بولۇپ كورۇنۇشتە ناھايىتى ھەيۋەتلىك بولدى. مېنى سوراققا تارتقان سوتچى ھەربىي كىيىم كىيىپ مايورلۇق بەلگىسىنى تاقىغان ئىدى. سوتلىغۇچىلار ئولتۇرىدىغان سەھنىدە ئورۇندۇقلار تىزىلغان، ئۇنىڭ يېنىدىكى ئورۇندۇقتا خاتىرە يازغۇچى، ئىشىكتە قانۇن ساقچىلىرى بولۇپ، ئىشىكنى تاشقىرىغا

قارىتىپ چوڭ ئېچىۋەتكەن ئىدى. گۇندىپايلار مېنى سوراقخانىنىڭ ئىشىكىگە ئەكىلىپ قويۇپ يېنىپ كەتتى. سوتچىنىڭ سورىغان سوئاللىرى بىز تولدۇرغان جەدۋەلدىكىگە پۈتۈنلەي ئوخشايتتى. مەنمۇ ئۇنىڭ سوئالىغا جەدۋەلدىكى مەزمۇن بويىچە ئوخشاش جاۋاپ بەردىم. ئىسمىمنى سورىغاندا، ئىسمىم مارۇي، 28 ياش، خۇيزۇ، يۇرتۇم ئەنخۇي فېڭياڭلىق دەپ جاۋاپ بەردىم (مەن ئەسلىدە ئەنچىڭلىق ئىدىم. لېكىن ئەسلى شىنجاڭدا ئاشكارە خىزمەت ئىشلىگەن ۋاقتىمدا تولدۇرغان بويىچە ئېيتتىم. بۇچاغدا سوتچى خاتا ئاڭلاپ قېلىپ، سەن شەنشى فېڭياڭلىقمۇ؟ دەپ گەپ قىستۇردى. مەن قايتىلاپ ئەنخۇي فېڭياڭلىق ئىكەنلىكىمنى چۈشەندۈردۈم). قايسى پارتىيە - گۇرۇھتىن؟ دەپ سورىدى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەسمىي ئەزاسى دەپ جاۋاپ بەردىم (سوتچى سۆز قىستۇرۇپ، سەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ خادىمىمۇ ياكى 8 - ئارمىيىسىدىنمۇ؟ دەپ سورىدى. مەن قايتىلاپ شۇنداق دەپ جاۋاپ بەردىم). شىنجاڭدا قانداق خىزمەت ئىشلەيسەن؟ دەپ سورىدى. مەن شىنجاڭدا ئەسلى 8 - ئارمىيىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرىش باشقارمىسىنىڭ خىزمەتچىسى ئىدىم. كېيىن شېڭ شىسەينىڭ تەكلىۋى بويىچە 6 بۈيۈك سىياسىي ھاكىمىيەت خىزمىتىگە قاتنىشىپ، خوتەن ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىدە مۇپەتتىش ۋە مۇۋەققەت ئىدارە

باشلىغى، بورتالا ناھىيىسىدە مائارىپ كېجاكى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتۈدۈم دىدىم. قاچان، نىمە ئىش بىلەن قولغا ئېلىندىڭ؟ دەپ سورىدى. مەن 1942 - يىلى 9 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئۈرۈمچىدە، ئەسلىدىكى 8 - ئارمىيە ئىش بېجىرىش باشقارمىسىنىڭ ۋاقىتلىق ئورنىداشىڭشىسەي تەرىپىدىن مېھمانغا چاقىرىش نامى بىلەن گۇناسىز قولغا ئېلىندىم. شۇ چاغدا قولغا ئېلىنغانلارنىڭ ئىچىدىكىلەردىن بىرى بولىمەن. قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىنكى ئارزۇيۇم: شەرتسىز ھالدا كوللىكتىپ قويۇپ بېرىپ يەنئەنگە ئاپىرىپ قويۇشنى قەتئى تەلەپ قىلىمەن، دىدىم. دولەت ئىشلىرىغا قارىتا پىكىرىمنى «تولدۇرغان جەدۋەل»گە ئوخشاش مەزمۇندا جاۋاپ بەردىم. سوتچى مېنىڭ جاۋابىمغا ھېچقانداق پوزىتسىيە بىلدۈرمىدى. ئىقرار خاتىرىسىگە دەرھال قول قويدۇردى. ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ سوراققا تارتىلىپ جاۋاپ بېرىشىم جەمى يېرىم سائەتتەك داۋام قىلدى. سوراقخانىدىن دەرھاللا قايتۇرۇلدۇم. ئەگەر «12 - ئاپرېل» يالغان ئەنزىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ پارتىيىمىز ۋە ئارمىيىمىزنى تىللاپ، پارتىيىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇرلىسا، بۇنىڭغا قارىتا قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈش ئۈچۈن تەييارلىقلار بار ئىدى. ئەمما بۇ خىل كۈرەش ۋەزىيىتى بولمىغانلىقتىن، تەييارلىقلىرىمىزنىڭ بىرسىمۇ ئىشلەنمىدى. مەن سوراقخانىنىڭ ئىشىگىدىن چىقىۋاتقىنىمدا

بىر نەچچە گۇندىپايلار ھەر بىرى بىردىن سولانغۇچىلارنى تۇتۇپ سوراقخانىغا ئېلىپ كىرىشنى كۈتۈپ تۇرغان ئىكەن. ئەسلىدە بىر قانچە سوراقخانىلاردا تەڭلا سوراق ئېچىپ، بىر تەرەپتىن بىزنى سوراق قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئائىلىمىزنىمۇ سوراق قىلغان ئىكەن. بىز تۇرغان كامىردىكىلەردىن سورالغان سوراقلارنىڭ مەزمۇنى ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاش بولۇپ، ھەممىسىلا يېرىم سائەت ئەتراپىدا داۋام قىلدى. كېيىنچە بۇ قېتىمقى قورچاق مەركىزى سوت ئومىگىنىڭ سوراق قىلىشى شۇ چاغدا ئۈرۈمچىدىكى 10 چوڭ تۈرمىگە قامالغان نەچچە ئون مىڭ ئادەمنى، سىياسى مەھبۇسلارنى تىزىملاش جەدۋىلىدىن پايدىلىنىپ، ئۇلارنىڭ سالاھىيىتىنى ئېگەللەپ، ئۇلارنىڭ پىكرىنى ئاڭلاپ ئەھۋالغا قاراپ ئايرىم - ئايرىم ھالدا بىر تەرەپ قىلماقچى بولغانلىقى ئىسپاتلاندى. ئۇلار (1944 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1945 - يىلىنىڭ 2 - ئايلىرىغىچە بىر تەرەپتىن سوراققا تارتىپ، يەنە بىر تەرەپتىن ئېگەللەپ بولغان بارلىق چوڭ - كىچىك گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ ھەممىسىنى، شۇنداقلا يەرلىكتىن تۇتۇلغانلارنىڭ ھەممىسىنى قويۇپ بەردى ھەمدە سوراقخانىدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىدىن ئايرىلىشنى خالايدىغانلىق ئىپادىسىنى بىلدۈرگەن خائىن دىڭ مىڭ، يۈجىشياڭلارنىمۇ قويۇپ بەردى. خۇاڭ يىمىن، رېن يۈەنگۇاڭلارمۇ ئەتمالىم مۇشۇ

چاغدا قويۇپ بېرىلگەن بولۇشى مۇمكىن. پەن بونەن، لىيۇشىپىڭ، مىڭ يىمىڭلار ئاسىلىق قىلغاندىن كېيىن، ئاللىقاچان ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن يۈزكۆرۈشۈپ ئوبدان كۈتۈۋېلىنغان ئىدى. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا پەن بونەن ئاخىرىغىچە مايۇرلۇق ئۇنۋانى بىلەن ساقچى ئەمەلدارلىرىنى تەربىيىلەش مەكتىۋىگە دەرس ئوتمەكتە. مىڭ يىمىن 1945 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىم يىلىدا چۇڭچىڭغا يوتكىلىپ، گومىنداڭ ئىشپىيونلۇق ئورگىنىدا مۇھىم ۋەزىپە ئوتىگەن. پەقەت بىزدەك قەيسەرلىك بىلەن تىز پۈكمەستىن شەرتسىز ھالدا قويۇپ بېرىپ يەنئەنگە قايتىپ كېتىشنى قەتئىي تەلەپ قىلغان بارلىق جۇڭگو كوممۇنىستلىرىلا قاماقتا قالدى. بەلكى ئۇزۇن ئوتمەي گومىنداڭنىڭ رەسمىي ئىشپىيونلۇق ئورگانلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىلىپ داۋاملىق زىيانكەشلىككە ئۇچرىشىمىز مۇمكىن ئىدى. شۇڭلاشقا 1945 - يىلدىكى گومىنداڭ ئىشپىيونلۇق ئورگانلىرىنىڭ بىزدەك كوممۇنىستلارغا ئادەتتە كورۇلۇپ باقمىغان ۋەھشىلەرچە زىيانكەشلىك قىلغان ئېغىر ۋەزىيەت شەكىللەندى.

2) 1945 - يىلى 3 - ئايدىن باشلاپ گومىنداڭ ئىشپىيونلۇق ئورگانلىرى بارلىق ئەرلەر كامىرىدا تۇرۇۋاتقان يولداشلىرىمىزنى ئىچكى قوراغا توپلىدى. ئۇ يەردە بىر مەزگىل چوڭ ئىشىكلا سولىنىپ كامىرلارنىڭ ئىشىكلىرى سولانمىدى. ئېغىر كېسەل بولغانلارنى قوراللىق گۇندىپايلار نازارەت قىلىپ دوختۇرخانىغا ئاپىرىپ كېسەل كورسىتىشكە يول قويدى. بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ۋاڭ يۇ (فاڭجڭچۇن)، مالوف (مامىڭفاڭ)، پىڭ جەن (لىيۇخۇپىڭ)، لى جڭلياڭ (يۇنياڭ) قاتارلىق يولداشلار ۋاقىتلىق رەھبەرلىك يادروسى تەشكىللەپ، ئىچكى ھويلىدىكى بارلىق يولداشلارنىڭ ھەركىتىگە رەھبەرلىك قىلدى. رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ئاياللار قاماقخانىسىدىكى جاڭزىيى ۋە داۋالىنىش ئويىدىكى چياۋگوجىن، لى سۇپىڭلار بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەت ئورناتتى.

3) چوڭ ئىشىكنىڭ يېنىدىكى قارا تاختىغا ھەر كۈنى گومىنداڭنىڭ گېزىتلىرى چاپلاپ قويۇلاتتى. بۇ گەرچە گومىنداڭنىڭ گېزىتى بولسىمۇ، خەلقارا خەۋەرلەر بېتىدە گەپنى يوشۇرغىلى بولمايتتى، سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى گېرمان فاشىستلىرىنىڭ قىسىملىرىنى شىددەت بىلەن قوغلاپ زەربە بەرگەنلىكى، قىزىل ئارمىيە بېرلىن ئەتراپىغا يېتىپ بارغانلىقى، ستالىن ئۇزۇن ئوتمەي سوۋېت بايرىقىنى بېرلىن شەھرىنىڭ ئۈستىگە قادايمىز، دەپ جاكارلىغانلىقى، دۇڭبىۋۇ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ۋەكىل بولۇپ، جۇڭگو ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە سانفرانسىسكوغا بارغانلىقى، قىزىل ئارمىيە بېرلىننى ئالغاندىن كېيىن يەنە پوتسدام يىغىنىنى ئاچقانلىقى ھەمدە پوتسدام باياناتى ئېلان قىلىنىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىنى شەرتسىز تەسلىم بولۇشقا ئۈندىگەنلىكى قاتار-

لىق خەۋەرلەرنى باستى. خەۋەرلەر بېتىگە ئازات رايونلار توغرىسىدىكى خەۋەرلەر بېسىلمىسىمۇ، لېكىن مەملىكەت ئىچىدە دېموكراتىيە - ئىتتىپاقلىق دولقۇنىنىڭ ئىنتايىن يۇقىرى ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولاتتى.

4) خەلقارا ۋە مەملىكەت ئىچىدىكى مۇنداق ياخشى ۋەزىيەتتە، گومىنداڭ بىزنى ھەرگىزمۇ بوش ئۆتكۈزۈۋەتمىدى. 5 - ئايلاردا ئۇلار بىزنى تۇرمۇشتا خورلاشنى كۈچەيتتى، بىزگە ھەر كۈنى كىچىك مومىسى بەرگىلى تۇردى. بۇ چاغدا بىز بەيدافاڭ، سىخەنسەيلەرنى سۆزلەشكىلى ئەۋەتسەك، تۈرمە دائىرىلىرى ئۇلارنى ئۇرۇپ ھەممە يېرىنى جاراھەتلەندۈرۈپتۇ. بىز ئۇلارنى زەمبىلگە سېلىپ قايتۇرۇپ كەلدۇق ھەمدە 7 - ئايدىن باشلاپ بىزنى سوراققا تارتىپ پارتىيىدىن يۈز ئۆرۈشكە مەجبۇرلىدى.

5) 6 - ئايلاردا گومىنداڭ تۈرمىسىنىڭ سىياسى بولۇم باشلىقى سۈۋېيلىن بىز تۇرغان كامېرغا باستۇرۇپ كىرىپ تەييارلىقسىز تۇرغان پەيتىمىزدە بەزى ماركسىزم - لېنىنىزم كىتابلىرىمىزنى تارتىۋالدى. بىز قاتتىق نارازىلىق بىلدۈرسەك، ئۇ: سىلەرنىڭ مېڭەڭلەر بەكمۇ چوڭقۇر زەھەرلىنىپتۇ، مەن سىلەر بىلەن سۆزلەشمەيمەن دەپ كىتابلارنى مەجبۇرى ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

6) 7 - ئايلاردا مەن جىددىي خاراكتېرلىق سوقۇر ئۈچەي بولۇپ، دوختۇرخانىغا ئەۋەتىلدىم. ئوپېراتسىيە قىلىشتىن ئىلگىرى تونۇمايدىغان بىر كىشى قوراللىق گۇندىپاينىڭ چىقىپ كېتىش ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ ماڭا بىر پارچە خەت بەردى. خەتتە «تۈرمە دائىرىلىرى ئادەم ئەۋەتىپ سىلەرنىڭ ئارىڭلاردىكى بىر يولداش بىلەن سۆزلەشمەكچى بولۇۋاتىدۇ. دىققەت قىلىشىڭلارنى سورايمەن» دېيىلگەن. خەتنىڭ ئاخىرىغا «جياپىڭ يازغان» دەپ ئىمزا قويۇلغان (كېيىن بىلىشىمچە ئۇ كىشى ياڭتيەنيۈن بولۇپ، مەخپىي خىزمەت ئىشلەيدىغان بولغانلىقتىن بىر پەقەتلا يۈز كۆرۈشمىگەن ئىدۇق). مەن دەرھال ھەممە كېسەلخانىلارنى ئىزلەپ چىقتىم، دېگەندەك بىزدىن يەنە بىر يولداش دوختۇرخانىدا يېتىپ داۋالىنىۋاتقان ئىكەن. مەن ئۇنىڭدىن: «تۈرمە دائىرىلىرى ئادەم ئەۋەتىپ سىزنى ئىزلىدىمۇ» دەپ سورىسام ئۇ «ئادەم كەلدى» دېدى. مەن «ئۇلار نېمە دېدى؟» دەپ سورىسام ئۇ «تۈرمە دائىرىلىرى مېنى خۇاڭيۇمىنىڭ يولىدا مېڭىشقا ئۈندىدى» دېدى. مەن يەنە: «سىز قانداق جاۋاپ بەردىڭىز» دېسەم ئۇ، «مەن تېخى جاۋاپ بەرمىدىم، يولدۇشۇم بىر كېلىپ كەتسە دەپ ئويلاۋاتىمەن» دېدى. مەن دەرھال ئۇنىڭغا جىددىي ھالدا: «سىز نېمىشقا ئۇلارنىڭ ئالدىدا قەتئىي تۇرۇپ قاتتىق رەددىيە بەرمەيسىز، بۇنىڭدا ئۆزىڭىزگە چاتاق تېپىۋالماسسىز» دېدىم. تۈرمىدىكى ئىشپىيونلار ئىككىنچى قېتىم كېلىپ ئۇنى گەپكە كوندۇرمەكچى بولغاندا بۇ

يولداش قاتتىق رەددىيە بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇنى قاراڭغۇ كامىرغا سولاپ قويغاندا دەرھال ئاچلىق ئېلان قىلىپ قارشىلىق بىلدۈرۈپ. ئەڭ ئاخىرى دۈشمەننىڭ بۇ قېتىمقى ھۇجۇمىغا قايتۇرما زەربە بەرگەن.

7) مەن ئوپېراتسىيە قىلىنىپ 5 - كۈنى ئوپېراتسىيە قىلىنغان جاي تېخى تۇتاشمىغان ئىدى. تۈرمە باشلىقى خۇۋېيچىڭ ئېغىر كېسەلدە تۇرۇۋاتقانلىقىمدىن پايدىلىنىپ داۋالىنىش ئۆيىدە سوراققا تارتتى. بۇ فاشىستلارچە سوت قىلىش ئىدى. باش سوتچىنىڭ ئورنىدا خۇۋېيچىڭ ئولتۇردى. ئۇنىڭ يېنىدا كاستيۇم كىيىۋالغان سالاپەتلىك ئىشپىيوندىن بىرى ئولتۇردى. سوراقخانىنىڭ ئىككى تەرىپىدە گۇندىپايلار ئۆرە تىزىلىپ تۇردى. سېستىرا مېنى سوراقخانىغا چىقىشنى ئېيتقاندا مەن تېخى بېلىمنى تۈز قىلالمايتتىم. ھاسا تاياق تايىنىپ سوراقخانىغا چىقتىم. خۇۋېيچىڭ مېنى سوراقخانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرغۇزۇپ قويۇپ، ئاغزى ئېچىلىش بىلەنلا تىللاپ: «سەن تېخى دوختۇرخانىدىمۇ كوممۇنىزىمنى تەشۋىق قىلىپسەن، مېنى بىلمەيدۇ دەمسەن؟» دېدى. ئۇنىڭ كەينىدىنلا يېنىدا ئولتۇرغان سالاپەتلىك كىشى ماڭا تەھدىت سېلىپ مېنىڭدىن: «سەن ئۆلۈشنى خالامسەن ياكى ھاياتلىقنىمۇ؟ جۇڭگو كومپارتىيىسى بىلەن ئاخىرغىچە بىللە مېڭىشتا چىڭ تۇرساڭ ئۆلۈمدىن باشقا يول يوق. ئەگەر جۇڭگو كومپارتىيىسىدىن ئايرىلساڭ دەرھال سېنى قويۇپ بېرىمىز ھەمدە تەلىۋىڭ بويىچە مۇشۇ يەرگە ئورۇنلاشتۇرىمىز، مانا بۇ ھايات يولى» دېدى. مەن ئۇلارغا شۇ جايدىلا كەسكىن رەددىيە بېرىپ: «مەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى، ئەلۋەتتە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئاداققىچە ئەگىشىپ ماڭىمەن. بارلىق جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ خادىملىرىنى شەرتسىز ھالدا قويۇپ بېرىشنى، سىزنىڭ يەنئەنگە قايتىپ كېتىشىمىزگە يول قويۇشنى قەتئىي تەلەپ قىلىمەن. ئۇنداق بولمايدىكەن، ئۆلسەممۇ تىز پۈكمەيمەن» دېدىم. خۇۋېيچىڭ مېنىڭ سۆزۈمنى بۆلۈپ: «سەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى ئىكەنسەن، ئالدىنقى سەپكە بېرىپ ئۇرۇش قىلماي نېمە ئۈچۈن ئارقا سەپكە كېلىۋالدىڭ؟» دېدى. مەن ئۇنىڭغا دەرھاللا جاۋاب بېرىپ: «شىنجاڭدا 8 - ئارمىيىنىڭ ئىش بېجىرىش باشقارمىسى بار. مەن ئەسلى شۇ يەردىكى خىزمەتچى خادىملارنىڭ بىرى ئىدىم. كېيىن پارتىيىمىزنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي بىرلىكسەپ سىياسىتىگە ئاساسەن، پارتىيىمىزنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرىش باشقارمىسى مەسئۇل خادىملىرىنىڭ تەستىقى ۋە شىڭشىسەينىڭ تەكلىۋى بىلەن 6 بۈيۈك سىياسىي ھاكىمىيەت خىزمىتىگە ياردەملىشىش، شىنجاڭ خەلقى ئۈچۈن خىزمەت قىلىش، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش بۇنىڭ بىلەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئارقا سەپنى مۇستەھكەملەپ، خەلقارا

قاتناش يولىغا كاپالەتلىك قىلىپ، ئارقاسەپنىڭ ئالدىنقى سەپكە ياردەم بېرىش خىزمىتىنى ئاكتىپ ھالدا ياخشى ئىشلەشنى مەقسەت قىلىپ بۇ يەرگە كەلگەن ئىدىم» دېدىم. خۇۋېيچېڭ ئارقىدىنلا يەنە تىللاپ كەتتى: «سىلەر جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ خادىملىرى ئارقاسەپتە قالايمىقان قىلىۋاتىسىلەر» دېدى. مەن دەرھال رەت قىلىپ: «سېنىڭ بۇ گېپىڭ ئىغۋا» دېدىم. خۇۋېيچېڭ يېنىدىكى گۇندىپايلارنى مېنى ئۇرۇشقا قول ئىشارەت قىلدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر سېستىرا (ئۇنىڭ ئىسمى جۇ) قول تەككۈزمە! دېدى. خۇۋېيچېڭنىڭ غەزىۋى ئۆرلەپ بۇ سېستىرانى ئۇردى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۆزى بىۋاستە مېنى ئۇرۇشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن مەن ئېغىر ئاغرىق تۇرۇپ يەنە ۋەھشىلەرچە زىيانكەشلىككە ئۇچراپ ئېغىر زەخىملەندىم. ئۇ مېنى پارتىيىدىن ئايرىلىشقا داۋاملىق تەھدىت سالماقچى بولدى. مەن قەتئىي رەت قىلدىم. ئۇ ئەڭ ئاخىرىدا مېنى ماشىنا بىلەن 2 - تۈرمىنىڭ يېڭى سېلىنغان قاراڭغۇ كامىرىغا سولاپ قويۇپ پارتىيىدىن ئايرىلىشقا داۋاملىق مەجبۇرلىدى، مەن قىلچە ئىككىلەنمەستىن ئاچلىق ئېلان قىلىش كۈرىشىنى باشلىدىم. گومىنداڭ تۈرمە دائىرىلىرىگە قاتتىق نارازىلىق بىلدۈردۈم. 5 - كۈنىگە كەلگەندە ھوشۇمدىن كېتىپ ئۆلەر ھالەتكە يەتكەندە ئۇلار مېنى قاراڭغۇ زىنداندىن ئېلىپ چىقىپ داۋالىنىش ئۈيىگە ئاپىرىپ ئۇ

يەردە بىر كۈن ياتقۇزدى. ھوشۇمغا كەلگەندە مېنى داۋالىنىش ئۈيىدە ياتقۇزماي 2 - تۈرمىنىڭ ئىچكى ھويلىسىدىكى ئەسلى ياتقان كامىرىغا ئەكىلىپ قويدى.

8) باندىت خۇۋېيچېڭ ماڭا ۋەھشىلەرچە زىيانكەشلىك قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا داۋالىنىش ئۈيىدە تۇرۇۋاتقان باشقا بىرنەچچە يولداشنىمۇ، ئىچكى ھويلىدىكى بەزى يولداشلارنىمۇ سوراققا تارتىپتۇ. 7 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى بولسا كېرەك ئەتىمالىم، ئىچكى ھويلىدىكى كامىرلارنىڭ ئىشىكىنى كۈندۈزىمۇ سولاپ قويىدىغان بولدى. ئۇنىڭ ئىچىدە ئالاھىدە بولغان بىر ئىش شۇكى: 8 - ئايدا خۇجيەننى سوراققا تارتقاندا كېچە - كۈندۈز توختىماي سوراق قىلىپ ئۇنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇرلىدى. سوراقچى ئالمىشىپ خۇجيەننى پەقەت ئۇخلاتمىدى، ئازراقلا كۆزىنى يۇمسا مۇشتلاپ، كالتەكلىدى. بۇنىڭ بىلەن خۇجيەن چارچاپ ھالسىزلىنىپ تاياقتىن ئېغىر زەخىملەندى.

9) 8 - ئايلاردا يولداش چياۋگوجېن ئۇزۇن مۇددەت قىيناش ئازاۋىغا ئۇچراپ، ئاغرىپ داۋالىنىش ئۈيىدە ئۆلدى. ئۆلۈشتىن بۇرۇن ئۇنى زادى داۋالىمىدى ھەمدە شۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ پارتىيىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇرلىدى. چياۋگوجېن باشتىن - ئاياق تىز پۈكمىدى. ئۆلگەندىن كېيىن ئۇنىڭغا گۇەنسەي (ئۆلۈك ساندۇقى)

بەرمىدى. داۋالىنىش ئۈيىدە داۋالىنىۋاتقانلاردىن لى سۈپىڭ قاتارلىق بىر نەچچە يولداشلار كىيىم-كېچەكلىرىنى سېتىپ بىردانە گۈەنسەي سېتىۋېلىپ دەپىن قىلدى. يولداش چياۋگوجىن ئۆلۈش ۋاقتىدا بىر تەرەپتىن قان توكۈرۈپ، يەنە بىر تەرەپتىن: مېنىڭ ئۆمرۈمنىڭ كوپرەگى تۈرمىدە ئۆتتى. ئەپسۇسكى پارتىيە ئۈچۈن كوپ خىزمەت قىلالمىدىم، دەپ ھەسرەت قىلغان.

10) ياپون تەسلىم بولغاندىن كېيىن ئىچكى ۋەزىيەت بارغانسېرى كەسكىنلەشتى. خەلقارا ۋەزىيەتتىمۇ بەزى تەتۈر ئېقىملار پەيدا بولدى. تۈرمىدىكى ئىشپىيونلار بىزگە بولغان ھۇجۇمنى ۋە پارتىيىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇرلاشنى كۈندىن-كۈنگە كۈچەيتتى. كوپچىلىك بۇنىڭغا زادىلا چىداپ تۇرالماي، ھەممەيلەن بىرلىشىپ بىر قېتىم كەڭ كولەمدە ئاچلىق ئېلان قىلىش كۈرىشى ئېلىپ بېرىپ، دۈشمەننىڭ ھۇجۇمىغا زەربە بېرىش تەشەببۇسىنى ئوتتۇرىغا قويدۇق. 2-تۈرمىدىكى پارتىيە رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ئېتىرازنامە يېزىپ، گومىنداڭ تۈرمە دائىرىلىرىنىڭ بىزنى قانۇنسىز ھالدا كومپارتىيىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇرلاشتەك فاشىستىك سوراققا تارتىشنى دەرھال توختىتىش، تۇرمۇشنى ياخشىلاش ھەمدە قاماقتىكى كومپارتىيە خادىملىرىنى شەرتسىز قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى ۋە بۇ مەقسەتكە يەتمىگىچە ئاچلىق ئېلان قىلىشنى ھەرگىزمۇ توختاتمايدىغانلىقىنى ئوچۇق

ئوتتۇرىغا قويدى. 9-ئايدا دەل ماۋجۇشى چۇڭچىڭغا بېرىپ سوھبەت ئۆتكۈزگەن كۈنلەردە بىز تۈرمە دائىرىلىرىگە بۇ ئېتىرازنامىنى رەسمىي سۇندۇق ھەمدە نەچچە يۈز كىشى بىراقلا ئاچلىق ئېلان قىلغانلىقىمىزنى جاكالىدۇق. ئاچلىق ئېلان قىلىپ 6-كۈنى چۈشتىن كېيىن تۈرمە دائىرىلىرى بىزنى پارتىيىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇرلاش يۈزىسىدىن سوراققا تارتىشنى ۋە باشقا سىياسى زىيانكەشلىكلەرنى توختىتىشقا مەجبۇر بولۇپ، تۇرمۇشنى ياخشىلاشقا ھەمدە دەرھال شەرتسىز قويۇپ بېرىپ يەنئەنگە ئاپىرىپ قويۇش توغرىسىدىكى تەلىۋىمىزنى يۇقۇرى ئورۇنلارغا يەتكۈزۈشكە يول قويىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

11) ئاچلىق ئېلان قىلىپ 3-كۈنى دۈشمەن مېنى ئېلىپ چىقىپ ھەمەل قىلىپ ئوكۇل سېلىشقا مەجبۇرلىدى. تۈرمە باشقۇرغۇچى ۋۇ × × بىر تەرەپتىن ھەمەل قىلىپ يەنە بىر تەرەپتىن مەندىن كومپارتىيىگە ئاخىرىغىچە ئەگىشىپ مېڭىشتا چىڭ تۇرامسەن-تۇرمامسەن، ماركسىزمغا ئىشىنەمسەن-يوق؟ شەرتسىز قويۇپ بېرىپ يەنئەنگە قايتىش تەلىۋىڭدە چىڭ تۇرامسەن-يوق دەپ سورىدى. مەن ئۇلارغا: مەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى. ماركسىزمغا ئىشىنىشنى بىرىنچى ئورۇنغا قويىمەن. شەرتسىز قويۇپ بېرىپ ھەمدە ئۆزىمىزنىڭ بارلىق كىشىلىرى بىلەن بىرلىكتە پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى تۇرۇۋاتقان يەنئەنگە قايتىپ كېتىش

تە ئەلۋەتتە چىڭ تۇرىمەندە، مەقسەتكە يېتمىگىچە ئاچلىق ئېلان قىلىشنى ھەرگىزمۇ توختاتمايمەن دېدىم. تۈرمە باشقۇرغۇچى ۋۇ × × تېخىمۇ ئەشەددىيلەشكەن ھالدا: «ئۆلىمەن دەپ ئۆلەلمەيدىغان، ياشايمەن دەپ ياشىيالمايدىغان قىلىپ قويىمىز دېدى.» مەن يەنە ئۇلارغا رەددىيە بەردىم ۋە ئاچلىق ئېلان قىلىشنى 6 - كۈنىگىچە داۋاملاشتۇردۇم. رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىدىن ئادەم كېلىپ كوپچىلىك ئاچلىق ئېلان قىلىشنى توختاتتى، دەپ ئۇقتۇرغاندىن كېيىن ئاندىن مەنمۇ ئاچلىق ئېلان قىلىشنى توختاتتىم.

12) ماشۇ، لىۋېن قاتارلىق كىشىلەرگىمۇ مەجبۇرى ھەمەل قىلىپ ئوكۇل سېلىپتۇ. ئۇلارمۇ بوشاشماي ئاچلىق ئېلان قىلىشتا باشتىن - ئاياق چىڭ تۇردى. ئاچلىق ئېلان قىلىش توختىتىلغاندىن كېيىن ماشۇ بىر مەزگىل مەن بىلەن بىر كامېردا تۇردى. مەن ئۇنىڭغا بىر كوپلېت شېئىر تەقدىم قىلدىم. چۈنكى، ئۇ مېنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش داشۆبىسىدە بىللە ئوقۇغان ساۋاقدىشىم ئىدى. شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىنمۇ خوتەندە بىللە ئىشلىدۇق. ئۇنىڭ ئىسمى ماشۇ، مېنىڭ ئىسمىم ماروۋي يېشىمىزمۇ تەڭشىلىپ كېتىدۇ. بىز بىرلىكتە جاپا - مۇشەققەت، بەختسىزلىكلەرگە يولۇقتۇق، شۇنداقلا يەنە بىر تۈرمىدە ياتتۇق، دۈشمەنگە قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت

ئورتاق كۈرەشتە ئۆلسەكمۇ تىز پۈكمىدۇق، ئۇمۇ ماڭا بىر كۆپلېت شېئىر تەقدىم قىلدى.

13) تۈرمە دائىرىلىرى زىيانكەشلىك قىلىشنى ۋاقتىنچە بىر مەزگىل توختىتىشقا مەجبۇر بولدى. لېكىن 1945 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە يەنە سوراققا تارتتى. سوراقنىڭ ئاساسى مەزمۇنى يەنىلا پارتىيىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇرلاش ئىدى. بۇ سوراق 1945 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1946 - يىلىنىڭ 2 - ئايىغىچە داۋاملاشتى. بۇ مەزگىلدە ئىرادىسى مۇستەھكەم بولمىغان بىر قانچە ئۇنسۇرلار، گەرچە ئېقىمغا ئەگىشىپ نەچچە قېتىملىق كوپچىلىكنىڭ ئاچلىق ئېلان قىلىش كۈرىشىگە قاتناشقان بولسىمۇ، لېكىن بۇ چاغدا مەملىكەت ئىچىدە ئازاتلىق ئۇرۇش باشلانغان، ئىچكى ئۇرۇش كەڭ كولەمدە پارتلاش ئالدىدا تۇرغان، 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى قوراللىق كۈچلىرى ماناسقا كەلگەن پەيتتە بۇ بىرنەچچە ئادەم خائىنلىق قىلىپ دۈشمەن قوينىغا ئۆزىنى ئېتىپ، پارتىيىدىن ئايرىلىش ئىقرارنامىسى يازدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار قويۇپ بېرىلىپ، شىنجاڭدا خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بۇ كىشىلەرنىڭ ئىچىدە دوۋەن جىڭچى ۋە ئاۋاتسىيە دۇيىدىكى بىر نەچچە كىشىلەر بار ئىدى.

14) بۇ قېتىمقى سوراق قىلىش 1946 - يىلىنىڭ 2 - ئايلىرىدا مېنىڭ ئۈستۈمدە بولدى. تۈرمىنىڭ سىياسى

بولۇم باشلىغى سۈۋېنلىن باش سوراقچى بولۇپ يېنىدا رەسمى خاتىرە يازغۇچىسى بار ئىدى. ئۇ ئالدى بىلەن ئالداپ قىلتاققا چۈشۈرمەكچى بولۇپ: دۇۋەن جىڭچى بۇيەردىن چىقىپلا ساقچى باشقارمىسىدا كادىرلار بۆلۈمىنىڭ باشلىغى بولدى. سەنمۇ ئۇنىڭدىن ئۆگەنسەڭ بولىدۇ دېدى. مەن ئۇنىڭغا قاتتىق رەددىيە بەرگەندىن كېيىن ئۇ تەھدىت سېلىپ: ئامېرىكىنىڭ قولىدا ئاتوم بومبىسى بار. 3 - دۇنيا ئۇرۇشى قوزغىلىش ئالدىدا تۇرۇۋاتىدۇ، موسكۋا پارتلىتىۋېتىلىدۇ، يەنئەن دېگەن نىمە ئۇ ...... دەپ مېنى قورقاتماقچى بولدى. ئۆلۈمنى پەش قىلىپ، „كاللاڭ كېسىلسە، چېچىڭنى ئۇستۇرىمەن، دېيىش ئەخمەقلىق بولىدۇ“ دېدى. ئۇنىڭ مەنىسى ئۇلار جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ شىنجاڭدىكى ۋەكىلى شۈيجېنى ئۆلتۈرگەن يەردە قالغان ئادەتتىكى خادىملارنى ئۆلتۈرۈش ھېچگەپ ئەمەس دىمەكچى، مەن دەرھال كەسكىن رەت قىلىپ، ئىچكى - تاشقى ۋەزىيەتتە قانداق ئۆزگىرىش بولسۇن مېنىڭ كومپارتىيىگە بولغان ساداقىتىم ھەرگىزمۇ ئۆزگەرمەيدۇ ...... دېدىم. سۈۋېنلىن مەندىن گېپىڭنىڭ راستلىقىغا تىل خەت بېرەلەمسەن؟ بۇ ئەڭ ئاخىرقى پۇرسەت، دېدى. مەن قەتئى ھالدا: „ئۆلسەممۇ تىزپۈكمەيمەن“ دېگەن 4 خەتنى يازدىم. ئاندىن ئۇ ئامالسىزلىقتا ۋەزىيەتتە ئۆزگىرىش بولۇپ

پۇرسەت كەلگەندە ئۆلتۈرۈۋېتىش ئۈچۈن ئەسلىدىكى كامېرغا ئەكىلىپ قاماپ قويدى.

7. تۈرمىدىن بوشاپ يەنئەنگە قايتىش

(1946 - يىلى 3 - ئايدىن 6 - ئايغىچە)

1) 1946 - يىلى 3 - ئايلاردىن باشلاپ ئائىلىلىكلەر قوراسىدىكى ئايال، ئاجىز، مېيىپ يولداشلار قۇتقۇزۇش ئورنىدا يېرىم يىلدەك ياتقاندىن كېيىن ئىچكى ھويلىغا كەلتۈرۈلدى. 2 - تۈرمىنىڭ يېڭى تۈرمىسىدىكى يەنە بىرقىسىم كېسەل يولداشلارمۇ كۆچۈپ كەلدى. ليۇپىڭ (جاڭ زىيى) شۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىدى.

2) بۇچاغدا گومىنداڭ ۋەكىللىرى بىلەن ئىلى 3 ۋىلايەت ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىللىرى سوھبەت ئۆتكۈزۈپتۇ دېگەن خەۋەرلەرنى ئاڭلاپ تۇراتتۇق. 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي قوراللىق قىسىملىرى ماناسقا كەلگەندىن كېيىن گومىنداڭ تېچلىق سوھبىتى ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇر بولغان ئىدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، سوھبەت جوزىسىدا 3 ۋىلايەت ۋەكىللىرى گومىنداڭدىن سولاقتىكى بارلىق جۇڭگو كومپارتىيە خادىملىرىنى تاپشۇرۇپ بېرىش تەلىۋىنى قويغان ئىكەن.

3) ئېھتىمال 4 - ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى بولسا

كېرەك، قورچاق گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق دىپلوماتىك پەۋقۇلئاددە ۋەكىلى جياڭ جىڭگو بىر بار ھويلىغا كېلىپ بىر قور ئايلىنىپ چىقىپ كەتتى. دۇنىڭ ئۇنى موسكۋادىكى چاغدا تونۇيدىكەن. شۇ يەردىلا ئۇنىڭدىن بىز جۇڭگو كومپارتىيە خادىملىرىنى بۇ يەرگە توپلىدىڭلار، شۈيجې، جۇبىڭ، لىن جىلۇ قاتارلىق 3 يولداش نىمە ئۈچۈن كۆرۈنمەيدۇ؟ دەپ سورىغان. جياڭ جىڭگو ئۇنىڭغا قايتىپ كېتىپ تەكشۈرۈپ ئېنىقلىغاندىن كېيىن جاۋاپ بېرىمەن دەپ كېتىپ قالدى. ئارىدىن بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندە جياڭ جىڭگو بىر پارچە خەت كىرگۈزدى. خەتتە «شۈيجې، جۇبىڭ، لىن جىلوقاتارلىق 3 كىشىگە 1943 – يىلى 9 – ئاينىڭ 27 – كۈنى شىڭ شىسەي ئۆلۈم جازاسى بەرگەن» دەپ يېزىلغان ئىدى.

4) تەخمىنەن 5 – ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى بولسا كېرەك، چۈيۋۇ، داڭ بىڭگاڭ ئىسىملىك گومىنداڭنىڭ ئىككى خادىمى كەلدى. ئۇلاردىن بىرسى كاستيۇم، شىلەپە كىيىپ كۆزەينەك تاقىغان، قولىغا ھاسا تۇتقان، يەنە بىرسى گېنېرالچە ھەربى كىيىم كىيگەن ھالدا كېلىپ كوپچىلىكنى قوراغا توپلاپ شۇ ۋاقىتتا شىنجاڭدا ھاكىمىيەت باشقۇرۇۋاتقان جاڭ جىجۇڭغا ۋاكالىتەن، قاماقتىكى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ بارلىق خادىملىرىنى شەرتسىز قويۇپ بېرىپ، يەنئەنگە ئاپىرىپ قويىدىغانلىقىنى، ماشىنا تەييارلانسىلا يولغا چىقىشقا بولىدىغانلىقىنى، مەسئۇل

ئەمەلدار تەيىنلەپ مەخسۇس قوغداپ شىمالىي شەنشىگە ئاپىرىپ قويىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. بىز ئۇلارغا شەرتسىز قويۇپ بېرىلگەن بولساق گومىنداڭنىڭ مەركىزى ئاخبارات ئورگىنى پۈتۈن دۇنياغا رەسمىي ئېلان قىلىپ خەۋەر تارقىتىپ سەمىمىيەتلىك كورسەتسۇن! — دېدۇق. چۈيۋۇ ماقۇل بولدى. 2 – كۈنى گومىنداڭنىڭ يەرلىك گېزىتلىرىدە شىنجاڭدا قاماقتا ياتقان كوممۇنىستلارنىڭ ھەممىسى قويۇپ بېرىلدى، ئۇلارنى يەنئەنگە ئاپىرىپ قويۇلىدىغان بولدى دېگەن خەۋەر ئېلان قىلىنغانلىقىنى كوردۇق.

5) جاڭ جىجۇڭ يەنە دۇنىڭ (چۈيچۇبەينىڭ ئايالى) دۆيى (چۈيچۇبەينىڭ قىزى) ۋە باشقا ئىككى، ئۈچ ئادەمنى چاقىرتىپ كېلىپ زىياپەت ئۈستىدە كوپچىلىكنى شەرتسىز قويۇپ بېرىپ يەنئەنگە قايتۇرىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى ھەمدە دۇنىڭلارغا: سىلەر ئۈچىيلەن يەنئەنگە بېرىپ بىۋاستە ماۋجۇشى بىلەن بىللە تۇرىدىغان بولدۇڭلار دەپ ئۇقتۇردى. جاڭ جىجۇڭ «ماۋ ئەپەندى» دىمەستىن «ماۋجۇشى» دەپ ئاتىدى. يەنە قىزغىن ھالدا چۈيچۇبەي ئۆزى بىلەن شاڭخەيدە بىللە ئوقۇغان ساۋاقدىشى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى.

6) گومىنداڭ لىيۇياجې (گېنېرال، قاتناش باشقارمىسىنىڭ باشلىقى)نى ھەربى ماشىنا ئەترىدىنى باشلاپ يولدا قوغداپ ئاپىرىپ قويۇشقا تەيىنلىدى.

7) تەخمىنەن 6 - ئاينىڭ 10 - كۈنى تاڭ سەھەر ماشىنىغا ئولتۇرۇپ 2 - تۈرمىنىڭ ئىچكى قوراسىدىن چىقتۇق. ئەتىگەنلىك تاماقنى داۋانچىڭدا يېدۇق. شۇندىن باشلاپ تۈرمىدىن قۇتۇلدۇق، لېكىن شىئەنگە يېتىپ بارغىنىمىزدا بىزنى خۇزۇڭنەن تۇتۇۋالماقچى بولدى. ئاڭلىشىمىزچە ئۇ بىزنى خەنىياڭدىكى لاگېرغا ئاپىرىپ قويماقچى ئىكەن. 8 - ئارمىيىنىڭ شىئەندە تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرىش باشقارمىسىنىڭ مەسئۇلى جۇزىجيەن ھەر كۈنى كېلىپ مېڭىشقا ئالدىراتقانلىقتىن. ئاڭلىشىمىزچە لىيۇياجى جاڭجىجۇڭغا تېلېگىرامما بەرگەندە، جاڭجىجۇڭ خۇزۇڭنەن بىلەن كوپ قېتىم تېلېگىرامما ئارقىلىق مەسلىھەتلەشكەن ئىكەن. ئاخىرى بىز شىئەندىن بىخەتەر ئۆتۈپ لۇچۈەنگە كەلدۇق. گومىنداڭنىڭ شىمالىي شەنشىدىكى قامال لىنىيىسىدىن ئۆتۈش ۋاقتىمىز دەل ئۇرۇش توختىتىش كېلىشىمىنىڭ ۋاقتى توشۇشقا بىر - ئىككى كۈنلا قالغان ئىكەن (6 - ئاينىڭ ئاخىرى). بىزنىڭ تەلىيىمىز ئوڭدىن كېلىپ كېلىشىم ۋاقتى ئىچىدە دۈشمەن قولىدىن قۇتۇلۇپ كېتىۋالدۇق.

شىڭشىسەينىڭ سىياسى قاينىمىدا

چىن فاڭبو

1. شىنجاڭغا قەدەم بېسىپلا ۋەھىمىگە چۈشۈپ قېلىش

1935 - يىلى 11 - ئاينىڭ باشلىرىدا بىز خۇشاللىق ھېسسىيات ۋە زور ئۈمىت بىلەن شىنجاڭ - سۇيىيۇەن (كوكخوت) ماشىنا - ترانسپورت شىركىتىنىڭ ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ، شەرقىي شىمال ياپونغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەنىنى قۇتقۇزۇش ئارمىيىسىنىڭ ئائىلە تەۋەلىرى بىلەن ئىچكى موڭغۇل ساسلىغىدىن ئۆتۈپ، شىنجاڭغا يۈرۈش قىلدۇق. بىر ئايدىن ئارتۇق جاپالىق سەپەر قىلىپ، 12 - ئاينىڭ بېشىدا قۇمۇلغا يېتىپ كېلىپ، شۇ يەردىكى ھوكۇمەتنىڭ قىزغىن كۈتۈۋېلىشىغا ئېرىشتۇق. چۈنكى، ئۇ چاغدا قۇمۇلدا ياپونغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى قۇتقۇزۇش ئارمىيىسىنىڭ ئائىلە تەۋەلىرىنى كۈتۈۋالىدىغان مەخسۇس مېھمانخانا قۇرۇلغان ئىدى. شۇڭا تاماق، ياتاق قولايلىق، تۇرمۇش كوڭۇلدىكىدەك ئورۇنلاشتۇرۇلدى. شىنجاڭنىڭ ئەھۋالى ماڭا ناتونۇش بول-

غاچقا، ھەممە نەرسىلەر يېڭىلىق تۇيۇلاتتى. بولۇپمۇ قۇمۇلدا ئۇيغۇرلارنىڭ تويى مۇراسىمىغا قاتنىشىپ تېخىمۇ قىزىقارلىق ھېس قىلدىم. بىراق ئەڭ مۇھىمى شۇكى، ئۆز يۇرتى قولدىن كەتكەن، مۇنقەرزلىكنىڭ تەمىنى تويغىچە تېتىغان، جياڭجيېشىنىڭ قارشى تۇرماسلىق سىياسىتىدىن يۇرتىمىزدىكى 30 مىليون قېرىندىشى ئازاپ-ئوقۇبەت ئىچىدە تۇرۇۋاتقان، ياپونغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش خىزمىتىنى ئىشلەپ نەتىجە چىقىرالمىغان مەندەك بىر ياشقا نىسبەتەن ئېيتقاندا، «جاھانگىرلىكنى يوقىتايلى»، «بولۇپمۇ ياپون جاھانگىرلىگىنى يوقىتايلى»، «غەربىي شىمالنى ئىسلاھ قىلىپ، شەرقىي شىمالنى قايتۇرۇۋالايلى» دېگەن بايراقنى ئېگىز كوتەرگەن يەرگە كېلىش نېمە دېگەن مەنىلىك، نېمە دېگەن كوڭۇللۇك — ھە! بىراق ماڭا ھەممىدىن باشقىچە تۇيۇلغىنى، سىياسى تەكشۈرۈش بولدى. تەكشۈرۈش ئەستايىدىل، ئىنچىكە بولۇپ بىخەستەلىك قىلمايتتى. شۇڭا مېنىڭ ئىدىيەمدە بىر خىل ۋەھىمە پەيدا بولدى. چۈنكى، مەن بىلەن بىرگە كەلگەن دوستۇم يولداش گاۋبويۈي (گاۋ، خېيلۇڭجياڭ ئۆلكىسىنىڭ بەيچۈۋەن ناھىيىسىدىن بولۇپ بېيپىڭ مىنگو داشۆيېسىنى پۈتتۈرگەن، "18 – سېنتەبىر"دىن كېيىن، ياپونغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى قۇتقۇزۇش ھەركىتىگە ئاكتىپ قاتناشقان. بېيپىڭدىكى ۋاقتىدا جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش

ئىتتىپاقىغا قاتناشقان. شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، شىنجاڭ گېزىتخانىسى ئالتاي شۆبىسىنىڭ باش تەھرىرى، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش باش ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇدىر كاتىۋاتى قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئۆتىگەن. 1941-يىلى شىڭشىسەي تەرىپىدىن تۈرمىگە تاشلىنىپ، تۈرمىدە ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن). مېنىڭ بىر نەۋرە تۇققۇنۇم چېڭشىسەننىڭ ئىسمى بىلەن كەلگەچكە ئىشنىڭ ئاشكارىلىنىپ، چوڭ بىر بالايى-قازانىڭ بېشىمىزغا كېلىشىدىن قورقتۇق. ئۇنىڭ ئۈستىگە سۇيىۋەندىكى ۋاقتىمىزدا شىنجاڭ-سۇيىۋەن ماشىنا شىركىتىنىڭ مەسئۇلى مەن بىلەن گاۋبويۈينىڭ شىنجاڭغا بېرىشقا رۇخسەت قىلىنغانلىق توغرىسىدا تېلېگىرامما تاپشۇرۇۋالمىغىچە ماشىنىغا چىققىلى قويمايمىز دەپ تۇرۇۋالغان ئىدى. قايتا-قايتا سۆزلىشىش ۋە ياپونغا قارشى تۇرۇش ئارمىيىسى ئائىلە تەۋەلىرىنىڭ „ئەگەر چىڭ ئائىلىسىدىكى بۇ ئىككى ئاكا-ئۇكىنى ماشىنىغا چىقارمىساڭلار، بىزمۇ شىنجاڭغا بارمايمىز، دەپ تۇرۇۋېلىشى نەتىجىسىدە ئاخىر ئاپتوۋوز شىركىتىنىڭ مەسئۇلى: ئاكا-ئۇكا ئىككىسى شىنجاڭغا بارسا مەيلى، لېكىن قۇمۇلغا بارغاندا مەسىلە چىقسا، ئۆزەڭلار مەسئۇل، شىركىتىمىزگە دۆڭگەپ قويمىساڭلار بولىدۇ. چۈنكى شىنجاڭنىڭ ئەھۋالى ئالاھىدە بولغاچقا، ئادەم تۇتۇش دېگەن ئادەتتىكى ئىشقا ئايلىنىپ قالغان دېدى. بىز ئەھۋال چىقسا

ئۆزىمىز مەسئۇل بولىمىز دەپ ۋەدە بەردۇق. ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن ماشىنىغا ئولتۇرۇپ شىنجاڭغا كېلەلىدۇق. قۇمۇلدىكى تەكشۈرۈشنىڭ بۇنداق چىڭ ئىكەنلىكىنى كىم بىلسۇن، شوپۇرنىڭ ماشىنا چاقى ئىچىدە ئېلىپ كەلگەن ئەپيۇنىنى شۇ جاينىڭ ئۆزىدىلا تېپىۋېلىپ، مۇسادىرە قىلدى، شوپۇرمۇ قولغا ئېلىندى. ئۇ ئىش مەندىكى ۋەھىمىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى.

ئەسلىدە مەن تاغام چىڭ رۇڭگىنىڭ مۇناسىۋىتى بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن ئىدىم. تاغام جىلىن ئۆلكىسى يىلەن ناھىيىسىدىكى جىڭ شۇشى (ئۈچ خەتلىك پەمىلىلىك) لىدۇگېنېرالنىڭ قول ئاستىدىكى ئادىمى بولۇپ، بۇرۇن يىلەن ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان. لىدۇغا ئەگىشىپ ياپونغا قارشى تۇرغاندىن كېيىن، 1933 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق شىنجاڭغا كەلگەن، ئۇزۇن ئۆتمەيلا، شىڭ شىسەي «12 - ئاپرېل» سىياسىي ئۆزگىرىشىدە ھوقۇقنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىپ، شىنجاڭنىڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى بولۇۋالدى. تاغام شىڭ شىسەي بىلەن يۇرتداش ھەم كونا تونۇش بولغاچقا، شىڭ شىسەي ئۇنىڭغا ئىنتايىن ئىشىنەتتى. ئۇنى دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ مەرەملىگىگە تەيىنلىگەچكە شىڭنىڭ يېنىدىن ئايرىلمايتتى. 1934 - يىلى تاغام كېسەل بولۇپ قازا تاپقان ئىكەن، بۇ خەۋەرنى قۇمۇلغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئاڭلاپ، تېخىمۇ خاتىرجەمسىزلەندىم، تاغام بولمىغاندىكىن پىشكەللىككە ئۇچرايدىغان بولدۇم، دەپ قاتتىق ئەندىشىدە قالدىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە، دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ قۇمۇلدا تۇرۇپ، ياپونغا قارشى تۇرۇش ئارمىيىسىنىڭ ئائىلە تەۋەلىرىنى كۈتۈشكە ئەۋەتكەن ۋاڭ سەنمۇنىڭ قورقۇنچلۇق گەپلىرىنى ئاڭلاپ تېخىمۇ بەك سەراسىمىغا چۈشتۈم.

1936 - يىلى دەل باھار بايرىمىنىڭ ھارپىسىدا ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىپ، بىر نەۋرە ئىنىم چىن شىيلىڭ بىلەن كۆرۈشتۈم. ئۇمۇ يولداش گاۋبويۇينىڭ ئاكامنىڭ ئىسمى بىلەن شىنجاڭغا كەلگەنلىكىنى تولىمۇ خەتەرلىك ئىش بولۇپتۇ دەپ قارىدى. ئۇ «جامائەت خەۋپسىزلىك باشقارمىسىدىن ئىبارەت بۇ ئۆتكەلدىن ئۆتۈش تەس، دۇبەن ئىشى خېلى ئاسان. دادام ئۆلۈپ كېتىش ئالدىدا مېنى شىڭ شىچى تۇەنجاڭنىڭ تەربىيىلەپ قاتارغا قوشۇشقا تاپىلىغان ئىدى. شۇڭا ئۇ دۇبەن ئالدىدا بىر نەچچە ئېغىز ياخشى گەپ قىلىپ قويۇشقا يارايدۇ، لېكىن جامائەت خەۋپسىزلىك باشقارمىسىنىڭ ئىشى ئاسانغا چۈشمەيدۇ» دېدى. مەن شىڭ تۇەنجاڭ بىلەن كۆرۈشكىنىمدە ئۇمۇ گاۋبويۇينى ئېلىپ كەلگەنلىكىم ئۈچۈن تاپا-تەنە قىلدى. لېكىن ئۇ دۇبەنگە دەپ بېقىشقا، دۇبەننىڭ يولىيورۇقىنى كۈتۈپ تۇرۇشىمىزغا ماقۇل بولدى. ئاخىر شىڭ شىسەي: يولداش گاۋبويۇينى جۇچۇنخۇي (جۇدۇڭجياۋ، ئۇنى شىنجاڭ گېزىتى ئالتاي

شوبىسىنىڭ گېزىتخانا باشلىقلىقىغا تەيىنلەپ ئەۋەتكەن) بىلەن بىللە شىنجاڭ گېزىتى ئالتاي شوبىسىدە خىزمەت قىلىشقا. شىڭ تۆەنجاڭنىڭ ئۆزى بىۋاستە جامائەت خەۋپسىزلىك باشقارمىسىنىڭ باشلىقى جاڭ يىۋۇ بىلەن كورۇشۇپ، بىزنىڭ ئەمدىلا مەكتەپتىن چىققان ئوقۇغۇچى ئىكەنلىكىمىزنى، ھېچقانداق سىياسى مەسىلىمىزنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، بىر مەزگىل كۆزىتىپ ئاندىن بىر نەرسە دەيدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ قويۇش ھەققىدە يولىيورۇق بەردى. مانا شۇنىڭ بىلەن چىڭ شىسەن بولۇۋالغانلىق ئاخىرلاشتى. چىڭ شىسەن ئىسمىنى گاۋ بويۇيگە ئۆزگەرتتى.

يۇقۇرقى پىشكەللىكلەردىن كېيىن ئىدىيەمدە جامائەت خەۋپسىزلىك باشقارمىسىغا نىسبەتەن قورقۇش پەيدا بولدى. ئەمەلىيەتتە ھوقۇق بولشىۋىكلار پارتىيىسىنىڭ قولىدا بولۇپ، شىڭ شىسەي قوماندانلىق قىلالمايتتى. كېيىن ئۆلكىلىك 1 - سىفەنگە ئوقۇتقۇچى بولدۇم. ھەر قېتىم سىرتقا چىقىشىمدا مەكتەپكە 200 مېتىر كېلىدىغان كىچىك كوۋرۈك يېنىدا بىر ئادەمنىڭ دائىم ئۇياق-بۇياقنى ئايلىنىپ يۈرگەنلىكىنى كورەتتىم. ئۇ كىشى بۇ كىچىك كوۋرۈكنىڭ رىشاتكىسىدا ئولتۇراتتى. ئەگەر كىچىك كوۋرۈك تەرەپكە قاراپ ماڭسام، بۇ كىشى يېقىن ئارىدىكى كوچىغا يوشۇرۇنۇۋالاتتى. بۇ خىل ئەھۋال ناھايىتى ئۇزاققىچە داۋاملاشتى. ئۇ چاغلاردا بۇنداق

پايلاقچىلىق ئىشلىرىنى ھەممىلا يەردە كورگىلى بولاتتى. بۇ خىل پايلاقچىلار ھەر خىل ئادەملەرنىڭ قىياپىتىدە ياسىنىۋېلىپ، مەخسۇس بىر ئادەمنىڭ كەينىگە كىرىۋېلىپ، شۇ كىشىنىڭ ھەركەت ئەھۋالىنى جامائەت خەۋپسىزلىك باشقارمىسى 2 - بولۇمىگە دوكلات قىلىپ تۇراتتى. 1936 - يىلى كۈزدە مەن جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما تەشۋىقات بۆسى تىياتىر بولۇمىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلەندىم. پۈتۈن شەھەردىكى ھەرقايسى كەسپىي تىياتىرخانىلار ۋە ھەرقايسى ئورگان، مەكتەپلەرنىڭ ئىشتىن سىرتقى تىياتىر ئۆمەكلىرىگە رەھبەرلىك قىلاتتىم. جامائەت خەۋپسىزلىك باشقارمىسىدىكى تىياتىر ئۆمەكلىرىگە مەسئۇل بولغان ۋۇخەنۋېن بىلەن خېلى تونۇشۇپ قالغاندىن كېيىن ئۇ ماڭا: سىز شىنجاڭغا يېڭى كەلگەندە، مەن سىزگە توپ - توغرا يېرىم يىل ھەمرا بولدۇم، سىز مېنى كورگەنمىدىڭىز؟ سىفەن مەكتەپ يېنىدىكى كىچىك كوۋرۈك بېشىدا ھەمىشە بىر ئادەم تۇراتتى، ئۇ مانا مەن ئىدىم، ھەر كۈنى سىزنىڭ ھەركىتىڭىزنى كۆزىتىپ رەھبەرلىككە دوكلات قىلاتتىم، دەپ بەردى. بۇ ئەھۋال شىڭ شىسەينىڭ شىنجاڭنىڭ ھاكىمىيەت ھوقۇقىنى ئىگىلىۋالغان كۈندىن باشلاپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ رازۋېتكا قىلىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، بارلىق خىزمەتچىلەرگە پايلاقچى قويغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. بۇ خىل ئۇسۇل ھەممە كىشى ئۇچۇن ئوخشاش

ئىدى. شۇڭا مەن شىنجاڭغا قەدەم بېسىپلا ۋەھىمىگە چۈشۈپ قالدىم.

2. شىڭ شىسەيىنىڭ سىياسىي قايىنىمىغا رەسمىي چۆكۈپ كېتىش

ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن، مېنىڭ شىنجاڭنىڭ سىياسىي ئەھۋالىغا بولغان تونۇشۇممۇ پەيدىن - پەي چوڭقۇرلاشتى. 6 بۈيۈك سىياسەتنىڭ ھەقىقەتەنمۇ ئەۋزەللىككە ئىگە ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم، قەدىمىي، قالاق، قويۇق فېئوداللىق تۈسكە ئىگە شىنجاڭدا كۆرۈنەرلىك ئۆزگىرىشلەر بولدى. سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت - مائارىپ، سەھىيە، سانائەت، دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ھەم قاتناش - ترانسپورت جەھەتلەردە تەرەققىياتلار بارلىققا كەلدى. بولشېۋىكلار ھەم جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ يېتىپ كېلىشى بىلەن ھەرقايسى ئورگان، مەكتەپلەرنىڭ قىياپىتى يېڭى تۈس ئالدى، بولۇپمۇ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزالىرى پارتىيىنىڭ ئىسىل ئەنئەنىسىنى ئېلىپ كەلدى. ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزلەش، نەزەرىيىنى ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۈرۈش، ئاممىا بىلەن زىچ مۇناسىۋەت باغلاش، تەنقىد ۋە ئۆز-ئۆزىنى تەنقىد قىلىش ئىستىلى كۈنسېرى تەسىرىنى كېڭەيتتى، بولۇپمۇ ياش ئوقۇغۇچىلارنىڭ روھىي قىياپىتىدە كۆرۈنەرلىك ئۆزگىرىش بولدى. كۆتىرەڭگۈ روھلۇق بولۇپ، بىلىمگە ئىنتىلىش ئادەتكە ئايلىنىپ قالدى، ياپونغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى قۇتقۇزۇش قىزغىنلىقى كۈنسېرى يۇقىرى كۆتىرىلدى. «غەربىي شىمالنى ئىسلاھ قىلىپ، شەرقىي شىمالنى قايتۇرۇۋالايلى»، «يۇرتىمىزنى قايتۇرۇۋالايلى» دېگەن شوئارلار كۆكتە ياڭرىدى. شىنجاڭ ئالغا باسماقتا ئىدى. بۇ چاغدا شىڭ شىسەي ئۆزىنى ئوقۇمۇشلۇق ئادەملەرنى ھۆرمەت قىلىدىغان، كىشىلەر بىلەن ئاسان چىقىشىدىغان، ئاممىا بىلەن زىچ ئالاقە قىلىدىغان، ھەممە ئىشتا ئۆزى قول سېلىپ ئىشلەيدىغان قىياپەتكە كىرىۋالدى. ئۇ ھەمىشە مەھكىمىنىڭ ھەرقايسى باشقارما، ئىشخانىلىرىغا بېرىپ خىزمەتلەرگە يېتەكچىلىك قىلاتتى. كادىرلار بىلەن سۆھبەتلىشىپ، مەسىلىلەرنى ئۆز ۋاقتىدا ھەل قىلاتتى. ئۆزى بىۋاستە جاھانگىرلىككە قارشى ئۆگىنىش كۇرسى، ئوفىتسېرلار مەكتىۋى، مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىدى قاتارلىق ئورۇنلارغا دەرس ئۆتەتتى. ئەرزىيەتكە كەلگەنلەرنى ئۆزى قوبۇل قىلاتتى. ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتلاردا مۇھاپىزەتچىلەر بىلەن ۋاسكېتبول ئوينايتتى، ھەر قېتىملىق تەنھەرىكەت يىغىنىنىڭ ئاخىرىدا 100 مېتىرغا يۈگۈرۈش مۇسابىقىسىغا قاتنىشاتتى (ئۇ ئۆزى نازارەت، باشقارما رەھبەرلىرىنى مۇسابىقىغا قاتنىشىشقا ھەرىكەتلەندۈرەتتى). ھەممىلا يەردە كادىرلارغا غەمخورلۇق قىلىدىغانلىقىنى

بىلدۈرەتتى. ھەر يىلى ئۈزۈم پىشقاندا تۇرپاندىن ئۆزىگە سوغا قىلىنغان ئۈزۈمنى كادىرلارغا تەقسىم قىلىپ بېرەتتى. بىر قېتىم غەربىي بىنادا ھەربى مەكتەپنىڭ كومىسسارلىرىنى يېتىشتۈرۈش كۇرسىنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمى ئېچىلغاندا، ئۈرۈمچى شەھەرلىك ھەرقايسى ئورگان، قىسىملارنىڭ ھەممە رەھبەرلىرى قاتناشتى. مەن قۇتۇبى ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى بولۇش سۈپىتىم بىلەن شىڭشىسەي بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلدىم. ئۇ مېنى يېنىغا ئولتۇرغۇزۇپ، ئامۇتتىن بىرنى ئېلىپ شوپىگىنى سويۇۋېتىپ، ماڭا بېرىپ، مېنىڭ يېمىسەم بولمايدىغانلىقىنى ئېيتتى ھەمدە ئۆز سۆزىدە مېنى ئالاھىدە ماختىدى، ئۇ چاغدا مەن راستىنلا نەزەرگە ئېلىنغانلىقىم ئۈچۈن ھاياجانغا چۆمگەن ئىدىم. بۇ ئادەتتىكى ئىشلاردىن ئىدى. مانا ئۇلارنىڭ ئالدىدا قانداقمۇ ئۇنىڭغا پىداكارلىق قىلماي، 6 بۈيۈك سىياسەتكە سادىق بولماي تۇرغىلى بولسۇن؟ شۇڭا شىڭشىسەي تەرىپىدىن تۈرمىگە تاشلانغان بەزى كىشىلەر تاكى ئۆلۈم ئالدىدا تۇرۇپمۇ شىڭدۇبەن مېنى ھەرگىز ئۆلتۈرمەيدۇ، دەيتتى. يەنە بىر تەرەپتىن شىڭشىسەي ھوقۇقىنىڭ كۈنسايىن مۇستەھكەملىنىشىگە ئەگىشىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن گۇمانلىنىدىغان، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىدىن ئېھتىيات قىلىدىغان بولدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بېسىمى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ كۈچىدىن ئۆز كۆڭلىدە قاخشايتتى. شۇڭا 1938 - يىلى ئۈچ تەرەپ ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىدىن كېيىن بىردىنلا ئۆزگىرىپ، سىرتقا ئاز چىقىدىغان، ئاستا - ئاستا ئادەم بىلەن مۇناسىۋەت قىلمايدىغان بولۇپ قالدى. شۇ چاغدا 6 بۈيۈك سىياسەت مۇستەقىل سىياسى گۇرۇھى، دىگەن شوئار ئوتتۇرىغا قويۇلدى. ئۇ، جۇڭگودا ئۈچ چوڭ سىياسى گۇرۇھ بار، يەنى گومىنداڭ سىياسى گۇرۇھى، كوممۇنىستلار سىياسى گۇرۇھى، 6 بۈيۈك سىياسەت سىياسى گۇرۇھىدىن ئىبارەت. 6 بۈيۈك سىياسەت سىياسى گۇرۇھى، گومىنداڭ سىياسى گۇرۇھىغىمۇ، كوممۇنىستىك پارتىيە سىياسى گۇرۇھىغىمۇ كىرمەيدىغان، ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل سىياسى گۇرۇھ دىدى. شۇڭا ئۇ 6 بۈيۈك سىياسەت سىياسى گۇرۇھ ئۈچۈن كادىرلارنى ئاكتىپلىق بىلەن تەربىيىلەپ ئۆستۈردى. لى يىڭۋۇ، جاڭزوجۇ، جۇفىڭمىڭ، چيۇيۇشۇڭ، شىڭ شىجى قاتارلىقلار تايانچلاردىن بولۇپ ھىساپلىناتتى ھەمدە ياش ئوقۇغۇچىلارنى، ياش ھەربى، مەمۇرى كادىرلار ھەم ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى ئوبيېكتى قىلىپ زور كۈچ بىلەن ئۆستۈردى. 1938 - يىلى ئۇجاڭزوجۇنى شىنجاڭ ئىنىستىتوتىنىڭ باشلىقلىقىغا، ئۆلكىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ قوشۇمچە مۇدىرلىقىغا، جۇفىڭمىڭنى ئۆلكىلىك 1 - سىفەن مەكتىۋىنىڭ مۇدىرلىقىغا، لى يىڭۋۇنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىياسى كادىرلار كۇرسىنىڭ مۇدىرلىقىغا، چيۇيۇشۇڭنى ئوفىتسېرلار مەكتىۋى سىياسى

بۇسىنىڭ مۇدىرلىقىغا تەيىنلەپ ئەۋەتتى. بۇنىڭدىكى مەقسەت 6 بۈيۈك سىياسەتكە سادىق تايانچىلارنى تەربىيىلەش، سىناش، ئىگىلەش، تاللاشتىن ئىبارەت ئىدى. ئۇ بولشېۋىكلارغا تىروتسكىچىلار دېگەن گۇناھنى چاپلاپ، شىنجاڭدا توپىلاڭ قوزغاشنى سۈيىقەست قىلىۋاتىدۇ، 6 بۈيۈك سىياسىي ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرماقچى دەپ، ئارقا - ئارقىدىن سوۋېتكە يولغا سالدى. سىرتقى ناھىيىلەرنىڭ خىزمىتىنى كۈچەيتىش دېگەننى باھانە قىلىپ، كوممۇنىستلارنى چەت رايون، ناھىيىلەرگە يوتكىۋەتتى. شىڭ شىسەي مانا شۇنداق قويرۇق كورسىتىپ ئۆپكە ساتىدىغان، ئالدىدا تۈزۈك، كەينىدە بۇزۇق، ئىككى يۈزلىمىچى، سۈيىقەستچى، ساختىپەز، ئۇچىغا چىققان ئوپپورتۇنىزىمچى ئىدى.

1939 - يىلى 5 - ئايدا مېنى قۇمۇل ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا يوتكىدى. مەن جىڭخۇا (قۇتۇبى) ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىق ئەمىلىنى تاپشۇرۇش رەسمىيەتلىرىنى ئۆتەپ بولۇپ، ئۈرۈمچىگە كېلىپ، شىڭ بىلەن كورۇشتۇم. ئۇنىڭ ماڭا دېگەن سوزى ناھايىتى ئاددىي بولۇپ: قۇمۇلنىڭ مۇھىت - شارائىتى مۇرەككەپ، قۇتۇبىدىكىدەك ئاسانغا چۈشمەيدۇ، سىز ئاۋال ئولكىلىك 1 - سىفەن مەكتەپتىكى جۇ مۇدىر بىلەن سوزلىشىپ ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن ئاندىن يولغا چىقىڭ. تىنەپ كەتمەڭ، بولمىسا خىزمەتنى ياخشى قىلالمىغانلىقنىڭ ئۈستىگە خاتالىق ئۆتكۈزۈپ قويۇشىڭىز مۇمكىن، دېدى. بۇ گەپلەردىن كېيىن جۇ فىڭمىڭ ھەر كۈنى مېھمانخانىغا كېلىپ مېنى يوقلاپ تۇردى. بىز پوچتىغا ئولتۇرۇپ پاراڭنى بىر باشلىۋالساق ئۇنىڭ ئاخىرلىشىشى ئۈچۈن يېرىم كۈن كېتەتتى. جۇ ئالدى بىلەن ماڭا مۇنداق دېدى: شىڭ دۇبەن سىزنى بۈيۈك سىياسەتكە سادىق، خىزمەت ئىقتىدارى بار دەپ تونۇيدىكەن، قۇمۇلنىڭ خىزمىتى مۇھىم. خىزمىتىڭىزنىڭ ئوڭايراق بولۇشى ئۈچۈن، سىزگە نۆۋەتتىكى شىنجاڭنىڭ سىياسىي ئەھۋالىنى ئېنىق سوزلەپ ئۆتۈش زورۇر. شىنجاڭدا سوۋېت مەسلىھەتچىلىرى، ھەربىي ئوقۇتقۇچىلىرى، مۇتەخەسسىسلىرى، دوختۇرلىرى بار، بۇ جەھەتتىكى ئەھۋاللارنى سىزمۇ بىلىسىز. سوۋېت بىلەن دوست بولۇش سىياسىتى بولغاچقا، ئۇلار بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى يىرىكلەشتۈرۈپ قويغىلى بولمايدۇ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئەۋەتكەن كادىرلارمۇ بار، ئۇلارنىڭ سالاھىيىتى تېخى ئاشكارىلانغىنى يوق. كوڭلىمىزدە سان بولۇشى كېرەك، ئۇلار 6 بۈيۈك سىياسەتنىڭ رەھبەرلىكىگە بويسۇنىدۇ. باشقىچە ئىش ئېلىپ بېرىشىغا يول قويۇلمايدۇ. ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى سىزمۇ بىلىسىز، كورۇنۇشتە بىز مەركەز بىلەن مۇناسىۋەت ساقلاۋاتقاندەك بولساقمۇ، لېكىن ئۇلار شىنجاڭدا سەنمىنجۇيىنى يۇرگۈزۈشى مۇمكىن ئەمەس، بىراق ئەڭ مۇھىمى شۇكى، 6 بۈيۈك سىياسەت دېگەن مۇستەقىل سىياسىي گۇ-

روھ، بىز شىڭ دۇبەننىڭ بۇيرۇغىنى ئاڭلىشىمىز، 6 بۈيۈك سىياسەتكە سادىق بولۇشىمىز، مەيدانىمىز مۇستەھكەم بولۇشى، باشقىلارغا ئەگىشىپ ماڭماسلىقىمىز لازىم. قۇمۇلدىكى پاسازىر بېكىتى، ئاۋاتسىيە، قىزىل 8 - پولك قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى سوۋېتلىكلەر باشقۇرىدىغان ئورگان. چۇڭچىڭ - قۇمۇل لىنىيىسىنىڭ قۇمۇلدا تۇرۇشلۇق ئىش باشقۇرۇش باشقارمىسى ھەم شۇنىڭغا قاراشلىق رادىيو ئالاقە پونكىتى قاتارلىقلار گومىنداڭنىڭ بىۋاستە تۇرغۇزغان ئورگىنى. جۇڭگو ترانسپورت جەمئىيىتى، سوۋېتنىڭ ياپونغا قارشى تۇرۇش ئۇرۇشىغا ياردەم قىلغان ماددى ئەشيالارنى توشۇپ بېرىشنى بېجىرىدىغان ئورگان بولۇپ، ماشىنا بېكىتى، ئاۋاتسىيە بېكىتىنىڭ بارلىق تەمىناتىغا مەسئۇل، ئۇ جاينىڭ ئەھۋالى مۇرەككەپ، ماددى بۇيۇملار بىلەن تەمىنلەش مىقدارى زور. گەرچە گۇچۇڭ، جىمىسار، مورى قاتارلىق جايلاردىمۇ توشۇلۇۋاتقان بولسىمۇ، يەنە ئاساسلىقى شۇ جاينىڭ ئۆزىگە تايىنىشقا توغرا كېلىدۇ. ئادەم ئىشلىتىش جەھەتتە: ماشىنا بېكىتى، ئاۋاتسىيە بېكىتىدىن باشقا، قىزىل 8 پولك بىرلەشمە پارتىيىگە قاراشلىق بولغاندىن سىرت، قۇمۇل رايونلۇق جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىنىڭ باشلىقى يۈي چىڭفانىمۇ سوۋېت ئەۋەتكەن، جۇڭگو كوممۇنىستلىرىدىن: مەمۇرى باشلىق لىيۇشىپىڭ، مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى چىتيەنمىن، قىزلار مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى شىن لىپىڭ قاتارلىقلار بار، گومىنداڭ تەرەپتىن: چۇڭچىڭ - قۇمۇل ئىش بېجىرىش باشقارمىسىنىڭ مۇدىرى ۋاڭ جۇكيۇ ۋە شۇنىڭغا قاراشلىق رادىيو ئالاقىلىشىش پونكىتىنىڭ بارلىق خادىملىرىمۇ بار، مۇشۇ تەرەپلەردىكى مۇناسىۋەت توغرا بىر تەرەپ قىلىنمىسا، خىزمەت ئېلىپ بېرىش ئوڭايغا چۈشمەيدۇ، بۇرۇنقى ھاكىملارنىڭ ھەممىسى مۇناسىۋەتنى ياخشى بىر تەرەپ قىلالمىغانلىقى ئۈچۈن پۇت تىرەپ تۇرالماي ئاغدۇرۇلدى.

جۇ مۇدىر مېنىڭ بىلەن توت-بەش قېتىم سۆزلەشكەندىن كېيىن (ھەر قېتىمقى سۆھبەت ئەھۋالىنى شىڭغا دوكلات قىلىدىغانلىقى ئېنىق ئىدى) شىڭ مېنى قوبۇل قىلدى، ئۇ مەندىن جۇ بىلەن سۆھبەتلەشكەندىن كېيىنكى تەسىراتىمنى سورىدى. ئەڭ ئاخىرىدا ئۇ، شەرقىي شىماللىقلارنىڭ بىردىنلا بېيىپ كېتىش ئۇسۇلىنى قوللانماسلىق لازىم (مەنىسى گادايلارنىڭ بىردىنلا باي بولۇپ كېتىش). سىياسى خىزمەت ئىشلەشتە سەۋىيىلىك بولۇش، ئەقىللىق بولۇش لازىم. ئىشىڭىز بولسا ماڭا خەت يېزىڭ، زۆرۈر تېپىلغاندا خەتنى مەخسۇس ئادەم ئارقىلىق ئەۋەتسىڭىز بولىدۇ، دېدى. مانا شۇنىڭ بىلەن مەن راستىنلا شىڭشىسەينىڭ سىياسى قايىنمىغا چۆكۈپ، 6 بۈيۈك سىياسەتنىڭ تايانچلىرىدىن بولۇپ قالدىم. ئەمەلىيەتتە 4 ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت خىزمەت ئىشلىگەن

بولدۇم، شۇنىڭدىن كېيىن ئۈرۈمچىگە يۆتكەپ كېلىنىپ، شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىياسى كادىرلار كۇرسىنىڭ مۇدىرلىقىغا تەيىنلەندىم. ۋاقىت قىسقا بولسىمۇ، قومۇلنىڭ ئەھۋالىنى ئالدىن ئىگىلىۋالغاچقا، مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشتا كۆڭلۈمدە سان بولدى، چوڭ مەسىلە تۇغۇلمىدى. بۇ بىر مەزگىلنى تېپ - تېنچ ئۆتكۈزگەن بولدۇم.

3. شىڭ شىسەينىڭ ھىيلە - مىكرى، سۇيىقەستىنى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا كۆرۈۋېلىش

1940 - يىلى يانۋاردا شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىياسى كادىرلار كۇرسىغا يۆتكەپ كېلىنىپ لى يىڭۋۇنىڭ ئورنىغا كۇرس مۇدىرى بولدۇم. چۈنكى بۇ كۇرس ناھىيە، رايون، كەنت دەرىجىلىك كادىرلارنى تەربىيىلەيدىغان ئورگان بولغاچقا، شىڭ كۇرس باشلىقلىقىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالغان ئىدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئۆلكە شەھىرىنىڭ ھەرقايسى ئورگانلىرىدىن، مەمۇرى رايونلاردىن، ناھىيىلەرنىڭ ھەرقايسى ئورگان، رايون، يېزىلىرىدىن كەلگەن بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسى تاللىۋېلىنغان ئاكتىپ، ئىقتىدارلىق، 6 بۈيۈك سىياسەتكە سادىق تايانچلاردىن ئىدى. شۇڭا كۇرس مۇدىرى بولۇش ئاسانغا چۈشمەيتتى. ئىشنىڭ مەيلى چوڭ ياكى كىچىكگى بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر، ھەممىسى كۇرس باشلىقىغا دوكلات قىلىناتتى. مەن ئىشنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا بىر كۈنى قېلىن قار يېغىپ، ئوقۇغۇچى ۋاڭدىيوي ئۆگزىگە قار سۈپۈرگىلى چىقىپ يىقىلىپ كېتىپ يارىلاندى. مەن دەرھال ئادەم چىقىرىپ ئۇنى دوختۇرخانىغا ئەۋەتتىم، مەن يارىسى ئانچە ئېغىر ئەمەس، دوختۇر داگنوز قويغاندىن كېيىن شىڭغا دوكلات قىلسامۇ بولىدىغۇ، دەپ ئويلاپتىمەن. كىم بىلسۇن، شىڭ تېلېفون بېرىپ ئەھۋالنى سوراپ قالدى، ئۇ: بۇندىن كېيىن ئوقۇغۇچىلارغا بۇنداق ئىشلارنى قىلدۇرماڭ، يىقىلىپ يارىلانسا زىيان چوڭ بولىدۇ، قارا خىزمەتچىلەرنى ئىشلەتمەي نېمە قىلىسىز، دېدى. ئۇ يەنە ساماننىڭ ئاستىدىن سۇ يۈگۈرتۈپ، مەيلى قانداق ئىش بولمىسۇن، سىز دوكلات قىلمىسىڭىز، دوكلات قىلىدىغان ئادەم بار، مەن ئۆيدە تۇرۇپ سىلەردە بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى بىلىپ تۇرىمەن، دېدى. بۇنىڭدىن شىڭنىڭ كۆز - قۇلاقلىرىنىڭ كۆپلىكىنى، مەخپىي پايلاقچىلارنى كۆپلەپ قويۇپ قويغانلىقىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. 1940 - يىلى «12 - ئاپرېل» ھارپىسىدا تەرجىمانلار بۆلۈمچىسىنىڭ باشلىقى ھامىتىنى، ئوقۇغۇچى چۈي دەيفۇنى قولغا ئالدى، بۇنىڭ بىلەن پۈتۈن كۇرس تەۋرىنىپ، ئەھۋال جىددىيلىشىپ، ھەممەيلەننىڭ كۆڭلى دەككە - دۈككىدە قالدى.

1940 - يىلى 5 - ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى شىڭ ماڭا تېلېفون بېرىپ، ئۆز يېنىغا بېرىشىمنى ئېيتتى.

مەن مەھكىمىگە بارغاندىن كېيىن، ئۇ مېنى ياتاقخانىسىجۇ دۆبەن مەھكىمىسى سىياسى تەلىم - تەربىيە باشقار-
دا قوبۇل قىلدى. ئۇ يېقىندىكى ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنىڭ ئېسىدا خېلى كوپ يىل خىزمەت ئىشلىگەن، شىڭ بىلەن
چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن ماڭا شۇنداق دېدى: جۇفىڭۋۇناسىۋىتى ياخشى ئىدى. شىڭ ئۇنى ياقتۇراتتى، ئۇمۇ
مىڭ تەۋرىنىپ قالدى، ئۇ 6 بۈيۈك سىياسەتتىن گۇشىڭغا ھەقىقەتەن سادىق ئىدى. شىڭغا نىسبەتەن ئەزەل-
مانلىنىۋاتىدۇ. ئىككىڭلار كونا ساۋاقداش، شۇڭا سىردىن ئالا كوڭۈللۈك قىلمىغان ئىدى. ئەمىلىيەت راستىنلا
ھوكۇمەت ئۈچۈن كوپرەك خىزمەت قىلىشىڭىز لازىم بوشۇنداق بولدى. شىڭ شىسەي ئاخىرى ئۇنىمۇ قولغا ئېپ-
لۇۋاتىدۇ، ئۇنىڭ بىلەن سوزلىشىپ باقسىڭىز، ئۇنىڭدالىپ تۈرمىگە سولىدى. ئوچۇق - ئاشكارە ھالدا سوۋېت
زادى قانداق مەسىلە بارلىقىنى ئۇقۇڭ، سىز ئۇنى قەيتتىپاقىغا، كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە قارشى تۇرۇپ،
دىناس دەپ ئىشىنىۋەرسىڭىز بولمايدۇ، سىياسى خىزگومىنداڭنىڭ قوينىغا ئوزىنى ئېتىپ، ساختا نىقاپىنى
مەتتە يۈز قاراش مۇمكىن ئەمەس، دېدى. مەن دەرھال ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىنمۇ، جۇفىڭمىڭ تۈرمىدە قولغا
لا: ئۇنداق ئەمەستۇ؟ مەن قۇمۇلغا بېرىشتىن بۇرۇن ئۇئېلىنغان. 1 - سىفەندىكى ساۋاقداشلارغا، سىلەر ئىقرار
مېنىڭ بىلەن چوڭقۇر سوھبەتلەشكەن، ئۇنىڭ تونۇش قىلىپ مەسىلە تاپشۇرۇڭلار، شىڭ دۆبەنگە سادىق بو-
سەۋىيىسى ناھايىتى يۇقۇرى، ئۇ 6 بۈيۈك سىياسەتكە لۇڭلار دەپ تۇردى، شۇڭا تۈرمىدىكى سىفەن ئوقۇغۇچ-
سادىق، دەپ جاۋاپ بەردىم. شىڭ شىسەي، ئادەم دېگەن ئۆز-لىرى ئۇنىڭغا «جۇ» سادىق دەپ لەقەم قويغان ئىدى.
گىرىپ تۇردىغان نەرسە، سىز بەكمۇ تالىپلىق قىلىپ كەت- شىڭ مانا مۇشۇ دەرىجىدە ئۆزىگە سادىق بولغان
مەي، بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنلاڭ، دېدى. شۇنىڭ بىلەن مەن ئادەمنىمۇ گۇمانلىنىپ يوشۇرۇن ھىساۋات
نائىلاج جۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ يۈردۈم (جۇ يەنىلا 1 - ئېلىۋاتقانلىقىنى كورۇپ، مەن تېخىمۇ خا-
سفەن مەكتىۋىنىڭ شياۋجاڭى ئىدى). ھەر قېتىم بارغى تىرجەمسىزلەندىم، ھەر قېتىم ئۇنىڭغا دوكلات
نىمدا ئىككى - ئۈچ سائەت سوھبەتلەشتۇق، سوھبىتىمىز- قىلغىنىمدا ئامالسىز ھېچقانداق مەسىلە سەزمىدىم دەيتتىم.
نىڭ ھەممىسى تاغدىن - باغدىن قىلىنغان گەپلەر بو- 6 - ئاينىڭ باشلىرىدا ئۇماڭا: بولدىلا! ئۇنى سىرت
لۇپ، تۇتامى يوق مەسىلىلەر ئىدى. مەن خېلى كوپ ناھىيىگە ئەۋەتىۋېتەيلى، ماناسقا بېرىپ ھاكىم بولسۇن،
قېتىم بارغان بولسامۇ بىرەر مەسىلە سېزىۋالالمىدىم. سىز ئۇلكىلىك 1 - سىفەنىنىڭ شياۋجاڭلىقىنى ئوتكۈزۈۋېلىڭ
چۈنكى، جۇ بىلەن شىڭ كەيپۇەنلىك يۇرتداش ئىدى. دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھوكۇمەتنىڭ

قوشۇمچە رەئىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن مېنى شىنجا ئولكىلىك 1 - سىفەننىڭ شىاۋجاڭلىغىغا تەيىنلىد ھەمدە تەيىنلەشتە مائارىپ نازارىتىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزمىدى. مەن سىفەنگە بېرىپ ئىش ئۆتكۈزۈۋېلىشتىن بۇرۇن شىڭغا بېرىپ يوليورۇق سورىغىنىمدا، ئۇ ھېچقاندا ئەيمەنمەستىن: سىزنى دۇبەن، قوشۇمچە رەئىس تەيىنلە ئەۋەتتى، مائارىپ نازارىتىنىڭ يوليورۇغىنى ئىجر قىلمىسىڭىزمۇ بولىدۇ، دېدى. چۈنكى شۇچاغدىكى مائارى نازارىتىنىڭ نازىرى مىڭ يىمىن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى ئىدى. شىڭ مىڭنىڭ مائارىپچىلا ئىچىدە تەسىرىنىڭ چوڭقۇرلىشىپ كېتىشىدىن، ياشلارنى ئۆزىگە قارىتىۋېلىشىدىن قالتىس ئېھتىيات قىلاتتى شىڭ شۇڭا مائارىپقا بىۋاسىتە قول سېلىپ، ھەرقايسى مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى قاتتىق كونترول قىلدى.

مەن سىفەن مەكتىۋىنىڭ ئىشىنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا، مائارىپ نازارىتى موڭغۇل، قازاق مەكتىۋىدىن ئەن پەملىلىك (ئىسمىنى ئۇنتۇپ قاپتىمەن) بىر ئوقۇتقۇچىنى يۆتكەپ كەلدى. ئۇ شىنجاڭ ئىنىستىتۇتىنى پۈتتۈرگەن ئىكەن. مەن بىر ئوقۇتقۇچى يۆتكەپ كېلىش دېگەن مائارىپ نازارىتىنىڭ ھوقۇق دائىرىسىدىكى ئادەتتىكى ئىش ھىساپلىنىدۇ، شىڭغا دوكلات قىلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق دەپ ئويلاپتىمەن، لېكىن ئەن مۇئەللىم مەكتەپكە كېلىپ ئىككىنچى كۈنى كېچىسى شىڭ تۇيۇقسىز تېلېفون بېرىپ مېنى چاقىردى. تېلېفوننى ئېلىشىم بىلەنلا ئۇ ناھايىتى تېرىكىپ: سىز ئەن پەملىلىكنىڭ نېمە ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلەمسىز؟ نېمە ئۈچۈن ئۇنى قوبۇل قىلدىڭىز؟ قاچان مەكتەپكە كەلدى، دەپ سورىدى. مەن: مائارىپ نازارىتى ئەۋەتكەن ئادەتتىكى ئوقۇتقۇچى ئىكەن، دېدىم. ئۇ بولمايدۇ، ئۇنىڭدا مەسىلە بار، دەرھال قوغلىۋېتىڭ دېدى. مەن: بۇ ئوقۇتقۇچى تۇرسا، ئۇنىڭ ئۈستىگە مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى كەمچىل تۇرسا، قانداقمۇ قوغلىۋەتكىلى بولسۇن، دېدىم. ئۇ سىز ئۇنىڭغا: كېلىشتىن ئاۋال مەن بىلەن مۇناسىۋەتلەشمىدىڭىز، خەۋەر قىلىپ قويمىدىڭىز، بۇنداق قىلىش قائىدىگە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. سارايدا يېتىش ئۈچۈنمۇ، ساراي خوجايىنىدىن سوراشقا توغرا كېلىدۇ، سىزنىڭ كېلىشىڭىز قائىدىگە مۇۋاپىق ئەمەس، دەرھال قايتىپ كېتىڭ، دېسىڭىز بولىدۇ، دېدى. مەن قايتا - قايتا سۆزلىسەممۇ ئۇنۇماي ئاخىرى قارا خىزمەتچىلەرگە بۇيرۇپ ئۇنىڭ شەئىلىسىنى كۆتەرتكۈزۈپ مەجبۇرى يۆتكەزگۈزۈۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن چوڭ بىر غەۋغا چىقىپ، ئۇزۇن ئۆتمەي ئەن قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە قامالدى، كېيىن تۈرمىدە زىيانكەشلىك بىلەن ئۆلتۈرۈلدى، دەپ ئاڭلىدىم. كېيىن ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ئەن مىڭ يىمىننىڭ مۇرىدى بولغاچقا قولغا ئېلىنغان ئىكەن، بۇنىڭدىن شۇچاغدىكى 6 بۈيۈك سىياسەت مۇس-

تەقىل سىياسى گۇرۇھىنىڭ ياش ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى، ئوقۇغۇچىلارنى، كادىرلارنى دەۋرى قىلىپ تالىشىش كۇرىشى ئېلىپ بارغانلىقىنى كورۇۋالغىلى بولىدۇ. شۇڭا نۇرغۇنلىغان سەبى، ساپ، شەخسى مەنپەئەتنى كوزلىمەيدىغان، ئىقتىدارلىق ياشلار بىكاردىن - بىكار ئوز ھاياتىنى قۇربان قىلدى. مانا بۇ «مىسلىسىز چوڭ ئۇۋاللىق» ھىساپلىنىدۇ.

4. پاجىەلىك تۇرمە ھاياتى

شىڭشىسەينىڭ ناھەق تۇرمىسى تىلغا ئېلىنىش بىلەنلا ئادەمنى تىترەك بېسىپ، غەزەپ - نەپرەتكە كەلتۇرىدۇ. بولۇپمۇ تالان - تاراجلىقتىن قۇتۇلۇپ ھاياتى ساقلاپ قېلىنغان كىشىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، تۇرمىدىكى ئىچىنىشلىق سەزگۇزەشتىلەر كوز ئالدىدىن كەتمەيدۇ. نۇرغۇنلىغان زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچىلارنىڭ ئاغزاكى ياكى ماقالا يېزىش ئارقىلىق، شىڭشىسەينىڭ تۇرمىسىدىكى قىلىنغان ئۇۋاللىقنى پاش قىلىپ، ئۇنىڭ قانخورلۇق جىنايىتىنى ئەيىپلەپ، ئولگۇچىلەر ئۇچۇن سوزلەش، شىڭشىسەينىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرىنى ئېچىپ تاشلاش، قىلىشقا تېگىشلىك ئىشى ھەم مەسئۇلىيىتى.

شىڭشىسەي نىمە ئۇچۇن سىياسى تۇرمىنى كوپەيتىدۇ؟ دىگەن مەسىلە ئۇستىدە كوز قاراش خېلىلا بىردەك. شىڭشىسەي تەختكە چىققان كۇندىن باشلاپلا تېرورلۇق ۋاستىسىنى قوللىنىپ، ئوزىدىن باشقىلارنى چەتكە قاقتى. ئۇ ناھايىتى سەزگۇر، ئىنتايىن گۇمانخور بولۇپ، ئوزىنىڭ خىيالى بىلەن باشقىلارنى مولچەرلەيتتى. باشقىلاردىن پات - پات مەخپى ھالدا ئوچ ئېلىپ تۇراتتى. باشقىلارنىڭ ئوزىدىن ئوچ ئېلىشىدىن ئولگۇدەك قورقاتتى. ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشىدىكى مەقسىدى، ئوزىنىڭ مۇستەبىت ھاكىمىيىتىنى قوغداشتىن ئىبارەت ئىدى. مەيلى تاۋمىڭيۇ، چىڭ جۇڭ، لى شياۋتەننى ئېتىپ ئولتۇرۇش بولمىسۇن ياكى جىڭ روڭچىڭ، يىڭجىيەنبياۋ، لاۋسۇگولارنى قولغا ئېلىش، ئاتالمىش «سۇيىقەستلىك ئەنزىلەرنى باشقۇرۇش بولمىسۇن، بۇلارنىڭ ھەممىسى يۇقۇرىدىكى مەقسەت ئۇچۇن ئىدى. مانا بۇ — «بىر ئادەم نام چىقىرىش ئۇچۇن، تۇمەنمىڭ ئادەمنىڭ سوڭىكىنى قۇرۇتىدۇ» دىگەنلىكتۇر.

1942 - يىل 4 - ئاينىڭ 4 - كۇنى مەن قولغا ئېلىنىپ تۇرمىگە قامالدىم. قەشقەرنىڭ مەمۇرى باشلىقلىغىدىن مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرلىغىغا يوتكەش سەۋەبى بىلەن ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىشىم بىلەنلا قولغا ئېلىندىم. ئەسلىدە يوتكەش بۇيرۇغى يانۋاردا چۇشۇرۇلگەن بولسىمۇ مېنى كېچىكتۇرۇپ، رەسمىيەت ئوتەشكە قويمىدى. بۇيرۇق ئېلان قىلىنىشتىن بۇرۇن شىڭشىجى (شىڭنىڭ بەشىنچى ئىنىسى) ئۇشتۇمتۇت ئايرۇپىلان بىلەن قەشقەرگە باردى.

ئۇنىڭ نىمە ئۈچۈن كەلگەنلىگىنى پەقەتلا ئۇقمىغان ئىدىم. ئالدىن ھېچقانداق خەۋەرمۇ بولمىغان ئىدى. چۈنكى، ئايروپىلان ئىستانسىسى يېڭى شەھەردە بولغانلىقتىن، ئۇ ئالدى بىلەن قەشقەر گارنىزون قوماندانلىق ئىشتاۋىغا باردى. قوماندان سۈيېڭچۈن ئۇنى كۈتۈۋالدى. 2 - كۈنى ئاندىن ئۇ كونىشەھەرگە كېلىپ، مەمۇرى مەھكىمە باشلىغى ۋە مەن بىلەن كورۈشتى. ئۇ ئۆزىنىڭ قەشقەرگە كېلىش مەقسىدىنى سۈيگە ئۇقتۇردىمۇ - يوق، ئۇنى مەن بىلمىدىم. سۈي بۇتوغرىلىق ماڭا ھېچقانداق ئىشنى چاندۇرمىدى. شىڭ كەلگەندە سۈي بىلەن ئىككىمىز زىياپەت بېرىپ كۈتۈۋېلىپ، قارشى ئالالمىغانلىغىمىزنى بىلدۈردۇق. ئۇ زىياپەتتە بىرىم چاخچاق تەرىقىسىدە: دۇبەن سىزنى ياش يىگىت، چىچەن ھەم ئىقتىدارلىق، لېكىن ھول خىشقا دەسسىمەيدۇ (مەنىسى شىڭنىڭ ھاكىمىيىتى ئۈچۈن ئالاھىدە كۈچ چىقىرىشنى خالىمايدۇ، باشقىلارنىڭ چىشىغا تەگمەيدۇ، دىگەنلىك) دىدى. مەن ئۇنىڭ بۇ سوزىنى شىڭشىسەيگە ۋاكالىتەن ماڭا بەرگەن باھاسى ئىكەنلىگىنى، شىڭنىڭ ئۇنىڭغا ئىش تاپشۇرغانلىغىنى دەرھال بىلدىم. ئۇ ۋاقىت دەل ئاتالمىش «12 - ئاپرېل سىياسى قوزغىلاڭ ئەنزىسى»نى قەپەزدىن چىقىرىشنىڭ ھارپىسى ئىدى. بىراق شىڭ شىچى (شىڭنىڭ تونىنچى ئىنىسى) تېخى ئولتۇرۇلمىگەن بولۇپ، شىڭ شىچىنىڭ بۇ ئەنزە ئۈچۈن پىلانلىغان ئوبېكتى ئىكەنلىگىنى تېخى بىلگىلى بولمايتتى. شۇڭا شىڭشىجىنىڭ قەشقەرگە قىلغان سەپىرى، مېنى تۈرمىگە ئەكىرىشنى قارار قىلىشىنىڭ ئاچقۇچى دەپ تونۇدۇم.

مارتنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەردىن ئايرىلىپ، قەشقەر رايونلۇق جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىنىڭ باشلىغى كۆكچىڭرۈي بىلەن بىر ماشىنىدا كەلدىم. كۆك جامائەت خەۋپسىزلىك باشقارمىسى 2 - بولۇمىنىڭ كېجاڭلىغا تەيىنلىنىپ مەن بىلەن بىللە ئۈرۈمچىگە كېتىۋاتقاندەك قىلىسىمۇ، ئەمەلىيەتتە مېنى يالاپ ماڭغان ئىدى. يول ئۈستىدىكى ھالەتنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈش تەس ئەمەس ئىدى. يولدا ھەر قايسى ناھىيىلەردىن ئوتكەن چاغدا كۈتۈۋالىدىغان ياكى ئۇزىتىپ قويىدىغان ئادەممۇ يوق ئىدى، بۇ مېنىڭ قەشقەرگە بېرىپ خىزمەت تاپشۇرۇۋېلىش ۋاقتىمدىكى «قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىنسۇن، مۇۋاپىق كۈتۈۋېلىنسۇن ھەمدە يېتىپ بارغان ۋە ماڭغان كۈنى ئېنىق مەلۇم قىلىنسۇن» دىگەن تېلېگىرامما بىلەن مۇتلەق ئوخشىمايتتى، مەن بۇنىڭغا قاراپ، چوڭ بىر ئاپەتنىڭ كېلىپ قالغانلىغىنى، تۈرمىگە تاشلىنىش خەۋپى بارلىغىنى ھېس قىلدىم.

1942 - يىلى 4 - ئاپرېل قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە قامالغان كۈنۈم ئىدى. «باشقارما باشلىغى مەرھەمەت قىلسۇن» دىگەن گەپ بىلەن گۇندىپاي مېنى 4 - تۈرمىگە ئېلىپ باردى. مېنى غەربىي ھويلىنىڭ 2 - نومۇرلۇق

ئۆيىگە قامىدى (4 - تۈرمە ھازىرقى بايدالۇنىڭ ئۈرنىغا توغرا كېلىدۇ، ئاڭلاشلارغا قارىغاندا شۇ چاغدا 8 تۈرمە بار ئىكەن)، مەن كامىرغا كىرىشىم بىلەنلا مايۇۋىن (خۇيزۇ جىمىسارلىق، غۇلجا رايونلۇق مائارىپ ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى) ليۇيى، ياۋچۇڭگى (بۇلار ئىككىسى ھەربىي مەكتەپنىڭ 2 - قارار ئوقۇغۇچىلىرى ئىدى) قاتارلىقلار قاقاقلىشىپ كۈلۈشۈپ كېتىپ: كىمنىڭ گېپىنى قىلسا شۇ كېلىدىكەن، بىز سىزنىڭ گېپىڭىزنى قىلىپ پات ئارىدا كېلىپ قالىدۇ دەۋاتاتتۇق، راستىنلا دىگىنىمىز خاتا بولماپتۇ، سىزگىمۇ نۆۋەت كېلىپ قاپتۇ، دىدى. مانا بۇنىڭدىن شىڭشىسەينىڭ ئادەم تۇتۇش قانۇنىيىتى ئاللىقاچان ئاشكارىلىنىپ بولغان مەخپىيەتلىك ئىكەنلىگىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ.

ما، ليۇ قاتارلىقلارنىڭ تۈرمە ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇشى بىلەن تارىختىكى بىر قانچە قېتىملىق ئاتالمىش سۇيىقەستلىك قوزغىلاڭ ئەنزىسى دىگەننىڭ ھەقىقى ماھىيىتىنى دەسلەپكى قەدەمدە چۈشىنىۋالدىم. ئەسلىدە ئۇ شىڭشىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە، گومىنداڭغا، يەرلىك فېئودال كۈچلەرگە تاقابىل تۇرۇشتىكى كۈچلۈك قورالى بولۇپ، نەتىجىدە قولغا ئېلىنغانلارنىڭ ھەممىسى شىڭ ھاكىمىيىتىنىڭ قۇربانلىرى ئىكەن.

ئۇلار ماڭا نەچچە يىلدىن بېرى قولغا ئېلىنغان

ئاتالمىش «جىنايەتچى» دىگەنلەرنىڭ كوپ قىسمىنىڭ ئولتۇرۇۋېتىلگەنلىگىنى تونۇشتۇردى. مەسىلەن: شەرقىي شىمال قوشۇنىنىڭ گېنېرالى جىڭرۇڭچىن، يىڭ جيەنبياۋ قاتارلىقلارمۇ ئولتۇرۇۋېتىلگەن. بۇلارنىڭ ئولتۇرۇش ئۇسۇلى ناھايىتى قەبىھ بولۇپ، ئادەمنى كارۋاتقا ئوڭدىسىغا ياتقۇزۇپ باغلاپ قويۇپ، سېرىق سامان قەغەزنى ھاراق بىلەن ھوللاپ ئۆلگۈچىنىڭ يۈزىگە چاپلايتتى. مۇشۇ قەغەزنى ئۈستى - ئۈستىگە 6 - 7 قېتىم چاپلىغاندىن كېيىن، ئادەم تۇنجۇقۇپ ئۈنتۈنسىز ئۆلۈپ قالاتتى. بۇنداق ئولتۇرۇش ئۇسۇلى تىپ - تىچ بولغاچقا، ھىچكىشى بىلمەيتتى - دە، كومىسلا ئىش تۈگەيتتى.

جازا مەيدانىدىكى تامغا «جازا بىلەن ئۆلگۈچىلەر سۈرۈشتە قىلىنمايدۇ» دىگەن قولىيازما چاپلانغان ئىدى. نۇرغۇنلىغان بىگۇنا ئادەملەرنى قىيناپ يېرىم جان قىلىپ قويۇپ، زەمبىلگە سېلىپ كامىرغا ئەكىرىپ قوياتتى. بىر ياش ئوقۇغۇچى يېڭىلا تۈرمىگە كىرگەن ۋاقتىدا، باشقىلار بىلەن سۆزلىشىشكە جۈرئەت قىلمايتتى. ئۇ باشقىلارنىڭ ھەممىسىنى ئىشپىيون، ئەكسىلئىنقىلاپچىلار، ئۇلار نىمە دىگەن قورقۇنچلۇق، ئۇلار بىلەن قانداقمۇ سۆزلەشكىلى بولسۇن؟ دەپ قاراپ كەلگەن ئىدى. ئۇ سوراققا تارتىلىپ، قاتتىق ئۇرۇلۇپ ئىقرار قىلدۇرماقچى بولغاندىن كېيىن ئاندىن ئويغاندى. ئۇنى كامىرغا قايتۇرۇپ ئەكەلگەندە

خۇدىنى بىلمەيتتى.كامىردىكى سەپداشلارنىڭ كويۇنۇپ بېقىـ بۇنىڭ بىلەن مېنىڭ ئاچچىغىم كېلىپ ئۇنى تىللىدىم،
شى ئارقىسىدا ئۇ، ئاستا ـ ئاستا ھوشىغا كېلىپ، ئۇن سېلىپ ئۇ: ئاممۋى كەچكۇرستا ئوقۇش شىڭ دۇبەنىنىڭ بۇيرۇـ
قاتتىق يىغلاپ، بېشىنى يەرگە ئۇرۇپ تۇرۇپ: مەن ياشىغى، سەن ئۇنىڭغا قارشى تۇرماقچىمۇ، دېدى. مەن:
ئەقىلسىز ، خۇمپەر ئىكەنمەن، ئالۋاستىنى ئۇلۇغ داھى شىڭدۇبەن سېنى ئاممۋى كەچكۇرستا ئوقۇسۇن دېگەن،
دەپ تونۇپ ھەر كۈنى ياشىسۇن دەپ تۈۋلاپتىمەن لېكىن × ×نى ساتسۇن دېمىگەن دېدىم، بۇنىڭ بىلەن
دېدى. ئىككىمىز قاتتىق سوقۇشۇپ قالدۇق، ئۇ جامائەت خەۋپـ

مەن تۈرمىگە كىرگەن كۈنى چۈشتىن كېيىن ماسىزلىك ئىدارىسىغا ئەرز قىلدى. ئەگەر مەندە گۇنا
لىۇ ماڭا مۇنداق دېدى: ھازىر قولغا ئېلىنغانلارنىڭ دا.بولسا، مۇشۇ گۇنادۇر، دېگەنلىگىنى سوزلەپ بەردى.
ئىرىسى كېڭىيىپ پۇقرالارغىچە يەتتى، بىزنىڭ كامىر.ئۇ سادا ئەمگەكچى خەلقلەرنىڭ تىپى ئىدى. ما بىلەن لىۇ
دا خەنزۇ، ئۇيغۇر، قازاق، خۇيزۇ، موڭغۇل قاتارلىق بىز ئۇنىڭغا بىر چاقچاق قىلايلى، دېيىشتى ـ دە، ئۇنىڭـ
مىللەتلەردىن بار. سىرتتىكى چوڭ ئويدە مازۇلىياڭ ئىغا قاراڭا بۇ يېڭىدىن كەلگەن كىم؟ ئۇنىڭ كىيىملىرى
سىملىك قاراشەرلىك بىر خۇيزۇ كىچىك سودىگەر بولۇپ شۇنداق پۇزۇر، جىنايەتچى ئەمەس، تۈرمىنى تەكشۈرگە
ئۇ قاراشەردە قولغا ئېلىنىپ، ئۈرۈمچىگە كەلتۈرۈلگەنلى كەلگەن كىشىدەك قىلىدۇ، بەلكىم سىزنى
ۋە بۇ چاقىچە سوراق قىلىنمىغان، ئۇ ئوزىنىڭ نىماسوراققا تارتسا كېرەك، سىز راست گەپ قىلىپ ئۇۋال
ئۇچۇن تۈرمىگە كىرىپ قالغانلىغىنى بىلمەيدىكەن، بىرقىلىنغان بولسا شىكايەت قىلىڭ دېدى. ئۇ راستىنلا
سوراۋەرگەندىن كېيىن ئۇ مەن بولسام بىر جاپاكەش ئىشىنىپ قالدى، ئۇنى «سوراق»قىلىشقا باشلىدۇق، ئۇيۇـ
ئەزەلدىن خانىنىڭ ئەمىر ـ پەرمانلىرىغا خىلاپلىق قىقۇردا دېگەنلىرىنى يەنە بىر قېتىم تەكرارلىدى. 2-كۈنى
لىشقا جۇرئەت قىلىپ باقمىغان دىسەممۇ بولىدۇ، ئايىلىئۇمېنىڭ تېخى كەتمىگەنلىگىمنى كورۇپ، ھوشىنى يىغىۋېـ
ئاممۋى كەچكۇرسقا كىرگەندە مەن ئۇنى تىللاپ قويۇپلىپ، سىزمۇ جىنايەتچى ئىكەنسىز ـ دە! مېنى ئولگۇدەك
جىنايەت ئۇتكەزگەن بولۇشۇم مۇمكىن، ھەممىڭلارغا مەقورقىتىۋەتتىڭىز دېدى، بۇنىڭدىن شىڭ شىسەيىنىڭ خالـ
لۇم، خۇيزۇلارنىڭ ئايالىرى ئوزىنى كورسىتىپ كەچكىغانچە ئادەم تۇتۇش زورلۇغىنىڭ مۇشۇ دەرىجىگە يەتكەنـ
چە تالادا لاغايلاپ يۇرسە بولمايدۇ، ئۇ كەچكۇرسقالىنىڭنى، ھەممە ئادەمگە چېقىلىدىغانلىغىنى كورۇۋالغىلى
قاتنىشىپ يېرىم كېچىدىن ئاشقاندىمۇ ئويگە قايتمىدى بولىدۇ.

مەن تۇرمىگە كىرگەن كۈننىڭ 2 ـ كۈنى چۈشە خوشنا كامىردىكى يولداش ۋاڭ شيەن مەن بىلەن سوزلەشتى (تام توشۇگىدىن گەپنى ئاڭلىغىلى بولاتتى). ۋاڭ مېنىڭ ئوقۇغۇچۇم بولۇپ، ئولكىلىك سىفەننى پۈتتۈرگەن، سوۋېتتە ئوقۇغان 3 ـ قارارلىق ئوقۇغۇچى ئىدى. مە شىنجاڭ ئولكىلىك سىياسى كادىرلار كۇرسىنىڭ سىنىپ مۇدىرى ۋاقتىمدا ئۇ ئوقۇتۇش بولۇمىنىڭ باشلىغى ئىدى، شۇ مۇناسىۋىتىمىز ياخشى، مۇھەببىتىمىز چوڭقۇر ئىدى ئۇ ئەقىللىق، قابىلىيەتلىك، ئالغا بېسىشقا ئىنتىلىدىغا ياش بولۇپ، خېلى يۇقۇرى نەزىرىيە سەۋىيىسى بار ئىدى ئۇ سەبىلەرچە ماڭا: چىڭ مۇئەللىم، سىز خاتىرجەم بولۇڭ شىڭ دۇبەن بىزنى ھېچنىمە قىلمايدۇ، مەسىلە ئېنىقلا غاندىن كېيىن قويۇپ بېرىدۇ، مەن مۇشۇ پۇرسەتتى پايدىلىنىپ بىر پارچە پەلسەپە كىتاۋى يېزىپ چىقىشنى ئويلاۋاتىمەن، دىدى. مانا مۇشۇنداق تېخى توي قىلمىغان يېشى ئەمدىلا 20 ياشقا بارغان ساپ ـ ساددا ياش كۈنگە قالماي، 1942 ـ يىلى «12 ـ ئاپرېل» ھارپىسىدىكى چوڭ قىرغىنچىلىقتا شىڭ شىسەينىڭ قېلىچى ئاستىدىكى ئۇۋالىققا قالغان بىر ئەرۋاھقا ئايلاندى.

1942 ـ يىلى 6 ـ ئايدا مېنى 2 ـ تۇرمىگە يوتكىدى مەن سولانغان كامىردا يولداش مۇبىگىيى (مۇ 11 ـ باشلان غۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى) قاتارلىقلار بار ئىدى خوشنا كامىردا ما لياڭجۇن ئاخۇن ھەم يولداش جاۋدەن بار ئىدى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ قەدىناس دوستلىرىم ئىدى. بولۇپمۇ يولداش جاۋدەن بىلەن 1939 ـ يىلى 6 ـ ئايدا شىنجاڭغا كىرگەندە قومۇلدا دوست بولغان ئىدۇق. ئۇ مېنىڭ خوشنا كامىردا ئىكەنلىگىمنى بىلىپ، كىچىك باغاقچىغا خەت يېزىپ سۇنۇپ، ماڭا ئوز ئەھۋالىنى تونۇشتۇردى. تۇرمىدە ئوزئارا خەت ئالماشتۇرۇش دىگەن ناھايىتى خەتەرلىك ئىش ئىدى. چۈنكى، شىڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىدىكى جىنايەتچىلەر سىرت بىلەن قەتئىي ئايرىۋېتىلگەن بولۇپ، ئوزئارا كورۇشۇشكە بولمايتتى. ئوزئارا خەۋەرلىشىش چەكلەنگەن ئىدى، بۇنىڭغا خىلاپلىق قىلغۇچىلار ئورۇلاتتى. كىشەن سېلىناتتى. يولداش جاۋدەن ناھايىتى قىزغىن، سەممى، سەزگۈر ئادەم بولغاچقا، ھەر خىل ئۇسۇللارنى قوللىنىپ، خەۋەر يېزىپ تۇراتتى. كېيىن ئوچاق يېنىدىن بىر توشۇك ئېچىپ قويدۇق، بۇنىڭ بىلەن بىر ـ بىرىمىزنى كورگىلى بولۇپلا قالماستىن، بىر نەرسىلەرنى سۇنۇشقىمۇ بولاتتى. كەچقۇرۇنلۇغى توشۇكنى ئېچىۋېتىپ بىر ـ بىرىمىزگە قارىشىپ تۇرۇپ سوھبەتلىشەتتۇق، نەرسىلەرنى سۇنۇشاتتۇق، سوزلىشىپ بولغاندىن كېيىن توشۇكنى ئېتىپ، سۇگاپ قويساقلا قىلچىلىكمۇ ئىزى قالمايتتى، گۇندىپايلارمۇ سېزەلمەيتتى. ئۇ ماڭا گۇندىپايلارغا، سوراقچىلارغا تاقابىل تۇرۇپ، كورەش قىلىش ئۇسۇلىنى سوزلەپ بېرىپ شۇنداق دىدى: شىڭ شىسەينىڭ

بىۋاستە قوماندانلىقى ئاستىدىكى سوراقچى، گۇندىپاي
لار ناھايىتى قارانىيەت، زەھەرلىك ۋەھشىيانە بولۇپ
ئۇلار جىنايەتچىلەرنى روھىي جەھەتتىن ئازاپلاشقا
ناھايىتى ئۇستا. بۇ خىلدىكى ئازاپ چىدىغۇسىز. ئۇلار
پىلانلىق، مەقسەتلىك ھالدا ئىش ئېلىپ باردۇ. بىر
ھەممىدىن خەۋەرسىز بولساق. ئۇلار قاتتىق - يۇمشا
چارىلارنى قوللىنىپ ئارىغا بولگۇنچىلىك سېلىپ، ماددى
بۇيۇملار بىلەن ئۆزىگە تارتىپ، ئۆزىنىڭ يېقى بىلە
ئۆزىنىڭ گوشىنى قورىماقچى بولىدۇ. قاتتىق جازالاش
ئۇسۇلى 100 خىلدىن ئاشىدۇ. شۇڭا بىزدە چوقۇم يېتەر
لىك روھىي تەييارلىق بولۇشى، ۋاقتى كەلگەندە ئۇلا
بىلەن ئېلىشىشىمىز لازىم، ھەرگىز مەسئۇلىيەتسىزلىك قى
لىپ، قالايمىقان سوزلەشكە بولمايدۇ، بىراق بىكاردىن
بىكار ئۆلۈپ كېتىشكە بولمايدۇ، دىدى. ئۇنىڭ ياردىمى
بىلەن مەن تاقابىل تۇرۇش كۆچىگە ئىگە بولدۇم.

1942 - يىلى 8 - ئايدا مېنىڭ سوراققا تارتىلىش
كۈنۈم يېتىپ كەلدى. مېنى سوراققا ئېلىپ كېلىشتى
فۇباۋلىيەن باش سوتچى بولدى. مەن سوراق كۈتۈش
ئويىدە 8 كۈن تۇردۇم. سوراق كۈتۈش ئويى زەي، نۇرى
ناھايىتى ئاجىز ئىدى. بۇ يەرگە پەقەت بىرلا كارۋات
لىق ئورۇن - كورپە قويۇلغان بولۇپ، باشقا ھىچقانداق
نەرسە يوق ئىدى. تامغا ئىما - چىما قىلىپ خەتلە
يېزىلغان بولۇپ، كوزگە ئالاھىدە تاشلىنىدىغىنى «ئەل

مساقتىن ئۆلمەيدىغان كىم بار، سادىق يۈرەك قالىدۇ،
چاچىدۇ نۇرلار» دىگەن جۈملىلەر ئىدى. يەنە «ئالتۇن
تاۋلىنار ئوتتا، بولسىمۇ مۈشكۈللەر قانچە»، «قىلىدۇ
جان كىمگە ۋاپا، كېتىدۇ باش تەندىن جۇدا، قىلسۇن
روھىم كەتسىمۇ جېنىم، ئەسلىسۇن خەلقىم ئۆزۈن يىللار»
دىگەن شېئىرلارمۇ يېزىلغان بولۇپ، شۇلار ئارقىلىق ئى-
گىلمەس - سۇنماس روھ، ئۆمۈم ئۈچۈن ھىچنىمىدىن
قورقمايدىغان جەسۇرانە ئىرادە ئىپادىلەنگەن ئىدى.

مەن ئادەتتىكىدەكلا سوراققا تارتىلدىم. گەرچە مەن
قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن «جاھانگىرلىككە قارشى سەپ»
گېزىتىگە «سۇيىقەستلىك قوزغىلاڭ ئەنزىسىنىڭ باشلىق-
لىرىدىن بىرى» دەپ ئېلان قىلىنغان بولسىمۇ، ماڭا تې-
خىمۇ كوپ ئادەملەرنى چېتىشنى ئورۇنلاشتۇرمىغان ئىدى.
سوراقنىڭ پەقەت شەكىللا ئىكەنلىكى ھەققىدە كوڭلۇمدە
سان بولغاچقا، سوراقچىلارغا نىسبەتەن مەسخىرە قىلىش
پوزىتسىيىسىنى قوللاندىم. فۇ مېنىڭدىن: ياخشىمۇسىز؟،
تۇرمۇشىڭىز قانداق؟ دەپ سورىدى، مەن قوساق توق،
غەم ئەندىشە يوق، ئەمدى تۇرمىگە كىرىشتىن ئەنسىرە-
مەيدىغان بولدۇم دىدىم. فۇ: سىزنى نىمە ئۈچۈن قولغا
ئالغانلىقىنى بىلەمسىز؟ دەپ سورىدى، مەن: مېنى بە-
رىبىر تۇرمىگە سولىماقچى بولغان ئىكەن، مەن كەلمە-
سەم قانداق بولىدۇ، دەپ جاۋاپ بەردىم. ئۇ سوزلىرىمە-
نىڭ ئورامىنى بايقاپ قالدىدە، غەزەپتىن جوزىنى مۇشتلاپ

تۇرۇپ: ئەسلىدە سىزدە ھېچقانچە چوڭ مەسىلە يوق
ئەگەر پوزىتسىيىڭىز بۇنداقلا بولسا، زىيان تارتىسىز
باشقىلاردىن كۆرمەك، دېدى. مېنى قايتۇرغۇزۇپ تۇ
قىلدۇرماقچى بولدى. گوندىپاي مېنى ئۇخلىغىلى قو
مىدى، مۇشۇنداق قىلىپ 4 كۈننى ئۆتكۈزدۈم. 5 - كۈن
گە كەلگەندە فۇباۋلىيەن ناھايىتى خاپا بولۇپ، مېن
جازالاش ئۆيىگە ئاپىرىپ «ئايروپىلان»غا ئولتۇرغۇزد
(ئىككى بىلەكنى تۈپ - تۈز قىلىپ، بىر كالتەك بىلە
باغلاپ، ئۆگزۈردىن ئاغامچا بىلەن ئېسىپ قويىدۇ، پۇ
تىنىڭ ئۇچى يەرگە تېگىپ تۇرىدۇ) كىم بىلسۇن باش
مەن ھېچقانچە ئىش ئەمەس، دەپ ئويلاپتىمەن، 24 سائە
ئۆتكەندىن كېيىن، بېشىم قېيىپ خۇدۇمنى يوقاتتىم. گو
دىپاينىڭ كوپ قېتىم سۇ چېچىشى بىلەن ھوشۇمغا كەل
دىم، گوندىپاي ماڭا ئىقرار قىلىۋەتسىڭىزچۇ؟ بىكاردىن
بىكار ئۆلۈپ كەتمەك، دېدى. مەن نېمىنى ئىقرار قىل
مەن دېسەم، ئۇ: شۇنىمۇ سورامدىكەن، ئىسيان كۆتىرىش
تىن باشقا يەنە نېمە باردىدى. مەن بولىدۇ سىز سوراقچىلار
مېنى ئىقرار قىلىدىغان بولدى، دەپ قويۇڭ دېدىم
شۇنىڭ بىلەن سوراقچىلارنىڭ رىژىسسورلۇق قىلىش
بىلەن، كوپ قېتىم ئۆزگەرتىش ئارقىلىق ئاخىرى ئىق
رارنامە يېزىلىپ چىقتى. ئۇنىڭغا «ئىروتىسكىچى، سۇي
قەست بىلەن قوزغىلاڭ كوتىرىپ 6 بۈيۈك سىياسەت ها
ـمىيەتىنى ئاغدۇرماقچى بولغان، جياڭزوجۇ (جىسىل

ئۆلكىسىنىڭ ئەن ناھىيىسىدىن بولۇپ، تيەنجىن نەنكەي داشۆيىسىنى پۈتتۈرگەن، 1941 - يىلى تۈرمىگە ئېلىنىپ ئولتۇرۇلگەن)نىڭ تارتىشى بىلەن سۇيىقەستچى تەشكىلاتقا قاتناشقان، دىگەنلەر پۈتۈلگەن ئىدى. كوممۇنىستمۇ بولمىغان بىر ئادەمنىڭ ئىروتىسكىچى بولۇپ قېلىشى ئەقىلغا سىغمايدىغان ئىش ئىدى.

1943 - يىلى 7 - ئايدا مېنى 2 - تۈرمىدىن كۆزىتىش بولۇمىگە ئەكىلىپ قايتا سوراق قىلدى. مەن سوراقخانىغا كېلىپلا 3 ئادەمنىڭ ئولتۇرغىنىنى كوردۈم، بىرى لى يىڭچى، يەنە بىرى پىڭ جېيۈەن بولۇپ يەنە بىرسىنى تونۇمىدىم. چاڭتيەنشىن خاتىرە يازدى (چاڭ جىنايىتى بىلەن خىزمەت قىلىۋاتقان ئىشچى جىنايەتچى ئىدى)، كېيىن ئۇقسام ھېلىقى مەن تونۇمايدىغان كىشى قورچاق مەركەز ئەۋەتكەن ئىچكى مىنىستىرلىكنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى ۋاڭدىيبو (ۋاڭ شەرقىي شىماللىق) ئىكەن. جياڭجيېشى شىڭشىسەينىڭ تەلىۋىگە ئاساسەن، ۋاڭنى شىنجاڭغا قايتا سوتلاشقا ئەۋەتكەن ئىكەن. بۇ چاغ شىڭشىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا، كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئاشكارە ھالدا قارشى تۇرۇش ھارپىسى ئىدى. تۈرمىدىكى ئاتالمىش جىنايەتچىلەرنى جياڭجيېشىغا تەسلىم بولۇشتىكى سوغا قىلماقچى بولۇپ، ئادەم ئەۋەتىپ قايتا سوتلاشنى تەلەپ قىلىپ، قامالغانلارنىڭ كوممۇ-

ئىستىلار پارتىيىسىنىڭ ئەزالىرى، ھەچ بولمىغاندا سولچىل ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىماقچى ئىدى.

ۋاڭ باش سوراقچى بولغاچقا ئالدى بىلەن مەندىن سېنىڭ ئىقرار قىلغانلىرىڭ ئەمەلىيەتمۇ، دەپ سورى دى. مەن بەزىلىرى ئەمەلىيەت، بەزىلىرى ئەمەلىيە ئەمەس، دېدىم. ئۇ قايسىلىرى ئەمەلىيەت دەپ سورىۋ دى مەن قىسقىچە تارىخىم ئەمەلىيەت، قالغانلىرى ئەم لىيەت ئەمەس دېدىم. دەل شۇ چاغدا بىرسى كىرىپ پىلىك نازىر سىزگە تېلېفون كەلدى دەپ خەۋەر قىلدى پىلىك تېلېفون ئالغىلى ماڭغاندا ۋاڭمۇ ئەگىشىپ چىق كەتتى. پەقەت لى يىڭچى يالغۇزلا قالدى. لى تاغامنى ياخشى دوستى بولغاچقا ماڭا كويۇنۇش ئاھاڭىدا: چى فاڭبو سەن ھوشۇڭنى تېپىشىڭ كېرەك، ئەسلىدىك ئىقرارىڭنى ئاغدۇرساڭ ئاقىۋىتىڭ ياخشى بولمايدۇ ئەگەر سەن ئەسلى ئىقرارىڭنى قايتا ئاغدۇرمىسا مەن سېنىڭ ھاياتىڭغا كېپىللىك قىلىمەن دېدى، مە ئۈن چىقارمىدىم، بىردەمدىن كېيىن ھىلىقى ئىككىس قايتىپ كېلىپ سوراقنى داۋاملاشتۇردى، مەن ئەسلىدىك ئىقرارىمنىڭ ھەممىسى راست دېدىم، ئۇلار خاتىرىلىۋ لىپ ماڭا قول قويغۇزدى. كېيىن ئاڭلىسام شۇ قېتىمق قايتا سوتلاشتا ئەسلى ئىقرارىنى ئاغدۇرغانلارنى كۆپىنچىسى ئۆلتۈرۈلۈپتۇ.

تۈرمە ھاياتىدا ھەرقاچان باش كېسىلىش خەۋپى بار ئىدى. ياخشىلىق ۋە يامانلىقنى بىلىۋېلىش تەس ئىدى، ماقال ـ تەمسىللەردە ئېيتىلغاندەك، كىشى ئۆز بېشىغا كېلىدىغان بالايى ـ قازا، بەخت ـ سائادەتنى تەسەۋۋۇر قىلالمايدۇ. بۇسوزنى تۈرمىدە ناھايىتى ئاسان چۈشىنىپ يەتكىلى بولىدۇ، ئېھتىيات قىلمىسا بالايى ـ قازا سوڭگۆچتىن قاراپلا تۇراتتى، 1943 ـ يىلى 7 ـ ئايدا جامائەت خەۋپسىزلىك باشقارمىسىنىڭ كېسەل بېقىش ئۆيىدە (ھەرقايسى تۈرمىلەردىكى قولغا ئېلىنغانلار ئۈچۈن مەخسۇس قۇرۇلغان، ھازىرقى جەنۇبىي باغچىنىڭ ئورنى) داۋالىنىۋاتقىنىمدا، بىر كۈنى ئۇشتۇمتۇت سۇڭ يۇڭماۋ (خۇيزۇ، ئۈرۈمچىلىك، توگە سودىگىرى) ئىسىملىك جىنايەتچىنىڭ ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ: سىلەر لى چۇجاڭنى (لى يىڭچى)، ليۇتەكشۈرگۈچىنى (تەكشۈرۈش باشقارمىسىدىكى ليۇ جەندي) نى چاقىرىپ قويۇڭلار، ئاكاڭ قارىغاي زادى قانداق جىنايەت ئۆتكۈزگەنلىكىنى سورىماقچى، مۇشۇنداق قاماۋېرىپ، نىمە ئىش ئىكەنلىكىنى سوراپمۇ قويۇشمايدۇ، بۇ نىمە قىلغىنى؟ كىمنى قامىغىنى كەلسە شۇنى قامايدىغان بۇ قانداق جاھان بولۇپ قالدى، دەپ ۋاقىرىغىنىنى ئاڭلاپ قالدىم. مەن دەرىزىگە چۈشكەن ئەكس شولىسىدىن (كېسەل بېقىش ئورنى روزى ھاجىنىڭ ھويلىسى بولۇپ، ئادەتتىكى ئۆيلەردىن ئىدى، دەرىزىنى ئاچقىلى قوياتتى، دەرىزىگە پەردە تارتقانلىقتىن چۈشكەن ئەكس

شويلىنى كورگىلى بولاتتى). سۇڭىنىڭ قولىدا پىچاق، ئىشىكنى توساپ تۇرغانلىقىنى كوردۇم، ئۇ، قېپىنى كىم كىرىشكە پېتىنىدىكەن چانىۋېتىمەن دەپ تۇۋلاۋاتاتتى، سۇڭ ئەسلىدە گەنسۇ - شىنجاڭ ئوتتۇرىسىدا قاتنايدىغان كىچىك بىر سودىگەر ئىكەن، قولغا ئېلىنغىلى بىر يىلدەك بولغاچقا ئۇ ھەممىشەم غەزەپلىنىپ ۋاقىرايتتى، ئۇنىڭ بەدىنىگە پۇت - قولىغا كىشەن - كويزا سېلىناتتى. ئۇنىڭ بىلەن بىر كامىردا ياتىدىغان ئالاھىدە مۇئامىلە قىلىنىدىغان بىر جىنايەتچى بولۇپ، بىر گۈندىپاي ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالاتتى. ئۇنىڭغا چوڭ قازان تامىقى بېرىلمەي، مەخسۇس تاماق ئېتىپ بېرەتتى، بۇنىڭغا قارايدىغان گۈندىپاينىڭ بىر پىچىقى بولۇپ، سۇڭ ئۇنىڭ ئېھتىياتسىزلىقىدىن پايدىلىنىپ بۇ پىچاقنى قولغا چۈشۈرۈۋېلىپ، شۇنىڭ بىلەن پوخادىن چىقماقچى بولغان ئىكەن، بۇنىڭ بۇ غەۋغاسى بىلەن پۈتۈن كېسەلخانىنى جىددىلىك قاپلىدى. تۈرمە باشلىقىنىڭ جىددى تېلېفونى بىلەن لى يىڭچى، ليۇ جەندى يېتىپ كەلدى، ليۇ گۈندىپايلارنىڭ ئۇنى قورشاپ، پىچىقىنى تارتىۋېلىپ باغلاپ جەسەت ئويىگە ئەپچىقىۋېتىشكە بۇيرىدى، ماتا بىلەن ئۇنى كارۋاتقا باغلاتقۇزۇپ، ئاچ قويۇپ ئۆلتۈرگۈزۈۋەتتى، جەسەت ئويىگە يېقىن كامىردىكىلەر ئۇنىڭ 4 - 5 كۈن ۋاقىراپ چىققانلىقىنى ئاڭلىغان. ئۆلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئائىلە تەۋەلىرىنى چاقىرىپ كومدۇرۇۋەتتى. ماتا بىلەن باغلىغانلىقتىن ئۇنىڭ بەدىنىدە ئاغامچىنىڭ ئىزى يوق ئىدى.

1944 - يىلى 3 - ئايدا كېسەلخانا كامىردا مەن بىلەن قۇمۇللۇق بىر شوپۇر (ئىسمىنى ئۇنتۇپ قاپتىمەن) مۇ ياتقان بولۇپ، مەلۇم بىر كۈنى يېرىم كېچىدە نان قاخلاپ يەپ ئولتۇراتتۇق، كامىردىكى باشقىلارنىڭ ئۇخلاپ قالغانلىقىنى كورۇپ، ماڭا پىچىرلاپ، مېنىڭ باشقىلارغا ئېيتىشقا جۈرئەت قىلالمايدىغان بىر گېپىم بار ئىدى، سىزگە دەي. مەن بىر شوپۇر، بۇلتۇر (1943 - يىلى) 7 - ئاينىڭ 29 - كۈنى كېچىسى مېنى جامائەت خەۋپسىزلىك باشقارمىسىغا ئەۋەتتى، مەن ماشىنىنى غەربىي ئامبار تۈرمىسىگە (2 - تۈرمە) ھەيدەپ باردىم. ئۇلار مېنى بىر قاراڭغۇ ئويگە بىر سائەتتەك سولاپ قويغاندىن كېيىن، ماشىنىنى نەنلىياڭ تەرەپكە ھەيدەشكە بۇيرىدى. سايۇپۇنىڭ شىمال تاغ ئېتىكىگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ماشىنىنى توختاتقۇزۇپ، مېنى تەخمىنەن 100 مېتىر يىراقلىققا بېرىپ، ماشىنىغا تەتۈر قاراپ تۇرۇشقا بۇيرىدى، قولىدا قورالى بار بىر گۈندىپاي كەينىمدە تۇرۇپ، مەن ساڭا ئېيتىپ قوياي، كەينىڭگە قارىغۇچى بولما، ئەگەر قارىساڭ ئېتىپ تاشلايمەن دېدى. مەن شۇ دېگەن يەردە ئۇزۇن ئولتۇردۇم، بەكمۇ قورققانلىقىمدىن مىدىرلاشقىمۇ جۈرئەت

قىلالماي ئولتۇردۇم. كېيىن ئۇلار ماشىنىنى ھەيدەپ كېلىشكە بۇيرىدى، مەن ماشىنىدا جەسەت بارلىغىنى. بۇ جەسەتلەرنى چولگە كومۈۋەتكەنلىكىنى ھېس قىلدىم. مەن ئۇيگە قايتىش ئالدىدا، ئۇلارمەندىن بىرەرنىمىنى كوردۇڭمۇ دەپ سورىدى، مەن ھېچنەرسە كورمىدىم دېدىم، ئۇلارماڭا، ئەگەرسەن بىرەركىشىگە ئۈن چىقىرىدىغان بولساڭ بېشىڭنى ئالىمىز دېدى. مەن بۇ ئىشنى بىرەركىشىگە ئېيتىشقا جۈرئەت قىلالمىدىم. يېقىندا يۈز بەرگەن ئىشلارنىڭغەلىتەئىكەنلىكىنى ھېس قىلىۋاتىمەن، سىزنىڭچە قانداق؟ دېدى. مەن ئاڭلىغاندىن كېيىن ئەھۋالنىڭ يامانلىغىنى سېزىپ، ئۇنىڭغاتەسەللى بېرىپ، سىزبىر شوپۇر، ئانچە چوڭ مەسىلە يوق، بىزدەك ئەمەلدارلارغا ئوخشىمايسىز، بىزگە خەۋپ چوڭ، بىزنىڭ كىرىشىمىز ئوڭاي، چىقىشىمىز قىيىن، پەقەت ئارقا ئىشىكتىن چىقىپ كېتەلىسەك بۇباشقا ئىش دېدىم، ئۇمەن كىرگىلى 3 ئايدىن ئاشتى، سوراققىمۇ تارتمىدى، مېنى كېسەلخانىغا ئەكىرىپ قويۇش ناھايىتى ئەجەپلىنەرلىك ئىش، مەندە ھېچقانداق كېسەل بولمىسا دېدى. مەن بۇلارنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئىشنىڭ چاتاق ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ ئېنىق ھېس قىلدىم. نائىلاج، ھېچگەپ بولماس، دېدىم. ئىككىمىز سوھبەتلىشىپ تەخمىنەن 2 ھەپتە ئوتۇپ، بىر كۈنى ئەتىگەنلىك تاماقتىن كېيىن كېسەل تەكشۈرۈپ دورا بېرىدىغان چاغدا سېستىرا ئۇنىڭ كارۋىتىنىڭ بېشىغا كېلىپ: جياڭ ئەپەندىم (سېستىرامۇ جىنايەتچى بولۇپ، كېسەللەرنى ئەپەندىم دەپ ئاتاشقا ئادەتلەنگەن) سىزگە ئوكۇل ئۇرماقچى، دېدى، ئۇ: نىمە؟ مەندە كېسەل يوق، مەن ئۇرغۇزمايمەن دېدى. سېستىرا: ھەممەيلەنگە ئۇرۇلىدۇ، ئۇرغۇزمىسىڭىز بولمايدۇ، سىزگە باشتا ئۇرماقچى، دېدى. ئۇنىڭغا ئوكۇلنى سېلىپ بىردەم ئۆتمەيلا ئۇ مەيدىسىنى تۇتۇپ، ۋاي يۈرۈكۈم يۈرۈكۈم ئاغرىپ كەتتى، دەپ ۋاقىرىغان پېتى قېتىپلا قالدى. بىز مۇشۇ كامىردىكىلەر جياڭنىڭ ئوكۇل بىلەن ئولتۈرۈلگەنلىگىنى، بۇ يۇقۇرىنىڭ بۇيرۇغى بويىچە قىلىنغان ئىش ئىكەنلىگىنى چۈشەنسەكمۇ، ھەممىمىز ئىچىمىزدە بىلىپ تېشىمىزغا چىقىرالمىدۇق.

بۇ ئىشلارنىڭ ئۆتكىنىگە 35 يىل بولۇپ قالدى، 35 يىلنىڭ مابەينىدە بۇ ئىشلار ھەمىشە مېنى چۈلغىۋېلىپ، ھاياتكىشىلەرگە شىڭشىسەينىڭ ھوكۈمرانلىغى ئاستىدا ھايات كەچۈرگەن كىشىلەرنىڭقانداق ئازاپ - ئوقۇبەتلەرنى تارتقانلىغىنى ئېيتىپ بەرگىم كېلىپ تۇردى. ھاياتلار ئەلۋەتتە ئولگەنلەر ئۈچۈن سوزلىشى، كېيىنكىلەرگە: «ئىستىبدات ھاكىمىيەت خۇددى قانخور يولۋاسقا ئوخشايدىغان» لىغىنى ئېيتىپ بېرىشى لازىم.

1943 -، 1944 - يىللىرى لەنجۇ - شىنجاڭ تاشيولىدا پارتلىغان مىنا ئاۋازى

دۇشۇ يىز دىڭ

1941 - يىلىنىڭ ئاخىرى پۇرسەتپەرەستلىك قىلىپ ئادەتلەنگەن شىڭشىسەي، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇپ، جياڭجېيشىگە تەسلىم بولۇپ ئۆزىنى گومىنداڭ قوينىغا ئاتتى. ئەمما بۇزماق ئاسان، قۇرماق تەس دېگەندەك ئىشنى بۇزۇپ قويۇپ، ئۆزىنىڭ شىنجاڭدىكى ئىستىبداتلىق ئورنىغا خەۋپ بولۇۋاتقانلىقتىن، شۇ چاغدا شىنجاڭغا كىرمەكچى بولۇۋاتقان گومىنداڭ قوشۇنلىرىغا كېچىكتۈرۈش، قارشىلىق كۆرسىتىش پوزىتسىيىسىدە بولدى، شۇ ۋاقىتتا ئىچكىرىسىدىن شىنجاڭغا قاتنايدىغان بىردىن - بىر تاشيول — لەنجۇ - شىنجاڭ تاشيولى تۆۋەندىكىچە بىر ئەھۋالدا قالغان ئىدى.

1942 - يىلى باھاردا گومىنداڭنىڭ كۈچى تەدرىجىي يوسۇندا شىنجاڭغا كىرىشكە باشلىدى، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى دىپلوماتىك يوللار بىلەن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قۇمۇلدا تۇرۇۋاتقان قىزىل 8 - پولكىنى چېكىنىپ چىقىپ كېتىشكە ئالدىراتتى. بۇ چاغدا موسكۋانى مۇداپىئە قىلىش ئۇرۇشى جىددىيلىشىپ سوۋېت

ھۆكۈمىتى ھەربىي ياردەمگە مۇھتاج بولغان ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن سوۋېت ئىتتىپاقى كېلىشىم ھاسىل قىلدى. 1943 - يىلى يازدا قىزىل 8 - پولك ئۆز ۋەتىنىگە قايتىپ كەتتى. جۇشاۋلياڭ قورچاق مەركىزىي ھەربىي ئىشلار ھەيئىتىنىڭ مەقسىتىگە يارىشا، شىنجاڭغا كىرگۈزۈش ئۈچۈن ئىككى كورپۇس ئەسكىرىي كۈچىنى تەيىنلەپ تەييارلىق كۆردى. بۇنىڭ بىرسى 42 - كورپۇس بولۇپ، باشلىقى ياڭ دېلياڭ ئىدى. ئۇنىڭ قارمىقىدا: 191 - دىۋىزىيە باشلىقى لۈزېكەي كېيىنكىسى چېڭشىپېڭ؛ يەنە بىرسى زاپاس 7 - دىۋىزىيە، باشلىقى يەن مىڭ، كېيىنكىسى لى يۈيشياڭ ئىدى. مەن ئۇ چاغدا 191 - دىۋىزىيەدە سىياسىي باشقارمىنىڭ جۇرېنى ئىدىم. 2 - سى 2 - كورپۇس قارمىقىدىكى 45 - دىۋىزىيە، باشلىقى شېيفېڭ، ۋاقىتلىق تۈزۈلگەن 58 - دىۋىزىيە باشلىقى يې چېڭ ئىدى. بۇ 4 دىۋىزىيە شۇ چاغدا گەنسۇنىڭ شەرقىدە ۋە خېشى كارىدورىدا تۇراتتى. ئالدى بىلەن 45 - دىۋىزىيە غەربكە سىلجىپ يۈيمىڭ، ئەنشى، دۇڭخاڭ قاتارلىق ئۈچ ناھىيەگە ئورۇنلاشتى. شىڭشىسەينى چۆچۈتۈپ قويماسلىق ئۈچۈن بۇ قوشۇننى قاتناش ئامانلىقىنى قوغداش ئەترىتى دەپ ئاتاپ، شېيفېڭنى ئەترەت باشلىقى قىلىپ شىنجاڭغا كىرىش مۇددىئاسىنى يوشۇردى. 58 - دىۋىزىيە باۋجىدىن ۋۇۋېي، جاڭيې ئەتراپىغا يۆتكىلىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يېڭىدىن 4 - دىۋىزىيە قۇرۇ-

لۇپ، جۇچۇەن، گاۋتەيدە تۇردى. باشلىغى جۇجيا بىن ئىدى. بۇ 5 دىۋىزىيىگە 19 - ئارمىيىنىڭ قوماندانى قوشۇمچە خېشى گارنىزون سىلىگى لى تيېجۇن بىر تۇتاش رەھبەرلىك قىلاتتى. باش ئىشتاپ ۋۇۋېيدا قۇرۇلدى. كېيىن جۇچۇەنگە يوتكەپ كەلدى. ھەربى ئورۇنلاشتۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن 1942 - يىلى كۈزدە زاپاس 7- دىۋىزىيە بىلەن 191 - دىۋىزىيىلەر شەرقىي گەنسۇدىن غەرپكە قاراپ سۈرۈلدى. بۇچاغدا شىڭشىسەي گومىنداڭنىڭ زور قوشۇنى غەرپكە قاراپ سىلجىپ كېلىۋاتقانلىغىنى كورۇپ، ھەربى جەھەتتە مۇناسىپ ئورۇنلاشتۇرۇش يۇرگۈزۈپ قۇمۇل - شىڭشىڭشىيا يوللىرىنىڭ مۇداپىەسىنى كۈچەيتتى. بۇنىڭدا ئىككى تەرەپ بىر مەزگىل تاقابىل تۇرۇش ھالىتىدە تۇردى. 191 - دىۋىزىيە لەنجۇدا بۇيرۇق كۈتكەچ بىر يىل رەتكە سېلىش ئىشلىرىنى قىلغاندىن كېيىن 1943 - يىلى 7 - ئايدا سىپىلىنىڭ سىرتىغا چىقىپ قاتناش ئامانلىغىنى قوغداش ئەترىدىنىڭ ئورنىنى ئىگەللىدى.

1942 - يىلى يازدا، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشقا پاسسىپ، گۇڭچەنداڭغا قارشى تۇرۇشتا ئىزچىل ئاكتىپ بولۇپ كەلگەن گومىنداڭ ھوكۇمىتى، ياپون باسقۇنچىلىرىنىڭ جىڭجۇغا باستۇرۇپ كېلىشىنى توساش ئۈچۈن شەرقىي خېنەندىكى قانچە مىليون خەلقنىڭ ھاياتى ۋە مال - مۈلكىگە قارىماستىن، خۇاڭخې دەرياسىنىڭ

خۇايۇەنكۇدىكى توسمىسىنى ساراڭلارچە پارتلىتىپ ئېغىر سۇ ئاپىتى كەلتۈرۈپ چىقارغان ئىدى. ئاپەتكە ئۇچرىغان شەرقىي خېنەندىكى يەنلىن، فۇگۇ، شىخۇا ناھىيىلىرىدىن شىئەن، باۋجى تەرەپلىرىگە قېچىپ كەلگەن بىگۇنا پۇقرالار قانچە ئون مىڭغا يەتكەن ئىدى. بۇ پۇقرالار ئاچ - يالىڭاچلىقتا ئېغىر ئازاپلار ئىچىدە قالغان ئىدى. گومىنداڭنىڭ غەربىي شىمال دائىرىلىرى مەسلىھەتلىشىپ، شىڭشىسەي ماقۇل كەلگەندىن كېيىن، ئاپەتكە ئۇچرىغانلاردىن 5 مىڭ ئادەمنى بوز يەر ئېچىپ تىرىكچىلىك قىلسۇن ئۈچۈن شىنجاڭغا ئەۋەتمەكچى بولدى. 1943 - يىلىنىڭ باشلىرىدا ئاپەتكە ئۇچرىغان ئادەملەرنى لەنجۇنىڭ غەربىگە يوتكەپ شىنجاڭغا ماڭدۇرماقچى بولغاندا، لى تيېجۇن بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىش ئۈچۈن ھەربى باشلىقلارنى توپلاپ مەخپىي ئورۇنلاشتۇرۇش ئېلىپ باردى. ئالدى بىلەن زور مىقداردا ئاپتوموبىل توپلاپ، ئاندىن ئاپەتكە ئۇچرىغان خەلقلەرنى تەشكىللەپ ئورۇنلاشتۇردى ھەمدە ئۇلارنى قوغداپ مېڭىش ئۈچۈن ئەسكەر قوشتى. بىر ماشىنىغا بىر ئائىلىلىك ئادەم بېسىپ بىر بەن (10 دىن ئارتۇق) ئەسكەرنى پۇقراچە ياساندۇرۇپ قوشۇپ ماڭدۇردى. ئۇ ئەسكەرلەر قوراللىرىنى يوشۇرۇپ ئاستىغا بوسۇرۇپ ماڭدى. بۇلارغا بىر نەپەر يىڭجاڭ قوماندانلىق قىلاتتى. يۈيمىڭ، ئەنشىدىن يولغا چىققان ماشىنىلار كوز باغلانغاندا شىڭشىڭ-

شىياغا يېتىپ بېرىپلا ھېچقانداق شەپىسىنى چىقارماستىنلا ئۇ يەردە چېگرا مۇداپىئە خىزمىتىنى ئۆتەۋاتقان شېڭشىسەي قوشۇنلىرىنى كونترول قىلىپ خەۋەرلىشىش ئۈسكۈنىلىرىنى ئۆتكۈزۈۋالدى. بۇنىڭغا ئۇلۇنۇپلا ليۇلۇڭيۈەن، چىڭ گۇڭپۇ قوماندانلىقىدىكى ئىككى پولك ئەسكەر بىراقلا قۇمۇلغا بېرىپ ئورۇنلىشىۋالدى.

شېڭشىسەينىڭ چېگرا مۇداپىئە قىسىملىرى شېڭشىسەيدىن يوليورۇق ئالالمىغاندىن كېيىن، زور مىقداردىكى ھەربى ۋە ھەربى ماشىنىلارنى كۆرۈپ ھودۇقۇپ گاچىدەك ھېچنېمە دېيەلمەي قالدى. قۇمۇلدا ھېچقانداق توقۇنۇش پەيدا بولمىدى. قاتناش يوللىرىنى مۇھاپىزەت قىلىش ئەترىدى ئۆز ئىشىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنلىغاندىن كېيىن، زاپاس 7 - دىۋىزىيە يەن مىڭنىڭ قوماندانلىقى ئاستىدا بىراقلا ئۈرۈمچىگە بېرىپ لاۋمەنچېڭغا ئورۇنلاشتى. ئۇنىڭ ئارقىدىنلا 191 - دىۋىزىيىنىڭ جۇيۈيۈن قوماندانلىقىدىكى 571 - پولكمۇ ئۈرۈمچىگە كەلدى. لى تيېجۈن باش ئىشتابىنى قۇمۇلغا يۆتكەپ كەلدى. 1944 - يىلى كۈزدە زاپاس 7 - دىۋىزىيە غۇلجىغا، 571 - پولك جىڭ ناھىيەسىگە بېرىپ ئورۇنلاشتى. مۇنداق ئەھۋال ئاستىدا شېڭشىسەي ئامالسىز قالدى. ئەمما كۆڭلىدە نارازى بولۇپ ياچىۋەكىنىڭ ھارۋىنى تۇسماقچى بولغىنىدەك ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن لەنجۇ-شىنجاڭ تاشيولىنى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىتىپ ھەربى ئەشيالارنىڭ كېلىشىگە توسقۇنلۇق قىلماقچى بولدى.

لەنجۇ - شىنجاڭ تاشيولىنىڭ جيايۈگۈەندىن شىڭشىڭشياغىچە بولغان بىر مىڭ كىلومېتىر كېلىدىغان ئارىلىق يول چۆل - باياۋان، ئادىمى ئاز، ئېگىز - پەس يوللاردىن ئىبارەت ئىدى. 1943 - يىلى قىشلىقى بۇ يولدا دائىم مىنا پارتلاپ ماشىنا ۋە ئادەملەر چىقىمغا ئۇچراپ تۇردى. شۇڭا ماشىنىلار توپلىشىپ ماڭىدىغان، بىر ساپيورلۇق قىسىملىرىنى قوشۇپ مۇھاپىزەت قىلىدىغان بولدۇق. ئەمما يول ئۇزۇن بولغاچقا، بۇنىڭدىن ساقلىنىش قىيىن بولۇپ يوللاردا پارتلاش ھامان پەيدا بولۇپ تۇردى. ئېسىمدە قېلىشىچە، 1944 - يىلى ئەتىيازدا يۈيمىڭ ناھىيىسىنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدە 12 كىلومېتىر كېلىدىغان تاشيولغا كۆمۈلگەن مىنانىڭ ئىككى قەۋەت كۆمۈلگەنلىكى مەلۇم بولغان، ئىلگىرى كۆمۈلگەنلىرى بىر قەۋەت ئىدى. شۇ يەردە تۇرۇشلۇق قىسىملارنىڭ مەلۇم لىيەنى بۇنى ئاڭلاپ، لىيەنجاڭ ئۆزى باشلامچىلىق قىلىپ مىنانى تازىلىغىلى بارغاندا، ئۇلار سەل ئېھتىياتسىزلىق قىلغانلىقتىن ئۈستىدىكىنى ئېلىۋاتقاندا ئاستىدىكى مىناغا تېگىپ كېتىپ پارتلاپ كەتكەن. لىيەنجاڭ شۇ يەردىلا ئۆلگەن، 4 ئەسكەر يارىدار بولغان. شۇنىڭدەك 1943 - يىلى 12 - ئايدا مەلۇم ئۇچاستكىدا يول ياساۋاتقان ئىشچىلارمۇ بىر قېتىملىق پارتلاشتا دوچكېلىپ 14 نەپەر ئىشچى بىراقلا ئۆلگەن. يەنە شۇ يىلى كۈزدە شىڭشىڭشياغا 80 نەچچە كىلومېتىر قالغان بىر يەردە شىنجاڭ پوچتا

ئىدارىسى جۇيىجىڭنىڭ بالا - چاقىلىرى 5 كىشى ماشىنىدا
كېلىۋېتىپ پارتلاشقا دوچ كېلىپ 4 سى
ئۆلگەن. بەختكە يارىشا بىر كىچىك قىز
بالا ئامان قالغان. دىۋىزىيەمىز شۇ ۋاقىتتا پاسسىپ
تەدبىر قوللانغان ئىدى. يۈيمېندىن شىڭشىڭشياغىچە
بولغان ئارىلىقتا ئاران 4 دانە ماشىنا بىلەن قوراللىق
خادىملار تەكشۈرۈش يۈرگۈزۈپ يولدا مىنا بار - يوقلۇ
غىنىلا كۆزىتەتتى. لېكىن بۇ مەزگىلدە مەزكۇر پارتلىتىش
ئەترىدىنىڭ پائالىيىتى قويۇق بولغانلىقتىن، ھەربىي تە
مىنات تىرانسپورتىغا ئېغىر خەۋپ تۇغدۇرغان ئىدى
كېيىن تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە پارتلىتىش ئەترىدى
ئەنشى، يۈيمېننىڭ شىمالىدىكى مازۇڭسەن تاغلىرىنى
گېنجۇيدى قىلىۋالغانلىقى مەلۇم بولدى. ئاندىن دىۋىزىيە
ئىشتاۋى 573 - پولكنىڭ بىر لىيەن ئەسكىرىنى ئاجرىتىپ
تاقا ئەۋەتتى. ئەمما بۇ ئەسكەرلەر يېتىپ بارغا
كۈننىڭ ئەتىسى تۇيۇقسىز ھۇجۇمغا ئۇچراپ ۋاڭ پەي
لىنلىك لىيەنجاڭ يەنە بىر كاتىپ ئۆلگەن. 6 ئەسكەر
يارىدار بولغان.

بۇ ئەھۋالغا قارىتا ئەلۋەتتە تەدبىر قوللىنىش كې
رەك. ياڭ دېلياڭمۇ بۇ توغرىدا ھەر تەرەپتىن ئەيىپ
لەنگەن ئىدى. شۇ سەۋەپتىن بۇ توسقۇنلۇقنى تازىلىۋەت
مەكچى بولۇپ 1944 - يىلى 4 - ئايدا ياڭ دېلياڭ مەن
بىلەن چېك شىپېڭ ئىككىمىزنى جۇچۈەنگە چاقىرتىپ

مۇزاكىرە قىلدى. بىز ئەھۋالنى تەھلىل قىلىپ ئاتلىق ئەسكەر ئەۋەتكەندە نەتىجە قازانغىلى بولىدۇ دېگەن خۇلاسىگە كەلدۇق. مەن مۇزاكىرىدە ئەنشى ناھىيىسىنىڭ سەندوبا دېگەن يېرىدە 6 - 7 يۈزچە موڭغۇل چارۋىچىلار بار. شۇلارنىڭ ياردىمى ئارقىسىدا تازىلاش يۈرگۈزۈش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدۇم. بۇ موڭغۇللار 1939 - يىلى شىڭ شىسەينىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ، ئايماق باشلىقى باۋ بورانىڭ باشلامچىلىقىدا قاراشەر، خوتۇنسۇمۇل، چارقىلىق ئارقىلىق دۇڭخاڭغا ئوتۇپ، ئايلىنىپ يۈرۈپ ئەنشىگە ئورۇنلاشقانلار ئىدى. ئۇلارنىڭ شىڭ شىسەيگە قاتتىق ئۆچمەنلىكى بار. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئات مىنىش، قارىغا ئېتىشقا ماھىر. ئازراق تەربىيە بېرىلسە قىسىملارغا ماسلىشىپ پايدىلانغىلى بولاتتى. ياڭ جۇنجاڭ بۇ پىكىرنى توغرا تاپتى ۋە مېنى ئۇلارنى تەشكىللەپ تەربىيەلەشكە ئەۋەتتى. 4 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا مەن بىرقىسىم ئادەملەر بىلەن سەندوباغا بېرىپ ياش، ساغلام موڭغۇللاردىن 230 دىن ئارتۇق كىشىلىك قىسقا مۇددەتلىك تەلىم - تەربىيە قوشۇنى تەشكىللىدىم. تەربىيە بېرىش جەريانىدا ياڭ دېلياڭ ئۆزى كېلىپ بىرقېتىملىق مانېۋىرغا قاتناشتى. 5 - ئايدا ئۇلاردىن 130 كىشى تاللاپ باۋ بورانى باشلىق قىلىپ يېڭىلىك قوراللار بىلەن قوراللاندۇرۇپ مازۇڭسەن تاغلىرىدا جەڭ قىلىۋاتقان قىسىملارغا ماسلىشىپ جەڭ قىلىشقا يولغا سالدۇق. دىۋىزىيە ئىشتاۋى

ئۇلارغا ئىككى نەپەر مەسلىھەتچى (سەنمۇ) قوشتى. يېرىم ئاي قىدىرىش ئارقىلىق 100 گەيپىقىن كىشىدىن تەشكىل تاپقان پارتىلىتىش ئەترىدىنى يوقاتتۇق. ئېسىمدە قېلىشىچە ئۇلارنىڭ بىرمۇنچە ئات - توگىلىرىنى ئولجا ئالدۇق. ئۇلارنىڭ ئات - توگىلىرىدە 8 ھەرپى شەكىللىك تامغىسى بار ئىدى.

يۇقۇرقى توسقۇنلۇقنى يوقاتقاندىن كېيىن لەنجۇ - شىنجاڭ تاشيولىدا قاتناش ئاندىن نورماللاشتى، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇيەرلەردە مىنا پارتىلىغان ئاۋازلار زادىلا ئاڭلانغىنى يوق.

1979 - يىلى 10 - ئاي ئۇرۇمچى

گومىنداڭ ھەربى ئىشلار كومىتېتى شىنجاڭغا ئەۋەتكەن كادىرلار ئەترىدىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى

پەن رۇڭلى

1941 - يىلى گىتلېر گېرمانىيىسى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھۇجۇم قىلىۋاتقان، موسكۋا جىددى ئەھۋالدا قالغان پەيتتە، شىنجاڭنىڭ يەرلىك خاقانى — شىڭ شىسەي ئۆزىنىڭ سوۋېتكە قارشى تۇرۇش. كوممۇنىستلارغا قارشى تۇرۇشتىكى ھەقىقى ئەپتى - بەشىرىسىنى تەدرىجى ھالدا ئاشكارىلىدى. دەل مۇشۇ چاغلاردا جياڭ جيېشى شىڭشىسەيىنى ئۆزىگە تارتىشنى كۈچەيتىپ، ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ جۇشاۋلياڭ، ۋۇجۇڭشىنلارنى شىنجاڭغا ئەۋەتىپ، شىڭشىسەينى قولغا كەلتۈرمەكچى بولدى. 1942 - يىلى كۈزدە سۇڭمېيلىڭ ئۆزى بىۋاستە ئوتتۇرىغا چىقىپ جياڭجيېشىغا ۋاكالىتەن شىڭشىسەي بىلەن سوۋېتكە قارشى تۇرۇپ جياڭجيېشىغا يېقىنلىشىش توغرىسىدىكى كېلىشىمنى پۈتتۈردى. 1943 - يىلىدىن باشلاپ گومىنداڭ پۈتۈن كۈچى بىلەن ھەربى - سىياسى، پارتىيە ئىشلىرى قاتارلىق جەھەتلەردە شىنجاڭغا سىڭىپ كى-

رىشكە باشلىدى. ئەمما شىڭشىسەي يەنىلا ئۆزىنىڭ 10
يىلدىن ئارتۇق هوكۇمرانلىق قىلغان مۇستەقىل پادىشا
لىغىدىن ۋاز كەچمىدى. گومىنداڭنىڭ شىنجاڭغا ئەۋەت
كەن پارتىيە - هوكۇمەت ئەمەلدارلىرى بىر - بىرلەپ شىڭ
شىسەي پايلاقچىلىرىنىڭ يوشۇرۇن هالدا قاتتىق پايلاپ
يۇرۇشكە ئۇچرىغانلىقتىن، هەركەت قىلىشقا ئامالسىز
قالدى، گەرچە گومىنداڭنىڭ بىر دىۋىزىيىسى ئۈرۈمچىگە
كىرگۈزۈلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار لاۋمەنچىڭ دائىرى
سىدىن چىقىپ كېتەلمەيدىغان هالغا چۈشۈپ قالدى.

1944 - يىلى ياپونغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ۋەزىيىتى
دە ئۆزگىرىش بولۇپ، ياپونلار خېنەن، خۇنەن، گۇاڭشى
قاتارلىق جايلاردىن گۈيجۇغا قىستاپ كەلدى. گېتلېر
سوۋېت ئىتتىپاقى تەرىپىدىن تارمار قىلىندى. بۇنىڭ
بىلەن شىڭ شىسەينىڭ گومىنداڭغا بولغان پوزىتسىيى
سىدە يەنە تەكرارلىنىشلار بولدى. شۇنىڭ بىلەن 1944
يىلى جۇشاۋلياڭ يەنە بىر قېتىم ئۈرۈمچىگە كېلىپ
شىڭ شىسەي بىلەن سوهبەت ئۆتكۈزۈپ، شىڭشىسەينىڭ
3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى باستۇرۇشقا ياردەم بېرىش نامى
دا «مەركەز ئارمىيىسى»نى شىنجاڭغا كىرگۈزمەكچى بول
غان ئىدى. شىڭ شىسەي ئۇنىڭ ئالدام خالتىسىغا كىر
مىدى. جۇشاۋلياڭ ئۆز ئىشىدىن هېچقانداق نەتىجە چى
قىرالماي قۇرۇق قول قايتىپ كەتتى.

شىڭ شىسەي «مەركەز ئارمىيىسى»نىڭ شىنجاڭغا

كىرىشكە قوشۇلمىغانلىقتىن، چۇڭچىڭ تەرەپ 1942 -
يىلى سۇڭ مېيلىڭ بىلەن شىڭ شىسەي سوهبەت ئېلىپ
بارغاندا شىڭنىڭ مەركەزنىڭ هەربى ئىشلار كادىرلى-
رىنى شىنجاڭغا ئەۋەتىپ قىسىملارنىڭ هەربى مەشق ئىش-
لىرى ۋە ئۇلارنى تەرتىپكە سېلىش ئىشلىرىغا ياردەملى-
شىشىنى قارشى ئالىمىز، دېگەن مەزمۇندىكى كېلىشىمدىن
پايدىلىنىپ «هەربى ئىشلار كومىتېتىنىڭ شىنجاڭغا ئە-
ۋەتىدىغان كادىرلار ئەترىتى»نى تەشكىللىدى.

1942 - يىلى سۇڭ مېيلىڭنىڭ شىنجاڭغا قىلغان
سەپىرىدىن كېيىنلا، گومىنداڭ چىڭدۇ مەركىزىي ئوفىت-
سېرلار مەكتىۋىدىن بىر تۈركۈم هەربى ئوقۇغۇچىلار
ئاجرىتىپ، ئۇلارنى شىنجاڭغا ئەۋەتىپ شىڭ شىسەينىڭ
ئەسلىدىكى شىنجاڭ ئوفىتسېرلار مەكتىۋىنى ئاساس قىلى-
غان هالدا مەركىزىي ئوفىتسېرلار مەكتىۋىنىڭ 9 - شۇ-
بە مەكتىۋىنى قۇرغان ئىدى. بىراق شىڭ شىسەي 9 -
شۇبە مەكتەپنى قاتتىق تىزگىنلەپ تۇرغانلىقتىن، ئۇيەر-
گە ئەۋەتىلگەن خادىملار كۆنبويى بىكار يۈرىدىغان
بولدى. چۇڭچىڭ دائىرىلىرى شۇ چاغلاردا شىنجاڭغا
يەنەزور تۈركۈمدە هەربى كادىرلارنى ئەۋەتكەندە شىڭ
شىسەينىڭ ئۇلارنى ئۆزىنىڭ قىسىملىرىغا ئورۇنلاشتۇر-
مايدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپمۇ يەنە كادىر ئەۋەتكەنلى-
گى، مەركەزنىڭ شىنجاڭغا چوقۇم كادىر ئەۋەتىش ۋە
شىنجاڭ قىسىملىرىنى كونتىرول قىلىش ئىرادىسىنى

ئىپادىلەش ئارقىلىق شىڭ شىسەيگە بېسىم ئىشلىتىش ئىدى مەن ئەسلىدە شىنجاڭغا ئەۋەتىلگەن كادىرلار ئەترىد نىڭ بىر ئەزاسى ئىدىم. شۇڭا مەن ھازىر بۇ ئىشنىڭ باش ئاخىرىنى قىسقىچە بايان قىلىپ ئۆتمەكچىمەن.

1944 - يىلى 4 - ئايدا يەنى جۇشاۋلياڭنىڭ شى شىسەي بىلەن قىلىشقان «مەركەز ئارمىيىسى»نى شىنجاڭ يۆتكەش توغرىسىدىكى سوھبىتى نەتىجىسىز بولغاندى كېيىن، جياڭ جيېشى ھەربى ئىشلار كومىتېتىغا ئارمى سىياسى ئىشتاۋى، ھەربى قوماندانلىق ئىشتاۋى، ھەر تەلىم - تەربىيە ئىشتاۋى ۋە مەركىزىي ھەربى مەكتەۋىد كى ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنى تەكشۈرۈش باشقا مىسىدىن ئوفىتسېرلارنى تاللاپ شىنجاڭغا ئەۋەتىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. ئالاقىدار تارماقلارد كىشىلەرنى تاللىغاندىن كېيىن ھەربى ئىشلار كومىتېتىن بەنگۇڭتىڭى بىلەن ئۇنىۋان بېرىش نازارىتى بىرلىكت تەكشۈرۈپ ئىمتىھان ئالدى. ئىمتىھاندىن ئۆتكەنلەرد يەنە ھەربى ئىشلار كومىتېتى بەنگۇڭتىڭىنىڭ مۇدىر لىن ۋى ئۆزى بىۋاستە ئېغىزچە ئىمتىھان ئالدى (يەن ئايرىم سۆزلەشتى). ئەڭ ئاخىرىدا مايور دەرىجىل ئوفىتسېرلاردىن 107 نەپەر كىشىنى تاللاپ بېكىتىپ ئۇلارنى «ھەربى ئىشلار كومىتېتىنىڭ شىنجاڭغا ئەۋەتىد غان كادىرلار ئەترىدى» قىلىپ تەشكىللىدى. ئارقىدىنا جياڭ جيېشى بۇ كادىرلار ئەترىدىنىڭ بىر قانچە مەسئۇللىر

نى ئۆزى بىۋاستە چاقىرىتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە دەيجۇن، جاڭجىز، يىنجۇجي، جاۋكۇنجى ۋە مەن قاتارلىقلار بار. ئۇ مۇنۇ 3 نۇقتىدا يوليورۇق بەردى. 1 - شىڭ دۇبەننىڭ قوماندانلىقىغا بويسۇنۇپ، ئەسلىدىكى شىنجاڭ قىسىملىرىنىڭ كادىرلىرى بىلەن سەمىمى ئىتتىپاقلىشىش، 2 - شىنجاڭ دۆلەت مۇداپىئەسىدىكى مۇھىم ئورۇن بولغاچقا ئۇنى چوقۇم ياخشى قوغداش، 3 - ئالاكوكۇللۇك قىلىپ قېيىنچىلىقتىن قورقۇپ يېنىپ كەلمەي ئومۇرۋايەت چېگرا رايوننى گۈللەندۈرۈش، چېگرا رايوننى قوغداش ئىرادىسىنى تىكلەش. ھازىر شۇ چاغلاردىكى ئەھۋالنى ئەسلەپ كۆرسەك، جياڭ جيېشى بۇ سۆزلەرنى شىڭ شىسەينىڭ ئاڭلىشى ئۈچۈن قىلغان بولۇپ، جياڭ جيېشى ئۆزىنىڭ بىر تۈركۈم كىشىلىرىنى شىڭ شىسەي قىسىملىرى ئىچىگە سىڭدۈرۈپ كىرگۈزۈش ئارقىلىق شىڭ شىسەي ئوفىتسېرلىرى بىلەن «سەمىمى ئىتتىپاقلاشتۇرۇش» ھەربى جەھەتتە شىنجاڭنى تىزگىنلەش ئۈچۈن ئەۋەتكەنلىكىدىن بىشارەت بېرەتتى.

جياڭ جيېشى بىزنى چاقىرىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن خې يىڭچىن «شىنجاڭغا بارىدىغان كادىرلار ئەترىدى»نىڭ پودپولكوۋنىكتىن يۇقىرى دەرىجىلىك كادىرلىرىنى چاقىرتىپ باش سەنمۇجاڭ ئىشخانىسىدا سوھبەت يىغىنى ئاچتى. خې يىڭچىن جياڭ جيېشىنىڭ يوليورۇقلىرىنىڭ ئاساسي مەزمۇنىنى تەكرارلاپ ئۆتكەندىن كېيىن، يەنە

شىنجاڭغا بارىدىغان كادىرلار ئەترىتىنىڭ تۇرمۇشىغا ناھايىتى غەمخورلۇق قىلىنىدىغانلىقى توغرىسىدا ئىپاد بىلدۈردى، يول خىراجىتى ۋە كىيىم - كېچەكلەرنى كۆپرەك بېرىشكە ماقۇل بولدى.

كۆرۈنۈشتىن قارىغاندا جياڭ.خې قاتارلىقلار ب بىر تۈركۈم ھەربىي ئىشلار كادىرلىرىنى شىنجاڭغا ئەۋەتىشنى بىرچولۇق ئىش قاتارىدا كۆرۈپ، داقا - دۇمباقلار نى چېلىپ ئۈزىتىپ قويغان بولدى. ئەمما بىز چۈگچەك دىن يولغا چىققاندىن كېيىنلا ئىش ئۇنىڭ ئەكسىچ بولدى. بىزگە ياكى ئايروپىلان ئاجرىتىپ ئاپىرىپ قويمىدى ياكى ئاپتوموبىل ئاجرىتىپ بىۋاستە شىنجاڭغا ئاپىرىپ قويماي، خۇددى ئادەتتىكى ماددى ئەشيالارنى يۆتكىگەندەك بۆلەكلەرگە بۆلۈپ توشىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاپتوموبىللار يولبويى بۇزۇلۇپ تۇردى، بىر كۈن يول ماڭساق 10 كۈن توختاپ قالدۇق. ئېھتىمال 5 - ئاينىڭ ئاخىرى 6 - ئاينىڭ باشلىرى چۈگچەكدى يولغا چىقىپ 8 - 9 - ئايلارغا كەلگەندە ئاران دىگەند شەنشىنىڭ باۋجىڭ دىگەن يېرىگە يېتىپ كەلدۇق ئادەتتىكى يولۇچىلار ئاپتوموبىلى ياكى سودا ئاپتوموبىل لىرى بىر قانچە كۈنلا ماڭىدىغان يولنى بىزنىڭ ب ھەيۋەتلىك «ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ شىنجاڭغا ئەۋەتكەن كادىرلار ئەترىتى»مىز خۇددى مۇھىم بولمىغا ھەربىي ئەشيالاردەك 3 ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت توشۇلدۇق

نىمە ئۈچۈن بۇنداق ئاستا ماڭىمىز؟ بۇنداق قىلىشتىكى مەقسەت، ئوچۇغراق قىلىپ ئېيتقاندا «مەركەز»نىڭ زور تۈركۈمدە ھەربىي كادىرلارنى شىنجاڭغا ئەۋەتكەنلىكىنى شىڭ شىسەيگە نامايەن قىلىش، شۇنىڭ بىلەن بىللە شىڭ شىسەيگە ئويلۇنۇش ۋاقتى بېرىپ ئۇنىڭ شىنجاڭدىكى ھەربىي ھوقۇقىدىن ۋاز كېچىپ گومىنداڭنىڭ شىنجاڭغا ھەربىي قىسىملارنى كۆپرەك كىرگۈزۈشىگە يول قويۇشنى ئۈمىت قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى.

جياڭجيېشىنىڭ بۇ ئويۇنى ئاستا - ئاستا قويۇلۇۋاتقاندا، يەنى «شىنجاڭغا ئەۋەتىلگەن كادىرلار ئەترىدى» تاشيولدا سورەلمىلىك بىلەن ئاستا كېلىۋاتقان پەيتتە، شىڭشىسەي ئۆزىنىڭ مۇستەقىل پادىشالىقىنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ ئىككى يۈزلىمىلىك ھىلە - نەيرىڭىنى ئىشلىتىپ ئاتالمىش «ئاۋغۇست ۋەقەسى»نى ئويدۇرۇپ چىقىرىپ گومىنداڭنىڭ شىنجاڭغا ئەۋەتكەن پارتىيە - ھوكۇمەت كاتىۋاشلىرىغا «قوزغىلاڭ كۆتىرىشنى پىلانلاپ شىنجاڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇۋېتىشكە ئۇرۇندى» دىگەن جىنايەتنى ئارتىپ ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى قولغا ئالدى. بۇ ئارقىلىق گومىنداڭغا تەھدىت سېلىپ سوۋېت بىلەن يەنە بىر قېتىم ئەپلىشىش ئۈچۈن ئۇرۇنۇپ كۆردى. شىڭ شىسەينىڭ بۇ ئىككى يۈزلىمىلىك ئويۇنى نەتىجىسىز قالدى. سوۋېت تەرەپ «ئىچكى ئىشلارغا ئارىلاشمايمىز» دەپ پوزىتسىيە بىل-

دۇردى. ئۇنىڭ ئۈستىگە خۇزۇگنەننىڭ شىنجاڭدا
تۇرۇشلۇق قىسىملىرى ئوقنى كىرىچنىڭ ئۈستىگە قويۇ
تەييار تۇرغان. ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى، ئىلى، تارباغ
تاي، ئالتايدا توسۇۋالغىلى بولمايدىغان دەرىجىگە يە
كەن ئىدى. مانا بۇ ئۈچ ئېغىر بېسىم ئاستىدا شىڭ ش
سەي باشقا ئامالنىڭ يوقلۇغىدىن نائىلاج شىنجاڭدى
ئايرىلدى.

شىڭ شىسەي شىنجاڭدىن ئايرىلىش بىلەنلا بىزنىڭ
بۇ ئاتالمىش «شىنجاڭغا ئەۋەتىلگەن كادىرلار ئەترىدى
مىزنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنىڭ ھاجىتى قالمىدى
تۆۋەندە «شىنجاڭغا ئەۋەتىلگەن كادىرلار ئەترىدى»نىڭ
ئاقىۋىتى ۋە بىزگە ئوخشاش پايدىلىنىپ تاشلانغان ك
شىلەرنىڭ كېيىنكى سەرگۈزەشتىلىرىنى ئاڭلاپ باقايلى

9 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بىز باۋجىڭ
ھەربى ئىشلار كومىتېتىنىڭ شىنجاڭغا قىلغا
سەپەرنى توختىتىپ، شۇ جاينىڭ ئوزى
بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرۇش توغرىسىدىكى بۇيرۇغىنى تاپشۇ
رۇۋالدۇق. كېيىنچە بىزگە يەنە لەنجۇغا بېرىپ 8 - ئۇ
رۇش رايونى قوماندانلىق ئىشتاۋىنىڭ خىزمەتكە تەقس
قىلىشىنى كۈتۈش توغرىسىدا بۇيرۇق كەلدى. بىز 10
ئاينىڭ بېشىدا لەنجۇغا يېتىپ كەلدۇق. بۇ چاغدا بىز
گە چۈشكىچىدا تارقىتىپ بېرىلگەن 3 ئايلىق مائاش ۋ
يول خىراجىتىنى ئاللىقاچان ئىشلىتىپ بولغان، بەز

لەر پۇل قەرز ئېلىشقا باشلىغان ئىدى. 8 - ئۇرۇش رايونىنىڭ قوماندانلىق ئىشتاۋىغا پۇل ۋە ماددى جەھەتتە ياردەم بېرىشنى قايتا - قايتا تەلەپ قىلغان بولساقمۇ، ئۇلاردىن ئاڭلىغان جاۋابىمىز: ھەربى ئىشلار كومىتېتىنىڭ بولىيورۇغىنى تاپشۇرۇۋالماي تۇرۇپ پۇل بېرەلمەيمىز، كىيىم - كېچەك، تاماق، يېتىپ - قوپۇش مەسىلىسىنىمۇ ھەل قىلالمايمىز، خىزمەتكە تېخىمۇ ئورۇنلاشتۇرالمايمىز دېگەندىن ئىبارەت بولدى. ئەر - ئايال، چوڭ - كىچىك 200 دىن ئارتۇق ئادەم ھەرقايسى مېھمانخانىلارغا بولۇنۇپ ئورۇنلاشتۇق. ئوي ۋە تاماق پۇلىنى تولەشكە ئامالسىز قالدۇق. تۇرمۇشىمىز مۈشكۈل ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىپ قىسىمنىڭ ئىنتىزامى بوشىشىپ، باشقۇرۇش تەسكە ئايلىنىپ قالدى، دەل مۇشۇ چاغدا بەزىلەرنىڭ لەنجۇدىكى ئەڭ چوڭ تاۋلىچۇن ئاشپۇزۇلىنى گېنېرال جۇشاۋلياڭنىڭ ئايىلى ئاچتى، دېگەن سوزنى ئاڭلاپ قالدۇق. بۇ سوزنى ئاڭلىغان بىر قىسىم ياش، بويتاق كادىرلار ئولتۇرالماي قالدى - دە خۇددى ھەسەل ھەرىلىرىدەك تاۋلىچۇن ئاشپۇزۇلغا قاراپ يۈگۈرۈشتى. ئۇلار ئاشپۇزۇلدىن سەي - هاراق ئېلىپ تازا يەپ - ئىچىپ تويۇۋالغاندىن كېيىن، جىڭلىغا بۇنى جۇشاۋلياڭ ھىساۋىغا يېزىپ قويۇشنى، جۇشاۋلياڭ پۇل تارقاتقاندا، ئاندىن تولەيدىغانلىقىنى ئېيتتى. مۇشۇنداق قىلىپ ئىككى كۈن تاماق يېدۇق. بۇنىڭدىن ھەر-

بى قوماندانلىق مەھكىمىسىدىكىلەر ئۆپكىسىنى بېسۋا
لالماي قېلىشتى. سەنمۇجاڭ جاڭ × ×ھەممىمىزنى يىغ
سوز قىلدى. ئالدى بىلەن قالپاق كىيگۈزۈپ بىرد
قورقىتىپ باقتى. كوپچىلىك بۇنىڭدىن ئىنتايىن غەزە
لەندى. شۇنىڭ بىلەن سەپ ئىچىدىن بىرسى سوئال س
رىدى. جاڭ بۇلارنى باسقىلى بولمايدىغانلىقىنى كورۇ
ساختىلىق بىلەن كۈلگەن ھالەتتە: «گەرچە ھەربى ئى
لار كومىتېتى — سىلەرنىڭ خىراجىتىڭلارنى ئەۋەت
بەرمىگەن بولسىمۇ، قوماندانلىق ئىشتاۋى سىلەرنىڭ ق
يىنچىلىقىڭلارنى كورۈپ تۇرۇپ كارى بولماي تۇرالما
دۇ. ھازىرچە سىلەرنىڭ بىر قانچە كۈن تۇرمۇشىڭلارن
قامداپ تۇرۇشىڭلار ئۈچۈن ۋاقىتىنچە ئازراق پۇل قە
بېرىپ تۇرايلى» دېدى. يەنە خېلى ئۇزۇن ۋاقىت ئوتكە
دىن كېيىن ھەربى ئىشلار كومىتېتى ئاجراتقان پۇل ۋ
8 - ئۇرۇش رايونىنىڭ بىزگە خىزمەت تەقسىم قىلى
بېرىش توغرىسىدىكى تېلېگراممىسى يېتىپ كەلدى. ئە
ما 8 - ئۇرۇش رايونىدىكىلەر يەنىلا ۋاقىتنى كەينىگ
سۈرۈپ بىزگە خىزمەت تەقسىم قىلىپ بەرمىدى. كوپچ
لىك ئامالسىز تارقىلىپ كېتىشتى. بەزىلەر چۇڭچىڭغ
كەتتى، بەزىلەر ئوزلىرى چىقىش يولى تاپتى. شۇنى
بىلەن بىر قانچە كۈندىلا 100 دىن كوپرەك ئادەمنىڭ يې
رىمى تاراپ كەتتى. قالغان قىسمىنى 8 - ئۇرۇش را
يونى گەنسۇ ھەربى ئىدارە قىلىش رايونىنىڭ قوماندا

لىق ئىشتاۋىغا ۋە ئامانلىقنى قوغداش قوماندانلىق ئىشتاۋىغا ئورۇنلاشتۇردى. پەقەت ئاز ساندىكى كىشىلەرلا كېيىنرەك شەخسى مۇناسىۋىتىدىن پايدىلىنىپ شىنجاڭغا كەلدى، مەسىلەن: 128 - بىرىگادىدىكى دەي جۈن، مۇداپىئە باش گارنىزونىدىكى پەنرۇڭلى، لىۋىنيى، تەيىنلەش ئىدارىسىدىكى جاڭجۈ، تاڭشۇشۇ، دىۋىزىيە باشقۇرۇش رايونىدىكى جاۋكۇنجى قاتارلىق 10 نەچچە كىشى. مانا بۇ بىر مەھەل داغدۇغا پەيدا قىلغان «ھەربى ئىشلار كومىتېتىنىڭ شىنجاڭغا ئەۋەتكەن كادىرلار ئەترىدى» مۇشۇنداق تۈگەشتى.

1979 - يىلى 8 - ئاينىڭ 28 - كۈنى

جۇشاۋلياڭنىڭ يەن گەنى 1945 - يىلى چوچەككە تەشۋىق - ھال سوراشقا ئەۋەتكەنلىكىنىڭ باش - ئاخىرى

ئوۋياڭ، ۋىن لىڭ

1. جۇشاۋلياڭ شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىنكى ھەربى ۋەزىيەت

1944 - يىلى 9 - ئايدا شىڭ شىسەي كەتكەندىن كېيىن، جۇشاۋلياڭ غەربىي شىمالنىڭ ھەربى ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى. شىنجاڭنى شەخسەن ئۆزى تۇتۇپ، ب يەرنىڭ ھەربى ئىشلىرىنى باشقۇردى. گەنسۇدىن يوتكەپ كەلگەن خۇزۇڭنەن قىسمىنىڭ 29 - ئار مىيىسىنى ئاساس قىلىپ شىڭشىسەينىڭ قالدۇق پىيادە، ئاتلىق قىسىملىرىنى ئالتاي، چوچەك ۋەجەنۇبىي شىنجاڭغا ئورۇنلاشتۇردى. 29 - ئارمىيىدىكى خۇزۇڭنەن قىسىملىرىنى بولسا تيانشاننىڭ شىمالى تە رىپىنى يەنى قۇمۇلدىن - ئىلىغىچە بولغان جايلارنى ساقلاشقا قويدى. ئۇنىڭ گېنېرال لى تيېجۈن خۇزۇڭنە نىڭ قول ئاستىدا بۇرۇندىن ئىشلەپ كەلگەن كىشى ئى

دى. باش ئىشتاپ قۇمۇلغا ئورۇنلاشقان ئىدى. ئۇ يەنە يېڭى 2 - كورپۇسنىڭ قوماندانلىقىنى قوشۇمچە ئۆتەيتتى، يېڭى 2 - كورپۇس شىنجاڭغا كىرگەندە شې يىفىنىڭ كورپۇس قوماندانلىقىغا تەيىنلەنگەن بولسىمۇ، لى تيېجۈن باش ئىشتابنىڭ كولىمى كىچىك، كېلىدىغان نەپ ئاز دەپ يېڭى 2 - كورپۇسنى چاڭگىلىغا ئېلىۋېلىپ تاپشۇرۇشقا ئۇنۇمىدى، شې يىفىنىڭ ئامالسىز لەنجۇدا بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. شۇنىڭ بىلەن يېڭى 2 - كورپۇسنىڭ ئىشتاۋىمۇ قۇمۇلدا بولۇپ قالدى.

1944 - يىلى قىشتا 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى ئىلىدا پارتلاپ بارا - بارا ئالتاي - تارباغاتايدىن ئىبارەت 3 ۋىلايەتكە كېڭىيىپ ھەيۋەتلىك تۈس ئالدى. جۇشاۋلياڭ ئالدىراپ - تېنەپ ئورۇشقا ئاتلاندى. ئۇ بىر تەرەپتىن جياڭجيېشىگە تېلېگىرام يوللاپ گەنسۇدىكى خۇزۇڭنەن قىسىملىرىنى ياردەملەشتۈرۈش ئۈچۈن تېزدىن يوتكەپ بېرىشنى تەلەپ قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن شىنجاڭدىكى ئەسلىدە بار قىسىملاردىن يۈەن لىڭيۈن دۇۋىزىيىسىگە ئالتاينى، دوربىلجىن قوماندانى شۈي ×× گە چوچەك - دوربىلجىنلەرنى قاتتىق قوغداپ ئالتاي بىلەن شىخۇ ئوتتۇرىسىدىكى قاتناش ئىشلىرىغا ھەقىقى كاپالەتلىك قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق بەردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا 29 - ئارمىيىنىڭ ئىشتاۋىنى جىڭغا يوتكەپ، ئىلىنىڭ ھەربى ئىشلىرىغا قوماندانلىق قىلىشنى

كۈچەيتىپ، گوچى دىۋىزىيىسىنى ئىلىغا ھۇجۇم قىلىش قا ئاتلاندۇراتتى، بۇ چاغدا شىيەنفېڭ لى تىيەنجۇندىن يېڭى 2 - كورپۇسنى ئۆتكۈزۈۋالدى. ئاندىن يېڭى 2 - كورپۇس شىخوغا يۆتكەلدى. لى تىيەنجۇن جىڭ ئالغا قوماندانلىق پونكىتى تەسىس قىلدى. مانا بۇ ش چاغدىكى ھەربى ئورۇنلاشتۇرۇشنىڭ ئومۇمى ئەھۋالى.

بىراق خۇزۇڭنەننىڭ گەنسۇدا قالغان قىسىملىرى دىن ئاران بىر تولۇقلانغان بىرىگادىلا بار ئىدى. بۇ بىرىگادا ئۇنىڭ تايانچ كۈچى ھېساپلىناتتى، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتىن كېيىن ئۇ 191 - دى ۋىزىيە قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ ئۇنىڭغا ۋۇيۇنجۇ ۋە يا دېلياڭ قاتارلىقلار ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ دىۋىزىي باشلىقى بولدى. قالغان قىسىملار ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتىن كېيىنكى كېڭەيتىپ قۇرۇلغان قىسىملار بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھېچقانداق ئۇرۇش قىلىش تەجرىبىسى يوق ئىدى. گوچى دىۋىزىيىسى شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن ئۇلاردا ھاۋاكېلىماتى سوغاق جايلاردا ئۇرۇش قىلىشقا ئىشلىتىلىدىغان قورال - ياراق يوق بولغاننىڭ ئۈستىگە بۇ خىل ھاۋا كېلىماتىدا ئۇرۇش قىلىشقا ماس لىشىدىغان تەربىيە كەمچىل ئىدى. ئۇلار ماناسقا كەلگەندە، پىيما، جۇۋا تارقىتىپ بېرىلدى، لېكىن پۇتىغا يۆگەيدىغان پايتىما بېرىلمىگەچكە، ئەسكەرلەر پىيمىلارنى يالىڭاياق

مىشىپ يول ماڭالماي قالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە 1944 - يىلى قىشتا شىمالىي شىنجاڭدا قېلىن قار ياغدى، قۇمۇلا چۈشكەن قارنىڭ قېلىنلىقى 40 سانتىمېتىردىن ئاشى. بۇ ئەھۋال 60 يىلدىن بۇيان كۆرۈلۈپ باقمىغان ىدى. قىسىملار ئىلى دەرياسىغا يېتىپ كەلگەندە كۆۋرۈك ياساشقا ۋاقىت بولمىغاچقا، دەريانى كېچىپ ئۆتۈشكە توغرا كەلدى. ئەسكەرلەر كىيىۋالغان پىيمىلىرى بىلەن سۇغا كىرگەنلىكتىن، قىرغاققا چىققاندا دەرھال توڭلاپ قالدى. ئەسكەرلەرنىڭ پۇتلىرى يېرىلىپ نالە - پەريات ىچىدە ئۇرۇش قىلغۇدەك ھالى قالمىدى. نەتىجىدە ئىلى ئارمىيىسى بىر ھۇجۇم بىلەنلا تارمار كەلتۈردى. دىۋىزىيە باشلىقى گوچى ئەسىرگە چۈشتى، ئۇلار بىرىنچى قېتىملىق ئېلىشىشتىلا يېڭىلگەنلىكتىن ئۈرۈمچى تەرەپ تەۋرەپ كەتكەن ئىدى.

3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى كۈچلىرى جەڭ قىلىش بىلەنلا غەلىبە قازانغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ روھى زور دەرىجىدە كۆتۈرۈلدى. تارباغاتاي، ئالتاي ئىنقىلاۋى كۈچلىرى بۇ غەلىبىنىڭ ئىلھامى ئاستىدا ئىنتايىن تېزلىكتە زورايدى. يۈەن لىگيۇن دىۋىزىيىسى ئالتاي، تارباغاتايلاردا قورشاۋدا قېلىپ، ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ جۇشاۋلياڭغا ئەھۋالنى مەلۇم قىلىپ جىددى تېلېگىرامما يوللىدى. مانا بۇ جۇشاۋلياڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلغاندىن كېيىنكى ھەربى ئىشلار ۋەزىيىتى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.

2. جۇشاۋلياڭنىڭ ۋەزىيەتكە قاراپ يول تۇتۇش تەدبىرى

ئىلى تەرەپ تېزلىك بىلەن شەرق ۋە شىمال تەرەپلەرگ
كېڭەيمەكتە ئىدى. جۇشاۋلياڭ جياڭجيېشىغا تېلېگرام
ئەۋەتىپ خۇزۇڭنەن قىسىملىرىنى دەرھال ياردەمگە ئە
ۋەتىشنى تەلەپ قىلىپ ئالدىراتتى. ئۈرۈمچىنىڭ شىما
لىنى قوغداش ئۈچۈن شۇي رۇچېننىڭ 45 - دىۋىزىيىس
نى چىتەيگە ئورۇنلاشتۇردى. ئىلى تەرەپنىڭ شەرقتى
ھۇجۇم قىلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن 58 - دىۋىزىيىنى
ئەرتەيگە ئورۇنلاشتۇرۇپ، غەربىي لىنىيىنى ۋاقىتىنچ
تۇراقلاشتۇردى. ئەمما شىمالدىكى ئالتاي، تارباغاتايلار
نىڭ ۋەزىيىتى يەنىلا جىددىي ئىدى. ئالتايدا قورشاۋد
قالغان يۈەن لىڭيۈن دىۋىزىيىسىنىڭ ئەسكىرىي كۈچ
ئاجىز، ئوق - قورال، كىيىم - كېچەك، ئاشلىق، داۋال
نىش قاتارلىقلار تولىمۇ ناچار بولغاچقا، بۇ نەرسىلەرنى
تولۇقلاپ بېرىشنى كۈتۈپ تۇرۇشقان ئىدى. دوربىلجىن
قوماندانلىق ئىشتاۋىغا قاراشلىق قىسىملار شىڭ شىسەي
نىڭ سابىق پىيادە ئاتلىق قىسىملىرىدىن ئارىلاشتۇرۇپ
تەشكىللەنگەن ئىدى. لى جىڭشىڭنىڭ پىيادە ئەسكەرلە
پولكى قوبۇقساردا تۇراتتى. يەنە بىر پىيادە ئەسكەرلە
پولكى دوربىلجىن، شامال ئوتەك① قاتارلىق جايلارنى ئو

---

① مەزكۇر جاي ئەسلى ئىسمى بويىچە سارغۇسۇن دەپ
ئاتىلىدۇ، ئۇيغۇرچە ھازىرغىچە شامال ئوتەك دەپ يۈرگۈزۈ
لۈپ كەلمەكتە.

ئىچىگە ئالغان تاشيول لىنىيىسىگە ئورۇنلاشتى. بۇلارغا ئىستىھكامنى پۇختا ساقلاش ۋە قاتناشنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغداش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلغان ئىدى. بۇ ئارىلاشما قىسىمنىڭ ئەسكەرلىرى ھەر مىللەتتىن تەركىب تاپقانلىقى ئۈچۈن، جەڭچىلەرنىڭ قەلبى داۋالغۇپلا تۇراتتى. يۈەن لىڭيۈن ئارقا - ئارقىدىن جىددىي تېلېگرامما بېرىپ، ئەڭ ئاخىرىدا ھەتتا تەھدىت سالغان ھالدا: «ئەگەر ئەسكەر ئەۋەتىپ ياردەم بېرىلمىسە، مەن دەرھال ئۈرۈمچىگە قايتىپ خىزمىتىمدىن ھېساپ بېرىمەن»، دېدى. جۇشاۋلياڭ ئەسلىدە ئەسكەرسىز گېنېرال ئىدى. گەنسۇدا تۇرۇشلۇق خۇزۇڭنەن قىسىملىرىدىن يوتكەيدىغان ئەسكىرىمۇ قالمىغان ئىدى. مانا مۇنداق ئەھۋالدا، ئۇ ئەمەلدارلىق كىبىرى بىلەن يۈەن لىڭيۈنگە: «ئىستىھكامنى جان تىكىپ قوغداپ ياردەمنى كۈتۈش، بىر سۆك يەرنىمۇ قولدىن بەرمەسلىك»، توغرىسىدا تېلېگرام ئەۋەتكەندىن باشقا ھېچقانداق ئامال قىلالمىدى. مۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ئۇ ئۆزىنىڭ مەسلىھەتچىلەر باشلىقى ۋاڭ ۋىنتيەن ۋە ئامانلىقنى قوغداش ئىشتاۋىنىڭ مەسلىھەتچىلەر باشلىقى يۈدا قاتارلىق يۇقىرى دەرىجىلىك مەسلىھەتچىلىرىنى چاقىرىپ، ئەھۋالغا قاراپ يول تۇتۇش پىلانى توغرىسىدا مەسلىھەتلىشىپ، يۈەن قوشۇنىنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن تولۇقلاپ بېرىش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش، ھال

سوراش گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، ئۇلارغا قورال - ياراق
دورا - دەرمەك ئاپىرىپ بېرىشنى قارار قىلىشتى. ب
قارار 1945 - يىلى 5 - ئايدا ئاندىن ئەمەلگ
ئاشۇرۇلدى.

3. ئالتايغا ئەۋەتىلگەن تەشۋىق قىلىش - هال سوراش گۇرۇپپىسى

جۇشاۋلياڭ، يۈەنلىگيۇن ۋە ۋالىگاۋبۇ بۇلار
نىڭ كوڭلىنى ياساپ، ئۇلارنىڭ ئالتاينى جان تىكس
قوغدىشىغا ئىلهام بېرىش ئۇچۇن قوماندانلىق ئىشتاۋ
دىكى ترانسپورت قوماندانى بەنگەننى هال سوراش
گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى هەم ئۇزىنىڭ ۋەكىلى
سۈپىتىدە ئالتايغا بېرىپ هال سوراش هە
ئوق - دورا، كىيىم - كېچەك، ئاشلىق، دورا - دەر
مەك قاتارلىق بۇيۇملىرىنى ئاپتوموبىل باتالىيونى ۋ
شىنجاڭ تاشيول ئىدارىسىنىڭ 60 دانە ئاپتوموبىلىغا
بېسىپ كېچىلەپ ئالتايغا يەتكۈزۈشكە ئەۋەتتى. مەن
بۇ توشۇش ئىشىغا باشتىن - ئاخىر قاتناشتىم. بۇنى
تۆۋەندىكىچە بايان قىلىمەن:

(1) يەپ - ئىچىش، ئويۇن - تاماشاغا ئادەتلەنگەن «ترانسپورت قوماندانى» بەنگەن خىيانەتچىلىك قىلىپ بايلىق توپلاشقا ئۇستا، هەربى ئىشلار بىلىملىرى

دىن خەۋەرسىز، شۇنداقلا «قارا قوساق» قابىلىيەتسىز ئادەم ئىدى. بەنگەندىن باشقا يەنە ئالتايدىكى قىسىملارنىڭ داۋالىنىش ئىشلىرىنى تەكشۈرۈشكە شىپاخانىنىڭ پولكوۋنىك دەرىجىلىك باشلىقىنى ئەۋەتتى. ئۇندىن باشقا ئامانلىقنى قوغداش ئىشتاۋىنىڭ پولكوۋنىك دەرىجىلىك بولۇم باشلىقىنى ئاشلىق، يوتقان - كورپە، كىيىم - كېچەكلەرنى تاپشۇرۇپ بېرىش رەسمىيەتلىرىنى بېجىرىشكە ئەۋەتمەكچى بولدى. ئوزۇق - تۈلۈك، كىيىم - كېچەك باشقارمىسى مېنى بۇ خىزمەتكە تەيىنلىدى.

بەنگەن جۇشاۋلياڭنىڭ يېنىدىكى كانۋايلاردىن بولۇپ، جۇ جەمەتىگە سادىق خىزمەت قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشىپ، ناھايىتى تېز كۆتۈرۈلۈپ ترانسپورت باشلىقى بولغان ئىدى. ئەمما ئۇنىڭ خۇپىيانە ۋەزىپىسى جۇنىڭ رەپىقىسىنىڭ بۇيرۇغى بىلەن شاڭخەي، شياڭگاڭ، لەنجۇغا چېپىپ يۈرۈپ، كەڭ كولەمدە جازانىخورلۇق، ھايانكەشلىك قىلىش ئىدى. بۇنداق ئادەمنى تەشۋىق قىلىش - هال سوراش ئىشىغا ئەۋەتىش تولىمۇ كۈلكىلىك ئىش ئىدى.

(2) يولغا چىقىش ئالدىدىكى تەييارلىق: ترانسپورت ئاپتوموبىللىرىنى باشقۇرۇش ئىشى ماڭا تاپشۇرۇلدى. ئۈرۈمچىدە ئوق - دورا، قورال - ياراق، يوتقان - كورپە، كىيىم - كېچەك، دورا - دەرمەك ۋە هال سوراش بۇيۇملىرىنى يېتەرلىك دەرىجىدە قاچىلىدۇق، ئاشلىقنى

بولسا قوبۇقساردىن قاچىلىماقچى بولۇپ يولغا چىقتۇ
ئالاھىدە ئىشلار پولكىدىكى 2 - باتالىيوننىڭ باتالى
كوماندىرى يەن 2 پىيادە ئەسكەرلەر لىيەنى بىلەن مۇھ
پىزەت قىلىپ مېڭىشقا تەيىنلەندى. شۇ چاغلاردا ئالتا
ۋەزىيىتى ئېنىق بولمىغاچقا، ئالتايغا ۋەزىپە ئوتەش ئۈ
چۈن بېرىش ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىشدەيدىغان چ
شەنچىلەربار ئىدى. شۇڭلاشقا يولغا چىقىش ئالدىداكو
لىگەن ئائىلىلىكلەر خۇددى ئۆلۈم ئۇزاتقاندەك يىغا-زا
قىلىشىپ كېتىشتى. ئۇزۇق-تۈلۈك، كىيىم - كېچەك با
قارىمىسىنىڭ باشلىغى لۇجيەن چۈكچىڭغا كەتكەن بو
غاچقا مۇئاۋىن باشقارما باشلىغى جاڭيۇ يولغا چىقىش
ئالدىدا ماڭا تەسەللى بېرىپ: „يولدا ئەھۋالغا قارا
ئىش كۆرۈڭ، ئاشلىقنى قاچىلاپ بولغاندىن كېيىن زور
تېپىلغاندا ئىلگىرىلەش ياكى چېكىنىشنى ئەھۋالغا قا
راپ بەلگىلىسىڭىز بولىدۇ" دېدى. ئۇنىڭ بۇيرۇتۇپ قو
يۇش خاراكتېرىدىكى سوزى ئايلىمغا قىلىنغان كاپالەت
نامە بولۇپ ھېساپلىناتتى، شۇنىڭ بىلەن مېنىڭ كوڭلۇم
دىمۇ سان بولدى.

بۇ چاغدا شىخۇ بىلەن ئالتاي ئوتتۇرىسىدىكى تاش
يول ئىلى تەرەپنىڭ ئۈشتۈمتۈت زەربە بېرىشىگە ھە
ۋاقىت ئۇچراپ تۇراتتى، بىزدە جەمى 2 دانە جىپ ما
شىنا ۋە 60 دانە يۈك ئاپتوموبىلى بولۇپ، بۇنداق ھە
ۋەتلىك تىرانسپورت قىسىملىرى ئاسانلا ئاشكارىلىنى

ئالاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ يوشۇرۇن زەربە بېرىشكە ئۇچ-
ىشىمىز تۇرغان گەپ ئىدى.

(3) ئۈرۈمچىدىن قوبۇقسارغا بېرىش: 1945 - يىلى
- ئاينىڭ باشلىرىدا 60 دانە ئاپتوموبىل تۈركۈمگە
ۆلۈنۈپ دوربىلجىنگە بېرىپ توپلاندى. 2 جىپ ماشىنىدا
ىز ئۈچىمىز ئولتۇراتتۇق، قوماندان ئۆزىنىڭ باشلىق-
ىق سالاپىتىنى ساقلاش ئۈچۈن، يول ئۈستىدە بىز بى-
لەن پاراڭ سېلىشمايتتى. شىخۇغا بارغاندىن كېيىن بىز
مېھمان كۈتۈشكە بۆلۈنۈپ ئورۇنلاشتۇق. شىخۇ شې يې-
ىڭنىڭ كورپۇس ئىشتاۋى ئورۇنلاشقان جاي بولۇپ، شې
ىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە
ۇزۇڭنەننىڭ 78 - دىۋىزىيە 468 - پولكىنىڭ پولك
كوماندىرى بولغان چاغدا، مەن سىياسى بولۇم مۇدىرى
ئىدىم. ئىككىمىزنىڭ دوستلۇق مۇناسىۋىتىمىز بىر قەدەر
قويۇق ئىدى. مەن مېھمانخانىغا چۈشكەندىن كېيىن، كور-
پۇس ئىشتاۋىغا ئۇنى يوقلاپ باردىم. بارسام بەن گەن
مەندىن بۇرۇنراق بېرىپ بولغان ئىكەن. شې بىلەن
ئىككىمىز كوپ يىللاردىن بۇيان كورۇشەلمىگەنلىكىمىز
ئۈچۈن خوشال - خورام ئەھۋاللاشتۇق، مەن ئۇنىڭ ئىز-
زەت - ھورمەت قىلىشىغا سازاۋەر بولدۇم، شې يىڭنىڭ
ماڭا ناھايىتى قىزغىن مۇئامىلە قىلىۋاتقانلىغىنى كور-
گەن بەن گەن ھاڭ - تاڭ قالدى. ئەمەلدارلىق كىبىرى
بىردەمدىلا يوقاپ مەن بىلەن ئەھۋاللىشىپ كەتتى. تا-

ماق يەۋېتىپ شي مەندىن «نىمە قىيىنچىلىقىڭلار بار؟ دەپ سورىدى. مەن پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ مەسخىر قىلغان ھالدا: «قوماندانىمىز تۇرۇۋېتۇ. ئۇ ھەممە ئىشن ئەترابلىق ئويلىيالايدۇ!» دېدىم. بەن گەن: «بىزنى ھىچنىمىگە ھاجىتىمىز يوق» دېدى. شي ئىككىمىزنى ئانچە كېلىشەلمەيدىغانلىقىمىزنى سېزىپ، يەنە ماڭا قاراپ: «سىزنىڭچۇ؟» دەپ سورىدى. مەن ئۆز پىكرىمنى ئوتتۇرىغا قويدۇم: «شي جۇنجاڭ سىزگە مەلۇم، يو تىنىچ ئەمەس، بىز بىر مۇنچە يۈك بىلەن يولغا چىقتۇق، مىنىڭچە قارشى تەرەپنىڭ دىققىتىنى ئاللىبۇرۇن قوزغاپ قويغان بولۇشىمىز مۇمكىن، بەن قوماندان مەس يوق دەيدۇ، دەرۋەقە مەسىلە بولماسلىقى مۇمكىن»، «س ئۆز كۆز قارىشىڭىزنى قويۇپ بېقىڭ» دېدى شي. مەن «بىزنىڭ ئاران 2 لىيەن پىيادە ئەسكىرىمىز بار. ئۇنى ئۈستىگە ئوچۇقچىلىقتا تۇرۇۋاتىمىز، ئېھتىمال موھاپىزەت كۈچلىرىمىز يېتىشمەس، جۇنجاڭ ئەگەر ماڭا ئىتىۋار قىلسىڭىز، ھەر جەھەتتىن بىخەتەر بولۇش ئۈچۈ بىزگە ئۆزىمىز بىلەن بىللە ئېلىپ مېڭىشقا 2 دان كىچىك زەمبىرەك ئارىيەت بەرسىڭىز» دېدىم. شي ئويلا كۆرۈپ مەرتلىك بىلەن قوشۇلدى ھەمدە بىر نەپەر پەيجاڭنىمۇ بىزگە قوشۇپ بېرىدىغان بولدى، بۇ چاغدا مەنمۇ ھىچكىمنى كۆزگە ئىلمايدىغان قوماندانغا ئۆزەمنىڭ كىبىرىمنى كورسىتىپ قويدۇم.

ئىككىنچى كۈنى دوۋبىلجىنگە يېتىپ باردۇق. يولدا ھىچقانداق ئىش يۈز بەرمىدى، ئۈچىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن تەخمىنەن سائەت 3 لەردە قوبۇقسارغا يېتىپ بېرىپ جياۋجاپىنىڭ «ۋاڭ» ئوردىسىغا چۈشتۇق. قوبۇقسارنى كوماندىر شۈينىڭ ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكى ساقلايتتى. پولكوۋنىك شۈي ئېغىر ـ بېسىق، ساغلام كىشى بولۇپ، ئەدەپ ـ قائىدە بويىچە بەننى يوقلاپ كەلدى. بەن ئۇنى تەكەببۇرلۇق بىلەن كۈتۈۋالغانلىقتىن ئۇ كۆڭۈلسىزلا قايتىپ كەتتى. مەن ھازىر تازا ئادەم ئىشلىتىدىغان پەيت تۇرسا، بۇ يەردە تۇرۇۋاتقان قىسىملارغا ھورمەتسىزلىك قىلغان بىلەن بىخەتەرلىككە پايدىسىز دەپ ئويلاپ ئۇنى ئۆز ياتاقخانامغا تەكلىپ قىلدىم. ئۇ مېنىڭمۇ ئىچكىرىلىك ئىكەنلىكىمنى كۆرۈپ ئۆزىنى تارتقاندەك قىلدى. مەن دەرھال ئالدى بىلەن ئېغىز ئېچىپ ئوتتۇرىدىكى ئۇقۇشماسلىقنى تۈگەتتىم. مەن ئۇنىڭدىن نوۋەتتىكى ئەھۋاللار ۋە ئۇنىڭ قىسىملىرىنىڭ ئەھۋالىنى سورۇۋىدىم، ئۇ: قازاقلار تەييارلىق كۆرۈپ بولدى، سىلەر ئېھتىيات قىلىڭلار، مېنىڭ پولكىم كونا قىسىملاردىن، جەڭ قىلىش كۈچى يامان ئەمەس، پەقەت يېرىم يىلدىن بۇيان ئايلىق بېرىلمىگەنلىكى ئۈچۈن ئەسكەرلەرنىڭ كۆڭلى تۇراقسىز بولۇۋاتىدۇ دېدى. مەن ئۇنىڭغا مۇزاكىرىلىشىپ ھەل قىلىپ بېرەيلى دەپ جاۋاپ بەردىم.

پولك كوماندىرى شۈينى ئۈزىتىپ قويغاندىن كېيىن،

هاكىم مانىڭباك بەن بىلەن كورۇشكىلى كەلدى. بەنگەر
چوڭ بىيۇرۇكىراتلار بىلەن ئۇزئارا كولدۇرلىتىشىپ ئادەت
لەنگەن بولغاچقا، پولك كوماندىرى، هاكىم دىگەندەك
لەرنى كوزگە ئىلمايتتى. مانىڭباك ۋۇجۇڭشىننىڭ ئۇقۇ
غۇچىسى هەم مىنىڭ سىچۇەنلىك يۇرتدىشىم ئىدى. مەن
ئۇنى ئۇقۇۋالغاندىن كىيىن تەپسىلى ئەهۋاللىشىپ، ئۇ
نىڭغا ئاشلىق تەييارلاپ ماشىنىلارغا قاچىلاشنى ئۇقتۇر
دۇم، ئۇ مىنىڭ يۇرتدىشىم بولغانلىقى، ئۇنىڭ ئۇستىگ
ئوتتۇرىمىزدا هايات ـ ماماتلىق مۇناسىۋىتى بولغانلىغ
ئۇچۇن ئۇ: «سىلەرنىڭ هازىرقى ئەهۋالىڭلار ناهايىتى
خەۋپلىك، سىلەر شىخۇدىن چىققاندىن بۇيانمىش ـ مىڭ
گەپلەر كوپىيىپ كەتتى. مەن ئىگەللىگەن خەۋەرلەرگ
قارىغاندا قازاقلارنىڭ قوراللىق كۈچلىرى بۇگۈن سىلەر
گە قول سالماقچى ئىكەن، قوبۇقسارلاردا سىپپىل يوق، خە
تەردىن مۇداپىيەلىنەلمەيسىلەر. سىلەرنىڭ بۇ ئازغىنە مۇ
هاپىزەت كۈچىڭلار ئۇلارغا تاقابىل تۇرالماس، شۇڭ
بالدۇرراق تەييارلىق كورۇپ قويۇڭلار، مىنىڭچە سىلەر
نىڭ هىلىقى قوماندانىڭلار ياخشى نەرسە ئەمەستەك قى
لىدۇ» دەپ ئوچۇقلا ئىيتتى. مەن ئەهۋالنىڭ جىددىلىگ
نى ئۇقۇپ دەرهال ئۇنىڭدىن كوماندىر شۇبىننىڭ پولكى
ئىشەنچلىكمۇ؟ دەپ سورىدىم. ئۇ: «قىسىملارغۇ بولىدۇ، لې
كىن ئۇزۇندىن بۇيان ئايلىق بىرىلمىگەنلىگى ئۇچۇن
ياردەملەشمەسلىگى مۇمكىن» دەپ جاۋاپ بەردى. مەن

ئويلاپ كورۇپ كوڭلۇمگە بىر لايىهىنى پۈكۈپ قويدۇم.

هاكىم خوشلىشىپ كەتكەندىن كىيىن مەن دەرهال بەنگەننى تېپىپ، ئۇنىڭغا بۇگۈن كەچتە جەڭ بولىدىغانلىغى توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئېيتتىم. ئۇ ئەتەي بەخۇدۇك هالدا: «باتالىيون كوماندىرى يەن ئوبدان تەييارلىق قىلسۇن!» دىدى. مەن: «هاكىم مانىڭ يەتكۇزگەن خەۋىرىگە قارىغاندا قارشى تەرەپ بۇگۈن كېچە بىزگە هۇجۇم قىلىشنى پىلانلاۋاتسا كېرەك، ئۇلارنىڭ ئەسكىري كۈچى بىزدىن 5 هەسسە كوپ ئىكەن. يەنە كېلىپ بىز ئەهۋالنى ئۇقمايمىز، بىزنىڭ ئازغىنە مۇهاپىزەت كۈچىمىز ئېهتىمال بەرداشلىق بىرەلمەس، ئۇنداقتا ئەسىرگە چۇشۇشكە تەييارلىق قىلساق بولغىدەك دىدىم. بۇ چاغدا ئۇ چوچۇپ كەتتى هەم جىددىلىشىپ ئۇيىنىڭ ئىچىدە ئۇياقتىن بۇياققا مېڭىپ «سىزنىڭچە قانداق قىلساق بولىدۇ؟» دەپ سورىدى: «ئامال بار» دىدىم، مەن شۇبىننىڭ پولكى ئاتلىق پولك جەڭ قىلىش ئىقتىدارى بىر قەدەر كۈچلۈك، ئەمما يېرىم يىلدىن بۇيان ئايلىق تارقىتىلمىغانلىغى ئۇچۇن، ئەسكەرلەرنى سوزگە كىرگۈزگىلى بولمايۋېتىپتۇ. بىز ئۇلارغا ئايلىق بېرىدىغان بولساق ئۇلار ئەلۋەتتە «كۈچ چىقىرىپ بىزنى قوغدايدۇ» دىدىم. ئۇ: «پۇلنىڭ ئورنى يوق» دىدى. مەن: «سىزدە بولمىسا، مەندە بار، دوربىلجىندىن يولغا چىقىش ئالدىدا هەربى بىكەتتىكىلەر يۇقۇرىغا تاپشۇرۇلىدىغان پۇلدىن 5 مىليارت يۇەن پۇلنى

ئالغاچ كېتىشىمگە تاپشۇرغان ئىدى. بۇ پۇلنى ھازىرچ ئىشلىتىپ تۇرۇپ، قايتىپ بارغاندىن كېيىن ھېساپنى دەپتەرگە قويساق بولىدۇ. سىز تەستىقلاپلا بەرسىڭ مەن قايتىپ بارغاندىن كېيىن دوكلات قىلىمەن»، دېدىم ئۇ، مەن ئېيتقان چارىگە قوشۇلدى. شۇنىڭ بىلەن ھودۇقۇش كەيپىياتلىرىمۇ پەسىيىپ قالدى.

(4) يەنگەننىڭ نەيرەڭۋازلىق قىلىشى: مەن دەرھال شۇبىنىڭ پولك ئىشتاۋىغا چاۋابەن زىيارەتكە باردىم. بىز نۆۋەتتىكى ئەھۋاللار ئۈستىدە پاراڭلىشىپ ھۇجۇمغا ئۇچراش خەۋپىنىڭ بارلىقىنى مۇقىملاشتۇردۇق مەن ئۇنىڭغا ئامانلىقنى ساقلاش ئىشتاۋى ھەربى تەمىناتنى بېرىپ تۇرىدىغان بولدى. سىز دوكلات يېزىڭ مەن تەستىقلىتىپ بېرەي، 2 پارچە 6 ئايلىق ھەربى تەمىنات رويخېتىنى تەييارلاپ قويۇڭ دېدىم. يەنە ئۇنىڭدىن: «5 مىليارت يۈەن پۇل يېتەمدۇ؟» دەپ سورىۋىدىم، ئۇ، «تولۇق يېتىدۇ» دەپ جاۋاپ بەردى. مەن ئامانلىقنى ساقلاش ئىشتاۋىغا ۋاكالىتەن ھەربىر لىيەنگ 10 دىن قوي، ھەربىر كىشىگە 4 سەردىن ھاراق بېرىلىدۇ، دەرھال ناھىيىلىك ھوكۇمەتكە بېرىپ ئېلىۋېلىڭلار سائەت 7 دىن ئاۋال زىياپەت تەييارلاڭلار، بىزمۇ قاتنىشىمىز دېدىم. بۇنى ئاڭلاپ شۇي ئىنتايىن خۇشال بولۇپ كەتتى-دە. شۇ چاغنىڭ ئۆزىدىلا دوكلات يېزىپ ماڭ

تاپشۇردى. ئۇ مېنى ئۇزىتىپ چىققاندا، خاتىرجەم بولۇڭ، مۇداپىيە ئىشلىرىغا مەن مەسئۇل دېدى.

مەن يەنە ناھىيىلىك ھوكۇمەتكە بېرىپ ھاكىم ماغا قوي، ھاراقلارنى تەييارلاپ پۇلىنى مەندىن ئېلىڭلار دېدىم. ھەممە ئىش پۈتكەندىن كېيىن، مەن قايتىپ بېرىپ يەنگەنگە دوكلات قىلدىم ھەم دوكلاتنى چىقىرىپ ئۇنىڭ تەستىقلاپ بېرىشىگە سۇندۇم. ئۇ چوڭ ئىشنىڭ مۇۋاپىق ھەل قىلىنغىنىنى كۆرۈپ يېنىكلەشكەندەك بولدىدە، يەنە مەسئۇلىيەتتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ نەيرەڭۋازلىق قىلىپ پۇل ئېلىش دوكلادىغا قول قويۇشقا ئۇنىمىدى. ئۇ: «ئىسپات بولغاندىن كېيىن بولمىدىمۇ، مېنىڭ قول قويۇشۇمىنىڭ نېمە ھاجىتى بار، ياكى سىز ماڭا ئىشەنمەمسىز» دېدى. شۇ چاغدا مەن بۇخىل مۇتەھەملىك پوزىتسىيىگە نىسبەتەن تازا ئاچچىغىم كەلدىدە «بۇ رەسمىيەت ئىشى، سىز تەستىقلىمىسىڭىز مەن قانداق تارقىتىمەن؟ مەن قانداق ھېساپ بېرىمەن؟» دېدىم. ئۇ: «بولمىسا سىز ماڭا ۋاكالىتەن تەستىقلاپ قويۇڭ» دېدى. مەن ئۇنىڭغا ۋاكالىتەن «شۇ بويىچە تارقىتىلسۇن» دەپ تەستىق سېلىپ، ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ شەخسى تامغىسىنى باستۇرۇپ، بۇ بىرمەيدان ئاۋارىچىلىقنى ئاياقلاشتۇردۇم. مەن 5 مىليارت يۈەننى شۇي پولكىنىڭ ھەربى تەمىنات مۇدىرىغا تاپشۇرۇپ بەردىم ھەمدە ئۇنىڭغا مەن ۋە يەن سىلىڭ سائەت 7 دە زىياپەتكە بارىمىز دەپ ئۇقتۇرۇپ قويدۇم.

(5) جەڭ ئالدىدىكى سەپەرۋەرلىك: چۈشتىن كېيىن سائەت 7 دە بەن يەنە يالتىيۇپلىپسىز ماڭا ۋاكالىتەن بېرىپ كەلسىڭىز، دىدى. مەن ئامالسىز باتالىيون كوماندىرى يەن قاتارلىقلارنىڭ زىياپەتكە بىرگە بېرىشىنى، ھەمدە كەچ سائەت 10 دىن ئاۋال جەڭ تەييارلىغىنى ياخشى ئىشلەشنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدۇم. بىز پولكقا بارغاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن مەن سوزگە چىقتىم. سوزۇمدە گومىنداڭنى بىرماختىۋېتىپ بارلىق ئوفىتسېر، جەڭچىلەرنى خاتىرجەملىك بىلەن زېمىننى قوغداشقا ئىلھام بەردىم ھەم جۇشاۋلىياڭ ۋە ۋۇجۇڭشىنغا ۋاكالىتەن ئۇلاردىن ھال سورايدىغانلىغىمنى بىلدۈردۈم، كوپچىلىكنىڭ خوشال - خورام يەپ-ئىچىشىگە تىلەكداشلىق بىلدۈردۈم. پولكوۋنىك شۈيمۇ ئاددىلا جەڭ قىلىش يولىيورۇغىنى چۈشۈرۈپ، ھەر قايسى لىيەنلەرنىڭ يازما بۇيرۇقنى كۈتۈشىنى، سائەت 10 دىن بۇرۇن تەييارلىقنى پۈتتۈرۈشنى تاپىلىدى. مەن ۋە پولكوۋنىك شۈي ھاكىم ما ھەر قايسى جوزىلارغا بېرىپ ھاراق تۇتتۇق. مەن تاماق يىگەچ پولكوۋنىك شۈيدىن قىسمىنىڭ جەڭ تەييارلىغى، ئورۇنلاشتۇرۇش ئەھۋاللىرىنى سورىدىم. ئۇ: «ئايلىق تارقىتىلغاندىن كېيىن ئەسكەرلەرنىڭ جەڭگىۋارلىق روھىنى كوردىڭىز، پولكىمىز دۈشمەنلەرنىڭ ئالدىدىن چىقىپ زەربە بېرىدۇ. سىز يەنىنىڭ باتالىيونى بىلەن ماددى ئەشيالارنى قوغداپ زورۇر تېپىلغاندا توپ ئېتىپ ھەھۇ دەپ مەدەت بېرىپ تۇرسىڭىزلا بولىدۇ. قارىغاندا بۈگۈن كېچە ئاۋارىچىلىق بولىدىغاندەك تۇرىدۇ»، دىدى. مەن: «توپچىلارنىڭ رولى بولىدۇ، ئەلۋەتتە. ئازدۇر-كوپتۇر كەيپىياتنى ئوستۇرۇشكە پايدىسى بولۇر، لېكىن ھەممىگە سىز قوماندانلىق قىلىسىز، بىز ئوز ۋاقتىدا ئالاقىلىشىپ تۇرايلى»، دىدىم. شۈي: «ئۇلارنىڭ مەقسىدى ماددى ئەشيالارنى بۇلاش، سىز خاتىرجەم بولۇڭ، مەن ئۇلارغا تاقابىل تۇرالايمەن»، دىدى. زىياپەت سائەت 8 لەر ئەتراپىدا ئاخىرلاشتى.

(6) بەن گەنىنىڭ ئورنىغا لوخۇڭتاۋنىڭ ئالتايغا بېرىشى:

1) لوخۇڭتاۋ خىزمىتىدىن قالدۇرۇلۇپ تەكشۈرۈپ چارە كورۈلۈشى: بۇرۇلتوقايدا تۇرۇشلۇق ھەربىي لازىمەتلىكلەر پولكىنىڭ ھەممە توگە، ئاتلىرى بۇلاپ كېتىلگەن، قىسىملار تارمار قىلىنغان، جۇشاۋلىياڭ پولكوۋنىك لۇخۇڭتاۋنى خىزمىتىدىن قالدۇرۇپ، ئۇنى ئۇرۇمچىگە قايتۇرۇپ بىرتەرەپ قىلىنىشنى كوتۇشكە بۇيرىغان ئىدى. شۇكۇنى چۈشتىن كېيىن لوخۇڭتاۋ قوبۇقسارغا يېتىپ كېلىپ بەنگەنىنىڭ مۇشۇ يەردە ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭغا سالام بەرگەچ ۋەزىيەتنى ئۇقۇپ كورەي دەپ كىرگەن ئىكەن، بەنگەن ئۇنىڭغا كايىپتۇ. ئاندىن ئۇ دىمى ئىچىگە چۈشكەن ھالدا قايتىپ چىققاندا، مەن ئۇنىڭدىن يولىنىڭ ئەھۋالىنى بىلمەكچى بولۇپ، ئۇنى

خانامغا چاقىرتىپ كەلدىم. مەن بىردەم تەسەللى بەرگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئۆز تەجرىبىلىرىنى سوزلەپ بېرىشىنى ئىلتىماس قىلدىم. ئۇ ماڭا: «ئاڭلىسام سىلەرنىڭ ئاپتوموبىل ئەترىدىڭلارنى بۇلاشقا ئالدىنالا تەييارلىق قىلىپ قويۇشۇپتۇ، تېخى كىچىك ماشىنىمۇ بار ئىكەن، چوقۇم چوڭ ئەمەلدار بولۇشى مۇمكىن دېگەن سوزلەر تارقىلىپتۇ، سىلەر پۇختىراق ئويلىشىڭلار» دېدى. مەن ئۇنىڭغا بىزنىڭ تەييارلىغىمىزنىڭ بارلىغىنى ئېيتتىم. يەنە ئۇنىڭدىن سىز بۇندىن كېيىن قانداق قىلماقچىسىز، دەپ سورىدىم، ئۇ: «مېنى پالاكەت باستى، بېشىمغا كەلگىنىنى كورەرمەن، مېنى ئەۋەتمەيدىغانلا بولسا، مەن پۇقرا بولىمەن» دېدى. مەن ئۇنىڭغا ھېسداشلىق قىلغان ھالدا ئۇنى خاتىرجەم قىلىدىغان گەپلەرنى قىلىپ قويدۇم ۋە ئۇنىڭغا ئەقىل كورسىتىپ: «بۇ بەن قوماندان بولسا جۇ گېنېرالنىڭ ئەتىۋالىق ئادىمى، كىبىرى چوڭراق، ئەمما ماختاشنى ياخشى كورىدۇ، مەن سىزنىڭ توغرىڭىزدا ئۇنىڭ بىلەن سوزلىشىپ باقاي، پەقەت گېنېرال ئالدىدا سىز ئۈچۈن بىرقانچە ئېغىز ياخشى گەپ قىلىپ قويۇشنى خالىسىلا ئىشىڭىز ئوڭغا تارتقىنى، ئاخشاملىققا ئەھۋال يۈز بېرىشى مۇمكىن، ئەتە كېلىپ خەۋىرىنى ئالارسىز» دېدىم. ئۇ، خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى.

مەن زىياپەتتىن قايتىپ كېلىپ، ئەھۋالنى بەن گەنگە دوكلات قىلدىم ھەم ئۇنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ بېقىش

ئۈچۈن «ئەھۋالدىن قارىغاندا بۈگۈن كېچە خەتەرلىك بولىدىغاندەك تۇرىدۇ، ئەمما ئانچە چوڭ بولمىسا كېرەك، ئەمدى بىز بۇندىن كېيىن قانداق قىلىمىز» دېدىم. ئۇ غىڭشىپ قويۇپ جاۋاپ بەرمىدى، لېكىن ئۇنىڭ كوڭلى مېنىڭكىدىنمۇ خەشرەك كورۈنەتتى. مەن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئۆي ئىچىدە مېڭىپ يۈرگەن ئاياق تىۋىشى ئۇزۇنغىچە توختىمىدى. ھەممە ئادەم ئۆز ئىستىقبالىنىڭ خەتەردە قالغانلىغىنى ھېس قىلغاچقا، كىممۇ ئۆز جېنىنى ئولۇمگە تۇتۇپ بېرىشنى خالىسۇن؟

كېچە سائەت 11 دە، غەربىي شىمال تەرەپتىن مىلتىق ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇزۇن ئوتمەيلا شەرق، غەرپ، شىمال تەرەپلەردىن تەڭلا مىلتىق ئاۋازى ئاڭلىنىپ جەڭ باشلىنىپ كەتتى. ۋەزىيەت بارغانسېرى جىددىلىشىپ، ئوق ئاۋازى يەنىمۇ كۈچەيدى. سائەت بىرگە يېقىنلاشقاندا پولكوۋنىك شۈي خەت ئەۋەتىپ مېنىڭ زەمبىرەك ئېتىشىمنى تەلەپ قىپتۇ. ھەمدە خېتىدە زەمبىرەك ئېتىش، نىشان ۋە ئارىلىق قاتارلىقلارنى ماڭا ئۇقتۇرۇپتۇ، مەن زەمبىرەك ئېتىشقا بۇيرۇق بەردىم. زەمبىرەك ئوقىدىن تەخمىنەن 10 پاي ئېتىپ توختىغان ئىدۇق، ھەقىقەتەنمۇ ئۇنىڭ ئۈنۈمى بولدى. يېرىم سائەتتىن كېيىن ئوق ئاۋازلىرى ئاستا-ئاستا جىمىپ قالدى. شۈينىڭ پولكى ئارقىدىن 20 كىلومېتىرچە قوغلاپ بېرىپ زەربە بەردى. جەڭ تاڭ ئېتىشتىن بۇرۇن ئاياقلاشتى. جەڭ بولۇۋاتقاندا بەن

ياتىغىدىن چىقماي يېتىۋالغان ئىدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ روھى كۆتۈرۈلۈپ ھەدەپ چوڭ سۆزلىگىلى تۇردى.

2) ھەركىم ئۆزىنىڭ چوتىنى سوقۇش: 1 - كېچەنىملا بولسۇن بىخەتەر ئۆتۈپ كەتتى، بۇندىن كېيىن قانداق قىلىش كېرەك؟ قانداق ئىلگىرىلەش كېرەك؟ يولدىكى خېيىم - خەتەرلەرنى قانداق يېڭىش كېرەك؟ ئەگەر بارمايدىغان بولسام قانداق قىلغاندا بۇنىڭدىن قۇتۇلۇشنىڭ چارىسىنى تاپالايمەن؟ مەن ئۆزەم ئۈچۈن چوت سوقاتتىم. بەن گەننىڭمۇ دەل مۇشۇ مەسىلە ئۈستىدە باش قاتتۇرۇۋاتقانلىقىنى بىلىۋېلىش قىيىن ئەمەس ئىدى. 2 - كۈنى ئەتىگەندىلا مەن قورچاق ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە بېرىپ ما نىڭباڭ بىلەن ئاشلىق قاچىلاش مەسىلىسىنى مۇزاكىرە قىلىپ، 135 توننا بۇغداينى 45 ماشىنىغا 3 توننىدىن قاچىلاپ، 3 قېتىم توشۇشنى قارار قىلدۇق، مەن ئاشلىق ئېلىش رەسمىيىتىنى بېجىرىپ بولۇپ، پىلان بويىچە ماشىنىلارغا قاچىلاپ، تۈركۈمگە بولۇپ ئەۋەتىشنى تاپىلىدىم. مەن قايتىپ بارغاندىن كېيىن، بەن گەن ماڭا بىر پارچە تېلېگراممىنى تۇتقۇزۇپ مېنىڭ ئۇنى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئارقىلىق ئۈرۈمچىگە يوللىشىمنى ئېيتتى. چۈشتىن كېيىن ئۈرۈمچىدىن جاۋابەن تېلېگرامما كەلدى. تېلېگراممىدا: «دەرھال ئالتايغا قاراپ يولغا چىقىلسۇن، خىلاپلىق قىلىنسا ھەربى سوت بويىچە بىر تەرەپ قىلىنىدۇ» دېيىلگەن ئىكەن. بەن گەن تېلېگراممىنى ئوقۇپ ئاچچىقلىنىپ قايناپ كەتتىدە، ۋاڭ ۋېتيەن دېگەن ئەبلەخ مەن بىلەن قېرىشىۋاتىدۇ دەپ تىللاپ كەتتى. بۇ چاغدا مەن كۆڭلۈمگە بىر نەرسىنى پۈكۈپ قويدۇمدە ئۇنىڭدىن قانداق قىلىمىز؟ مەن ئاشلىقلىرىمنى قاچىلاپ بولدۇم، ئەتە يولغا چىقىشقا بولىدۇ، دەپ سوراپ، ئۇنى ئوسال قىلماقچى بولدۇم. ئۇ: «مەن بارمايمەن، ئۈرۈمچىگە قايتىمەن» دېدى. مەن: «ئالغا ئىلگىرىلىگەندە خەۋپ كۆپ، ياخشىلىق ئاز، ئەلۋەتتە. ئەمما بۇ باشلىقنىڭ بۇيرۇقى تۇرسا قانداق قىلىمىز؟» دېدىم. ئۇ: «ئاناڭنى، ۋاڭ ۋېتيەن دېگەن ئەبلەخ ماڭا سۈيىقەست قىلماقچى بوپتۇ، مەن بەرىبىر قايتىپ كېتىمەن» دېدى. مەن پۇرسەتنىڭ پىشىپ يەتكەنلىكىنى كۆرۈپ «مېنىڭ بىر مەسلىھەتىم بار» دېدىم. ئۇ قانداق مەسلىھەت دەپ سورىدى، مەن ئۇنىڭغا سىز تەشۋىق قىلىش - ھال سوراش ئۈچۈن داغدۇغا بىلەن يولغا چىققان ئىدىڭىز، ئەمدى سىز بارماستىن قايتىپ كەتسىڭىز ۋاڭ سەنمۇجاڭ باش قوماندانغا قانداق جاۋاب بېرىدۇ، شۇڭا ۋاڭ سەنمۇجاڭ شۇلارنى كۆزدە تۇتۇپ بۇ تېلېگراممىنى ئەۋەتكەن بولسا كېرەك، ئەمما سىز ۋاقتىنچە قەيقىلىپ ئەھۋالنىڭ ئۆزگىرىشىنى كۈتسىڭىزمۇ بولىدۇ دېدىم. «قانداق بانا تېپىش كېرەك؟» دەپ سورىدى ئۇ. مەن: قوبۇقسار، ئالتاي بىلەن تارباغاتاي ئوتتۇرىسىدىكى مۇھىم قاتناش تۈگۈنى ھەم ئىستراتېگىيىلىك

ئۇرۇن بولغاچقا، شۇپىنىڭ پولكىنى نازارەت قىلىپ بۇيەرنى قوغداش ئۈچۈن يەرلىكتىكىلەر ئوتتۇرىغا چىقىپ سىزنى ئېلىپ قېلىشى كېرەك، مۇشۇنداق قىلغاندا بانا - سەۋەپ كۆرسىتىپ، مەسىلىنى ئوڭاي چۈشەندۈرۈشكە بولىدۇ، دېدىم. ئۇ بۇنى ئاڭلاپ ناھايىتى روھلىنىپ كەتتىدە، مەندىن كونكىرىت چارە سورىدى. مەن: «ھاكىمانى تېپىڭ، ئۇ ۋە بوتخانا لاماسى يەنە موڭغۇللارنىڭ كاتتىۋاشلىرى سىزنى كەتكۈزمەسلىك توغرىسىدا گېنېرالغا تىلىگىرامما بەرسۇن، شۇنداق قىلغاندا ئىشىڭىز جەزمەن ئوڭۇشلۇق بولىدۇ. نەتىجىدە بىرىنچىدىن جەڭچىلەرنىڭ روھىغا ئىلھام بەرگىلى بولىدۇ، ئىككىنچىدىن خەلقنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلغىلى بولىدۇ، قوماندانىڭىزمۇ نامى چىقىدۇ - دە. سىزگە ھەر ئىككى تەرەپتىن پايدىلىق بولىدۇ»، دېدىم. ئۇ قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپ، بەكلا كورەڭلىگەن ھالدا ماڭا: «سىز ھەقىقەتەنمۇ قەلەم تۇتۇشنىمۇ، ئەلەم تۇتۇشنىمۇ بىلىدىكەنسىز»، دېدى. مەن: «بەك ئاشۇرۇۋەتتىڭىز، مەن بىر دورا پۇرۇش ئائىلىدىن كېلىپ چىققان سىياسى خىزمەت خادىمىمەن، قىسمىدا 10 يىلنى ئەپلەپ - سەپلەپ ئۆتكۈزدۈم، ئازدۇر - كۆپتۇر ھەربى ساۋادىممۇ بار، مەن بۇ قېتىمقى سەپىرىمدە خەۋپ كۆپ، ياخشىلىقنىڭ ئاز ئىكەنلىكىنى تەھلىل قىلىپ، سىزنىڭ بىخەتەرلىكىڭىزنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرۈپ، ئاخىرى سىز ئۈچۈن بۇ چارىنى ئويلاپ چىقاردىم»، دېدىم. ئۇ،

ئۇلاپلا: «ئۇنداقتا سىز چاپاچىپكىدىغان بولدىڭىز، ئالتايغا بارغاندا گېنېرالنىڭ ئۇلاردىن ھال سورىغانلىقىنى يەتكۈزۈپ قويارسىز»، دېدى. مەن بۇ قورقۇنچاقنىڭ نىيىتىنى بۇرۇنلا بىلگەن ئىدىم. شۇڭا ئۆزەمگە چېكىنىش يولى قالدۇرۇپ: «بۇ ئانچە ئاغىندارچىلىق بولمىدى، مەن سىزگە پىلان كۆرسىتىپ بەردىم، ئەلۋەتتە بۇنىڭدا مېنىڭمۇ بىر كىشىلىك ھەسسەم بار، مېنىڭ ۋەزىپەم ئاشلىق قاچىلاش، ئاشلىق قاچىلاش رەسمىيىتىنى تۈگىتىپ بولغاندىن كېيىن مېنىڭ ۋەزىپەم ئاخىرلىشىدۇ، تەشۋىق قىلىش - ھال سوراش، مېنىڭ مەسئۇلىيىتىم ئەمەس، مەن يولغا چىققاندا قوماندانلىق ئىشتاۋى مېنىڭ بېرىش- بارماسلىقىمنى ئۆزەمنىڭ تاللىشىمغا قويغان ئىدى. شۇڭا مەن بارالمايمەن»، دەپ جاۋاپ بەردىم، شۇنىڭ بىلەن ئۇ يەنە ئالدىراپ قالدىدە: «ئىككىلىمىز بارمىساق بولماسمىكىن؟» دېدى. مەن ئۆز پىكرىمنى ئوتتۇرىغا قويۇپ: «سىزگە بانا - سەۋەپ بولغاندىلا ئاندىن قالالايسىز، ماڭا بانا - سەۋەپنىڭ ھاجىتى يوق، چۈنكى مەن ۋەزىپەمنى ئاللىقاچان ئورۇنلاپ بولدۇم، مەن سىزگە ھەمرا بولۇپ بېرىش ئۈچۈنلا ئالتايغا كېتىۋاتىمەن، سىز بارمىسىڭىز مەن ئەلۋەتتە ھەرگىزمۇ بارمايمەن، بۇنىڭغا سىزنىڭ باش قاتۇرۇشىڭىز ھاجەتسىز، ئەگەر ئىككىلىمىز بارمىساق قانداق بولىدۇ؛ سىزنىڭ ئورنىڭىزغا كىم بارسا بولۇر، مەن بىر ئادەمنى ئوي-

لاپ قويدۇم، تونۇگۈن كەلگەن لوخۇگتاۋ ئۆزى پولكوۋنىك، ئۇنىڭ ئۈستىگە شىنجاڭدىكى پىشقەدەم ھەربى، يەر تۈزۈلۈشىنى ۋە ئەھۋاللارنى پىششىق بىلىدۇ، ئۇ سىزنىڭ ئورنىڭىزدا بىرىپ كەلسە بولىدۇ، ۋەزىپە ئورۇنلانسا، شان - شەرەپتە سىزنىڭمۇ بىر كىشىلىك ھەسسىڭىز بولىدۇ. مەسىلە چىقسا سىز بۇرۇنقىدەكلا بىخەتەر يۈرۈۋېرىسىز، بۇ زىقمۇ كۆيمەيدىغان، كاۋاپمۇ كۆيمەيدىغان چارە، ئىش تۈگىگەندىن كىيىن سىز گېنېراللىنىڭ ئالدىدا ئادەمگەرچىلىك قىلىسىز، ئۇ خىزمەت كۆرسىتىپ گۇنايىنى يۇغان بولىدۇ» دىدىم. ئۇ مېنىڭ بارمايدىغان پوزىتسىيەمنىڭ قەتئىيلىكىنى كۆرۈپ، ئامالسىزلىقتىن ئاز - تولا خېيىم - خەتەرنى ئۈستىگە ئېلىپ قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ھەم سىز بىرىپ لوغا خىزمەت ئىشلەڭ دىدى. مەن لوغا ئانچە - مۇنچە ئېتىۋار بىرىپ، روھلاندۇرۇپ قويايلى، ھال سوراش بۇيۇملىرىدىكى سارجى، ھەربى كىيىم - كېچەكتىن بىر يۈرۈش بېرەيلى، دەپ ئۇنىڭ سەمىگە سېلىپ قويدۇم، ئۇ ماڭا قولىنى شىلتىپ قويدى، ئىككىمىز چۈشەنگەندەك قىلىپ كۈلۈپ قويۇشتۇق.

3) بەنگەنىڭ ئۆز ئورنىغا ئادەم ئالماشتۇرۇشى ۋە چوچەككە قايتىشى: مەن لوخۇگتاۋنى تېپىپ ئۇنىڭغا بەنگەنگە ۋاكالىتەن ئالتايغا بىرىش توغرىسىدىكى پىلاننى چۈشەندۈرۈپ ئۆتتۈم ھەمدە ئۇنىڭ ئىستىقبالى، پايدا - زىيان تۇقۇنۇشىنى كۆرسىتىپ، بۇ ئىشنى ئويلىشىپ كۆرۈشنى ئېيتتىم. ئۇ مەندىن: «مېنىڭ سالاھىيىتىم بارمۇ؟» دەپ سورىدى. مەن ئۇنىڭغا: «نېمىشقا سالاھىيىتىڭىز بولمىسۇن؟ يولغا چىقىشتىن بۇرۇن بەنگەن دۇبەنيە باشلىقى يۆەنگە خەت يېزىپ سەۋەپنى چۈشەندۈرۈپ قويسىلا ئىش پۈتىدۇ، بۇ سىزنىڭ خىزمەت كۆرسىتىپ گۇنايىڭىزنى يۇيۇشىڭىزدىكى ئاچقۇچلۇق پەيت، كەلگۈسىدە ئۇ، ئۈرۈمچىدە سىز ئۈچۈن بىر قانچە ئېغىز ياخشى گەپ قىلىپ قويسىلا سىزنىڭ مەسىلىڭىز ھەل بولۇپ كەتمەمدۇ؟ مانا بۇ مېنىڭ سىزگە تېپىپ بەرمەكچى بولغان چارەم» دەپ جاۋاپ بەردىم. ئۇ ئويلاپ كۆرۈپ ئاخىرى ئالتايغا بىرىشقا قوشۇلدى. ئۇ، بىرىپ بەنگەن بىلەن كۆرۈشكەندىن كىيىن قارار چىقىرىلدى. شۇنىڭ بىلەن مەنمۇ تەقدىرىمنىڭ قانداق بولۇشىنى بىلمەيدىغان ئەھۋالدىن قۇتۇلدۇم.

بەنگەن شۇ كۈنى كەچتە لوخۇگتاۋ ۋە باتالىيون كوماندىرى يەننى چاقىرتىپ، يەننىڭ باتالىيونىنىڭ ۋاقىتىنچە لونىڭ ئىدارە قىلىشىدا بولىدىغانلىقى توغرىسىدىكى بۇيرۇقنى ئېلان قىلدى ھەمدە لوغا ھال سوراش ۋەزىپىلىرى ۋە قورال - ياراق قاتارلىقلارنى، شۇنداقلا دۇبەنيە باشلىقى يۆەنگە تاپشۇرۇلىدىغان خۇسۇسى خەتنىمۇ تاپشۇردى. مەنمۇ ئۇنىڭغا ئۇزۇق - تۈلۈك، كىيىم - كېچەك رەسمىيەتلىرىنى ئۆتكۈزۈپ بەردىم. مەسلىھەتلىشىپ ئەتە يولغا چىقىشنى بېكىتتۇق، كىچىك توپچىلار

پەيمۇ مەن بىللە شىخۇغا قايتتى. رېمونت قىلىشقا تېگىشلىك بولغان 10 نەچچە دانە ئاپتوموبىلمۇ دوربىلجىندە رېمونت قىلدۇرۇش ئۈچۈن قايتىپ كەتتى.

لوخۇڭتاۋ يولغا چىقىپ كەتكەن كۈنى بەنگەن چوچەككە قايتىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. مەن دوربىلجىندە قېلىپ ئاپتوموبىللارنى 3 كۈن ئىچىدە رېمونت قىلدۇرۇپ بولۇپ ئۈرۈمچىگە قايتىش توغرىسىدا بۇيرۇق بەردىم. بىزنىڭ دوربىلجىندىن ئايرىلغىنىمىزغا ئاران 3 كۈن بولغان بولسىمۇ ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشى ناھايىتى تېز بولدى. لى جىڭشىڭ پولكىنىڭ تۇراقسىزلىق كەيپىياتى تەدرىجى ھالدا ئاشكارىلىنىشقا باشلىدى. دوربىلجىندىن كۈيتۇڭغىچە بولغان ئارىلىقتا ھەمىشە قوراللانغان قازاقلارنىڭ پاراكەندىچىلىكى بولۇپ تۇراتتى. ئەھۋال پەۋقۇلئاددە جىددى بولۇپ قالغان ئىدى. قايتىپ كەلگەندىن كېيىنكى ئۈچىنچى كۈنى تەخمىنەن 1945-يىلى 6-ئاينىڭ 15-كۈنلىرى بولسا كېرەك، مەن چوچەككە باردىم، ۋالى پىڭرۇڭ ماڭا: «بەن قوماندان ئەتە ئۈرۈمچىگە قايتماقچى ئىكەن، قاچان يولغا چىقسام بولۇر دەپ مەندىن سوراۋاتىدۇ» دېدى. مەن ئۇنىڭ مېنى تاشلاپ ئۆزى ئالدىن كەتمەكچى بولغانلىقىنى بىلىپ، دەرھال دوربىلجىنگە قايتىپ رېمونت قىلىنغان ئاپتوموبىللارنى تەكشۈرۈپ كوردۇم ھەم شۇ كۈنى كەچتىن قالدۇرماي رېمونت قىلىپ

پۈتتۈرگەن ھەر بىر ماشىنىغا ھەربىي بېكەتتىن 2 توننىدىن گۈرۈچ بېسىپ شىخۇغا ئاپىرىشنى ئورۇنلاشتۇردۇم. رەسمىيەتلەرنى ئورۇنلاپ بولۇپ، شۈبىنىڭ قوماندانلىق باشقارمىسىغا بېرىپ ماڭماقچى بولغانلىقىمنى ئۇقتۇرۇپ تاشيولدا 2 تەرەپتىن مۇھاپىزەت قىلىپ مىرگوغا ئاپىرىپ قويۇش ئۈچۈن بىر بەن ئاتلىق ئەسكەر ئاجرىتىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدىم. شۈي ماڭا نەسىھەت قىلىپ: «ھازىر ئەھۋال بەك جىددى، ھەرگىزمۇ يولغا چىقماڭ، ئەھۋال سەل ياخشىلانغاندىن كېيىن بىر نەرسە دەرمىز» دەپ توساپ قويماقچى بولدى. مەن زادى ماڭىمەن، دەپ تۇرۇۋالدىم ھەمدە ئەھۋالنى تەھلىل قىلىپ «راۋاقنى قاپلاپ بوران، كەلدى يامغۇر شەپىسى» دېگەندەك ھازىر ھەممە يەرنى مىش-مىش گەپلەر قاپلاپ كەتتى. بۇ دەل راۋاقنى بوران قاپلىغان پەيت، شۇڭا مەن مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ جۇدۇن-چاپقۇندىن نېرى تۇرۇشۇم كېرەك دېدىم. ئۇ ئامالسىز قوشۇلدى ھەم بىر بەن ئاتلىق ئەسكەر ئاجرىتىپ بېرىدىغان بولدى، ئەتىگەن سائەت 5تە يولغا چىقىشنى كېلىشىۋالدۇق.

ئىككىنچى كۈنى تاڭ سەھەردە ئاپتوموبىللارنىڭ يولغا چىقىشىنى نازارەت قىلىش ئۈچۈن ئاپتوموبىل مەيدانىغا باردىم. ئاپتوموبىل ئەتراپىنى بىر توپ ئادەملەر ئورۇۋېلىپ ئۇنىڭغا چىقىۋېلىشنى تەلەپ قىلىشىۋاتقان ئىكەن. ئۇقۇشۇمچە بۇلارنىڭ ھەممىسى چوچەك،

دوربىلجىندىكى ھوكۇمەت خىزمىتىنى ئىشلەۋاتقان خادىملارنىڭ ئائىلە تەۋەلىرى ۋە بىر قىسىم شەھەر ئاھالىسى بولۇپ، قېرى، ئاجىزلار، ئاياللار كوپ سانىنى ئىگەللەيدىكەن، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى مېنى تونۇيدىغانلىرى دەرھال مېنى ئوروۋېلىپ يىغلاپ - قاخشاشقان ھالدا ماشىنىغا ئۇرۇمچىگىچە ئېلىۋېلىشىمنى تەلەپ قىلىشتى، بەزىلىرى يەرگە باش قويۇپ ئولتۇرۇۋېلىپ تۇرغىلى ئۇنۇمىدى. بۇتۇيۇقسىز يۈز بەرگەن ۋەقە دەسلەپكى مولچىرىمىزگە پۈتۈنلەي ئوخشىمىدى. ھەممە يەرنى يىغا-زارە قاپلىغان بولۇپ، بۇ ئېچىنىشلىق مەنزىرىنى كورۇپ، ئىچىم سىيرىلىپ كەتتى. مەن ئۇلارغا ئاز - تولا تەسەللى بېرىپ، مۇزاكىرىلىشىپ ھەل قىلايلى دەپ جاۋاپ بەردىم ھەم دەرھال ھاكىم جياۋنى چاقىرتىپ كېلىپ ئۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىش ئارقىلىق ھەر بىر ماشىنىدىن بىر تونىدىن گۇرۇچنى چۇشۇرۇۋېتىپ ئۇنىڭ ئورنىغا 10 دىن ئادەم سېلىپ، قېرى، ئاجىزلارنى، ئاياللارنى ئېلىپ كېتىش، ئەرلەرنى قالدۇرۇش، جەمى 100 نەچچە ئادەمنى بىللە ئېلىپ كېتىش، كىرا ھەققى ئالماسلىق قارارىغا كەلدۇق، كەتمەيدىغانلارنى ھاكىم جياۋ ئورۇنلاشتۇرىدىغان بولدى، بۇنىڭ بىلەن مەسىلە ھەل قىلىنغان بولسىمۇ، ئەمما ئوز ۋاقتىدىكى ئەكسىيەتچى ھوكۇمرانلار، بولۇپمۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى ھەر قايسى قېرىنداش مىللەتلەرگە كەلتۈرگەن ئېچىنىشلىق ئەھۋاللىرى مېڭەمدە چوڭقۇر ئىز قالدۇردى.

4) بەنگەننىڭ ئاقىۋىتى: بەن گەننىڭ ئوغرىلىقچە ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەنلىكى جۇشاۋلياڭنىڭ غەزىۋىنى كەلتۈردى. ئەمما بەن گەننىڭ ئوز ۋەزىپىسىنى ئورۇنلىماي قېچىپ كېلىشتەك قاملاشمىغان ھەركىتىنى جۇشاۋلياڭنىڭ قانداق بىر تەرەپ قىلغانلىقى ئاشكارىلانمىدى، لېكىن ئۇ ئۇزۇن ئوتمەيلا لەنجوغا يوتكىۋېتىلدى.

بىز دوربىلجىندىن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىپ ئۇزۇن ئوتمەيلا تەخمىنەن 6-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا بولسا كېرەك، چوچەكتە ئىنقىلاپ پارتلىدى. لى جىڭشىڭنىڭ پولكى توپىلاڭ كوتىرىپ، لى جىڭشىڭنى ئولتۇردى، ۋالى پىڭرۇك ۋە ۋالى مەھكىمىسىدىكى خادىملار سوۋېت يېرىگە قېچىپ كەتتى. دوربىلجىندىكى ئارمىيە-ھوكۇمەت خادىملىرىنىڭ نەگە كەتكەنلىكى ئېنىق ئەمەس، تولى چوڭ ئەترەت ئوت ئاپىتىدە كويۇپ تۇگىدى. شۇ يىلى ئالتايمۇ قاتتىق مۇھاسىرىگە چۇشۇپ قېلىپ ئاخىرى قولدىن كەتتى. شۇنىڭ بىلەن جۇشاۋلياڭمۇ تۇمشۇغىغا يىگەنلىكتىن ئامالسىز قالدى.

بەن گەننىڭ لەنجۇدىكى خىيانەتچىلىك قىلىش، قورقۇتۇپ تارتىۋېلىش، خازىنىخورلۇق قىلىش بىلەن شۇغۇللىنىشتەك قىلمىشلىرى پۈتۈن لەنجوغا پۇر كەتكەن

ئىدى. ئۇ شىنجاڭدىن لەنجۇغا قايتىپ بارغاندىن كېيىن، بەزىلەر ئۇنى جياڭجيېشىغا ئەرز قىلغان ئىكەن، جياڭجيېشى ئىشپىيونلىرىغا بۇيرۇق بېرىپ، ئەھۋالنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاتقاندىن كېيىن، دەرھال ئۇنى قولغا ئالغان. بەن گەن دەسلەپتە جۇشاۋلياڭدەك ئارقا تىرەككىم بار دەپ ئويلاپ ھېچنېمىگە پىسەنت قىلماي يۈردى، كېيىن جۇشاۋلياڭ ئىشنىڭ كېڭىيىپ كېتىۋاتقانلىقىدىن ھەم ئۆزىنىڭ ئۇنىڭغا چېتىلىپ رەسۋا بولۇشىدىن قورقۇپ ئۇنىڭغا قەست قىلماقچى بولۇپ، جياڭجيېشىغا ئۇنى ئېتىۋېتىش توغرىسىدا دوكلات يازدى. جۇ ئائىلىسىنىڭ بۇ سادىق غالچىسى — ئىچكى سىرنى بىلگۈچىنى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش سىياسىي سېھىرگەرلىكىدە جامائەت ئالدىدا ئۆلۈم جازاسىغا تارتىلىشتەك ئاقىۋەتكە قالدى.

يۇقۇرىدا بايان قىلغانلىرىم ئۆز سەرگۈزەشتىلىرىم بولۇپ، مەسىلىلەر بىرلا ۋاقىت، بىرلا جاي ياكى پارچىلار بىلەن چەكلەنمىسىمۇ، لېكىن كىتاپخانىنى گومىنداڭنىڭ بەربات بولۇش ئالدىدىكى گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ھەربىي ئىشلىرى ۋە ھۆكۈمەت ئىشلىرىنىڭ قالايمىقانلىقىنى ۋە ئىچكى قىسمىدىكى پۇت تېپىشىش كورۇنۇشىنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەردار قىلالايدۇ.

1980 - يىلى 6 - ئاينىڭ 26 - كۈنى

ئۈرۈمچى بىلەن غۇلجا ئارىلىقىدا بولغان ۋەقەلەر

شى جىمىڭ

1944 - يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا شىڭشىسەي جياڭجيېشىغا 50 مىڭ سەر ئالتۇن سوۋغا قىلىپ، ئالدىراپ - تېنەپ شىنجاڭدىن كەتتى. شۇنىڭ بىلەن 8 - ئۇرۇش رايونىنىڭ قوماندانى گېنېرال جۇشاۋلياڭ شىنجاڭغا مۇۋەققەت رەئىس بولۇپ تۇردى. شۇ چاغلاردا ۋۇجۇڭشىن شىنجاڭنىڭ رەئىسلىكىگە تەيىنلىنىپ 10 - ئاينىڭ بېشىدا ئۈرۈمچىگە كېلىپ مەنسەپكە ئولتۇردى. ئۇ كېلىپلا 1944 - يىلى 10 - ئايدا «ئىلى ۋەقەسى» يۈز بەردى. بۇ ۋەقە بارا - بارا ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي 3 ۋىلايەتكە كېڭىيىپ ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ مىللىي قوراللىق ئىنقىلاپ يەنى «3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى» بولۇپ پارتلاپ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ دەھشەتلىك ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىماقچى بولدى.

ئۇ چاغدا 19 - كورپۇسنىڭ باش گېنېرالى لى تيېجۈن (ئەسلىدە ئۇ خېشى گارنىزون قوماندانى ئىدى. 1942 - يىلى كۈزدە سۇڭمېيلىڭ شىنجاڭغا كېلىپ، شىڭ

بىلەن ئەڭ ئاخىرقى كېلىشىم ھاسىل قىلىنغاندىن كېيىن قۇمۇلغا كېلىپ ئورۇنلاشتى، كېيىن زاپاس 7 - دىۋىزىيىنى ئۇرۇمچى لاۋمەنچىڭغا ئورۇنلاشتۇردى) ئاندىن ئۆزى بىۋاستە جىڭغا بېرىپ باش ئىشتاپ قۇرۇپ سەنتەي ئەترابىغا ئەسكەر يۆتكەپ مىللىي ئارمىيىگە قارشىلىق كۆرسەتمەكچى بولدى.

ۋۇجۇڭشىن ھەربىي ئىشلارغا ماسلىشىش ئۈچۈن، خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى دىڭ شىياڭخەيگە زوشۇپىڭنى ئىلى ۋالىيسى قىلىپ ئەۋەتىش، جىڭدا ۋاقىتلىق ۋالىي مەھكىمىسى قۇرۇپ (تەشۋىق-ھال سوراش) خىزمىتى ئېلىپ بېرىش توغرىسىدا يوليورۇق بەردى. بۇ ۋۇجۇڭشىننىڭ شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىنكى سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش فاكچىيىنىڭ بىرى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. ۋۇجۇڭشىن يېڭى خىزمەت ئورنىغا كەلگەندىن كېيىن، ئالدىراش تەشۋىق قىلىش - ھال سوراش ھەيئىتى قۇرۇپ دىڭشياڭخەيىنى قوشۇمچە ھەيئەت مۇدىرلىقىغا تەيىنلەپ، نۇرغۇن پۇل ئاجرىتىپ بىر تەرەپتىن ھەرمىللەت ئەرباپلىرىنى يىغىپ ئۇلارغا پۇل ھەدىيە قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن تەشۋىقات ماتېرىياللىرىنى بېسىپ تارقاتتى. جىڭ ناھىيىسى تەبىي ھالدا تەشۋىق ئېلىپ بارىدىغان نۇقتىلىق رايون بولۇپ قالغاچقا ئەن ۋېنخۇي جىڭنىڭ «تەشۋىق قىلىش-ھال سوراش» خىزمىتىگە ياردەملىشىش ئۈچۈن ئەۋەتىلدى.

ئۇ جىڭغا كەلگەندىن كېيىن، تەشۋىق قىلىش، ھال سوراش ئۈچۈن ئۆلكىدىن ئەۋەتكەن بىر قىسىم ئۇيغۇر خادىملارنى داقىيە ئەتراپىدىكى جايلارغا باشلاپ بېرىپ تەشۋىق قىلىش - ھال سوراش ئىشلىرىنى ئېلىپ باردى. ئەمما شۇ چاغلاردا ھەممە يەرنى جەڭ ئوتلىرى قاپلاپ كەتكەچكە «تەشۋىق - ھال سوراش»نىڭ ھېچقانداق ئۈنۈمى بولمىدى. مەسىلەن: زوشۇپىڭ جىڭنىڭ نەنسەن تاغلىرىدىكى بىر قىسىم موڭغۇللارنى ئەل بولۇشقا كۆندۈرگەن بولسىمۇ، ئۇلاردىن جىڭغا كەلگەنلىرى تەخمىنەن 50 - 60 ئاتلىق ئىدى. زو ئۇلارغا قورال - ياراق ۋە ئوق - دورا تارقىتىپ بەرگەن ھەم بازىرىغا گۈلخان يېقىپ موڭغۇللار بىلەن ئاتلىق ئايلىنىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئىتتىپاقىنى كۆچەيتىپ، ۋەدىگە ۋاپا قىلىشىدىغانلىقىنى كۆرسەتمەكچى بولسىمۇ، ئەمما موڭغۇللار قورال ۋە ئوق-دورىلارنى ئېلىپ كېتىپلا كەلمەي قويدى، شۇنىڭ بىلەن ئەن ئىشنىڭ چاتاقلىقىنى سېزىپ دەرھال ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدى. ھەربىي ئىشلار جەھەتتە لى تىيېجۈن ئاساسىي كۈچىنى جىڭنىڭ نەنسەن تاغلىرىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئىلىنىڭ شىمالىي تەرىپىگە يۈرۈش قىلىپ، ئىلىنى ئېلىش ئۈچۈن 45 - دىۋىزىيىنىڭ قوماندانى شى يىفىڭنى ئەۋەتتى. شى 1945 - يىلى 1 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئۆزى بىۋاستە پىيادە ئەسكەرلەر 1 - پولكىنى باشلاپ، شۈيەرلىك ۋېن جىنرۇڭنى يول باشلاتقۇزۇپ ماڭدى. ۋېن موڭغۇلچە، قازاقچە تىللارنى ۋە

تاغ يوللىرىنى پىششىق بىلەتتى. ئۇلار داقىيەنىڭ جەنۇبىدىكى قۇسەمچەك، كوكداۋان قاتارلىق جايلاردىن ئۆتۈپ ئىلىغا يۈرۈش قىلدى. ئۇندىن باشقا بۇ دىۋىزىيىنىڭ كونا ئەرتەيدە تۇرۇشلۇق پولكىنىڭ ئىككى پىيادە ئەسكەرلەر روتىسى توخسۇن داۋاندىن ھۇجۇم قىلدى ھەم كونا ئەرتەيدە تۇرۇشلۇق قىسىملار زەمبىرەك ئېتىپ يالغاندىن شىددەتلىك ھۇجۇم قىلغان بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا زاپاس 7 - دىۋىزىيىنىڭ 1 - باتالىيونىنى غار داۋاندىن ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتتى.

17 - كۈنى ھاۋا قاتتىق سوغاق بولۇپ، تېمپېراتۇرا نۆلدىن تۆۋەن 40C° قا چۈشكەن ئىدى. شى يىڭ قىسىملىرىنى باشلاپ تاغ ئەتراپىدىكى قارشى تەرەپنىڭ ئاتلىق پارتىزانلىرىنى تارمار قىلىپ، ئىلىدىن 15 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى جىلىل يۈزى، پەنجىم يۈزى ئەتراپىغا يېتىپ كەلدى. ئىلى يىراقتىن كورۇنۇپ تۇراتتى، ھەرەم باغدىكى قورشىۋېلىنغان ھەربى ۋە خەلقلەر زەمبىرەك ئاۋازىنى ئاڭلاپ مۇھاسىرىنى بوسۇپ چىقىشقا تەييارلىنىۋاتقان ئىدى. ئەمما مىللى ئارمىيىنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرىدىن تەخمىنەن 1000 دەك كىشى تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ يولنى توساپ زەربە بەردى. ئۇلارنىڭ كۈچى ناھايىتى كۈچلۈك ئىدى. شىنىڭ قىسىملىرى تاغ يوللىرىدىن يۈگۈرۈپ مېڭىپ، چارچاپ قوساقلىرى ئېچىپ توڭلاپ كەتكەنلىكى، ئۇنىڭ ئۈستىگە تەمىنلەش ئۆز ۋاقتىدا يەتكۈزۈلمىگەنلىكى ئۈچۈن 18 - كۈنى ئەتىگەنگىچە چىداشلىق بەرگەن بولسىمۇ، ئادەملىرى كۆپ قىرىلىپ كەتكەنلىكتىن چېكىندى (ھەرەم باغدىكى ئارمىيە ۋە خەلقلەر 1945 - يىلى 1 - ئاينىڭ 31 - كۈنى مۇھاسىرىنى بوسۇپ چىقتى). 2 يولدىن ياردەمگە كېلىۋاتقان ئەسكەرلەر يولغا چىقىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا مىللى ئارمىيە تەرىپىدىن چېكىندۈرۈلدى. بۇ خەۋەر تارقالغاندىن كېيىن جىڭ، بورتالا قاتارلىق جايلاردىكى كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدە خاتىرجەمسىزلىك پەيدا بولۇشقا باشلىدى.

1944 - يىلى 10 - ئاينىڭ 7 - كۈنى مىللى ئارمىيە ئىلىغا ھۇجۇم قىلىش بىلەن بىللە يەنە ئەسكەر ئەۋەتىپ لوساۋگو، يېڭى ئەرتەينى ئىشغال قىلدى. 9 - كۈنىگىچە ئىلىغا كىرىدىغان مۇھىم ئېغىزلارنى كونتىرول قىلىپ بولدى. 11 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قورغاس قولدىن كەتتى. 11 - ئاينىڭ 25 - كۈنى مىللى ئارمىيىنىڭ بىر قىسمى ئارشاڭغا ھۇجۇم قىلدى. 1945 - يىلى 1 - ئايدا ئارشاڭ قولدىن كەتتى. 11 - ئاينىڭ 29 - كۈنى جۇشاۋلياڭ شىخۇدا تۇرۇشلۇق زاپاس دىۋىزىيىنىڭ مەلۇم قىسمىنى 28 ئاپتوموبىلغا ئولتۇرغۇزۇپ ئىلىغا ئەۋەتتى، ئەمما سايرامدىكى مىللى ئارمىيە دەرەخ شاخلىرى، قار - مۇز بىلەن توسالغۇلارنى توساپ قويغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھاۋامۇ سوغاق بولغانلىقى ئۈچۈن بىر قانچە قېتىم ھۇجۇم قىلىپمۇ توسالغۇنى بۇزۇپ ئۆتەلمىدى،

بۇ قەھرىتان سوغاق پەسلى ئىدى، سەنتەي ئەتراپلىرىدا تۇرۇۋاتقان ئەسكەرلەر ئىچكىرىدىن يېقىندا كەلگەن بولۇپ، ئىگىز تاغ، سوغاق ھاۋادا جەڭ قىلىشقا ئادەتلەنمىگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە قىشلىق كىيىملىرى نېپىز، يېمەك - ئىچمىكى ئۆز ۋاقتىدا يەتكۈزۈپ بېرىلمىگەن ئىدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بەزى جەڭچىلەر قاراۋۇللۇق ئورۇنلىرىدا مىلتىقلىرىنى تۇتقان پېتى توڭلاپ قېتىپ قالغان. بەزەن روتىلار قارلىق تاغلارغا چىققاندا چىپ-چەپ تەرلەپ كەتكەن بولسىمۇ، ئاكوپلىرىغا كىرگەندە مىلتىقلىرىنى تەڭلەپ قارىغا ئېلىۋاتقان ھالەتتە توڭلاپ ئۆلۈپ كەتكەن. دەل شۇچاغدا شىدىۋىزىيىسىنىڭ يېڭىلىپ قالغانلىق توغرىسىدىكى خەۋەر تارقالغاندىن كېيىن ئەسكەرلەر كەينى - كەينىدىن شەرققە قاراپ قاچقىلى تۇردى. زو پەمىلىلىك بىر ئوفىتسېر ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن، ئەسكەرلەرنى تاشلاپ قېچىپ كەتكەن. لى تيېجۇن بۇنى ئاڭلاپ دەرھال ئېتىۋېتىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشەرگەن. ئەمما بۇ ئوفىتسېر زوشۇپىڭ بىلەن ئوخشاش پەمىلىلىك بولغاچقا، ئۇرۇقداش ئىكەنغۇ دەپ يالۋۇرۇپ تىلىۋالغان، يەنە تېلېگراف ئىدارىسىدىكى چىن پەمىلىلىك بىرسى ئاپاراتنى ساقلاشقا مەسئۇل بولۇپ، مەغلۇپ بولغانلىق توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئاڭلىغاندا، ئۆزلۈكىدىن خىزمەت ئورنىدىن ئايرىلىپ قېچىپ كەتكەن، تۇتۇپ كېلىنگەندىن كېيىن زونىڭ قايتا - قايتا تىلەپ تۇرۇۋېلىشى بىلەن ئۇ ھەم ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالغان. سەنتەي قاتارلىق جايلارنى ساقلاۋاتقان قىسىملار ئارقا - ئارقىدىن داقىيەگە چېكىنگەن.

ئارشاڭ، بورتالا خەۋپ ئاستىدا تۇرغاندا جىڭدىن بورتالاغا 3 روتا ئەسكەر، ئارشاڭغا 2 روتا ئەسكەر ئەۋەتىلدى. ۋەزىيەت يامانلىشىپ داقىيەدىمۇ ۋەقە يۈز بەردى. ئارشاڭ قولدىن كەتتى. 1945 - يىلى 2 - ئاينىڭ 28 - كۈنى بورتالانىڭ ھاكىمى شۇسۇڭتاۋ باجخانىنىڭ باشلىقى شۇسىڭ قاتارلىقلارمۇ خەنزۇ ئاممىسىنى باشلاپ، شەھەرنى تاشلاپ قېچىپ كەتتى. داقىيە قاتارلىق جايلاردا تۇرۇشلۇق ئائىلىلەرمۇ بىرلا ۋاقىتتا قېچىپ كەتتى. زوشۇپىڭ ئۆز ۋاقتىدا ئاپتوموبىل ئەۋەتىپ بىر قىسىم ئايال ۋە قېرى - چۆرىلەرنى شىخۇغا يەتكۈزۈپ قويدى. ئۆزلىرىنىڭ قاتناش قوراللىرى بارلار ئۆزلىرى ئامال قىلىپ جىڭدىن كەتتى. ۋالى مەھكىمىسىدىكى ئۇيغۇر تەشۋىقات خادىملىرىنىڭمۇ نەگە كەتكەنلىكىنى بىلىپ بولمايتتى. ئېھتىمال مىللى ئارمىيىنى ئىزلەپ كەتكەندۇر. بۇ باھار بايرىمىدىن ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا بولغان ۋەقە ئىدى.

لى تيېجۇن بۇ ئىشلارغا ئامالسىز قالغان ئىدى. شۇڭا ئۇ دەرھال جىڭدىن ئۈرۈمچىگە كېلىپ پۇل خەجلەپ ئۆزىنى قۇتۇلدۇرۇش ھىلىسىنى ئىشلىتىپ شىيىفڭنى يېڭى 2 - كورپۇس قوماندانلىقىغا كۆتىرىپ شىخۇغا

چىقىندۇردى. جىڭ ئالدىنقى سەپ قىلىنىپ 45 - دىۋىزىيىنىڭ قوماندانى گوچى باشچىلىقىدىكى قىسىم جىڭنىڭ غەربىدىكى يۆگىجىخۇ، باجياخۇ ئەتراپىدا مىللى ئارمىيە بىلەن تىركىشىپ تۇردى.

زوشۇپىڭ ۋە جىڭ ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى يەن زۇلىن قاتارلىقلار بىرلا ۋاقىتتا شىخۇغا چېكىنىپ شىخۇنىڭ ھاكىمى گۆەن رۇيفەننىڭ ھەمكارلىشىشى بىلەن قىزىل بىنا، كىچىك ئاق بىنا قاتارلىق جايلاردا ۋاقىتلىق ئىشخانا قۇردى. شىخۇدا جىڭ ۋەزىيىتىنىڭ يېقىنلاپ قالغانلىقىنى كۆرگەن زو شىخۇغا كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا دەرھال ئۈرۈمچىگە قايتىپ خىزمىتىدىن مەلۇمات بېرىپلا قاراشەرگە ۋالى بولدى. ۋۇجۇڭشىن ئەنۋىنخۇينى شىخۇغا قايتىپ بېرىپ ئىلىنىڭ ۋالىلىقىنى قولغا ئېلىشقا ئەۋەتتى.

شي يىفىڭ جىڭدا ھەربىي جەھەتتىن زىيان تارتقانلىقى ئۈچۈن جىڭ ئالدىنقى سەپتە ھوشيارلىقىنى ئاشۇرۇپ تۇرۇپ، مىللى ئارمىيە ھۇجۇم قىلسىمۇ ئالالمىغىدەك دەرىجىدە خەندەك - ئاكوپ ياساشنى جىددىيلەشتۈرۈپ، قاتتىق مۇداپىئە كوردى. بۇ چاغدا جىڭ ۋەزىيىتى پەسىيىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. ۋالىدىن تۆۋەن دەرىجىلىك خادىملارغا كۆنبويى قىلىدىغانغا ئىش يوق ئىدى. ۋالى ئەن پىيۇن چېكىپ كۈن ئۆتكۈزەتتى، قول ئاستىدىكى خادىملار ماجاڭ ئوينايتتى. شىخۇ شەھىرى ئىچىدە بەزىدە ئويۇن قويۇپ ئىئانە پۇل يىغاتتى. ئۇنىڭغا «ئالدىنقى سەپتىكى ئەسكەرلەردىن ھال سوراش» دەپ چىرايلىق ئىسىم قويۇۋالغان ئىدى ياكى سودىگەرلەر ئويۇشمىسىنىڭ يىغىنىنى ئېچىپ ئاممىغا ھەربىي ئىشتاپقا ئات تەقدىم قىلىش توغرىسىدا تەشۋىق قىلاتتى. شەھەر ئادەتتىن تاشقىرى «تىنىچ» كۆرۈنەتتى. شىخۇنىڭ شىمالى تەرىپى سەيلە - تاماشا قىلىدىغان جايغا ئايلىنىپ، بىر خىل «تىنىچ» مەنزىرە بارلىققا كەلگەن ئىدى.

دەل شۇ چاغدا مىللى ئارمىيە ئۇدۇل تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىشنىڭ تەسلىكىنى كۆرۈپ يوشۇرۇن ھالدا ئاتلىق ئەسكەر ئەۋەتىپ بىر تەرەپتىن چوچەك رايونىغا ھۇجۇم قىلىش، يەنە بىر تەرەپتىن كۈچىنى توپلاپ، پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي، چاقماق تېزلىكىدە شىخۇنى ئېلىشنى پىلانلىغان ئىدى. بۇ چاغدا شىخۇدىكى ھەربىي تەرەپ جىڭ يولىنى ئىگەللەپ بىخارامان يۈرۈشەتتى.

شىنجاڭنىڭ يېرى كەڭ، ئەھۋال مۇرەككەپ، مالىيە ئۆز - ئۆزىنى تەمىن ئېتەلمىگەچكە، تارىختىن بۇيان پۈتۈنلەي مەركەزنىڭ قوللىشىغا قاراشلىق ئىدى. مەسىلەن: چىڭ دەۋرىدە شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن ئۆزگىرىشلەر كۆپ بولۇپ تۇرغاچقا، كۆپلىگەن ئىشلارنى قايتىدىن ئىشلەشكە توغرا كەلگەن ئىدى. ھەربىي - مەمۇرى خىراجەتلەردە پۈتۈنلەي ھەر قايسى ئۆلكىلەرنىڭ ياردىمىگە مۇھتاج بولاتتى. شىنجاڭدا ياڭ

زىڭشىن ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىللەردە مىللىتارىستلارنىڭ قالايمىقان سوقۇشلىرى بولۇپ تۇرغاچقا، ئۇلار پۈتۈن شىنجاڭنى تەمىن ئېتىش ئۇياقتا تۇرسۇن ئۆزلىرىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمەي ئامالسىز قەغەز پۇل تارقىتىش، باجنى كۆتىرىگە بېرىش ئۇسۇلىنى قوللانغان ئىدى. ئەپيۇن تېرىش، سېتىشنى ئاشكارە چەكلەپ ئاستىرتتىن يول قويۇش ۋە باشقا ئۇسۇللارنى ئىشلىتىپ كىرىمنى كۆپەيتىپ، ئېشىنغان مەبلەغ بىلەن ئۆزىنى قامداپ كەلدى. شىڭ شىسەي ھۆكۈم سۈرگەن مەزگىللەردە ئۇ گەرچە مۇستەقىل بولۇپ تۇرسىمۇ، ھەربىي كۈچى يېتىشمەيتتى، چىقىمى كۆپ بولغاچقا يەنىلا قەغەز پۇل تارقاتقان ئىدى. شىڭ شىسەي شۇ چاغلاردا قورققان ئاۋال مۇشت كۆتىرەر دېگەندەك ئىش قىلىپ، كىشىلەرنى ناھەق قاماپ، مال - مۈلۈكلىرىنى مۇسادىرە قىلىپ ئۆزىنىڭ فاشىستىك ھاكىمىيىتىنى ساقلاپ قالماقچى بولغان ئىدى. گومىنداڭ شىنجاڭغا كىرگەن دەسلەپكى چاغلاردا، ھەممە يەرگە ئۇرۇش ئوتى يامراپ كەتكەنلىكتىن، شىمالىي شىنجاڭنىڭ كىرىمى ئاساسەن پۈتۈنلەي توختاپ قالغان، ئەسكەر ئاز بولسا يېتىشمەيدىغان، كۆپ بولسا بېقىپ كەتكىلى بولمايدىغان ۋەزىيەت شەكىللەنگەن ئىدى. شۇ چاغدا گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇۋاتقان ئەسكەرلىرى 100 مىڭ ھېساپلانسىمۇ، يوق ئەسكەرگە تەمىنات

بېرىش ئىشى ئومۇملىشىپ كەتكەنلىكتىن، بار ئەسكەرلەر ئەمەلىيەتتە ئۇ سانغا يەتمەيتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوفىتسېرلار بار ئەسكەرلەرنىڭ ھەربىي تەمىناتىنى قىسىپ قېلىش، ھۆكۈمەت پۇلىنى خىيانەت قىلىش، ھايانكەشلىك قىلىش ئارقىلىق ئالتۇن يىغىشتەك ئىشلار بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىپ، ئەسكەرلەرنىڭ نارازىلىقىنى قوزغاپ قويغانلىقتىن، ئەسكەرلەرنىڭ كەيپىياتى تۆۋەنلەپ كەتكەن ئىدى. شۇنىڭغا ئوخشىغان سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن گومىنداڭ ھەربىي، سىياسىي جەھەتلەردە مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. جۇشاۋلياڭ، ۋۇجۇڭشىنلار بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالماي جياڭجېشىنىڭ مالىيە، ئەسكىرىي كۈچى جەھەتلەردە قوللىشىنى تەلەپ قىلىشتى. ئەمما جياڭ جېشىمۇ ئازات رايونلارغا ھۇجۇم قىلىپ ئۈزلۈكسىز ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچراپ تۇرغانلىقتىن، ئىقتىسادىي جەھەتتە كۈندىن - كۈنگە ۋەيران بولۇپ، شىنجاڭغا قارىيالمىغاچقا ئامالسىزلىقتىن، 1945 - يىلى يازدا يۈپىڭفېي، جياڭجىڭگولارنى شىنجاڭغا ھال سوراشقا ئەۋەتتى. بۇ پەقەت ئىشنى ئەپلەپ - سەپلەپ ئۆتكۈزۈۋېتىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى. جياڭجىڭگو ئالدىنقى سەپنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇپ باقماقچى بولۇپ ئۆزى بىۋاستە شىخۇ ئالدىنقى سېپىنى كۆزدىن كەچۈردى. شى يفىڭ قىسىملىرىنىڭ تەمىناتى ناچار، ئەسكەرلەرنىڭ جەڭگىۋارلىقى تۆۋەن بولغاچقا، قوشۇندا نارازىلىق

كۆپ ئىدى. شۇ چاغدا ئەنۋىنخۇي، شىيىڭغا شىنجاڭنىڭ يوللىرى ئۇزۇن، ساپلا چۆللۈك، ھازىر ئەسكەرلەر يېتىشمەيدۇ، تەمىناتىنى قىيىنلىۋاتىمىز، قارىماققا سوقۇشقاندىن كۆرە «ھال سوراش» مۇۋاپىقراق كۆرۈنىدۇ دېگەن ئىدى. شى بېشىنى لىڭشىتىپ ئۆز كۆزقارىشىنىڭمۇ ئوخشاشلىقىنى بىلدۈردى. ئۇ چاغدا شى ئىچكى - تاشقى جەھەتلەردە قىسىلىپ مۈشكۈل ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان ئىدى. شۇڭا شى جياڭجىڭگونىڭ شىخۇغا كەلگەن پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ ئەسكەرلىرىگە تومۇز ئىسسىغىدا ھەممىسىگە دېگۈدەك پىيما كىيگۈزۈپ جياڭنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن سەپ قىلىپ يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرغۇزۇپ شۇ ئارقىلىق تەنە قىلدى. جياڭ بۇ ئىشلارنى كۆرۈپ تۇرۇپ كۆرمەسكە سالدى، ئالدىنقى سەپتە ئۇزۇن تۇرۇشنى بىئەپ كۆرۈپ، شۇنداقلا ئايلىنىپ قويدى - دە، قايتىپ بارغاندا يۇقۇرىغا مەلۇم قىلىشقا ئوڭاي بولسۇن ئۈچۈن ئالدىنقى سەپ ھۆججەتلىك فىلىمىنى سۈرەتكە ئېلىپ بولۇپلا شۇ كۈنى ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەتتى.

ئۇ چاغدا شىيىڭنىڭ جىڭنى مۇھىم جاي دەپ قاراپ ئەسكىرىي كۈچىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئالدىنقى سەپكە ئورۇنلاشتۇردى. شىخۇ، قاراسۇ قاتارلىق جايلاردا ھەربىي قىسىملارنىڭ سانى ئازراق ئىدى. شى ئەسلىدە شىخۇنىڭ شەھەر ئىچىدىكى خەندەكلەرنى رېمونت قىلىپ ياساپ شەھەرنىڭ مۇداپىيەسىنى كۈچەيتمەكچى بولغان

ئىدى. كورپۇس ئىشتاۋىدىكىلەر بىلەن ئالاقىدار تارماقلار شەھەر رايونىدىكى ھەر قايسى جايلارنى ئاتلىق كۆزدىن كەچۈرۈپ چىققاندىن كېيىن، قۇرۇلۇش كۆلىمىنىڭ بىر قەدەر چوڭ ئىكەنلىكىنى، بۇنىڭغا ناھايىتى كۆپ مەبلەغ كېتىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ جىمىپ قېلىشتى. بۇ ئىشقا قارىتا يۇقۇرى - تۆۋەندىكىلەرنىڭ باشقىچە پىلانى بار - يوقلۇقىنى سىرتتىكىلەر ئۇقمايتتى. شەھەر مۇداپىيەسىنى تاشلاپ قويۇشتىن قارىغاندا شىنىڭ ئاللىقاچانلا شەھەرنى تاشلاپ كېتىش پىلانى باردەك قىلاتتى. شىخۇ يول ئۈستى بولۇپ شەرقتە ئۈرۈمچىگە، غەرپتە غۇلجىغا بارغىلى بولاتتى، جەنۇبى مايتاققا تۇتىشاتتى، شىمالدىن چۆچەك، ئالتايغا بارغىلى بولاتتى، شىخۇ قولدىن كېتىدىغانلا بولسا، ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي بىرلىشىۋالاتتى - دە، ئۈرۈمچىمۇ قولدىن كېتىشى مۇمكىن ئىدى.

1945 - يىلى 7 - 8 - ئايلاردا شىخۇدىكى بەزى شەھەر ئاھالىلىرى ۋەزىيەتنى ئېنىق تونۇپ يەتكەچكە، ئاستا - ئاستا ئائىلە تەۋەلىرىنى ئېلىپ يوشۇرۇنچە شىخۇنىڭ شەرقىغە قاراپ كەتكىلى تۇردى. ئەنۋىنخۇيمۇ ماناسقا «تەشۋىق - ھال سوراش»قا بېرىشنى باھانە قىلىپ تىكىۋەتتى.

ئەسلىدە مىللىي ئارمىيە جىڭنىڭ غەربىدە گوڭنىڭ دىۋىزىيىسى بىلەن تىركىشىش جېڭى قىلىپ ئۇلارنىڭ

ئاساسلىق كۈچىنى ئۆزىگە قارىتىۋاتقاندا، يەنە بىر تۈركۈم پارتىزان قىسىملىرى بورتالانىڭ شەرقىي شىمالىنى ئايلىنىپ تارباغاتاي رايونىغا ھۇجۇم قىلىش ئارقىلىق يان تەرەپتىن شىخۇنى ئالماقچى بولدى. بۇ پارتىزان قىسىملىرى 1945 - يىلى 3 - ئايدا دوربىلجىن، چاغانتوقاي تاغ رايونلىرىغا بېسىپ كىردى. شۇ چاغدا تارباغاتاي رايونىدا ھەربى قىسىملاردىن 3 پولك بولۇپ (چۆچەك، دوربىلجىن، قوبۇقساردا بىردىن پولك بار ئىدى) پارتىزان قىسىملىرى گاھ پەيدا بولۇپ، گاھ غايىپ بولۇپ تۇرغانلىقتىن، بۇ يەرلەردە تۇرۇشلۇق قىسىملار دائىم ئۇلارغا تاقابىل تۇرۇشقا ئۈلگۈرەلمەيتتى. 6 - ئايلاردا ۋۇجۇكشىن چۆچەككە ئادەم ئەۋەتىپ قازاق خەلقلىرىدىن «ھال سورىغان» بولسىمۇ، ئۇنىڭ ھېچقانداق پايدىسى بولمىدى. 7 - ئاينىڭ 26 - كۈنىگە كەلگەندە كونا بوران ئېغىزى، چاغانتوقاي، تولى قاتارلىق جايلاردا قارشى تەرەپنىڭ قوراللىق قىسىملىرى تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ، كونا بوران ئېغىزىدا بىرلىشىپ 28 - كۈنى دوربىلجىننى، 31 - كۈنى چۆچەكنى ئالدى. قوبۇقسار 8 - ئاينىڭ 25 - كۈنى، ساۋەن 9 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئارقىمۇ - ئارقا قولدىن كەتتى.

مىللى ئارمىيە ئالدى بىلەن زور ئەسكىري كۈچىنى تەشكىللەپ قاراسۇنى قولغا ئېلىپ، شىخۇنى بىر ھۇجۇم بىلەنلا ئالماقچى بولدى. 8 - ئاينىڭ 10 - كۈنى مىللى

ئارمىيە قاراسۇدىن 40 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى جايلارنى ئىگەللىدى. 12 - كۈنى ئۇلارنىڭ يەنە بىر قىسمى شىخۇ بىلەن جىڭخېنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى گورتوغا ھۇجۇم قىلىپ قاتناشنى ئۈزۈپ قويۇش ۋە قاتناشنى قالايمىقانلاشتۇرۇش ھەركەتلىرى بىلەن شۇغۇللاندى. 26 - كۈنى مىللى ئارمىيە يەنە شىخونىڭ شىمالىدىكى شياۋساۋخۇغا ھۇجۇم قىلغان ئىدى. دەسلەپتە ئاتلىق 1 - دىۋىزىيىدىكى خەن پولكىنىڭ مەلۇم قىسمى تەرىپىدىن چېكىندۈرۈلدى. كېيىن مىللى ئارمىيە ئەسكىري كۈچىنى كۆپەيتىپ ئىككى مىنامىيوت بىلەن ھۇجۇم قىلغانلىقى ئۈچۈن خەننىڭ پولكى چېكىندى. خەن قاراسۇغا چېكىنىپ كېلىپ ئۇ يەرنى ساقلاۋاتقان 300 نەچچە ئەسكەر بىلەن بىرلىشىپ جان تىكىپ قارشىلىق كۆرسەتتى. ئەمما مىللى ئارمىيە ئەسكىري كۈچى جەھەتتە ئۆزىنىڭ 300 نەچچە ئەسكىرىنى 1000 دىن ئارتۇق ئادەمگە كۆپەيتكەنلىكى، قورال - ياراقلىرىنىڭ خىل بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ يەرنى ساقلاۋاتقان قىسىم 28 - كۈنىدىن 9 - ئاينىڭ 2 - كۈنىگىچە جەڭ قىلىپ كونا شىخۇغا چېكىندى. 3 - كۈنى جەڭ شىخۇ شەھىرىنىڭ شىمالىغىچە يېتىپ كەلدى. مىللى ئارمىيىنىڭ ئەسكىرى كۆپىيىپ 4000 دىن ئاشتى، زەمبىرەك ئاۋازى كۆككە كۆتۈرۈلۈپ جەڭ ناھايىتى كەسكىن بولدى. ئالدىنقى سەپ مۇداپىئە لىنىيىسىنى تالىشىش جېڭى جىددىلەشتى. 4 - كۈنى ئىلى تەرەپنىڭ ئايروپىلانلىرى

شىخۇنىڭ ھاۋا بوشلۇقىدا پەيدا بولۇپ، شەھەر ئىچىگە بومبا تاشلىدى. خەلقلەر ئارقا - ئارقىدىن شەرق تەرەپكە كوچۇشكە باشلىدى. 5 - كۈنى مىللى ئارمىيە بەش كوۋرۇككە يىتىپ كەلدى. كورپۇس باشلىقى شي 1 - پولكقا قايتۇرما زەربە بىرىشكە بۇيرۇپ ئۇلارغا بىر دانە تاغ زەمبىرەكى بەردى. 6 - كۈنى جەڭ يەنىمۇ كەسكىن بولدى. شي ئەسكەرلىرى زىنت توپ بىلەن شەھەر سىپىلىنىڭ ئۈستىدىن شەھەرنىڭ شىمالىغا ئوق ياغدۇردى. شۇنىڭ بىلەن ئەھۋال بىر ئاز ئوڭشالدى. 7 - كۈنى ئىلى تەرەپنىڭ ئايروپىلانلىرى پەس ئۇچۇپ بومبا تاشلاپ ئوق ياغدۇردى. بۇ يەردە تۇرۇشلۇق گىۇوەن يىنگىي 9 - پولكنىڭ كوپ قىسمى ھالاك بولدى. مىللى ئارمىيىدىن قۇربان بولغانلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. شىخۇ تازا خەتەرلىك ئەھۋالدا تۇرۇۋاتقاندا مايتاغ نىفىت زاۋۇدىدىكى خادىملار بىلەن ئۇ يەرنى ساقلاۋاتقان ھەربىلەر يەنسخەيگە چىكىنگىلى تۇردى.

ۋەزىيەت مۇشۇنداق جىددى ئۆزگىرىپ ھەر ئىككى تەرەپنىڭ زەمبىرەكلىرى توختىماي ئىتىلىپ تۇرغانلىقتىن، پۈتۈن شەھەر بىر مەزگىل قالايمىقانلىشىپ كەتتى. ناھىيىلىك بانكا ئۆزىدىكى قەغەز پۇللارنى ئىدارىدىكى خادىملىرىغا تارقىتىپ بەردى. بۇنداق قىلىشتىكى مەقسەت پۇللارنى تارقىتىۋىتىپ ئەچىقىپ كىتىش ئىدى. پۇل ئالغۇچىنىڭ ئىسمى، ئالغان پۇل ئاستىرىتتىن خاتىرلەندى (كىيىن ماناسقا بارغاندا، بانكا بۇ ئىشنى ئەن ۋىنخۇيغا دوكلات قىلىپ، پۇللارنى يىغىۋالماقچى بولغان ئىدى. كىيىن قانداق بىر تەرەپ قىلىنغانلىقىنى ئۇقمىدۇق) شەھەر ئاھالىلىرى كالا، ئات، ھارۋىلار ياكى ئاپتوموبىللارغا ئائىلە تەۋەلىرىنى سېلىپ، ئارقا كوچىدىن سىرتقا قىچىشقا باشلىدى. شۇ كۈنى گۈگۈم چۈشۈشتىن ئاۋال كورپۇس ئىشتاۋىدا تۇساتتىن شىمالىي سىپىلنىڭ يىنىدىكى شەھەر ئاھالىلىرى جىددى قىچىشىۋىتىپتۇ دىگەن خەۋەر تارقالدى. كەچ كىرىش بىلەنلا بۇ ئەتراپتا مىنامىيوتنىڭ گۈمبۈرلەپ پارتىلاۋاتقان ئاۋازلىرى توختىماي ئاڭلىنىپ تۇردى. شىمالىي سىپىل تۈۋىدە ئوت يالقۇنلىرى بىردەمدىلا ئاسمان-پەلەككە كوتىرىلدى. ئوق ئاۋازلىرى يەنىمۇ كۈچەيگىلى تۇردى. لىكىن ھۇررا سادالىرى ئاڭلانمايتتى. ئەمەلىيەتتە بۇ چاغدا مىللى ئارمىيە تىخى شەھەرگە كىرمىگەن ئىدى.

بۇ يەرنى ساقلاۋاتقان ھەربىلەر كىچىدىلا ئۆزلىرىنىڭ ئىغىر قوراللىرى ۋە ھەربى لازىمەتلىكلىرىنى تاشلاپ ھەتتا بەزىلىرى قۇرۇق قول تاشيول بويلاپ قىچىپ كەتكەن ئىكەن. مەن مەمۇرى مەھكىمىدە ئىشلەۋاتقىنىم ئۈچۈن مەنمۇ يىڭىلگەن ئەسكەرلەرگە قوشۇلۇپ چىكىنىپ كىتىۋىتىپ ئارقامغا قارىسام شىخۇدىكى ئوت يالقۇنى

ئاسمان - پەلەككە كوتىرىلگەن، يەر - جاھان قىپ - قىزىل يالقۇن ئىچىدە قالغان ئىكەن.

مەغلۇپ بولۇپ چېكىنىپ كېتىۋاتقان ھەربى ۋە خەلقنىڭ بىر قىسمى تاشيول بويلاپ مېڭىپ كۆيتۈككۆۋرۈگىدىن ئوڭۇشلۇق ئۆتۈپ شەرققە قاراپ كەتتى. بىر قىسمى كۆۋرۈك ئۈستىدە مىللى ئارمىيىنىڭ توسۇۋېلىشىدىن قورقۇپ تاغ تەرەپكە مېڭىپ، كۆيتۈك دەرياسىدىن كېچىپ ئۆتۈپ قېچىپ كېتىشتى.

چىڭ ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى يەن زۇلىن ئالاقزادىلىك ئىچىدە دەريادىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، ناھىيىنىڭ تامغىسىنى سۇدا ئېقىتىپ قويغان. دەريادىن ئۆتكەندىن كېيىن كىشىلەر ئاستا - ئاستا توپلىشىپ بىر لىكتە تاشيول بويلاپ كېتىۋاتاتتى. تۇيۇقسىز ئۈستىگە ئەسكەرلەر ئولتۇرغان، چوققىسىغا پىلىموت ئورنىتىلغان بىر ماشىنا يول بوشىتىڭلار، دەپ ۋاقىراپ ماشىنىسىنىڭ چىراقلىرىنى يورۇتۇپ ئۇچقاندەك شەرققە قاراپ كېتىپ قالدى. ماشىنا ئۈستىدىكىلەرگە ئېتىۋارسىز قاراشقا بولمايدىغاندەك كورۈنەتتى. 8 - كۈنى چۈشتىن كېيىن بىر ئايرۇپىلان غەرپ تەرەپتىن ئۇچۇپ كېلىپ بۇ ھەربى ۋە خەلقلەر، ئات ھارۋا، توگە قاتارلىقلار ئارىلىشىپ شەكىللەنگەن ئۇزۇن سەپنىڭ ئۈستىدە پەيدا بولدى. كىشىلەر ئارقا - ئارقىدىن يەرگە دۈم يېتىۋېلىشتى، لېكىن ئايرۇپىلان بومباردىمان قىلماي، ھاۋادا بىر دەم

ئايلىنىپ يەنە غەرپ تەرەپكە قايتىپ كەتتى. شۇ كۈنى كىشىلەر ئېقىمى ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ سەندۇخوزىدىكى ھەربى قىسىملارنى يىغىۋېلىش ئورنىغا يېتىپ كەلدى. يولدا قوغداپ كەلگەن ئەسكەرلەرنى ئۇچراتمىدۇق. بۇ ئىشتىن كېيىن كورپۇس ئىشتاۋىدىكى بىر ئوفىتسېرنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە بۇ ئوفىتسېر بىر كىچىك ھەربى قىسىمنى باشلاپ چېكىنىپ كېلىۋېتىپ يولدا مىللى ئارمىيە بىلەن ئانچە - مۇنچە دوقۇرۇشۇپ قالغان بولسىمۇ لېكىن سوقۇشمىغان.

سەندۇخوزىدا بىر كېچە قونۇپ 9 - كۈنى شەرققە قاراپ يولىمىزنى داۋاملاشتۇردۇق. يولداكەنت - مەھەللىلەر ئوز پېتىچە تۇرۇپتۇ. ئېتىز - ئېرىقلار ياپ - يېشىلچىلىق، لېكىن بىرمۇ ئادەم قالماي ئادەملەرنىڭ ھەممىسى كېتىپ قالغان ئىكەن. شىخەنزىگە كەلگەندە بىر ئۆينىڭ كېڭى ئۈستىدە چاچ - ساقاللىرى ئاپپاق بولۇپ كەتكەن بىر خەنزۇ بوۋاينىڭ كېسەلدىن مىدىرلىيالماي ياتقانلىقىنى كوردۇق. بۇ قېرى كىشى يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلاردىن ئوزىگە بىر چىلەك سوغاق سۇ بىر چىنە ئەكىلىپ بېيىنغا قويۇپ قويۇشنى تەلەپ قىلدى.

يول بويىدىكى جايلارنى قېچىپ كېتىۋاتقان ئەسكەرلەر پاتپاراقچىلىقتا سېلىپ، بەزىلىرى خەلقنىڭ ئات - ئۇلاغلىرىنى، بەزىلىرى مال - مۈلۈكلىرىنى بۇلاپ كېتىۋاتاتتى. ھەتتا مەن كىيىسىپ يۈرۈۋاتقان بىر جۈپ كو-

نا ئوتۇگىممۇ ئۇلارنىڭ كوزى چۈشۈپ قالغان بولسا كېرەك، پىيادە كېتىۋاتقان بىر قاچاق ئەسكەر مىلتىقىنى ماڭا تەڭلەپ تۇرۇپ ئوتۇگىمنى مەجبۇرى سالدۇرۇۋالدى. ئۇ پۇتىدىكى لاتا خەيىنى بېرىپ كېتىپ قالدى. لاتا خەيگە قارىسام ئۇمۇ كونىراپ يىرتىلىپ كەتكەن ئىكەن. ئۇ مېنىڭ ئوتۇگىمنى كىيىۋىدى ئۇ ھەم ئېغىر، ھەم كېلەڭسىز بولغاچقا باشقىلارنىڭ ئارقىسىدا قېلىۋاتقانلىقىنى كورۇپ يەنە مىلتىقىنى تەڭلەپ تۇرۇپ ئوتۇگىنىڭ بەك ئېغىر ئىكەن دەپ رەنجىپ ئوزىنىڭ كونا لاتا خەيىنى يەنە ئېلىۋالدى، ئەھۋال مانا شۇنداق قالايمىقان ئىدى. لى تيېجۇن ئارمىيىسى «بىر پەشۋاغىمۇ يارىمايدىغان ئارمىيە»، «بالا - قازاغا ئۇچرىغان ئارمىيە»گە ئايلىنىپ مەغلۇپ بولۇپ ماناس دەرياسىنىڭ جەنۇبىغىچە چېكىنىپ ئاندىن توختىدى.

ئەسلىدە جىڭنى مۇداپىئە قىلىپ تۇرۇۋاتقان قىسىملار شىخۇ قولدىن كەتكەندىن كېيىن 3 تەرەپتىن قورشىلىپ قالغان ئىدى. 9 - ئاينىڭ 7 - كۇنى 45 - دىۋىزىيە ئورۇمچىدىن ياردەم تەلەپ قىلدى. جۇشاۋلياڭ دەرھال: «ئوق - دورا ئايروپىلان بىلەن ئەۋەتىپ بېرىلىدۇ، سىلەردىن پوزىتسىيىنى چىڭ ساقلىشىڭلارنى ئۇمىت قىلىمەن» دەپ تېلېگرامما ئەۋەتىپتۇ، بۇ ئەمىلىيەتتە ئالدامچىلىق ئىدى. قاراڭغۇ چۈشكەندە توپ - زەمبىرەك ئوقلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئۇچۇپ چۈشكىلى تۇردى.

9 - كۇنى ئەتىگەن سائەت 8 دە ئىلى تەرەپتىن 3 ئايروپىلان كېلىپ پەس ئۇچۇپ ئوققا تۇتتى. ئوفىتسېر، جەڭچىلەردىن 130 كىشى ئولدى. جەڭ مەيدانىدا ئوق - دورىلار توگەپ كەتكەنلىكى ئۇچۇن، دىۋىزىيە قوماندانى بىۋاستە قاراشلىق قىسىملارنىڭ ئوق - دورىلىرىنى يوتكەپ بەردى. كېچىدە دىۋىزىيە ئىشتاۋى ئەسىرگە ئالغان ئىككى كىشىنىڭ شىخۇنىڭ قولدىن كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ چېكىنىشنى قارار قىلدى. 10 - كۇنى ئەتىگەن سائەت 9 دا نەنسەنتاغ ئېتىكىگە ھۇجۇم قىلغاندا ئارقا سەپ مۇھاپىزەتچى قوشۇن مىللى ئارمىيە تەرەپتىن يوقىتىلدى. 11 - كۇنى چۈشتىن ئاۋال پۇتۇن ئارمىيە قالايمىقانلىشىپ كەتتى. 12 - كۇنى دىۋىزىيە قوماندانى چىڭشۇردا يوشۇرۇن زەربىگە ئۇچراپ ئەسىرگە چۈشۈپ قالدى. پەقەت بىرلا پولكلا ماناسقا چېكىنىپ كېتەلىدى.

شۇ چاغلاردا شىخۇ، جىڭ ئەتراپىنى قوغداۋاتقان قىسىملارنىڭ سانى 10 مىڭدىن كەم ئەمەس ئىدى. ئۇلار يېڭى 2 - كورپۇسنىڭ قوماندانلىقىغا قارايتتى. جياڭ ھاكىمىيىتى چىرىكلىشىپ زاۋاللىققا يۈز تۇتقانلىقى، ئىگىلىك ئۈزلۈكسىز تۇردە يىمىرىلىپ خىيانەتچىلىك ئەۋج ئېلىپ كەتكەنلىكى ئۇچۇن ئەسكەرلەر قاتلاممۇ - قاتلام ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنىپ، قوسىقى تويماي، جەڭگىۋارلىقى تۆۋەنلەپ كەتكەن ئىدى. غەربىي لىنىيىنى قوغدا-

ۋاتقان قىسىملارنىڭ قورال - ياراقلىرى خىل بولسىمۇ، لېكىن ئارقىمۇ - ئارقا مەغلۇپ بولۇپ ماناس دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىغىغا قاراپ چېكىندى ھەمدە 9 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ماناس دەرياسىنىڭ كۆۋرۈگىنى بۇزۇپ تاشلاپ دەرياغا تايىنىپ مىللى ئارمىيە بىلەن تىركىشىپ تۇرماقچى بولدى.

بۇ مەزگىلدە ئالتايمۇ 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى قولدىن كەتتى. چوچەك قولدىن كەتكەندە ۋالى پېڭرۇڭ مەھكىمىدىكى خەنزۇ، خۇيزۇلارنى باشلاپ سوۋېتكە پانا ئىزدەپ كەتتى. ئالتاي ۋالىسى گاۋبەيىيۇ قاتارلىقلار ئەسىرگە چۈشتى (تېچلىق كېلىشىمى ئىمزالانغاندىن كېيىن، پېڭ رۇڭ ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىللە بارغانلارنى گومىنداڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگى سوۋېت ھۆكۈمىتىگە ئۆتۈنۈش قىلىپ، دولەتكە قايتۇرۇپ كەلدى. ئۇلار چوچەك چېگرىسى ئىچىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، كۆپ قىسمىنى يېڭى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تاپشۇرۇۋېلىپ ئۈرۈمچىگە قايتۇرۇپ كەلدى. گاۋبەيىيۇ قاتارلىقلارنى 3 ۋىلايەت تەرەپتىكىلەر ئايروپىلان بىلەن ئۈرۈمچىگە ئاپىرىپ تاپشۇرۇپ بەردى). پېڭ رۇڭ، ئەنۋېنخۇي قاتارلىقلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا چوچەك ۋە ئىلىنىڭ ۋالىلىغىنى ئۆتكۈزۈۋالغاندا ۋۇجۇڭشىن مەنىلىك قىلىپ يەرلىكلەر «تېچ - ئامان بولغاي» دىگەن ئىدى. نەتىجىدە ئىش

كۈتكەنىنىڭ ئەكسىچە «قالايمىقانچىلىق» بىلەن ئاياقلاشتى.

مىللى ئارمىيە ماناس دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىغىچە ھۇجۇم قىلىپ كەلگەندىن كېيىن. ماناس، قۇتۇبى، سانجى قاتارلىق جايلاردىن ئۈرۈمچىگىچە بولغان ئارىلىقتا ۋەزىيەت جىددىلىشىپ كىشىلەرنىڭ كۆڭلى دەككە - دۈككىگە چۈشتى. كىشىلەر ماناس قولدىن كېتىپ جەڭ ئۈرۈمچىگە كېڭىيىپ قالسا، ئەسكەرلىرىمىز يەنە بالايى - قازاغا ئۇچراپ، تىرە - پىرەك بولۇپ كېتەرمىكىن دەپ چوڭقۇر غەمگە پېتىپ شىنجاڭدىن ئايرىلىپ ئىچكىرىگە كېتىشنىڭ غېمىنى قىلىشقا باشلىدى. ئۈرۈمچىدىكى چوڭ بانكىنىڭ ئالدى ۋە شەھەرنىڭ ھەر قايسى جايلىرىنى كىشىلەرنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭلىرى قاپلاپ سودا - سېتىق ئىشلىرى يۇرۇشۇپ كەتكەن ئىدى. پۇقرالار توپ - توپ بولۇپ مال - مۈلۈكلىرىنى ئەرزان باھادا سېتىپ لەنجۇغا كېتىشكە تەييارلىنىۋاتاتتى (10 - ئايدىلا شىنجاڭدىن كەتكەنلەر 6000 دىن ئاشتى). مىللى ئارمىيە شىخۇغا بېسىپ كىرگەندىن كېيىن 12 - كۈنى يەنسخەينى ئالدى. 13 - كۈنى سەندۇخوزىنى ئالدى ھەم ماناس دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىغىچە ھۇجۇم قىلىپ كېلىپ ئاندىن ئالغا قاراپ ئىلگىرىلىمەكچى بولدى. ۋۇجۇڭشىننىڭ «يەرلىكتىن ھال سوراش»، «بىر تەرەپتىن جەڭ قىلىپ،

بىر تەرەپتىن ھال سوراش»، قاتارلىق ئۇسۇللىرى ھىچنىمىگە يارىمىغانلىقى ئۈچۈن ئامالسىزلىقتىن بىر تەرەپتىن جياڭجيېشىننىڭ ئاتلىق 5 - كورپۇسىنى چىڭخەيدىن شىنجاڭغا تېز يوتكەپ، ئۇلارنى ئۈرۈمچى تۇدۇڭخابا، سانجى، قوتۇبى، چىتەي، فۇكاڭ، جىمىسار، مورى دەرياسى، چوڭ تاش قاتارلىق جايلارغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ۋەزىيەتنى ئاز - تولا بولسىمۇ مۇقىملاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن ۋۇجۇڭشىن جەڭ بىلەنلا مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ تەس ئىكەنلىكىنى ھىس قىلىپ، جياڭجيېشىنىڭ شىنجاڭغا ئادەم ئەۋەتىپ ئىلى، تارباغاتاي، ئالتايدىكى 3 ۋىلايەت كىشىلىرى بىلەن سوھبەت قىلىشنى تەكلىپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا ۋۇجۇڭشىن شىنجاڭ ۋەزىيىتىنى ئوڭشاشقا كۈچىنىڭ يەتمەيدىغانلىقىنى ھىس قىلىپ، بۇ يەردىن قولىنى ئۈزمەكچى بولۇپ، ئىلتىماس قىلدى. شۇنىڭ بىلەن جياڭجيېشى جاڭجىجۇڭنى شىنجاڭغا ئەۋەتتى. ئۇ 1945 - يىلى 10 - ئاينىڭ 17 - كۈنى گومىنداڭ ھوكۈمىتىگە ۋاكالىتەن 3 ۋىلايەت ئىنقىلاپچىلىرىنىڭ ۋەكىلى ئەخمەتجان قاتارلىق كىشىلەر بىلەن ئۈرۈمچىدە تېچلىق بىتىم سوھبىتىنى ئېلىپ باردى. 1946 - يىلى 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ئاندىن ئەڭ ئاخىرقى بىتىم ھاسىل قىلىندى. ۋۇجۇڭشىن 46 - يىلى 3 - ئايدا چۇڭچىڭغا قايتىپ كەتتى. جۇشاۋليانمۇ ۋۇدىن بۇرۇنراق لەنجۇغا كەتكەن ئىدى.

گومىنداڭنىڭ زاپاس 7 - دىۋىزىيىسىنىڭ گۇللىنىشى ۋە زاۋالغا يۈزتۇتۇشىنىڭ قىسقىچە ئوتمۇشى

دۇشۇ يىزلىڭ

گومىنداڭنىڭ زاپاس 7 - دىۋىزىيىسى 1944 - يىلى ئەتىيازدا ئۈرۈمچىگە كېلىپ ئورۇنلاشقان ئىدى. ئۇنىڭ كېلىشى شىنجاڭنىڭ يەرلىك خاقانى شىڭ شىسەيگە تەھدىت بولۇپ، شىڭشىسەينى ئۇزۇن يىللاردىن ھوكۈمرانلىق قىلىپ تۇرۇۋاتقان شىنجاڭدىن بۇرۇنراق ئايرىلىشقا مەجبۇر قىلاتتى. بۇ دىۋىزىيىنىڭ كېلىشى شىنجاڭنىڭ سىياسى ۋەزىيىتىنى تېچلاندۇرۇپلا قالماي، يەنە شىڭشىسەينىڭ ئەسلىدە تۈزگەن شىنجاڭدىن ئايرىلىشتىن ئاۋال بىر تۈركۈم ئوخشىمىغان كوز قاراشتىكى ئاتاقلىق ئەربابلارنى قىرىپ تاشلاش توغرىسىدىكى سۈيقەستلىك پىلانىنى بەربات قىلىۋەتتى. مەن شۇ ۋاقىتتا بۇ دىۋىزىيىنىڭ سىياسى باشقارمىسىنىڭ مۇدىرى بولغىنىم ئۈچۈن ئۇنىڭ گۇللىنىشى ۋە زاۋالغا يۈز تۇتۇشى توغرىسىدىكى قىسقىچە ئوتمۇشىنىڭ ئومۇمى ئەھۋالىنى بىلىمەن. شۇڭا، مەن ئۇنى ئومۇملاشتۇرۇپ

بايان قىلماقچىمەن، ئەپسۇسكى بۇ 30 نەچچە يىلنىڭ ئالدىدىكى ئىشلار بولغانلىقى ئۈچۈن ئەسلىمىدە نۇقسانلاردىن خالىي بولۇش تەس، بىلگۈچىلەرنىڭ تۈزىتىش بېرىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

1. زاپاس 7 - دىۋىزىيەنىڭ تەشكىللىنىش جەريانى

زاپاس 7 - دىۋىزىيە 1938 - يىلى ئەتىيازدا قەدىمىي شەھەر شىئەندە تەشكىللەنگەن ئىدى. ئۇ چاغدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش 2 - يىلىغا قەدەم قويغان بولۇپ، ياپون باسقۇنچىلىرى شىمالىي جۇڭگوغا كەڭ كولەمدە تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن بېيجىڭ، تيەنجىن، تەييۈەن قولدىن كەتكەن، گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئارقىمۇئارقا مەغلۇپ بولۇپ چېكىنگەنلىكتىن ھەرقايسى ئۇرۇش رايونلىرىدا يېڭىدىن سەپلەنگەن ئەسكەرلەرنى تەربىيەلەش باشقارمىلىرى بىر - بىرلەپ قۇرۇلغىلى تۇردى ھەم دىۋىزىيە، باتالىيون تۇرۇشلۇق جايلاردا ئەسكەر ئېلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. بىر قېتىمدىلا 10 زاپاس دىۋىزىيە قۇرۇلدى، غەربىي شىمال رايونىدا ئايرىم - ئايرىم ھالدا 3 دىۋىزىيە يەنى 1 -، 3 -، 7 - زاپاس دىۋىزىيەلەر قۇرۇلدى. دىۋىزىيە كوماندىرى شى پۇسەننىڭ 1 - دىۋىزىيىسى شەنشى نىڭشاڭ ناھىيىسىدە تۇردى. دىۋىزىيە كوماندىرى جۇكەيشۇننىڭ 3 - دىۋىزىيىسى باۋجىدا، دىۋىزىيە كوماندىرى يەن مىڭنىڭ 7 - دىۋىزىيىسى گەنسۇنىڭ گويۈەن دىگەن يېرىدە تۇردى، بۇ دىۋىزىيىنىڭ بارلىق ئەسكەرلىرىنى تەلىم - تەربىيە باشقارمىسى يۆتكەپ بېرەتتى، تۆۋەن دەرىجىلىك ئوفىتسېرلەرنىڭ كۆپى خۇزۇڭنەن ئاچقان 7 شۆبە مەكتەپنىڭ 15 - 16 - قارارىدا ئوقۇغان ئوفىتسېر ئوقۇغۇچىلار ئىدى. مۇئاۋىن دىۋىزىيە كوماندىرى فېڭ كېدىڭ خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىپىنىڭ 3 - قارارىنى پۈتتۈرگەن، سەنمۇ جاڭ لۇڭ جۇڭيى قۇرۇقلۇق ئارمىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەن ئىدى. بۇ دىۋىزىيىگە 3 پىيادە ئەسكەرلەر پولكى يەنى پولكوۋنىك دۇسۈيىنىڭ 20 - پولكى، پولكوۋنىك خۇاڭ جۇفىيىنىڭ 21 - پولكى قارايتتى. بۇ دىۋىزىيىدىكى ئوفىتسېر ۋە جەڭچىلەرنىڭ سانى خېلىلا تولۇق بولۇپ، پۈتۈن دىۋىزىيىدە 7000 دىن كۆپ ئادەم بار ئىدى. بۇ دىۋىزىيە چېخوسلوۋاكىيىدە ئىشلەنگەن ئېغىر - يېنىك پىلىموت، مىلتىق قاتارلىق ھەرخىل قوراللار بىلەن قوراللانغان ئىدى. ئۇلاردا پەقەت ئېغىر تىپتىكى قورال - ياراقلار يوق ئىدى، بۇ دىۋىزىيە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە تېخى جەڭ قىلغۇچى قىسىملار قاتارىغا كىرگۈزۈلمەي، ئارقا سەپ مۇھاپىزەت قىسىملىرى ھېساپلىنىپ شەرقىي گەنسۇنى 6 يىلدەك مۇھاپىزەت قىلىپ تۇردى، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى نامدا ئارقا سەپ قاتناش

ئىشلىرىنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغداش، يەرلىكنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاش دېيىلسىمۇ ئەمەلىيەتتە شەنشى، گەنسۇ، نىڭشا چېگرا رايونلىرىنى پايلاش ۋە قامال قىلىش ئىدى.

2. ساگوۋدىكى خۇيزۇلارنىڭ پاراكەندىچىلىكىنى باستۇرۇش

شەرقىي گەنسۇ، شىئەن – لەنجۇ تاشيولىنىڭ مۇھىم تۈگىنى بولۇپ، مۇھىم بىر ھەربىي تەمىنات لىنىيەسى ھېساپلىناتتى. پىڭلياڭ شەھىرى بۇ جاينىڭ سىياسىي، ھەربىي ئىشلار مەركىزى بولۇپ، ۋالىي مەھكىمىسى ۋە 42 – كورپۇسنىڭ ئىشتاۋى مۇشۇ يەردە ئىدى. ۋالىي ماجىجۇ، كورپۇس كوماندىرى ياڭدېلياڭلار ئىسلام دىنى ئېتىقاتچىلىرى، ئۇلارمۇ چىڭلياڭدا تۇراتتى. بۇ رايوندا نەچچە يۈز مىڭ مۇسۇلمانلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان بولۇپ، تارىختا تولا مالىمان چىققان جاي ھېساپلىناتتى. جۇشاۋلياڭ گەنسۇغا ھۆكۈمرانلىق قىلىپ تۇرغان مەزگىللەردە بۇ جايدا بىر قېتىملىق توپىلاڭ يۈز بەرگەندە جۇشاۋلياڭ توپىلاڭچىلارنىڭ باشلىقى ماگۈينى قورال كۈچى بىلەن مەجبۇرلاپ لەنجۇغا ئاپىرىپ نەزەربەنت قىلغان ئىدى. ئۇنىڭ ئىنىسى ماسىيى كۆڭلىدە ئاداۋەت ساقلاپ ياپون باسقۇنچىلىرىنىڭ زور كولەمدە ئەسكەر چىقىرىپ چېگرىنى بېسىۋالغان پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ ساگوۋدىكى خۇيزۇلارنى ئاشلىق يىغىش، ئىئانە توپلاشقا قارشى تۇرۇشقا قۇتراتتى. 1941 – يىلى ئەتىيازدا بۇ كۈچلەر لىيۇپەنشەن رايونىدا كېتىۋاتقان سودىگەرلەرنى بۇلاش بىلەنلا قالماي، يەنە شۇ جايدا تۇرۇشلۇق ھەربىيلەرگە ھۇجۇم قىلدى. بىر قېتىم ئۇلار لۇڭدى ناھىيىسىدە تۇرۇۋاتقان زاپاس 7 – دىۋىزىيە 21 – پولكىنىڭ پىلىموتچىلار روتىسىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ 2 دانە ئېغىر پىلىموتنى بۇلاپ كەتتى ھەمدە 10 نەچچە ئەسكەرنى ئۆلتۈردى ۋە زەخمىلەندۈردى. ھەتتا پولكوۋنىك خۇاڭجۇفي ئەسىرگە چۈشۈپ قالغىلى تاس قالدى، بىر مەزگىل بۇ رايوننىڭ ۋەزىيىتى جىددىيلىشىپ شەنشى، گەنسۇدا ئىدارىلەرنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. 42 – كورپۇس قوماندانى ياڭدېلياڭ ۋۇيۇنجۇۋنىڭ 191 – دىۋىزىيىسىنى توپىلاڭنى باستۇرۇشقا ئەۋەتتى. ئەمما بۇ توخۇ يۈرەك كوماندىر ئۆز قىسىملىرىنى باشلاپ ۋەقە چىققان جايغا يەتكەندە كۈنبويى تالا – تۈزگە چىقماي يېتىۋالغانلىقتىن، توپىلاڭچىلارنىڭ خورىكى ئۆسۈپ قالدى. خېجۇ رايونىدىكى خۇيزۇلارمۇ شۇ چاغلاردا خاتىرجەم ئەمەس ئىدى. بىرەر شەپە چىقسا جىددىيلىشىپ كېتەتتى. چۇڭچىڭ دائىرىلىرى 8 – ئۇرۇش رايونىنىڭ مەسئۇلى جۇشاۋلياڭنى ئەيىپلەپ بەلگىلەنگەن ۋاقىت ئىچىدە قورال كۈچى بىلەن توپىلاڭنى باستۇرۇش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى، شۇنىڭ بىلەن زاپاس 7 – دىۋىزىيە-

نى باستۇرۇش ئىشىغا بۇيرىدى. دىۋىزىيە كوماندىرى يەنمىڭ بىلەن قوشۇنلارنى باشلاپ توپىلاڭنى باستۇرۇشقا بىز ئىككىمىز 1941 - يىلى 5 - ئايدا كۈچەيتىلگەن بىر باتالىيوننى باشلاپ ياڭلاڭ بازىرىدىن ئۆتۈپ ساگۇۋدىكى لىجۇن قەلئەسىگە كىردۇق ھەم دەرھال كەنت باشلىقى ماگوۋۇ قاتارلىق يەرلىك تەسىرى بار زاتلارنى يىغىپ يىغىن ئېچىپ، بۇ قېتىمقى ھەربىي ھەرىكەتنىڭ مەقسىدى ۋە ئىرادىمىزنى ئېنىق چۈشەندۈردۇق ھەمدە دىۋىزىيە كوماندىرى يەنمىڭنىڭ نامىدا مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە ماسىيىنىڭ كېلىشى ھەم كېلىپ - كېتىش ئەركىنلىكىگە كاپالەتلىك قىلىدىغانلىقىمىز توغرىسىدا نەسىھەت قىلىپ خەت يازدۇق، خەتنى كەنت باشلىقى ماگوۋۇ ئېلىپ بېرىپ بەلگىلەنگەن ۋاقىت ئىچىدە جاۋاپ ئېلىپ كېلىشكە ئەۋەتتۇق. بىز شۇ چاغدا بۇ ئىشقا ئانچە زور ئۈمىت باغلىمىدۇق ھەم ئەسكىرىي كۈچلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇشنى كۈچەيتتۇق. 6 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكى بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن لىجۇن قەلئەسىگە تەخمىنەن 20 نەچچە لى كېلىدىغان غەربىي جەنۇپ تەرەپتىكى كول ئەتراپىدا خۇيزۇلارنىڭ ھەرىكەتلىنىۋاتقانلىقى توغرىسىدا خەۋەر ئالدۇق، يەنە شۇ چاغدا بىرمۇنچە كىشىلەر بىز تۇرۇۋاتقان جاينىڭ يېنىغا قېچىپ كېلىشتى. يەنمىڭ دەرھال قىسىملارنى باشلاپ يولغا چىقتى، چۈشتىن كېيىن سائەت 5 لەردە كولنىڭ غەربىي تەرىپىدە ماسىيى باشچىلىغىدىكى نەچچە يۈزلىگەن ئاينىغان خەلقلەر بىلەن تۇتۇشۇپ قالدۇق. بىز تاغنىڭ ئېگىز يېرىنى ئىگەللەپ، ئەسكىرىي كۈچلەرنى ئورۇنلاشتۇردۇق، ئۇلار قارشى تەرەپتىكى تاغ چوققىسىنى ئىگەللەپ بىز بىلەن تىركەشتى، شۇنىڭ بىلەن بىز بىر - بىرىمىزگە ئوق ئېتىشىپ تۇردۇق. جەڭ باشلانغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ قالايمىقان ۋاقىراپ - جاقىراپ تۇرغانلىقى ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى، ئاندا - ساندا ئېتىلغان مىلتىق ۋە پىلىموت ئوقلىرى بىزنىڭ جېندىمىز ئۈستىدىن ئۇچۇپ ئۆتۈپ تۇراتتى. بىز مىناميوت بىلەن قايتۇرما زەربە بەردۇق، جەڭ بىر كېچە داۋاملاشتى. تاڭ ئاتقاندا بىزگە ياردەمگە كەلگەن ئاتلىق ئەسكەرلەر يېتىپ كەلدى. قارشى تەرەپتىكىلەر قورقۇشۇپ تەرەپ - تەرەپكە قاچتى، ماسىيى 10 نەچچە ئاتلىق ئادىمى بىلەن غەربىي شىمال تەرەپكە قېچىپ كەتتى. جەڭ مەيدانىنى تازىلىغاندا 100 دىن ئارتۇق جەسەت ۋە ئېغىر ياردار، 200 دىن ئارتۇق ئۆلگەن ئات - ئۇلاق، 2 پىلىموت قالغانلىقىنى ئېنىقلىدۇق. بىز لىجۇن قەلئەسىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئايرىم - ئايرىم ھالدا چۇڭچىڭ، شىئەن، لەنجۇغا بۇ ئەھۋالنى دوكلات قىلدۇق. كورپۇس باشلىقى ياڭدېلياڭغا دوكلات قىلمىدۇق، چۈنكى يەنمىڭ چوڭچىلىق قىلىپ ياڭدېلياڭ بىلەن كېلىشەلمەيتتى.

3. يەنمىڭ قانداق قىلىپ دىۋىزىيە باشلىقى بولغان

بىز ساگوۋدىكى توپىلاڭنى تىنجىتىپ قايتىپ كېلىۋاتقىنىمىزدا يەنمىڭ بىلەن مەن بىر جىپ ماشىنىدا ماڭدىم. ئۇ ماشىنىدا ناھايىتى روھلانغان ھالدا ئۆزىنىڭ مۇئاۋىن لۈيجاڭلىقتىن دىۋىزىيە سىجاڭلىقىغا ئۆستۈرۈلگەنلىك جەريانىنى سۆزلەپ بەردى: شىئەن ۋەقەسى يۈز بەرگەندە ئۇ مۇئاۋىن لۈيجاڭ بولۇپ شىمالىي شەنشى شۆنيىدە تۇرغان ئىكەن، بىر كۈنى قىزىل ئارمىيە بۇ بىرىگادىنى ۋە ئۇنىڭغا بىۋاستە قاراشلىق مۇھاپىزەتچىلەر دۈيىنى قورشىۋالىدۇ، ئەھۋال ئىنتايىن جىددىي بولغان بىر پەيتتە ئۇ سۇيىقەست ئىشلىتىپ قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولۇشنى خالايدىغانلىقىنى ئۇقتۇرۇپ، جەڭچىلەرنى يىغىپ قورال - ياراقلارنى تىزىپ ھىساۋىنى بېرىشكە ئاسان بولسۇن ئۈچۈن قىزىل ئارمىيىنىڭ 200 مېتىر چېكىنىشىنى تەلەپ قىلىدۇ. قىزىل ئارمىيە بۇنىڭغا ئىشىنىپ چېكىنگەندىن كېيىن ئۇ ئادەملىرىنى پىستۇرما قىلىپ 100 مېتىر دائىرىگە كەلگىچە ئوق چىقارماسلىقنى، بارلىق ھەركەتتە ئۇنىڭ قوماندانلىقىغا بويسۇنۇشنىڭ لازىملىقىنى ئورۇنلاشتۇرىدۇ. نەتىجىدە قىزىل ئارمىيە بۇ ئالدامغا چۈشۈپ ناھايىتى زور تالاپەت بېرىپ، قورشاۋنى بىكار قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ.

شۇنداق قىلىپ ئۇ، ئۆز قىسمىنى ساقلاپ قالىدۇ. كېيىن گومىنداڭ بىلەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ھەمكارلىشىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش كېلىشىمى ھاسىل قىلىنغاندا، 1937 - يىلى رەئىس ماۋزېدۇڭ خۇزۇڭنەنگە خەت يېزىپ سىزدە يەن مىڭدەك قابىلىيەتلىك گېنېرال بار ئىكەن، نىمىشقا ئۇنى ياپونغا قارشى تۇرۇش ئالدىنقى سېپىگە ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرمايسىز دېگەن. شۇنىڭ بىلەن خۇزۇڭنەن ئۇنى سىجاڭلىققا ئۆستۈرگەن، ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغاندا تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بۇ خەت ئورتىغا قويۇلۇپ خۇزۇڭنەن قىسىملىرى ئىچىدە ئۇنىڭ ئابرويى زور دەرىجىدە كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن. ئۇ، بۇ كەچۈرمىشلىرىنى ناھايىتى كۆرەڭلىك بىلەن سۆزلەپ بەردى. 1948 - يىلى زاپاس 7 - دىۋىزىيە ئۈرۈمچىدىن ئىلىغا يۆتكەلگەن چاغدا، يەنمىڭ شەنشىگە يۆتكىلىپ لىيۇكەنىڭ 90 - كورپۇسىدا مۇئاۋىن باشلىق بولۇپ ئىچكى ئۇرۇشقا قاتناشتى. 1948 - يىلى خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى تەرىپىدىن ۋازىبېي ئۇرۇشىدا ئېتىپ ئۆلتۈرۈلدى. دېمەك، ئۇ جياڭجيېشىنىڭ كوممۇنىستىك پارتىيىگە قارشى قوزغىغان ئىچكى ئۇرۇشىنىڭ قۇربانى بولۇپ تۈگەشتى.

4. شىنجاڭغا كېلىش

1943 - يىلى چۆگچەك دائىرىلىرى 42 - كورپۇسنىڭ 191 - دىۋىزىيىسى بىلەن زاپاس 7 - دىۋىزىيىنى شىنجاڭغا ئەۋەتتى. 1943 - يىلى كۈزدە زاپاس 7 - دىۋىزىيە ئالدى بىلەن يولغا چىقتى. ئۇندىن كېيىن 191- دىۋىزىيىمۇ شەرقىي گەنسۇدىن ئايرىلىپ غەربكە يۈرۈش قىلدى. شىڭ شىسەي شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسلىك تەختىدىن مېھرىنى ئۈزەلمەي ئارقا سەپ تەمىنات ۋە تۇرار جاي مەسىلىلىرىنى بانا قىلىپ، گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىگە تۈرلۈك يوللار بىلەن توسقۇنلۇق قىلغانلىقتىن، زاپاس 7 - دىۋىزىيە يېرىم يولدا توختاشقا مەجبۇر بولدى. 1944 - يىلى ئەتىيازدا ئاندىن ئۈرۈمچىگە كېلىپ لاۋمەنچىڭغا ئورۇنلاشتى. شۇنىڭ بىلەن بىرۋاقىتتا يېڭى 2 - كورپۇس باشلىقى لى تيېجۈن باشلاپ چىققان شىيېفىڭنىڭ 45 - دىۋىزىيىسى بىلەن شۈيرۇچىننىڭ ئارىلاشما بىرىگادىسى قۇمۇل، تۇرپان ئەتراپىغا ئورۇنلاشتى. شىڭشىسەي مۇنداق ئەھۋال ئاستىدا 1944 - يىلى 8 - ئايدا شىنجاڭدىن ئايرىلىپ قورچاق مەركىزىي دېخانچىلىق - ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى بولۇشقا مەجبۇر بولدى. بۇچاغدا خۇزۇڭنەن لى يۈيشياڭنى 7 - دىۋىزىيىنىڭ سىجاڭلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتكۈزۈۋېلىشقا ئەۋەتتى. ياڭدېلياڭنىڭ 42 - كورپۇسى

قەشقەردە تۇرغاندا ئەسكىرىي كۈچى يېتىشمىگەنلىكتىن، لى يۈيشياڭ، خۇاڭجۇفي پولكىنى ئاقسۇدا تۇرۇشقا ئەۋەتتى. 1946 - يىلى ياڭدېلياڭ ئىچكىرىگە يوتكەپ كېتىلگەندىن كېيىن، بۇ كورپۇسنىڭ كورپۇس كوماندىرلىقىنى 8 - ئۇرۇش رايون سىياسىي بولۇمىنىڭ مۇدىرى جاۋشىڭگۇاڭ ئۆتكۈزۈۋالدى.

1944 - يىلى كۈزدە ئۇزۇندىن بۇيان شىڭشىسەي تەرىپىدىن نەزەربەنت قىلىنغان ۋە زۇلۇم سېلىنغان ئىلى، چوچەك، ئالتاي قاتارلىق جايلاردىكى ئۇيغۇر، قازاق قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەخمەتجان، ئاbbasov قاتارلىق كىشىلەرنىڭ باشلامچىلىقى بىلەن بۇ رايونلاردىكى گومىنداڭنىڭ پارتىيە - ھوكۇمەت ئورۇنلىرىدىكى كونىلار بىلەن يېڭىلارنىڭ ئورۇن ئالمىشىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ تەشكىللىك، پىلانلىق ئاساستا گومىنداڭ ھوكۇمرانلىقىغا قارشى تۇرۇشقا باشلىدى. شۇ چاغلاردا شىنجاڭنىڭ ئارمىيە - ھوكۇمەت چوڭ ھوقۇقىنى تۇتۇپ تۇرۇۋاتقان جۇشاۋلياڭ، ۋۇجۇڭشىن ۋەزىيەتنىڭ يامانلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، جياڭجيېشىنىڭ پەرمانىغا بىنائەن ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق زاپاس 7 - دىۋىزىيىنىڭ 19 - پولكى ۋە 20 - پولكى ھەم 21 - پولكىنىڭ بىر باتالىيونى دىۋىزىيىگە بىۋاستە قاراشلىق باش قىسىملاردىن بولۇپ، 4000دىن ئارتۇق ئادەمنى لى يۈيشياڭنىڭ باشچىلىقىدا ئىلىغا ئەۋەتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا قۇمۇل-

دىكى 45 - دىۋىزىيىنىڭ 2 پولكىنى خۇيىسى ۋە لىيۇلۇنيۈەنىڭ باشچىلىقىدا قورغاس، خۇيىيۈەن، توققۇزتارا، كۈنەس قاتارلىق ناھىيىلەردە تۇرۇشقا ئەۋەتتى. جىيايۈگۈەندە تۇرۇشلۇق 191 - دىۋىزىيىنىڭ 571 - پولكى ئارقا تەرەپتىن ياردەملىشىشكە جىڭغا يۆتكەپ كەلدى. شۇنداق قىلىپ گومىنداڭنىڭ ئىلى رايونىغا يۆتكىگەن ئەسكىرىي كۈچى 8000 دەك ئادەمگە يەتتى.

5. ئىلىدىكى پاجىئەلىك مەغلۇبىيەت

زاپاس 7 - دىۋىزىيىنى ئاساسىي كۈچ قىلىپ ئىلى رايونىغا ئەۋەتىلگەن گومىنداڭ قىسىملىرى پۈتۈنلەي پىيادە ئەسكەر ئىدى. ئۇلاردا زەمبىرەك، ئۇرۇش ماشىنىسى قاتارلىق ئېغىر تىپتىكى قورال - ياراقلار، شۇنىڭدەك چېگرا رايونلارغا ماسلىشىدىغان ئاتلىق ئەسكەر قىسىملىرىمۇ يوق ئىدى. بۇ قىسىملار ئۇيغۇر، قازاق خەلقلىرى توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئىلىنىڭ چېگرا جايلىرىغا چوڭقۇر ئورۇنلاشقان بولسىمۇ، ئەمما تەمىنات يەتكۈزۈش مۇساپىسى ئۇزۇن، خەۋەرلىشىش ۋاستىلىرى ناچار بولغاچقا، ئەمەلىيەتتە بىپايان قۇملۇقتا يېتىم ھەركەتتە پالەچ ۋە بۆلۈنۈش ھالىتىگە چۈشۈپ قالغان ئىدى. ئوفىتسېرلەر قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان بىلىمسىز كىشىلەر بولغاچقا، چېگرا رايونلارنىڭ تارىخى ئەھۋالى، مىللەتلەرنىڭ كەيپىياتى،

جەمىيەت ئەھۋالى توغرىسىدا ھېچنىمە بىلمەيتتى. ئۆزلىرىنىڭ قورالىغا ھەددىدىن ئارتۇق ئىشىنىپ كېتىپ مىللىي ئارمىيىنىڭ كۈچىنى تۆۋەن مۆلچەرلەيتتى. ئەمەلىيەتتە ئىلى ۋالىيسى چياۋگىنجۇ 1944 - يىلى 7 - ئايدا شىڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنغان ۋە نەزەربەنت قىلىنغاندىن كېيىن ھەر قايسى جايلاردىكى مەمۇرىي ئەمەلدارلار مەنسەپ باقىۋەندە ئەمەس دەپ قاراپ كۆڭۈل ئۆتكۈزۈشنىڭلا كويىغا چۈشۈپ يەرلىك ئورۇنلارنىڭ ئامانلىق باشقۇرۇش ئىشلىرىنى قولىنىڭ ئۇچىدىلا ئىشلەپ ئىنتايىن مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلغان ئىدى. 1944 - يىلى 8 - ئايدا غېنى باتۇر توققۇزتارا ناھىيىسىدە تۈرمىدىن قاچقاندىن كېيىن قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ چىقتى. بۇ قوزغىلاڭ قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە پۈتۈن ۋىلايەتكە كېڭەيدى. 8 - 10 - ئايلاردا ئىلى ھاكىمى نىيەن زىپۇ، توققۇزتارا ھاكىمى لىشوجې، تېكەس ھاكىمى شى جۇنلەر ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ ئۆلتۈرۈلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئالتاي تەرەپتىن دەلىلقان ۋە ئوسمان قاتارلىقلار بۇ ھەرىكەتكە ئارقىمۇ - ئارقا ئاۋاز قوشۇپ ئوتتۇرىغا چىقتى. بۇنىڭ بىلەن ۋەزىيەت يەنىمۇ يامانلاشتى. يېڭى 2 - كورپۇسنىڭ باشلىقى توخۇ يۈرەك لى تيېجۈن، شى يىغىنلار ئىلىدا تۇرالماي شىخۇغا كېلىپ ئالدىنقى سەپ قوماندانلىق ئىشتابى قۇردى. بۇنىڭ بىلەن قوشۇنىڭ جەڭگىۋارلىقى بوشىشىپ بېشى يوقتەك بولۇپ

قالدى. گوچى بىلەن لى يۈيشياڭ ئىككىسى يېڭىدىن دىۋىزىيە قوماندانى بولغانلىقى ئۈچۈن، ھەربى ئىشلارغا قوماندانلىق قىلىش قابىلىيىتى ۋە تەجرىبىسى يوق ئىدى. مانا بۇ ئېغىر ۋەخەتەرلىك ئەھۋالغا قارىتا قىسىملارنىڭ ئاساسلىق مەسئۇلى بولۇۋاتقانلار ئىشەنچىسىنى يوقىتىپ، سەراسىمگە چۈشۈپ قالدى. بۇ چاغدا ئىلى رايونىدا 10-ئاينىڭ ئاخىرى بولۇپ قالغاچقا، قىش كىرىپ، توختىماي قار يېغىپ، ھاۋا ناھايىتى سوغاق بولدى. ئەسكەرلەرنىڭ كوپ قىسمى ئىچكىرىلىك بولغاچقا قاتتىق سوغاققا چىدىيالمايتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە قىسىمنىڭ كىيىم-كېچەكلىرى جەڭ ئېھتىياجىغا ماس كەلمەيتتى. مەسىلەن: ھەربى پىيما يول يۈرۈشكە تولىمۇ ئەپسىز ئىدى. تېرە پەلەينىڭ 4 بارماقنى تىقىدىغان يېرى بىرلەشتۈرۈپ تىكىلگەنلىكتىن، ئۇنى كىيگەندە مىلتىقنىڭ تەپكىسىنى باسقىلى بولمايتتى. بىر قېتىم 571-پولكنىڭ 2-باتالىيونى كەڭ سايدا مەلۇم ئىگىزلىكنى تالىشىش ئۈچۈن بولغان ئۇرۇشتا ھۇجۇمغا ئۆتكەندە ئەسكەرلەر تاققا چىقالمىغان. باتالىيون كوماندىرى كەي جىنۋۇ ئەسكەرلەرنى پىيما ۋە پەلەيلەرنى سېلىۋېتىپ ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە بۇيرۇغان، نەتىجىدە ئەسكەرلەرنىڭ قول، پۇتلىرى پۈتۈنلەي ئۈششۈپ كەتكەن، چىقىممۇ چوڭ بولغان. بۇ ئەھۋالغا قاراپ باتالىيون كوماندىرى كەي جىنۋۇ ئەلەمگە چىدىيالماي ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىپ تۈگەشتى. ئۇرۇش باشلانغاندىن كېيىن، تېلېفون، خەۋەرلىشىش لىنىيىسى ئالدى بىلەن بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، قىسىملار ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقە ئۈزۈلۈپ قالغانلىقتىن، قىسىملار بىر-بىرىگە ھەمدەمدە بولالمىدى. بولۇپمۇ قاتناش توسۇلۇپ قالغانلىقتىن، ماددى ئەشيالار بىلەن تەمىنلەش ئىشى مۇھىم مەسىلىگە ئايلاندى. خەۋەرلەردىن قارىغاندا، 11-ئايدىن بۇيان قورغاس تەرەپتىن كەچ چۈشكەندە تانكا ۋە ئۇرۇش ماشىنىلىرى كېلىپ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق قىسىمنىڭ گازارمىلىرىنى ئوققا تۇتۇپ تاڭ ئاتقاندا ئەسلىدىكى يول بىلەن قايتىپ كەتكەن، شۇنىڭ بىلەن قىسىملار كوپ زىيانغا ئۇچرىغان. ھاۋادىن ياردەم بېرىش ئۈچۈن شىخو ئالدىنقى سەپ قوماندانلىق ئىشتاۋى زاپاس 7-دىۋىزىيە پۈتۈن كۈچى بىلەن ئىلى ئايرودرومىنى ساقلاش توغرىسىدا تېلېگرام بېرەتتى، شۇڭا زاپاس 7-دىۋىزىيىنىڭ پۈتۈن كۈچى ئايرودرومنىڭ 4 ئەتراپىنى ساقلاشقا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىدى. بۇ چاغدا ۋەزىيەت تازا قالايمىقانلاشتى، بىر مۇنچىلىغان خەنزۇ ئائىلىلىرى جان ئاغاسى قىلىپ، قېرىلارنى يۆلەپ، بالىلارنى يېتەكلەپ، ئايرودرومغا كېلىۋالدى. ھەربىلەر بىلەن خەلقلەر ئارىلىشىپ كېتىپ، قېرىلارنىڭ ۋە بالىلارنىڭ يىغا-زارىسى ھەممە يەرنى قاپلىدى. ئايرودرومنى ساقلاۋاتقان مۇئاۋىن سىجاڭ دۇدېفۇ، پولكوۋنىك پىڭجۇنىيلەر بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا ئامالـ

سىز قالدى. ئەسكەرلەر قولىدىكى پۇللىرىنى تۇتۇرۇق قىلىپ، قارلارنى ئېرىتىپ تاماق ئېتىپ، قايناقسۇ قاينىتىپ ئىچتى. ماددى تەمىنات ئىشى ھەققەتەن قىيىن ئىدى. بىر كۈنى چۈشتىن ئاۋال ئايرۇدۇرۇم ئۈستىدە 3 ئايرۇپىلان پەيدا بولدى. ئوفىتسېر، جەڭچىلەر ئۆزىمىزنىڭ ئايرۇپىلانى دەپ ئاكوپلاردىن چىقىپ تەنتەنە قىلىۋاتقىنىدا بۇ ئايرۇپىلانلار تۇيۇقسىزلا ئوق ئاتتى. نەتىجىدە قىسىم ئېغىر چىقىمغا ئۇچرىدى، دۇدېفۇ نەق مەيداندىلا ئۆلدى. پىڭجۇنيى ئېغىر يارىدارلىنىپ ئۆلۈپ كەتتى. بۇ قېتىمقى تۇيۇقسىز زەربىدىن كېيىن قىسىملارنىڭ روھى چۈشۈپ كەتتى. مىللى ئارمىيە ھۇجۇمنى كۈچەيتتى، قىسىملار ئۆز ئالدىغا جەڭ قىلىپ مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىقىشقا ئۇرۇندى، دىۋىزىيە باشلىقى لى يۈشياڭ مۇھاپىزەت ئەترىتىنى باشلاپ قېچىپ نەنسەنگە كەلگەندە ئەسىرگە چۈشۈپ قالدى. گوچى شۇ قېتىمدا ئەسىرگە چۈشتى، قىسىمنىڭ باشقا ئوفىتسېر، جەڭچىلىرى تەرەپ-تەرەپكە تاراپ كېتىپ تەشكىللەنگىنىگە 6 يىلدىن ئاشقان زاپاس 7 - دىۋىزىيە مانا شۇنداق ۋەيران بولدى (191 - دىۋىزىيىدىكى 571 - پولكنىڭ پولكوۋنىكى زوبىننىڭ ئىز - دېرىكى بولمىدى).

بۇ قېتىمقى مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىقىش جېڭىدە 45 - دىۋىزىيىدىكى پولكوۋنىك ليۇلۇنيۈەن ئۆز قىسمىدىكى قالدۇق ئەسكەرلەرنى باشلاپ، ئايلىنىپ يۈرۈپ بىر

قانچە ئاي ئۇرۇش قىلىپ 1945 - يىلى ئەتىيازدا ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەندە، سۇڭشىليەننىڭ قارشى ئېلىشىغا ۋە مۇكاپاتىغا ئىگە بولدى. 1946 - يىلى كۈزدە جاڭجژجۇڭ ئەپەندى شىنجاڭنىڭ مەمۇرى ئىشلىرىنى باشقۇرۇۋاتقان مەزگىلدە 3 ۋىلايەت ئارمىيىسى بىلەن بىتىم تۈزۈلۈپ، شىنجاڭ ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى. جاڭجژجۇڭ ۋە ئۆلكىلىك گارنىزون ئىشتابىدىكى سىياسى خىزمەت باشقارمىسىنىڭ باشلىقى لياڭكېشۈن ئىلىنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە بېرىپ، ئەسىرلەرنى قويۇپ بېرىش توغرىسىدا كېلىشىم ھاسىل قىلدى. 1946 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا لى يۈشياڭ، گوچى ۋە بىر قانچە يۈز ئەسىرلەر ئۈرۈمچىگە قايتۇرۇلغاندا سۇڭشىليەن بۇ ئىشنى ھەربىلەر ئۈچۈن نومۇس دەپ قاراپ بۇ ئىككى نەپەر يېڭىلگەن سەركەردىنى قوبۇل قىلمىدى. 1945 - يىلى كۈزدە زاپاس 7 - دىۋىزىيە ئاقسۇدا قايتىدىن تەشكىللەندى. ئۇنىڭغا خۇشىن دىۋىزىيە باشلىقى بولدى، گاۋرۇڭگۇاڭ، چېن خەيجۇ، گۇڭمىڭجىن، ليۇچىڭشۇلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا پولكوۋنىك بولدى. 1946 - يىلى خۇشىن ئىچكىرىگە يۆتكىلىپ كەتكەنلىكتىن، لى زوتاڭ دىۋىزىيە كوماندىرى بولدى. 1947 - يىلى كۈزدە قىسىملارنى تەرتىپكە سېلىپ، قايتا تەشكىللەنگەندە بۇ دىۋىزىيە 65 - بىرىگادىغا ئۆزگەرتىلدى. 1949 - يىلى "25 - سېن-

تەبىرىدە قىسىملار ھەقىقەتكە قايتقاندىن كېيىن، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى 22 - بىڭتۈەنىنىڭ 26 - دىۋىزىيىسىگە قوشۇۋېتىلدى، كېيىن ئۇ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۈەنى ئىشتاتىغا ئۆزگەرتىلدى. بۇ قوشۇندىكى ھەقىقەتكە قايتقان ئوفىتسېر، جەڭچىلەرنىڭ كۆپ قىسمى دولەت ئىگىلىگىدىكى دىخانچىلىق مەيدانلىرىدا يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىپ، شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشى ئۈچۈن مەلۇم تۆھپىلەرنى قوشتى.

زاپاس 7 - دىۋىزىيە ئىلىغا قاراپ يولغا چىققاندا مەن 128 - دىۋىزىيىگە يوتكىلىپ سىياسى بۆلۈمنىڭ مۇدىرلىقىغا تەيىنلەنگەن ئىدىم. بۇ جەريانىدىكى تارىخىي ۋەقەلەرنى شۇنچىلىك بىلىمەن، بۇ ھەقتىكى ئەھۋاللارنىمۇ ئاساسەن ليۇلۇنيۈەن ۋە چاپچال ناھىيىسىنىڭ سابىق ھاكىمى دۇڭ جيەنچيۇلار سۆزلەپ بەرگەن ئىدى. ئەمىلىيەتكە ئۇيغۇن كەلمىگەن جايلىرى بولۇشى مۇمكىن، ئەھۋالنى بىلىدىغانلارنىڭ كۆرسىتىپ بېرىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

1980 - يىلى 10 - ئاي، 1981 - يىلى 3 - ئاي

ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش جەريانىدىن ئەسلىمىلەر

باۋدىيە نىخۋا

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى شىنجاڭنىڭ گارنىزون باش قوماندانى تاۋسىيۈي پۈتۈن شىنجاڭدىكى كوماندىر، جەڭچىلەرنى باشلاپ ھەقىقەتكە قايتتى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن مۇناسىۋىتىنى ئۈزۈپ، خەلق دېموكراتىيىسى لاگېرىغا مايىل بولغانلىقىنى، ماۋجۇشىنىڭ بۇيرۇقىنى سەممىي قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى جاكالىدى. بۇ خۇشخەۋەر تارقىلىشى بىلەن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلق ئاممىسى خۇشاللىق تەنتەنىسىگە چۆمۈپ، ئەجەپ ياخشى بولدى دېيىشتى. گومىنداڭ ئارمىيىسىدىكى كەڭ كوماندىر، جەڭچىلەرمۇ روھلىنىپ، خۇشال - خۇراملىق بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئېزىشى ۋە ئېكىسپىلاتاتسىيىسىدىن قۇتۇلۇپ كومپارتىيە رەھبەرلىكىدىكى خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئىللىق قوينىغا ئۆزىنى ئاتتى. بۇ ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ ئۇزۇندىن بۇيان كۈزلىگەن سەممىي ئۈمىدى ئىدى. ئەمما، خەلق بىلەن قار-

شىلىشىدىغان گومىنداڭنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ئاز سانلىق جاھىل ئۇنسۇرلار شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ ئۆز ئۆلۈمىنىڭ يېقىنلىشىپ قالغانلىقىنى سېزىپ، ئۆلۈم ئالدىدا جان تالاشماقچى بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشىمۇ ئۇنداق ئاسانغا چۈشمىدى. ئۇ ئىككى گۇرۇھ (ھەقىقەتكە قايتىشنى خالىغۇچىلار ۋە جاھىللار گۇرۇھى)نىڭ كەسكىن، مۇرەككەپ كۈرەشلىرىنى بېشىدىن كەچۈردى. شۇچاغلاردا مەن غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىنىڭ مۇدىرى جاڭ جىجۇڭ ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزون قوماندانى جاۋشىگۇاڭ تەرىپىدىن ئاقسۇغا قايتا رەتلەپ تەشكىللەپ ئەۋەتىلگەن 65 - بىرىگادىنىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك مەسلىھەتچىسى،قوشۇمچە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پىرقە ئىشلىرىنى نازارەت قىلغۇچى ۋالى ئىدىم. ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ ئالدى - كەينىدىكى ھەركەتلەرگە مەن بىۋاستە قاتناشقان ھەم ئۆز بېشىمدىن ئۆتكۈزگەن بولۇپ، ئېسىمگە ئالالىغانلىرىمنى تۆۋەندىكىچە بايان قىلىمەن، بۇ ئىشلارنىڭ بولغىنىغا 30 نەچچە يىل بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن، بەزى ۋەقەلەرنى تولۇق ئەسلىيەلىشىم ناتايىن، شۇڭا ئەھۋالنى بىلىدىغانلارنىڭ تولۇقلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

1. ئاقسۇ ۋەزىيىتىنىڭ جۇغراپىيىلىك شارائىتى ۋە مۇداپىە ئۈچۈن تۇرغۇزۇلغان ئەسكىرىي كۈچلەر

ئاقسۇ، تارىختا ئاقسۇ ۋە توشقان دەريا ۋادىسىدىكى ھەربىي، سىياسى جەھەتتە ئىستىراتېگىيىلىك مۇھىم جاي بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭنىڭ قاتناش تۈگۈنى ئىدى. شەرق تەرىپى قاراشەرگە 596 كىلومېتىر، غەرپ تەرىپى قەشقەرگە 471 كىلومېتىر كېلىدۇ. شىمالىي تەرىپى سوۋېت بىلەن چېگرىداش، جەنۇبىدا تەكلىماكان قۇملۇغى بار بولۇپ، دولەت مۇداپىەسىدە ئىستىراتېگىيىلىك مۇھىم جاي ھېساپلىناتتى. مۇبادا ئۇرۇش بولۇپ قالىدىغان بولسا، ئۆز ئالدىغا ئۇرۇش قىلىشقا توغرا كېلەتتى، گومىنداڭ ھوكۇمرانلىق قىلغان مەزگىللەردە ئاقسۇ مۇھىم مەمۇرى رايون دەپ قارىلىپ ئۇنىڭغا ئاقسۇ، ۋىنسۇ، باي، كۇچار، شايار، شىڭخا، ئۇچتۇرپان، ئاۋات، كەلپىن، ئاقچى قاتارلىق 10 نەچچە ناھىيە قارايتتى. ۋالى مەھكىمىسى ئاقسۇدا ئىدى. پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ نوپۇسى 700 مىڭغا يېتەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە كۇچارنىڭ ئاھالىسى ئەڭ كوپ بولۇپ، تەخمىنەن 180 مىڭ نوپۇسقا ئىگە ئىدى. ئاقچىدا ئاھالە ئەڭ ئاز بولۇپ 10 مىڭغىمۇ يەتمەيتتى. ئاقسۇ

جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مۇھىم قاتناش تۈگۈنى ھەم شال كۆپ چىقىدىغان ئاشلىق ماكانى ئىدى.

ئازاتلىقتىن ئىلگىرى ئاقسۇ ۋىلايىتىدە گومىنداڭنىڭ ئۆزگەرتىپ تەشكىللىگەن 65 - بىرىگادىسى (سابىق زاپاس 7 - دىۋىزىيە) تۇراتتى. بىرىگادا قارمىقىدا 2 پىيادە پولك، 1 ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكى بار ئىدى. بىرىگادا ئىشتاۋى ۋە ئۇنىڭغا بىۋاستە قاراشلىق قىسىملار ئاقسۇدا تۇراتتى. 194 - پولك ۋىنسۇدا (ئاسۇقتا) 193 - پولك بايدا، ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكى كۇچاردا تۇراتتى. يەنە كۇچار - ئاقسۇ مۇداپىە قوماندانلىق ئىشتاۋى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، 65 - بىرىگادا قوماندانلىق ئىشتاۋى ئىچىدە ئورۇنلاشقان ئىدى. ئۇچتۇرپان، ئاقچى چېگرىسىدا مۇستەقىل چېگرا قاراۋۇللۇق ئەترەتلىرى بار ئىدى.

ھەر قايسى ناھىيىلەردا يەنە ساقچى ئىدارىسى، ئايرىم ناھىيىلەردە قوراللىق ساقچى ئەترىدى بار ئىدى.

2. خۇزوڭنەننىڭ لىزوتاڭغا ئۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈپ جەنۇبىي شىنجاڭنى چىڭ ساقلاش توغرىسىدا مەخپىي بۇيرۇق بېرىشى

1949 - يىلى ئەتىيازدا ئازاتلىق ئارمىيە قوشۇنلىرى غەربىي شىمالدا شىددەت بىلەن ئىلگىرىلەپ

شىئەن، باۋجى، تيەنشۈي قاتارلىق ھەربى جەھەتتىكى مۇھىم جايلارنى ئارقا - ئارقىدىن ئازات قىلىپ لەنجۇغا يېقىنلاپ قالغان ئىدى.

ئۇ چاغدا گومىنداڭنىڭ ئاقسۇ ۋىلايىتىدە تۇرۇشلۇق 65 - بىرىگادىسىنىڭ باشلىقى لىزوتاڭ ئىدى. ئۇ جېجياڭ دۇڭياڭلىق بولۇپ خۇاڭپۇ ھەربى مەكتىۋى ۋە قۇرۇقلۇق ئارمىيە داشۆيىسىنى پۈتتۈرگەن، خۇزۇڭنەننىڭ ئىشەنچلىك ئادىمى، جياڭجيېشىنىڭ جەمەتىدىن ئىدى. ئۇنىڭدا ئەكسىيەتچىل ئىدىيە چوڭقۇر يىلتىز تارتقان بولۇپ، جياڭجيېشىغا سادىق ئىدى.

1949 - يىلى ئەتىيازدا شىنجاڭ گارنىزون باش ئىشتاۋى ئۈرۈمچىدە دىۋىزىيە، بىرىگادا باشلىقلىرىنىڭ ھەربى ئىشلار يىغىنىنى چاقىردى، يىغىندا ئۇ: «پىرقىغە، دۆلەتكە ساداقەت كۆرسىتىش» يولىدا كۆرەش قىلىمىز (يەنى جياڭجيېشىغا ساداقەت كورسىتىش يولىدا كۆرەش قىلىمىز) دېدى.

8 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا لىزوتاڭ خوجايىنى خۇزۇڭنەننىڭ «ئۇرۇشقا جىددىي تەييارلىق كۆرۈپ، جەنۇبىي شىنجاڭنى چىڭ ساقلاپ، قايتىدىن باش كوتىرىپ چىقىشقا تەييارلىق قىلىڭلار» دېگەن مەخپىي بۇيرۇقىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن دەرھال ئاقسۇ، كۇچار مۇداپىە قوماندانلىق ئىشتاۋى نامىدا ئاقسۇ، كونىشەر ۋە يېڭىشەردىن ئىبارەت 2 ناھىيىدىكى باتالىيون

كوماندىرلىرىدىن يۇقۇرى دەرىجىلىك ئوفىتسېرلەر بىلەن يىغىن ئاچتى. يىغىندا لى زوتاڭ ئۆزى رىياسەتچىلىك قىلىپ خوشاللىقىنى ئىچىگە سىغدۇرالمىغان هالدا: «هازىر ئۇرۇش ۋەزىيىتى ناهايىتى ياخشى، شەرقىي گەنسۇدا زور غەلىبە قازاندۇق، ئارمىيىمىز تەڭداشسىز ئارمىيە، كوممۇنىستلار ئارمىيىسى تىرە - پىرەڭ بولۇپ قاچتى، گارنىزون باش ئىشتاۋى شەرقىي گەنسۇ ئۇرۇشىنى كوزدىن كەچۈرۈش ئۇمىگى تەشكىللىدى، ئۇرۇش ئەهۋالىنى كورۇش ئۈچۈن مەسلىهەتچىلەر باشلىقىنى ئەۋەتتىم» دىدى. هەربى ئىشلار جەههەتتىكى مۇهىم جايلارنىڭ ئاللىقاچان قولدىن كەتكەنلىكى ئېنىق تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇ چىرايلىق سوزلەر بىلەن «ئەپلىك جايلارغا يوتكەلدى» دىدى، ئازاتلىق ئارمىيە گەرچە ئۇزلۇكسىز ئالغا ئىلگىرىلەپ، مۇهىم جايلارنى ئىشغال قىلىۋاتقان، گومىنداڭ قوشۇنلىرى بىرلەپمەغلۇپبولۇپ چېكىنىپ قېچىۋاتقان، چوڭ شەهەرلەر ئارقىمۇ - ئارقا قولدىن كېتىۋاتقان بولسىمۇ، ئۇ يەنە مەمەدانىلىق قىلىپ: «خالتىغا سولاپ يوق قىلىش تاكتىكىسى» قوللىنىپ ئازاتلىق ئارمىيىنى خالتىغا كىرگۈزۈپ بىراقلا يوقىتىمىز دىدى. ئاخىرىدا ئۇ يەنە نىيىتىنى ئاشكارىلاپ: «ۋەزىيەت ياخشى بولۇۋاتقان بولسىمۇ، بىز يەنىلا ئۇرۇشقا پائال تەييارلىق قىلىپ، كۇتۇلمىگەن ۋەقەلەرنىڭ يۈز بىرىشىدىن ساقلىنىشىمىز لازىم» دىدى.

لى زوتاڭنىڭ مۇدداسىغا ئاساسەن بۇ قېتىمقى يىغىندا تۆۋەندىكى ئىشلار قارار قىلىندى.

1 - قورال - ياراق، ئوق - دورا، يوتقان - كورپە، كىيىم-كېچەك قاتارلىق هەربى ئەشيالارغا تەمىنلەش باش پونكىتىدىن خودۇڭچىن مەسئۇل بولۇپ، ئۇرۇمچىدىكى ئارقا سەپ تەمىنات ئىدارىسىغا جىددى تېلېگىرام يوللاپ ئالدۇرۇش.

2 - ئاپتوموبىللارنى توپلاپ ماي تەييارلاش ئىشلىرىغا ئاپتوموبىل باتالىيونىنىڭ كوماندىرى جۇاڭ، ئاپتوموبىل يوتكەش - ئەۋەتىش ئورنىنىڭ باشلىقى لاڭ خۇەنجاڭ مەسئۇل بولۇپ ئاپتوموبىللارنى توپلاپ هەر ۋاقىت ئىشلىتىشكە تەييار قىلىش، قوماندانلىق ئىشتاۋىنىڭ رۇخسىتىسىز سىرتقا بىرمۇ ئاپتوموبىل چىقارماسلىق، بېنزىننى ئاپتوموبىل ئەۋەتىپ زەربىدارلىق بىلەن تېز يوتكەپ كېلىش.

3 - ئاشلىق، ماي، يەم - خەشەك، ياغاچ ماتىرىياللىرى قاتارلىقلارنى ئاقسۇ كونىشەر ۋە يېڭىشەر ناهىيىلىرى ئۆزلىرىگە تەقسىم قىلىنغان سان، ئۆلچەمبويىچە بەلگىلەنگەن جايغا ئايرىم - ئايرىم هالدا يەتكۈزۈپ مەخسۇس ئۆتكۈزۈۋالغۇچى كىشىگە تاپشۇرۇش، بۇ ئىش كېچىكتۈرۈلىدىكەن هەربى ئىشلارغا دەخلى يەتكۈزگەن قاتارىدا بىر تەرەپ قىلىنىدۇ.

4 - دورا - دەرمەك ۋە داۋالاش سايمانلىرىغا

250 - ھەربى دوختۇرخانىسىنىڭ باشلىغى جىن لىگكۈن مەسئۇل بولۇپ، ئۈرۈمچىگە تېزدىن مەخسۇس ئادەم ۋە ماشىنا ئەۋەتىپ كېرەكلىك دورىلارنى ئالدۇرۇش.

5 - مۇداپىئە قۇرۇلۇشلىرىغا قوماندانلىق ئىشتاۋى مەسئۇل بولۇش.

6 - شەھەر مۇداپىئەسىنى كۈچەيتىش، 194 - پولك 1 - باتالىيونىنىڭ كوماندىرى لى ئاقسۇ شەھەر مۇداپىئە سىلىڭبۇسىنىڭ قوماندانلىق ۋەزىپىسىنى قوشۇمچە ئۆتەش.

7 - ئۈچتۇرپان، باي، كۇچار، شايار، شىڭخا، ئاۋات، كەلپىن، ئاقچى قاتارلىق 8 ناھىيىگە ۋالى مەھكىمىسى ئايرىم بۇيرۇق چۈشۈرۈش قاتارلىقلار.

1949 - يىلى 8 - ئاينىڭ 26 - كۈنى لەنجۇ ئازات بولغاندىن كېيىن، غەربىي شىمال ھەربى - مەمۇرى مەھكىمىسى 2 - باشقارمىنىڭ ھەربى سىستېمىدىكى ئىشپىيونلىرى شەرق تەرەپكە كېتىش ئىمكانىيىتى بولمىغانلىقتىن، شىنجاڭغا كېلىپ جەنۇپ ئارقىلىق چەتئەلگە قاچتى. غەربىي شىمال ھەربى - مەمۇرى مەھكىمىسى 2 - باشقارمىنىڭ باشلىغى خۇزى پىڭ بىر چوڭ ماشىنىغا ئىشپىيونلارنى ۋە ئۇلارنىڭ خەۋەرلىشىش ئەسۋاپلىرى، مەخپى رادىيوگىراممىلىرىنى بېسىپ 9 - ئاينىڭ بېشىدا ئاقسۇغا كېلىپ 65 - بىرىگادا ئىشتاۋىدىكى لى زوتاڭنىڭ قوراسىغا چۈشتى. خۇزى پىڭ لى زوتاڭغا بىر دانە رادىيو پىرىيومنىك، مەخپى رادىيوگىرامما ۋە بىر نەپەر رادىست بەردى. لى دەرھال بۇلاردىن پايدىلىنىپ جىياڭ جېيىشى، خۇزۇڭنەنلەر بىلەن يوشۇرۇن ئالاقە باغلىدى.

1950 - يىلى قىش پەسلىگە كەلگەندە لى زوتاڭ قەشقەر 2 - كورپۇسىنىڭ ئالاقىلىشىش بۆلۈمىدىن يوتكىلىپ ئۈرۈمچى ھەربى رايون قوماندانلىق ئىشتاۋىنىڭ ھەربى تەلىم - تەربىيە باشقارمىسىنىڭ باشلىقلىغىغا تەيىنلەنگەندە قاراشەردىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ 128 - بىرىگادا باشلىغى جىن جۇنىنىڭ قوراسىغا چۈشتى. ئۇ يەنە جىياڭ جېيىشىغا ئۆز ساداقىتىنى بىلدۈرۈپ: «ئۆزەم بۇياقتا تۇرساممۇ كۆڭلۈم ھامان سىزدە» دەپ تېلېگىرام يوللىدى.

بىر قىسىم ھەربى سىستېمىدىكى ئىشپىيونلار ۋە ئەكسىلئىنقىلابچىلار خۇددى تاشقىن سۇدەك ئۈزلۈكسىز تۈردە ئاقسۇغا كېلىپ شۇيەر ئارقىلىق چەتئەلگە قېچىپ كېتىۋاتقانلىقتىن، ئەسلىدە جىددى ۋەزىيەتتە تۇرغان ئاقسۇنى تېخىمۇ جىددىيلەشتۈرۈپ، قالايمىقانلاشتۇرۇۋەتتى.

ھەممىلا يەرنى پىتنە - ئىغۋا، سۆز - چۆچەك قاپلاپ كىشىلەر كوچا ئېغىزلىرىدا سۆزلىشىشكە باشلىدى. بەزىلىرى: پات يېقىندا ئۇرۇش بولغىدەك، يەنە بالايى - ئاپەت بولىدىغان ئوخشايدۇ دېسە، بەزىلەر: كوممۇنىستلارنىڭ قوشۇنلىرى كېلىدىغانلا بولسا گومىنداڭ قوشۇنلىرى بەدەر تىكىۋېتىدۇ، سىلەر مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) ئىلىنىڭ مىللى ئارمىيىسى بىلەن گومىنداڭ ئارمىي

سى ئوتتۇرىسىدىكى جەڭنىڭ قانداق بولغانلىقىنى كورگەنمۇ دىسە، بەزىلەر تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىدىغان بولسا، ئۇرۇش بولمايدۇ. سىلەر ئۇنىڭدىن خاتىرجەم بولۇڭلار دەيتتى. قولىدا پۇلى بار بايلار ۋە ھەربىي سېپىتىمىدىكى ئاخبارات خادىملىرى قېچىشقا تەييارلىنىۋاتاتتى. مال باھاسى يۇقۇرى ئورلەپ كەتكەچكە، بەس - بەس بىلەن مال سېتىۋېلىش ئەۋج ئېلىپ كەتتى. رەخت، تاماكا قاتارلىق نەرسىلەر دۇكانلاردا قانچىلىك بولسا كىشىلەر شۇنچىلىكىنى ئېلىپ تۈگىتەتتى. قىسقىسى كىشىلەر قولىدا پۇل ساقلىماي مال ساقلاشنى مەقسەت قىلاتتى. بىر خىل مال بىر كۈندە 3 خىل ئوخشىمىغان باھادا سېتىلاتتى. سودىگەرلەر: «پۇل تاپقىنىمىز بىلەن دۇكىنىمىز قۇرۇغدىلىپ قالدى» دەپ زارلىناتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بەزى دۇكانلار دەرھال تىجارەتنى توختىتىپ دۇكانىنى تاقاپ قويۇشتى. بەزى دۇكانلار دۇكانىنىڭ يېرىمىنى ئېچىپ، يېرىمىنى تاقاپ ئەپلەپ - سەپلەپ كۈن ئۆتكۈزەتتى. گومىنداڭنىڭ قەغەز پۇلى ئوي خۇيلايدىغان، تۇترۇق قىلىشقا ئىشلىتىدىغان كېرەكسىز قەغەزگە ئايلىنىپ قالغان ئىدى.

3 . لىزوتاڭنىڭ شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەرنى قامال قىلىشى

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ ئاخىرىدىكى بىر ئاخشىمى، مەن ئاقسۇ تاشيول ئوچاستىكىسىدىكى

سىمسىز رادىيودىن بېيجىڭدىن بېرىلگەن ئاڭلىتىشنى ئاڭلىدىم. بۇنىڭدا شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر ئاڭلىتىلغان ئىدى. بۇ خەۋەر مېنى ناھايىتى ھەيران قالدۇردى ھەم خۇشاللاندۇردى. بۇنداق مۇھىم خەۋەرنى بېيجىڭ ئاڭلىتىدۇ - يۇ، باشلىقلىرىمىز نىمىشقا بىزگە ئاڭلاتمايدۇ دەپ ھەيران بولدۇم. شىنجاڭ مەسىلىسى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىندى. ئەمدى ئۇرۇش بولمايدۇ دەپ خوشال بولدۇم. ئاندىن ھەقىقى ئەھۋالنى بىلىش ئۈچۈن دەرھال لىزوتاڭغا تېلېفون بېرىپ ئۇنىڭدىن بۇ ئەھۋالنى سورىسام ئۇ: «ھېچقانداق خەۋەر يوق» دەپ جاۋاپ بەردى. ئەمما 65 - بىرىگادا رادىستلار گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى خۇاڭ باش قوماندان تاۋسىيۇېنىڭ «25 - سېنتەبىر كۈنى» شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى جاكالاش توغرىسىدىكى بۇيرۇق تېلېگراممىسىنى شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن لىزوتاڭغا ئاپىرىپ بەرگەنلىكىنى ئېيتتى، بۇ خەۋەرنى لىزوتاڭ ئۆزىنىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك ئىشداشلىرىدىنمۇ يوشۇرماقچى بولغان. مۇشۇ ۋاقىتتىن لىزوتاڭنىڭ يامان غەرەزلىك ئادەم ئىكەنلىكىنى ۋە ئۇنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇرىدىغانلىقىنى كورۇۋالغىلى بولىدۇ.

بۇ ئىشتىن كېيىن لىزوتاڭ بىلەن ھەممە ۋاقىت بىللە يۈرىدىغان سەنمۇنىڭ ئېيتىشىچە: «خۇزۇڭنەن تاۋ-

سىيۇينىڭ تېپچىلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى جاكالىغانلىق توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئاڭلاپ قاتتىق غەزەپلىنىپ، دەرھال لىزوتاڭغا بۇ ئىشنى توساپ جەنۇبىي شىنجاڭنى چىڭ ساقلاش، ۋاقتى كەلگەندە ھاۋادىن ياردەم كۈتۈش، مۇبادا يېڭىلىپ قالسا ھىندىستانغا چىقىپ كېتىش توغرىسىدا جىددىي تېلېگرامما ئەۋەتكەن. لىزوتاڭ «پەرمان»غا ئەمەل قىلىپ قەتئىي شۇ بويىچە ئىش كۆرۈش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئىشتاپ باشلىقى لىدىڭگەننى بىر پەي ئەسكەر باشلاپ ھىندىستانغا بارىدىغان چېگرا بويلىرىدىكى جايلارنىڭ ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ ئىگەللەشكە ئەۋەتكەن.

9 - ئاينىڭ 26 - كۈنى چۈشتىن كېيىن لىزوتاڭ تويۇقسىز ماڭا تېلېفون بىرىپ «مەسلىھەتلىشىدىغان مۇھىم ئىش چىقىپ قالدى. تېزدىن ئىشخانىغا كېلىڭ» دىدى. شۇچاغدا مەن ئېھتىمال ھەقىقەتكە قايتىش توغرىسىدىكى ئىش بولسا كېرەك دەپ ئويلىغان ئىدىم، كېيىن قارىسام ئىش مەن ئويلىغان يەردىن چىقمىدى. مەن ئىشخانىغا كىرسەم گاۋرۇڭگۇاڭ (مۇئاۋىن بىرىگادا باشلىقى)، گۇڭمىڭخۇاڭ (194 - پولكىنىڭ باشلىقى)، خودۇڭچىن (تەمىنات باش پونكىتىنىڭ باشلىقى)، جىن بىڭكۇن (250 - كورپۇس دوختۇرخانىسىنىڭ باشلىقى) يۇجۇنيى (مۇئاۋىن ۋالىي)، مالىن (ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى)، چۇجىچىڭ (ۋېنسۇ ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى) قاتارلىقلار ئولتۇرۇشقان ئىكەن. ئۇلارنىڭ كەيپىياتى بۇرۇنقىغا ئوخشىمايتتى. چىرايلىرى دەرت - ئەلەملىك، غەمكىن كۆرۈنەتتى. ھەممىسى زۇۋان سۈرمەي جىمجىت ئولتۇرۇشاتتى. لىزوتاڭ خۇددى ئاتا - ئانىسى ئۆلۈپ كەتكەندەك چىرايى تۇتۇلۇپ كەتكەن ھالدا بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئۈندىمەي ئولتۇراتتى. ئۇ خۇددى ئۆزىنىڭ ھالاكەتلىك تەقدىرىنى ئويلاۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. خېلى ئۇزۇن ئۆتكەندىن كېيىن ئۇ كوزىگە ياش ئالغان ھالدا ناھايىتى پەس بوغۇق ئاۋاز بىلەن: «سىلەرنى چاقىرتىشىمدىكى سەۋەپ «خائىن» تاۋسىيۇي ئەۋەتكەن شىنجاڭنىڭ تېپچىلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقى توغرىسىدىكى تېلېگراممىسىنى سىلەرگە ئوقۇپ بېرىش ئىدى» دەپ تېلېگراممىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، ئاغزىنى بۇزۇپ تاۋسىيۇينى: «شىنجاڭدا بىزنىڭ 100 مىڭ كىشىلىك زور قوشۇنىمىز بار، شۇنچىلىك كۈچلۈك ئەسكىرىي كۈچىمىز تۇرۇقلۇق ئەجىبا كوممۇنىستلار بىلەن ئېلىشالمىسىمىزمۇ، تاۋسىيۇي بىر پاي توق ئاتمايلا شىنجاڭنى ئىككى قوللاپ كوممۇنىستلارغا تەقدىم قىلغىنى پىرقىغە ئاسىيلىق قىلىپ تەسلىم بولۇشتىن ئىبارەت چوڭ «خائىن» لىق دەپ تىللاپ كەتتى. ئاخىرىدا يىغىنغا قاتناشقانلاردىن قەتئىي مەخپىيەتلىكنى ساقلاپ، خەۋەرنى قامال قىلىپ، ھەقىقەتكە قايتىش توغرىسىدىكى خەۋەرنى كېچىكتۈرۈپ ئېلان قىلىشنى تەلەپ

قىلدى»، مەن شۇ چاغنىڭ ئۆزىدىلا «ھەربىلەر بۇيرۇققا بويسۇنۇشنى ئۆزىنىڭ بۇرچى دەپ قارايدۇ» دەپ جاۋاپ بەردىم. ئارقىدىنلا چۇجۇرچىك، مالىنمۇ مېنىڭ پىكرىمگە قوشۇلىدىغانلىقلىرىنى بىلدۈرۈشتى.

لى زوتاڭ ھەقىقەتكە قايتىش توغرىسىدىكى خەۋەرنى قامال قىلىپ ئۇنى كېچىكتۈرۈپ ئېلان قىلىشتەك جاھىللىق پوزىتسىيە قوللانغان بولسىمۇ، شىنجاڭنىڭ تېچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر ناھايىتى تېزلا تارقىلىپ بىر قانچە كۈن ئۆتمەيلا ئۇنى ھەممە ئادەم بىلىپ بولدى. ئاقسۇدا — سانائەتچىلەر ئۇيۇشمىسى شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى قىزغىن تەبرىكلەش ئۈچۈن بىر قىسىم بەشيۇلتۇزلۇق قىزىلبايراقلارنى بېسىپ، ھەر قايسى دۇكانلارغا تارقىتىپ بېرىشكە تەييارلاپ قويغان ئىكەن. بۇ ئىشنى لى زوتاڭ ئۇقۇپ، دەرھال ئادەم ئەۋەتىپ تەييارلانغان بەشيۇلتۇزلۇق قىزىلبايراقنىڭ ھەممىسىنى يىغىۋالدى ھەم مەزكۇر ئۇيۇشمىنىڭ باشلىقى خەي خۇيجاڭغا: «سىلىڭبۇنىڭ ئۇقتۇرۇشى بولماي تۇرۇپ، ئۆز مەيلىچە بايراق ئېسىشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ» دەپ ئاگاھلاندۇردى. 10 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىكى دۆلەت بايرىمىنى تەبرىكلەش مەزگىلىدە، لى زوتاڭ ئاندىن جامائەت ئالدىدا شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى ئېلان قىلدى. شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭنىڭ دۆلەت بايرىقى چۈشۈرۈلۈپ، ئۇنىڭ ئورنىغا

ئالتۇندەك نۇر چاقناپ تۇرغان بەشيۇلتۇزلۇق قىزىلبايراق ھەربىي ئوركېستىر ئورۇنلىغان ھەيۋەتلىك مۇزىكا ئاۋازى ئىچىدە ھاۋا بوشلۇقىدا لەپىلدىدى.

4. يې چېڭنىڭ ئاقسۇدا ئەكسىلئىنقىلاۋىي ھەربىي ئىشلار يىغىنى ئېچىپ، جاھىللىق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىشكە ئۇرۇنۇشى

گومىنداڭنىڭ ئەسلىدىكى شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرىدىن ئۆزگەرتىپ تەشكىللەنگەن يېڭى 2 - دىۋىزىيىسىنىڭ باشلىقى يې چېڭ، ئاتلىق 5 - كورپۇس باشلىقى ما چېڭشياڭ، 179 - بىرىگادا باشلىقى لوشۇرىن قاتارلىقلار شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشىغا قارشى ئىدى.

يې چېڭ جېجياڭلىق، خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىۋىنىڭ بىرىنچى قارارىنى پۈتتۈرگەن بولۇپ، جياڭ جيېشىنىڭ ئىشەنچلىك ئادىمى ئىدى. شۇنداقلا ئۇنىڭ يۇرتدىشى ھەم ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىق مۇناسىۋىتى بار ئىدى. يې چېڭ گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى جاھىللار گۇرۇھىنىڭ كاتتىۋېشى ھېساپلىناتتى. 1949 - يىلى ئەتىيازدا شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق ئىشتاۋى ئۈرۈمچىدە دىۋىزىيە، بىرىگادا باشلىقلىرىنىڭ ھەربىي ئىشلار يىغىنى ئاچتى. يې چېڭ

يىغىندا: «بىز جاڭ ۋېييۈەنجاڭ ئۈچۈن جەڭ قىلىشمىز كېرەك» دەپ داۋراڭ سالدى، ماچىڭشياڭ بولسا مابۇفاڭ (سابىق گومىنداڭ غەربىي شىمال ھەربىي-مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى)نىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك، ياش ھەم يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرىدىن بولۇپ، مابۇفاڭ ئۇنى ئۆزىنىڭ كۈچلۈك ياردەمچىسى ھېساپلايتتى. 1945 - يىلى گومىنداڭ قوشۇنلىرى 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىغا تاقابىل تۇرۇشقا كۈچى يەتمىگەن چاغدا ئاتلىق 5 - كورپۇسنى شىنجاڭغا ئەۋەتكەن ئىدى. بۇ دىۋىزىيە گومىنداڭ قىسىملىرى ئىچىدە كۈچلۈك قىسىم ھېساپلىناتتى. لوشۇرېن خۇنەنلىك بولۇپ، خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن، جىياڭ جىيشىنىڭ تۇققىنى خۇزۇڭنەننىڭ ئىشەنچلىك ئادىمى ئىدى. ئۇ، ئۆزگەرتىپ تەشكىللەنگەن 179- بىرىگادىنىڭ باشلىغى ۋە ھەربىي سېستىمىدىكى ئىشپىيون بولۇپ، قۇۋ، ساختىپەز، قوسىغىدا ھىلىسى كوپ ئادەم ئىدى.

1949 - يىلى 8 - ئاينىڭ 26 - كۈنى لەنجۇ ئازات بولغاندىن كېيىن شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەققەتكە قايتىش توغرىسىدىكى ئومۇمى ۋەزىيىتى بەلگىلىنىپ بولغان ئىدى. گېنېرال تاۋسىيۇي، يې، ما، لو قاتارلىق جاھىللارنىڭ شۇ چاغلاردا تەتۈر يول تۇتۇپ جاھىللىق بىلەن قارشىلىشىشقا ئۇرۇنۇشتەك جىددى ئەھۋالغا قارىتا ئۇلارنى پارچىلاش تاكتىكىسىنى ئىشلەتمەكچى بولدى. ھەر خىل يوللار بىلەن تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ

زور خىزمەتلەرنى ئىشلەش ئارقىلىق، ئەڭ ئاخىرىدا ئۇلارنى ھەربى ھوقۇقىنى تاپشۇرۇپ، شىنجاڭدىن ئايرىلىپ، چەتكە چىقىپ كېتىشكە كوندۇردى. ئومۇمى ۋەزىيەتكە ئېتىۋار بېرىش ئۈچۈن گېنېرال تاۋسىيۇي يەنە يې، ما، لو قاتارلىقلارنىڭ ماددى جەھەتتىكى ئارزۇ - تەلەپلىرىنى ئىمكانىيەتنىڭ بېرىچە قاندۇرۇپ، ئۇلار ئوتتۇرىغا قويغان تەلەپكە ماقۇل بولدى. ئۇلارنىڭ جەنۇبى شىنجاڭ ئارقىلىق دولەت چېگرىسىدىن چىقىپ چەتئەلگە كېتىشى ئۈچۈن مۇھاپىزەت قىلىپ ئاپىرىپ قويۇشقا ئادەم ئاجىرىتىپ بەردى؛

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 30 - كۈنى يې چىڭ، ماچىڭشياڭ، لوشۇرېن قاتارلىقلار 6 قارا ماشىنا بىلەن ئاقسۇغا يېتىپ كېلىپ 65 - بىرىگادىنىڭ قوماندانلىق ئىشتاۋىغا چۈشتى. ئۇلار بىلەن بىللە كەلگەنلەردىن تيەن شىڭزى (تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ تەپتىشى)، ۋاڭ زىڭشەن (شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھوكۇمەت خەلق ئىشلار نازىرى)، ياڭ ۋېي (شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىسىنىڭ باشلىغى، پىرقە سېستىمىسىدىكى ئىشپىيونلارنىڭ كاتىۋىشى)، جۇڭ زويىن (128 - بىرىگادىنىڭ باشلىغى)، شيۇڭ يى (179 - بىرىگادىنىڭ مۇئاۋىن كوماندىرى)، ليۇ خەندۇڭ (ئۈرۈمچى شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىغى، پىرقە سېستىمىسىدىكى ئىشپىيون)، يې چىڭنىڭ باش مەسلىھەتچىسى يى قاتارلىقلار-

مۇ بار. يې چىڭ، ما چىڭشياڭ، لو شۇرېن، جۇڭ زويىن قاتارلىقلار 65 - بىرىگادا ئىشتاۋىدىكى لى زوتاڭنىڭ قوراسىغا ئورۇنلاشتى. ۋاڭ زىڭشەن قاتارلىقلار ئاقسۇ ناھىيىلىك ھوكۇمەتكە ئورۇنلاشتى.

ئۇلار، ئاقسۇغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇرۇپ كەلگەن جاھىل ئۇنسۇرلار لى زوتاڭ بىلەن ئۇچرىشىپ، بىرقانچە قېتىم سوھبەتلىشىش ئارقىلىق بىر - بىرىگە ھەمنەپەس بولۇشۇپ بىرلىشىپ كېتىشتى. لى زوتاڭ شۇكۈنى كەچتە ئۆزىنىڭ قوراسىدا ھەربى ئىشلار يىغىنىنى چاقىردى. يىغىنغا يې چىڭ، ما چىڭشياڭ، لو شۇرېن، لى زوتاڭ، جۇڭ زويىن، گاۋ رۇڭگۇاڭ، شيۇڭ يى، گومىنخۇاڭ، مىڭ جىنجياڭ (65 - بىرىگادا سىياسى باشقارمىسىنىڭ مۇدىرى)، خو دۇڭچىن، جىن بىڭكۇن، يوجۇنيى، ما لىن، چۇجۇچىڭ قاتارلىقلار قاتناشتى. يىغىندا تۆۋەندىكى ئىشلار قارار قىلىنغان.

1 - ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇرۇش؛

2 - مۇئاۋىن بىرىگادا باشلىقى شيۇڭ يى، يې چىڭ، ما چىڭشياڭ، لو شۇرېن قاتارلىقلارنىڭ ئۆز قولى بىلەن يازغان خېتىنى ئېلىپ ئۈرۈمچىگە بېرىپ ئۇلارنىڭ كونا خىزمەتداشلىرى بىلەن ئالاقە قىلىشقا ئەۋەتىش؛ قوشۇننى قاراشەرگە ئېلىپ بېرىپ پايدىلىق يەر تۈزۈلۈشىدىن پايدىلىنىپ باش ئەگمىنى چىڭ ساقلاپ، جان تىكىپ قارشىلىق كورسىتىش؛ شۇ ئارقىلىق ۋاقىتنى كەينىگە سورەپ، ۋاقتى كەلگەندە قايتىدىن باش كوتىرىپ چىقىش؛

3 - شيۇڭ يى قاراشەردىن ئۆتۈشىدە يىغىنىنىڭ ئەھۋالىنى 128 - بىرىگادىغا يېڭىدىن باشلىق بولغان چىن جۇڭگە يەتكۈزۈپ، ئۇنىڭ بىرلىكتە كۈچ چىقىرىپ، ھەمكارلىشىشىنى تەلەپ قىلىش؛

4 - شەھەر مۇداپىئەسىنى كۈچەيتىپ، مۇداپىئە ئەسلىھەلىرىنى ياساش، بۇنىڭغا 65 - بىرىگادا مەسئۇل بولۇش؛

5 - قورال - ياراق، ئوق - دورا ۋە باشقا بارلىق ھەربى ئەشيالارغا تەمىنات باش پونكىتىنىڭ باشلىقى خودۇڭچىن مەسئۇل بولۇش؛

6 - ھەربى دورا - دەرمەك ۋە باشقا بۇيۇملار، چىرىغا قاتارلىقلارنى تەييارلاشقا 250 - كورپۇس دوختۇرخانىسىنىڭ باشلىقى جىڭ لىڭكۇن مەسئۇل بولۇش؛

7 - ئوزۇق - تۈلۈك، يەم - خەشەك، ئەسۋاپ - ئۈسكۈنە، ھەربى تەمىنات قاتارلىقلارنى تەييارلاشقا ۋالى مەھكىمىسى ئۆزىگە قاراشلىق ھەرقايسى ناھىيىلەرگە پىلان بويىچە بەلگىلەنگەن مۇددەت ئىچىدە تەييارلاپ بېرىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈش؛ ۋاقتىدا تاپشۇرماي دەخلى يەتكۈزگۈچىلەر بولسا ئۇلارنى ھەربى ئىشلارغا دەخلى يەتكۈزگەنلەر قاتارىدا بىر تەرەپ قىلىش؛

يىغىن يېرىم كېچىدە تۈگىگەن ئىدى. شيۇڭ يى مەخسۇس ئاپتوموبىلغا ئولتۇرۇپ شۇ كېچىسى ئۈرۈمچىدىكى قىسىملارنى جەنۇبىي شىنجاڭغا ئېلىپ كېلىشكە ھەركەتلەندۈرۈش ئۈچۈن يولغا چىقتى.

بۇ قېتىمقى يىغىنغا مەن قاتناشمىغان ئىدىم. چۈنكى 9 - ئاينىڭ 26 - كۈنى چۈشتىن كېيىن لى زوتاڭنىڭ ئىشخانىسىدا يىغىن ئېچىلغاندا مەن «ھەربىلەر بۇيرۇققا بويسۇنۇشنى ئۆزىنىڭ بۇرچى دەپ ھېساپلايدۇ» دىگەن ئىدىم. لى زوتاڭ، باۋدىيەنخۇانىڭ سوزىنىڭ ئىچىدە «سوزبار» دەپ بىلىپ توسالغۇ بولۇپ قېلىشىمدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ماڭا يىغىنغا قاتنىشىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش قىلمىدى.

يىغىننىڭ ئەھۋالىنى 65 - بىرىگادا سىياسى باشقارمىسىنىڭ مۇدىرى مىڭ جىنجياڭ، ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى مالىن 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ئىلگىر - ئاخىر ئۆيۈمگە كېلىپ سوزلەپ بەردى.

شۇ چاغلاردا ئاقسۇدىكى ئىككى تەرەپ (ھەقىقەتكە قايتىش تەرەپدارلىرى ۋە جاھىللار گۇرۇھى) ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش كۈندىن - كۈنگە ئۆتكۈرلىشىپ ۋە يەنىمۇ روشەنلىشىپ كېتىۋاتاتتى. دىمەك، ھەربى ھوقۇقنى ئىگەللىۋالغان جاھىللار گۇرۇھى ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇرۇپ، جاھىللىق بىلەن قارشىلىشىشنى قۇۋۋەتلەيتتى، يەنە بىر تەرەپ ئۇلارنىڭ ئەكسىچە ھەقىقەتكە قايتىشنى

ھىمايە قىلىپ، تىنچلىقنى، ئازاتلىق زور قوشۇنىنى كۈتۈۋېلىشنى ئارزۇ قىلاتتى.

5. سۇيىقەستى مەغلۇپ بولۇپ چەتئەلگە قېچىش

يې چىڭ، لوشۇرېن، لى زوتاڭ قاتارلىقلار ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇرۇش توغرىسىدا ھەركەتلىنىشنى پىلانلاۋاتقاندا، كۈتۈلمىگەن بىر ۋەقە يۈز بەردى. 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى چۈشتىن كېيىن شىنجاڭ ۋاقتى 5 لەردە يې چىڭ لى زوتاڭنىڭ قوراسىدا سۇيىقەستكە ئۇچرىدى. ئۇ ئەندىلا ھاجەتخانىدىن چىقىشىغا لى زوتاڭنىڭ مۇھاپىزەتچىسى فەن × × ئەتراپتا ئادەم يوقلۇغىنى بايقاپ دەرھال ئۇنى ئاتتى. بىراق ئوق دىگەن جايغا تەگمەي، سول بىلىگىنى زەخىملەندۈردى. يې چىڭنىڭ مەسلىھەتچىسى ناھىيىلىك ھوكۇمەتتە تۇرۇپ لى زوتاڭنىڭ قوراسىدا يې چىڭنىڭ سۇيىقەستكە ئۇچرىغانلىقىنى ئاڭلاپ چوچۇپ كەتتى-دە، تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن دەرھال مۇھاپىزەتچى خادىملارنى يىغىپ، ئېغىر - يېنىك پىلىموتلارنى ناھىيىلىك ھوكۇمەت بىناسىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ، مىلتىقلىرىنى قوماندانلىق ئىشتاۋىغا قارىتىپ جەڭ قىلىشقا تەييارلاندى. قوماندانلىق ئىشتابىدىكى مۇھاپىزەتچىلەرمۇ ئەھۋالغا قاراپ ئىش تۇتۇپ، گازارمىنىڭ ئىشىگىنى تاقاپ، ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىسىگە چىقىپ پىلىموتلىرىنى ناھىيىلىك ھوكۇمەتكە توغرىلاپ قايتۇرما

زەربە بېرىشكە تەييار تۇردى. شەھەر مۇداپىئە قوماندانلىق ئىشتاۋىمۇ دەرھال ھەربىي ھالەت ئېلان قىلىپ، شەھەر دەرۋازىسىنى تاقاپ، قىسىملارنى ئىشقا سېلىپ، ھەر قايسى جايلارغا پوس تۇرغۇزۇپ، قاتناشنى چەكلىدى. تۇيۇقسىزلا ھەربىي ھالەت يولغا قويغانلىقتىن، سودىگەرلەر دۇكانلىرىنى تاقاپ، ھوپىگەرلەر تەنزىلىرىنى يىغىشتۇرۇشقىمۇ ئۈلگۈرەلمەي، ئەر - ئايال، ياش - قېرىلار جېنىنىڭ بېرىچە ئۆيلىرىگە قاراپ قېچىشتى، سىرتتىن كەلگەنلەرمۇ نىمە قىلارىنى بىلمەي مۈشكۈل ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى.

ئىككى تەرەپ تازا قىل ئۈستىدە تۇرغان پەيتتە، لى زوتاڭ ماڭا تېلېفون بېرىپ، يې چىڭنىڭ سۈيىقەستكە ئۇچرىغان ھەقىقى ئەھۋالىنى ۋە نوۋەتتىكى جىددى ۋەزىيەتنى چۈشەندۈردى. شۇنداقلا مېنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىپ ئەپلەشتۈرۈپ قويۇشۇمنى ھەم 2 تەرەپنىڭ قوراللىق توقۇنۇشى پەيدا بولۇشىنى توساپ، ئىشنىڭ كېڭىيىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىشىمنى تەلەپ قىلدى. يەنە لى سەنمۇ قاتارلىق بىر قانچە نەپەر مۇھاپىزەتچى خادىمنى مېنى مۇھاپىزەت قىلىپ بېرىشقا ئەۋەتىدىغانلىغىنى ئېيتتى، مەن شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشىدىن ئىبارەت چوڭ ئىشنىڭ مۇقىملىشىپ بولغانلىغىنى، ئەگەر 2 تەرەپ راستىنلا سوقۇشۇپ قالىدىغان بولسا، تېچلىق ۋەزىيىتىنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتىدىغانلىغىنى، ھەتتا ئۇنى بۇزۇپ قويىدىغانلىغىنى ئويلاپ، ئۇنىڭ تەلىۋىگە ماقۇل بولدۇم. ئەمما مېنى مۇھاپىزەت قىلىپ بېرىشقا مۇھاپىزەتچى ئەۋەتىشىنى رەت قىلدىم. شۇنىڭ بىلەن ئۇزەم يالغۇزلا باش مەسلىھەتچى يېنى يوقلاپ باردىم. ئۇ مېنىڭ مۇھاپىزەتچى ئېلىپ كەلمىگەنلىگىمنى كورۇپ، مەندىن گۇمانلانمىدى، مەن يې چىڭنىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلىغىنىڭ ھەقىقى ئەھۋالىنى ئوچۇقلا ئېيتتىم، ئۇنىڭ يارىسىنىڭ ئېغىر ئەمەسلىگىنى، ھازىر بىخەتەر تۇرغانلىغىنى تەپسىلى چۈشەندۈردۈم، ئەگەر ئىشەنمىسىڭىز ئۆزىڭىز بىۋاستە يې چىڭنى كورۇپ كەلسىڭىزمۇ بولىدۇ دىدىم. مەن ئۇنىڭ ئىشەنمەيدىغانلىغىنى ئويلىمىغان ئىكەنمەن، ئۇ مەن بىلەن سوھبەتلىشىش جەريانىدا مېنى ئۆزىنى ئالداپ قىلتاققا چۈشۈرگىلى كەلگەن دەپ گۇمانلىنىپ ئەتەي جىم ئولتۇراتتى. تازا ئىلاجىنى قىلالماي تۇرغىنىمدا يې بىلەن ۋاڭ زىڭشەننىڭ دوستلۇق مۇناسىۋىتىنىڭ ناھايىتى قويۇقلۇغى ھەمدە مېنىڭمۇ كوپ يىللىق قەدىناس دوستۇم ئىكەنلىگى، ئۇنى بۇ ئىشقا ياردەملىشىشكە تەكلىپ قىلسام ئىشىم چوقۇم ئوڭۇشلۇق بولىدىغانلىغى بىردىنلا ئېسىمگە كەلدى. مەن دەرھال ۋاڭ زىڭشەننىڭ يېنىغا كىرىپ بولغان ۋەقەنى بىر - بىرلەپ سوزلەپ بەردىم. ئاندىن بۇ ئىشنى پۈتۈرۈشكە ئۇنىڭ ياردەملىشىشىنى ئوتۈندۈم، ئۇ خۇشاللىق بىلەن ماقۇل بولدى. ئىككىمىز

بىرگە باش مەسلىھەتچىنىڭ يېنىغا كىردۇق. ۋاڭ زىڭشەن ئۆزىنىڭ مەن بىلەن بولغان دوستلۇغىنى قىسقىچە چۈشەندۈرۈپ ئۆتتى، ئاندىن بىز ئۈچىمىز بىر-بىرىمىزگە ئىشىنىشكە بولىدىغان ياخشى دوستلاردىن ئىكەنلىكىمىزنى تەكىتلەپ ئۆتۈپ، ئاندىن بىزنىڭ پىكرىمىزنى چۈشەندۈردى. بۇ ئىش راستىنلا ئۈنۈم بەردى. يىپ بىز بىلەن بىللە يىپ چىڭنى يوقلاپ بارىدىغانلىغىنى بىلدۈردى. بىز لى زوتاڭنىڭ قوراسىغا بارساق يىپ چىڭ كارۋاتتا يېتىپ دەم ئېلىۋاتقان ئىكەن، ئۇنىڭ سول بىلىگى يارىلانغان بولۇپ، يارىسىنىڭ ئېغىر ئەمەسلىگىنى، روھي ھالىتىنىڭ ئوبدانلا تۇرغانلىغىنى كوردۇق. شۇنىدىن كېيىن باش مەسلىھەتچىنىڭ گۇمانلىرى بىردىنلا تۈگەپ ھەربىي ھالەتنى دەرھال ئەمەلدىن قالدۇرىدىغانلىغىنى بىلدۈردى. قىل ئۈستىدە تۇرغان بۇ بىر مەيدان توقۇنۇش بەختكە يارىشا تىنچلاندۇرۇلدى.

زىيانكەشلىك قىلغۇچى فەن × يىپ چىڭ بىلەن كۆپ يىللار بىرگە بولغان كونا ئەسكەر بولۇپ قەستلەشتىكى ئاساسىي سەۋەپ شەخسىي ئاداۋەت بىلەن قىساس ئالماقچى بولغان ئىكەن. چۈنكى 1944-يىلى قىشتا يىپ چىڭ جىڭدا يوقىلاڭ بىر ئىش ئۈچۈن ئۇنىڭ بىر تۇققان ئاكىسىنى بىگۇنا ئېتىۋەتكەن ئىدى. شۇ ئىشقا فەن ئاداۋەت ساقلاپ يۈرەتتى. بۇ قېتىم ئۆزىنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنىنى ئاقسۇدا تەسادىپى ئۇچرىتىپ

قېلىپ، ئاچچىغىغا پايلىماي يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ ھەققانىي غەزەپ-نەپرىتى قوزغىلىپ يىپ چىڭنى ئاتقان ئىدى. يىپ چىڭ ئۆزى يۇقۇرى دەرىجىلىك ھەربىي ئەمەلدار بولۇپ تۇرۇقلۇق، ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇرۇپ، دولەت ۋە مىللەتنىڭ مەنپەئەتى بىلەنكارى بولماي، ئۆزىنىڭ پايدا-زىيىنى بىلەنلا ھىساپلاشقانلىغىغا ھەممە ئادەمنىڭ غەزىۋى ئورلىگەن ئىدى.

بۇ ئىشقا يالغۇز فەن ئەمەس، بەلكى ئىشتاپتىكى بىر قىسىم ئوتتۇرا، تۆۋەن دەرىجىلىك ئوفىتسىرلەر ۋە جەڭچىلەرمۇ، ئۇلار ئۆزىنىڭ چونتەكلىرىنى ئالتۇن-كۈمۈشلەر بىلەن تولدۇرۇپ، يەنە كېلىپ بالا-چاقىلىرىدىن تارتىپ خوتۇنىنىڭ خىزمەتكارلىرىغىچە ئېلىپ چەتئەلگە قاچماقچى بولغانلىغىدىن غەزىۋى قاينىغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە يىپ چىڭنىڭ ئىشتاپ باشلىغى ئالدى بىلەن قوزغىلىپ، مىلتىقلىرىنى بەتلەپ، جەڭگە تەييارلىنىپ، سىلىڭبۇنى ئوققا تۇتماقچى بولغانلىغى، ئېچىشقان يەرگە تۇز سەپكەندەك بولۇپ ئوچمەنلىكنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتكەن ئىدى. ئىشتاپ مەسلىھەتچىلەر ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى چىن شۇخۇڭ باشچىلىغىدىكى بىر قىسىم ئوتتۇرا، تۆۋەن دەرىجىلىك ئوفىتسىرلەر ۋە جەڭچىلەر يىپ چىڭ، ماچىڭشياڭ، لوشۇرېن قاتارلىقلارنى سىلىڭبۇغا سولاپ نەزەربەنت قىلدى.

يىپ چىڭ ئەسلىدە بىرىنچى كۈنى سۈيىقەستكە ئۇچ-

رىغاندىن كېيىن، خۇددى ئوقيادىن ئۈركىگەن قۇشتەك بولۇپ قالغان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئىككىنچى كۆنىلا ئاقسۇدىن ئاجراپ چىقىپ يولۋاسنىڭ ئاغزىدىن بۇرۇنراق قۇتۇلۇشنى قارار قىلىشقان بولسىمۇ، ئۆزلىرىنىڭ تۇيۇقسىز نەزەربەنت بولۇپ قېلىشىنى ئويلاپ باقمىغاچقا، بۇ ئىش ئۇلارنى قاتتىق چۆچۈتىۋەتتى. ئۇلار بىز راستىنلا كوممۇنىستلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغاندىمىزمۇ؟ دەپ قېلىشتى. يېچىڭنىڭ خوتۇنى خۇددى پۇتى كويگەن توخۇدەك سوكۇلداپ پاي - پېتەك بولۇپ، تەشۋىشلىنىپ ئولتۇرالماي قالدى. ئۇ: «ئۈرۈمچىدىن چىقىپ يولۋاس ئاغزىدىن قۇتۇلدۇق دېۋىدۇق، ئاقسۇدا كوممۇنىستلارغا يولۇقۇپ قېلىشىمىزنى زادىلا ئويلاپ باقماپتىكەنمەن» دەپ كۆنبويى يېچىڭ، لىزوتاڭنىڭ ئارقىسىغا كىرىۋېلىپ غەلۋە قىلدى. ھەتتا ئاچلىق ئېلان قىلىمەن دەپ داۋراڭ سېلىپ لىزوتاڭنى ئۇلارنى تېزدىن بوشىتىۋېتىشكە قىستىدى.

10 - ئاينىڭ 1 - كۆنى ئەھۋال تۇيۇقسىزلا ئۆزگىرىپ يېچىڭ قاتارلىقلار سىلىڭبۇدا نەزەربەنت قىلىپ قويۇلدى. بۇ 180 گىرادۇسلۇق زور بۇرۇلۇش بولۇپ، مەسىلىنى پۈتۈنلەي ئاستىن - ئۈستۈن قىلىۋەتتى. پۇقرالار ئەسلىدە يېچىڭ قاتارلىقلارنىڭ ئاقسۇدىن تېزرەك كېتىشىنى، ئۇرۇش بولماسلىقىنى ئۈمىت قىلاتتى. ئۇ چاغدا ئازاتلىق ئارمىيە تېخى شىنجاڭغا كىرمىگەن، يەرلىكنىڭ ئامانلىقىنى قوغداش ئىشلىرىغا گومىنداڭنىڭ سابىق مۇ-

داپىئە قىسىملىرى مەسئۇل بولۇۋاتقان ئىدى. ئاقسۇ ۋىلايىتىدىمۇ شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىغا ئوخشاش مۇداپىئە قىسىملىرىنىڭ 65 - بىرىگادىسى مەسئۇل ئىدى. لىزوتاڭ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ «ئازاتلىق ئارمىيە شىنجاڭغا كىرىدىغان بولسا، شىمالىي شىنجاڭغىلا كىرىدۇ، جەنۇبىي شىنجاڭغا كەلمەيدۇ. ئاقسۇ ۋىلايىتى يەنىلا 65-دىۋىزىيىنىڭ مۇداپىئە رايونى بولۇپ قېلىۋېرىدۇ» دەپ پىتنە - ئىغۋا تارقاتتى. ئۇنىڭ مەقسىدى بىرىنچىدىن، ھەقىقەتكە قايتىش تەرەپدارلىرىغا ئالدىراپ خوشال بولۇپ كەتمەسلىك، ئاقسۇ ۋىلايىتى كەلگۈسىدە يەنىلا لىزوتاڭنىڭ «دۇنياسى» بولىدىغانلىقىنى ئاگاھلاندۇرۇش، ئىككىنچىدىن، قول-چوماقچىلىرىنى جان تىكىپ ئىپلىششقا كۈشكۈرتۈپ، كەلگۈسىدە ئۆز خوجايىنىدىن بېرىلىدىغان ئىلتىپاتنى كۈتۈشكە بېشارەت بېرىشتىن ئىبارەت ئىدى. ھەقىقەتكە قايتىش تەرەپدارلىرى لىزوتاڭنىڭ سۇيىقەست، ھىيلە - مىكىر ئىشلىتىپ، پىتنە - ئىغۋا تارقىتىپ كىشىلەرنىڭ قەلبىنى قالايمىقانلاشتۇرۇپ، سۇنى لېيىتىپ بېلىق تۇتۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقان مەقسىدىنى تولۇق بىلىپ بولغان ئىدى. بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا ئىش ئەگەر مۇشۇنداق ئۆزۈنغىچە تىركىشىپ كېتىۋېرىدىغان بولسا، سورەلگەن ئىش بۇزۇلار دىگەندەك ھەقىقەتكە قايتىشقا تەسىر يەتكۈزەتتى. ھەقىقەتكە قايتىش تەرەپدارلىرىنى ھىمايە قىلغۇچى كىشىلەر بۇ

مەسىلىنى قانداق ھەل قىلىش توغرىسىدا پائال مەسلىھەتلەشكىلى تۇردى.

10 - ئاينىڭ 2 - كۈنى چۈشتىن ئاۋال مەن ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىگە مالىنى يوقلاپ باردىم. مەن ئۇنىڭدىن يېقىنقى ھەپتە ئىچىدە ئاقسۇدا يۈز بەرگەن بىرقانچە ۋەقە (ھەقىقەتكە قايتىشنى كېچىكتۈرۈپ ئېلان قىلىش، ئەكسىلئىنقىلاۋىي ھەربى ئىشلار يىغىنىنىڭ چاقىرىلىشى، يېچىڭنىڭ سۈيىقەستكە ئۇچرىشى ھەم نەزەربەنت قىلىنىشى قاتارلىق) لەرنى قانداق قىلىش كېرەك؟ پۇقرالارنىڭ قانداق ئىنكاسى بار؟ دەپ سورىدىم، ئۇ قوشۇمىسىنى تۈرۈپ «ھازىر پۇقرالارنىڭ قوسىغى تويماي، كۆڭلى زارلىنىپ يۈرۈۋاتقان چاغدا ھۆكۈمەتكە تاپشۇرغىدەك نەدىمۇ ئاشلىق ۋە يەم - خەشەك بولسۇن! ھەربى تەمىنات تەييارلاشقا تېخىمۇ ئامال يوق، بۇيرۇق قاتتىق، خىلاپلىق قىلغانلارنى ھەربى ئىشلارغا دەخلى يەتكۈزگەنلەر قاتارىدا بىر تەرەپ قىلىنىدۇ دېيىلگەن، دېمەك كاللا ئالماقچى، راستىنلا ئۇرۇش بولۇپ قالسا، پۇقرالار تىرىك قالمايدۇ. مەن ئۆزەمنىڭ بۇ قېرى جېنىمنى ئاتاپ قويدۇم. بۇنىڭدىن باشقا ئامال يوق» دېدى. ئۇنىڭ دېمەكچى بولغىنى ئۈمىتسىزلىنىش، داتلاشتىن ئىبارەت ئىدى. مەن: «ئىش مۇشۇ دەرىجىگە بېرىپ قالدى. ئامال قىلماسلىق بولمايدۇ. ئاھ ئۇرغان بىلەن مەسىلە ھەل قىلغىلى بولمايدۇ. باش قوماندان تاۋسىيوۋ بىلەن رەئىس بۇرھان شەھىدى، ئايرىم - ئايرىم ھالدا پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەربى - مەمۇرى خادىملارغا رەھبەرلىك قىلىپ، 25 - سېنتەبىر، 26 - سېنتەبىر، دە شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى جاكالاپ، چوڭ ۋەزىيەت بېكىتىلىپ بولدى، ئاقسۇ ۋىلايىتى نېمىشقا ئۇرۇش قىلىشقا تەييارلىنىدىكەن. بىز ئامال قىلىپ تىنچلىق چارىسىنى ئىزلىشىمىز لازىم. ئۇرۇش قىلماسلىق بولمامدۇ؟» دېدىم. ئۇ كۈلۈمسىرىگەن ھالدا: «سىزنىڭ پىكرىڭىز توغرا، مەن ئۇنىڭغا قوشۇلىمەن» دېدى. مەن ئۇنى ھەم چۇجىچىڭنى تەپسىلىرەك مەسلىھەتلىشىشكە ئۆيۈمگە تەكلىپ قىلدىم. ئۇلار كەلگەندىن كېيىن، ھەرقايسىمىز ئۆزىمىزنىڭ كۆزقارىشىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، بەھوزۇر سۆزلەشتۇق، چۇجىچىڭ «مەن 26 - كۈنىدىكى يىغىنىدا، بۇيرۇققا بويسۇنىمەن، دېدىم. مېنىڭ بۇنداق دېگەنلىكىم 30 - كۈنى كەچتە ئېچىلغان ئەكسىلئىنقىلاۋىي ھەربى ئىشلار يىغىنىدا چىقىرىلغان بۇيرۇققا ئەمەس، بەلكى باش قوماندان تاۋسىيوۋىنىڭ، 25 - سېنتەبىر، كۈنى جاكالىغان شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش توغرىسىدىكى بۇيرۇققا بويسۇنىمەن دېگەنلىكىم ئىدى. بىزگە ھازىر تىنچلىق كېرەك، ئۇرۇشنىڭ لازىمى يوق، مىنگونىڭ 34 - يىلىدىكى ئۇرۇش (1945 - يىلى مىللىي ئارمىيە ئىلىدىن مۇزداۋان ئارقىلىق ئاقسۇغا

ھۇجۇم قىلغان ئۇرۇشنى كوزئالدىغا كەلتۈرىدۇ، ئۇ چاغدا چۇجۇچىڭ ۋىنسۇ ناھىيىسىنىڭ قورچاق ھاكىمى ئىدى) ھەلىمۇ ئېسىمدە تۇرۇپتۇ، پۇقرالار قورقۇنۇچلۇق ئىشنى ئاڭلىسا ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ قويغانلىقتىن، تا ھازىرغىچە يۈرىكى ئورنىغا چۈشمىدى، شۇڭا يەنە ئۇرۇش قىلىشقا بولمايدۇ» دېدى. ئۈچىمىز كېڭىشىش ئارقىلىق مۇنۇلارنى قارار قىلدۇق: مالىن، چۇ جۇچىڭ ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئاقسۇ، ۋىنسۇدىن ئىبارەت 2 ناھىيىنىڭ كېڭەش باشلىقى، مۇئاۋىن كېڭەش باشلىقلىرىنى، ئاخۇنلارنى، سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ باشلىقى قاتارلىقلارنى مېنىڭ ئۆيۈمگە تەكلىپ قىلىپ يىغىن ئېچىپ مەسلىھەتلىشىپ ھەم قارار چىقىرىپ بىز ئاقسۇ، ۋىنسۇ 2 ناھىيىدىكى ھەر ساھە ۋەكىللىرى نامىدا ئۇلارنى باشلاپ سىلىڭبۇغا بېرىپ لى زوتاڭغا مۇنۇ 4 تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويماقچى بولدۇق.

1 - دولەتنىڭ، مىللەتنىڭ مەنپەئەتى، خەلقنىڭ ھاياتى ۋە مال - مۈلكىنى مۇھىم بىلىپ، شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشىنى ھىمايە قىلىش، بۇنداق قىلىش ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى، كىشىلەر قەلبىنىڭ مايىللىقى، توسۇۋالغىلى بولمايدىغان تارىخىي ئېقىم ئىكەنلىكىنى تونۇتۇش.

2 - زۇڭسىلىڭ تاۋسىيۇي، رەئىس بۇرھان شەھىدى ئارقىمۇ - ئارقا پۈتۈن شىنجاڭدىكى ئارمىيە، ھو-

كۇمەت خادىملىرىغا يېتەكچىلىك قىلىپ «25 - سېنتەبىر»، «26 - سېنتەبىر» كۈنلىرى شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى جاكالىدى. چوڭ ۋەزىيەت مۇقىملىشىپ بولدى. بۇ، پولاتتەك پاكىت، بۇنى ھەرقانداق كىشى ئىنكار قىلالمايدۇ. ئەگەر ئاقسۇ ۋىلايىتى باشقا بىر بايراق تىكلەپ ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇرىدىغان بولسا، بۇ خۇددى ياچىۋەكنىڭ ھارۋىنى توسماقچى بولغانلىقى، چۈمۈلىنىڭ سېدىنى لىڭشىتىشقا ئۇرۇنۇشىدەك ئىش بولىدۇ. ئۇ چاغدا بۇنداق قىلغۇچىلار پۈتۈن رايوندىكى ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ لەنىتىگە ھەم قارشىلىقىغا ئۇچرايدۇ، بۇنىڭغا ھەتتا پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىمۇ قارشى تۇرۇشى، ھەممە كىشى قوزغىلىپ ھۇجۇم قىلىشى مۇمكىن.

3 - مال باھاسى يىلمۇ - يىل ئۆرلەپ كېتىۋاتىدۇ. يېقىنقى 2 يىلدىن بۇيان ئىگىلىك بارغانچە ئاجىزلاپ كەتتى. پۇقرالار زور زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى، خەلق گادايلىشىپ غەزنە قۇرۇپ قالدى، ئوزۇق - تۈلۈك تىلەپ ئىڭراپ ياتقانلار ئاز ئەمەس، بۇ ھالدا ئاشلىق يىغىش، ھەربىي تەمىنات توپلاش تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس.

4 - باش قوماندان تاۋسىيۇينىڭ يوليورۇغىغا بىنائەن يېپىچىك، ماچىڭشياڭ قاتارلىقلارنى قويۇپ بېرىپ، ئۇلارنى تېزرەك چېگرىدىن چىقىرىۋېتىش. جامائەتنىڭ پىكرى بويىچە ئىش كورۇپ، خەلقنىڭ ئارزۇ-

سىغا ئۇيغۇنلىشىش ئۈچۈن پۇقرالارغا تېچ ياشاش شارائىتى تۇغدۇرۇپ بېرىش.

لى زوتاڭ گاڭگىراپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرغان چاغدا، بىز دەل ئاقسۇ، ۋىنسۇ 2 ناھىيىدىكى ھەر ساھە كىشىلىرىگە ۋەكىل بولۇپ، ئۇنىڭ يېنىغا كىرىپ خەلقنىڭ رايى بويىچە ئىش قىلىپ، تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشنى تەلەپ قىلدۇق ھەم ئۇنىڭ جامائەتنىڭ كەيپىياتىنى تېچلاندۇرۇپ، خەلقنىڭ ئارزۇسى بويىچە ئىش قىلىپ پەيدىن يۇقۇرى دەرىجىلىك، بەنجاڭدىن يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەسكەرلەر ۋەكىللىرىنى يىغىپ يىغىن ئېچىپ، سەپەرۋەر قىلىش، قايىل قىلىش ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىشىمىزغا رۇخسەت قىلىشقا، شۇنىڭدەك يېچىڭ قاتارلىقلارنى ئاقسۇدىن بۇرۇنراق يولغا سېلىۋېتىشكە مەجبۇرلىدۇق. مەن يەنە 65 - بىرىگادا سىياسى باشقارمىسىنىڭ مۇدىرى مىڭجىنجاڭ ۋە يېچىڭ قاتارلىقلارنى نەزەربەنت قىلىش ئىشىنى باشقۇرۇۋاتقان مەسلىھەتچىلەر ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى چىن شۇخۇڭ بىلەن سۆزلەشتىم. مىڭجىنجاڭغا سىياسى باشقارمىدىكى بارلىق خادىملارنى ھەركەتلەندۈرۈپ، ئوفىتسېر، جەڭچىلەر ئارىسىدا كۆپرەك قايىل قىلىش خىزمەتلىرىنى ئىشلەشكە دەۋەت قىلدىم، چىن شۇخۇڭدىن ئوفىتسېر، جەڭچىلەردە قانداق پىكىر ۋە تەلەپلەرنىڭ بارلىقىنى ئوچۇق ئوتتۇرىغا قويۇشنى، ئۇ مەسىلىلەرنى مەسلىھەتلىشىپ ھەل قىلىشنى سورىدىم. 2 كۈنلۈك بوشاشماستىن تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ۋە كۆپ تەرەپلىمە سوھبەتلەر ئارقىسىدا ئاخىرى يېچىڭ ئۆزى ئوتتۇرىغا چىقىپ ئالتۇنلارنى تاپشۇرىدىغان، بۇ ئالتۇنلارنى ئوفىتسېر، جەڭچىلەرنىڭ 2 ئايلىق مائاشى قىلىپ تارقىتىپ بېرىدىغان بولدى. شۇنداق قىلىپ مەسىلىنى تېچلىق بىلەن ھەل قىلىش توغرىسىدا كېلىشتۇق، شۇنىڭ بىلەن بۇ بىر مەيدان ماجرا بەختكە يارىشا ھەل قىلىندى. يېچىڭ، ماچىڭشياڭ قاتارلىقلار 10 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئەتىگەنلىك تاماقتىن كېيىن سىلىڭبۇدىن ئاجراتقان ماشىنىغا ئولتۇرۇپ، قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى، بىرەر ۋەقەنىڭ چىقىپ قېلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، مەن ۋە لى زوتاڭ، گاۋرۇڭگۇاڭ قاتارلىقلار ئۇلارنى غەربىي چوڭ كوۋرۇكتىن ئۆتكۈزۈپ قويۇپ قايتىپ كەلدۇق.

ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى 2 تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى بىر مەيدان ئۆتكۈر، كەسكىن كۈرەشنىڭ نەتىجىسى مۇنداق بولدى: تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش ئاخىرى ئەمەلگە ئاشتى، جاھىللارنىڭ سۇيىقەستلىرى بىتچىت قىلىندى. لى زوتاڭ جاھىللىق بىلەن ئۆزگىرىشنى خالىماي، يولسىزلىق قىلىپ ئاخىرى بېرىپ قانۇن تورىغا چۈشۈپ 1951 - يىلى ئۈرۈمچىدە باستۇرۇلدى.

قۇمۇلدىكى بۇلاڭچىلىق ۋەقەسىدىن كورگەن، بىلگەنلىرىم

جاۋ شىيىڭ

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 26 - كۈنى مەن گەنسۇ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باش كاتىپى، مۇۋەققەت رەئىس دىڭيىجۇڭ بىلەن بىللە قۇمۇلغا قېچىپ كېلىپ، قۇمۇل ۋالىسى يولۋاسنىڭ قەسىرىگە كېلىپ ئورۇنلاشتۇق. بۇ چاغدا غەربىي شىمالدىكى 4 ئۆلكىدىن گەنسۇ، چىڭخەيلەر ئازات بولغان، نىڭشيادا ماخۇڭبىڭ، شىنجاڭدا باش قوماندان تاۋسىيۈې، رەئىس بۇرھاننىڭ يېتەكچىلىكىدە تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە يېتىشنى جاكالاپ تېلېگىرامما يوللانغان ئىدى. غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ گېنېرالى (قوشۇمچە چىڭخەي ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى) مابۇفاڭ، ۋىتسې گېنېرال قوشۇمچە 82 - كورپۇسنىڭ باشلىقى ماجىيۈەن (مابۇفاڭنىڭ يالغۇز ئوغلى)ۋىتسې گېنېرال، قوشۇمچە نىڭشيا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى ماخۇڭكۈي ۋىتسې گېنېرال، قوشۇمچە گەنسۇ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى گوجىجاۋ ۋە مەركىزىي 120 - كورپۇسنىڭ باشلىقى جۇجىيابىن، 91 - كورپۇسنىڭ باشلىقى خۇاڭزۇشۇن قاتارلىق گومىنداڭنىڭ غەربىي شىمالدىكى ھەربىي - مەمۇرى كاتتىۋاشلىرىنىڭ ھەممىسى قېچىپ كەتكەن ئىدى. پەقەت 119 - كورپۇسنىڭ مۇئاۋىن كورپۇس باشلىقى جياڭيۈنتەي ۋە كورپۇس باشلىقى ۋاڭجىنجىلار گەنسۇنىڭ ۋۇدۇ دېگەن يېرىدە قىسىملارنى باشلاپ ھەقىقەتكە قايتقان ئىدى. گەنسۇ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى گوجىجاۋ خېلى بۇرۇنلا قېچىپ كەتكەن بولۇپ، باش كاتىپ دىڭيىجۇڭ ئۇچىغا چىققان ئەدىپ بولۇپ، بىرەر ئىشقا يولۇقۇپ قالسا دەرھال بىر قارارغا كېلەلمەيتتى، شۇڭا بۇ چاغدا ئۇمۇ قۇمۇلغا قېچىپ كېلىۋالدى. ئۇ قۇمۇلغا كەلگەندىن كېيىن، شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ئازات قىلىنغانلىقى ئېلان قىلىندى. ئۇ قۇمۇل ۋالى مەھكىمىسىگە چۈشۈپ باش قوماندان تاۋسىيۈې ۋە رەئىس بۇرھان بىلەن ئالاقىلىشىپ ئۈرۈمچىگە بېرىپ بىرلىكتە ھەركەت قىلىش مەسىلىسى ئۈستىدە سۆزلەشمەكچى بولدى.

9 - ئاينىڭ 28 - كۈنى يېرىم كېچىدە (تەخمىنەن سائەت 10 لار ئەتراپىدا) قۇمۇلدا بۇلاڭچىلىق ۋەقەسى يۈز بەردى. ئۇقۇشمىزچە بۇ ئىشنىڭ بول كورسەتكۈچىسى شۇ يەردە تۇرۇشلۇق 178 - بىرىگادىنىڭ چىڭگۇكېۋ ئىسىملىك پولكوۋنىگى ئىكەن. شىنجاڭ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقان چاغدا سابىق 78 - دىۋىزىيىنىڭ

باشلىقى قېچىپ كەتكەنلىكتىن، باش قوماندان تاۋسيۇي قومۇلدا تۇرۇشلۇق 178 - بىرىگادىنىڭ باشلىقى موۋورونى 78 - دىۋىزىيىنىڭ باشلىقلىقىغا يۆتكىگەن بولۇپ، ئۇ قومۇلدىن ئايرىلىپ ۋەزىپە ئۆتكۈزۈۋېلىشقا كەتكەن ئىدى. 178 - بىرىگادىغا يېڭىدىن تەيىنلەنگەن بىرىگادا باشلىقى ليۇلۇنيۇەن ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن گەنسۇنىڭ جۇچۈەن دىگەن يېرىگە كېتىپ، قومۇلغا قايتىپ ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالمىغان ئىدى. شۇ چاغدا قىسىملار بېشى يوق توپتەك بولۇپ قالغان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقى ئېلان قىلىنغاندا بەزىبىر قىسىملارنىڭ كاتتىۋاشلىرى جىنايىتىدىن قورقۇپ بىر - بىرلەپ قېچىپ كەتتى. بۇنىڭ بىلەن قىسىملارمۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قېچىپ تاراپ كەتكىلى تۇردى. قېچىش ۋاقتىدا بەزىدە بۇلاڭ - تالاڭ ۋەقەلىرى يۈز بەردى. يەنە ئاڭلىشىمىزچە بەزى ئەسكەرلەر باشلىقلىرىنى ئېتىۋەتكەن ھادىسىلەرمۇ يۈز بەرگەن. بۇنداق ئىشلارنى بىز قومۇلغا كەلگەندىن كېيىن ئاڭلاپ تۇردۇق. بۇ ئىشلار سەۋەبىدىن كىشىلەر دەككە-دۈككىگە چۈشۈپ يۈرگەنلىكتىن، بىر كۈنى تەسلىكتە كەچ قىلاتتى. ۋەزىيەتنىڭ تەسىرى بىلەن چىڭ گۇڭپۇغا ئوخشاش ئۆزگىرىشنى خالىمايدىغان جاھىللار، قىسىملارنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشىغا كۆڭلىدە ئۆچمەنلىك ساقلاپ، كونا - يېڭى بىرىگادا باشلىقلىرىنىڭ ئالمىشىش سەۋەبىدىن،

قىسىملارنى باشقۇرىدىغان ئادەم بولماسلىق پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، ئۈرۈمچى تەرەپنىڭ كۈچى يەتمەيدىغان ئەھۋال ئاستىدا قىسىملارنى قۇتىرىتىپ، ئەسكەرلەرنى بۇلاڭچىلىق قىلىشقا قويۇپ بەرگەن.

شىنجاڭ ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ ئالدىدا گومىنداڭنىڭ گەنسۇدىكى مەركىزىي بانكىسى غەزنىسىدە بار زور تۈركۈمدىكى ئالتۇن تەڭگە ۋە بانكىغا گورەگە قويۇلغان بۇيۇم، قىممەت باھالىق ماددى ئەشيالارنى قومۇلغا يۆتكەپ كېلىپ، ئۇنى باش قوماندان تاۋسيۇي ئارقىلىق خەلق ھۆكۈمىتىگە تاپشۇرۇپ بەرمەكچى بولغان. باش قوماندان تاۋسيۇي ھەقىقەتكە قايتىش ئىشىنى تەشكىللەش بىلەن بولۇپ كېتىپ، ئۇ نەرسىلەرنى ئۆتكۈزۈۋېلىشقا ۋاقتى يەتمەي قالغاچقا، چىڭ گۇڭپۇ قاتارلىقلار بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ قالغان. ئۇنىڭ كاللىسىغا چوڭقۇر سىڭىپ كەتكەن ئەكسىيەتچىل ئىدىيىنىڭ تەسىرى بىلەن، پۇلنى كۆرۈپ نىيىتى بۇزۇلۇپ، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بۇلاڭچىلىق قىلىش خىيالى پەيدا بولغان. بۇ ئۇنىڭ ئىشتىن ئاۋال كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغان پىلانلىق، تەشكىللىك ھالدا ئېلىپ بارغان قانۇنسىز زوراۋانلىقى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. بۇلاڭچىلىق باشلانغاندا ئۇلار ئالدى بىلەن ئېلېكتىر ئىستانسىسىنى كونتىرول قىلىپ، توك مەنبەسىنى ئۈزۈپ تاشلاپ، پۈتۈن شەھەرنى قاپقاراڭغۇ ئەھۋالدا قويغان. ئارقىدىنلا ئوق چىقىرىپ

شەھەرگە ئوت قويغان. شەھەرنى ئۇر - چاپ ئاۋازلىرى قاپلاپ كەتكەن. ئەسكەرلەر ئوفىتسېرلەرنىڭ باشلامچىلىقىدا باسقۇنچىلىق ھالدا قۇمۇل بانكىسىغا (گەنسۇ مەركىزىي بانكىسىدىكى ئالتۇن - كۈمۈشلەر قۇمۇل بانكىسىغا ئامانەت قويۇلغان) ۋە بايلارنىڭ دۇكىنى، ئالتۇن سودىگەرلىرىنىڭ دۇكىنى قاتارلىق سودا ئورۇنلىرىغا بېسىپ كىرىپ، ئۇدۇل كەلگەن يەرگە ئوزىنى ئۇرۇپ، خىيالىغا كەلگەن ئىشنى قىلىپ، ئىشكەلەرنى چېقىپ، ئوگزىلەرگە چىقىپ بىر تەرەپتىن ئوق ئاتسا، بىر تەرەپتىن قالايمىقان ۋاقىراپ، ئۇچرىغانلىكى نەرسىنى بۇلاپ ماڭغان. ئاڭلىشىمىزچە قالايمىقانچىلىق مەزگىلىدە بەزى ئەسكەرلەر خوتۇن - قىزلارنى ئاياق-ئاستى قىلغان ئىشلارمۇ يۈز بەرگەن. ئۇلار شەھەردە قەستەن ئىنتايىن قورقۇنۇچلۇق ۋەزىيەت پەيدا قىلغانلىقتىن، كىشىلەرنىڭ كەيپىياتى بەكمۇ جىددى كورۇنەتتى. قۇمۇل شەھىرى بىر مەزگىل ئوت دېڭىزىغا ئايلىنىپ ھەممە تەرەپ قىپ - قىزىل يورۇپ كەتكەن ئىدى. سىرت بىلەن ئالاقە قىلىشىدىغان تېلېفون سىملىرى ئۈزۈپ تاشلىنىپ، تېلېگراف ئىدارىسى قورشىۋېلىنغان، بۇئىشتىن ئاۋال تەييارلاپ قويۇلغان چوڭ قاراماشىنىلار كەلتۈرۈلۈپ، بۇلاپ كەلگەن مال-مۈلۈكلەرنى تولغىچە قاچىلاپ، قىسىملار تۇرۇشلۇق گازارمىلارغا ئېلىپ كەتكەن. پۈتۈن شەھەردىكى خەلقلەر قېرىنلارنى يولەپ، كىچىكلەرنى كوتىرىپ، تەرەپ - تەرەپكە جېنىنى ئېلىپ قاچقان. ئۇلارنىڭ يىغا - زارىغا كىشى چىداپ بولمايتتى. بۇقېتىم ئۇلار گەنسۇ مەركىزىي بانكىسىدىن ئېلىپ كېلىنگەن ئالتۇن - كۈمۈش قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى قويماي بۇلاپ كەتكەندىن سىرت، يەنە قۇمۇلدىكى نۇرغۇن بايلارنىڭ دۇكىنى، ئالتۇن سودىگەرلىرىنىڭ دۇكانلىرى قاتارلىق خەلقنىڭ مال - مۈلكىنى بۇلاپ كەتكەن. تاڭ ئاتاي دېگەندە ئەسكەرلەر تاراپ، ئەتراپ جىمىپ قالدى. ئۇيەر - بۇيەردە ئۇچمىگەن ئوتلاردىن ئىس چىقىپ تۇرغاندىن باشقا بىرمۇ ئەسكەر كورۇنمەيتتى. پۇقرالارمۇ ئويلىرىدىن چىقىشقا جۇرئەت قىلالمايتتى. قۇمۇل خۇددى بىر ئولۇك شەھەرگە ئايلىنىپ قالدى. بۇبىر مەيدان كىشىنى چوچۇتىدىغان زور بۇلاڭچىلىق ئەنزىسى شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى.

ھازىر بۇئىشلارنىڭ بولغىنىغا 31 يىل بولۇپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن شۇقېتىمقى بۇلاڭ - تالاڭ جەريانىدا نىمە ئۈچۈن قۇمۇل ۋالى مەھكىمىسىگە تەگمىگەنلىكىنىڭ سەۋەبىنى ھازىرغىچە ئېنىق بىلەلمەي كەلدىم. بىزنىڭ گەنسۇ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ مال - مۈلۈكلىرى بۇلاڭ - تالاڭغا ئۇچرىمىغان بولسىمۇ، لېكىن بىز كېچىدە ھەرقايسىمىز ئوزجېنىمىزنى ئېلىپ قاچتۇق. بۇلاڭچىلىق ئەمدىلا باشلانغاندا ۋالى يولۋاس، دىڭ يىجۇڭغا: ”سىرتتا ھەربى ئوزگىرىش بولۇۋاتىدۇ. ئوت قويۇپ نەرسە - كېرەكلەرنى بۇلاۋاتىدۇ. سىلەر بۇيەرگە مېھمانسى-

لەر، ئادەملەربىلەن تونۇشمايسىلەر، بۇيەرنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقمايسىلەر، بىرەر بەختسىزلىكنىڭ يۈز بېرىپ قېلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن قالايمىقان سىرتقا چىقماڭلار، ئۇلار بۇيەرگە كېلىپ قالسا مەن چىقىپ سۆزلىشىمەن» دېدى. بۇلاڭچىلىق بېسىقىپ، ئوق ئاۋازلىرى پەسىيىپ قالغاندا مەن سىرتنىڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىپ بېقىش ئۈچۈن قۇمۇل ۋالى مەھكىمىسىنىڭ دەرۋازىسىغا بارسام دەرۋازا ئوچۇق تۇرۇپتۇ، سۇيىقەست، ھىلە - مىكىرگە ئۇستا يولۋاس، زىبۇ - زىننەت ۋە ئېسىل كىيىم - كېچەكلەرنىڭ ھەممىسىنى يىغىشتۇرۇپ، ئائىلىسىدىكىلەرنى ئېلىپ جەنۇبىي تاققا قېچىپ كېتىپتۇ. بىز تېخى ئۇنى بىزگە يۆلەنچۈك بولار، دەپ ئويلاپتىكەنمىز.

9 - ئاينىڭ 29-كۈنى قۇمۇل شەھىرى بىر خارابىلىققا ئايلانغان بولۇپ، ئوت يالقۇنلىرى تېخىچە ئۆچمىگەن ئىدى.

ئالاقىلىشىش يولى ئۈزۈۋېتىلگەنلىكتىن گەنسۇ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باش قوماندانى تاۋسىيۈي ۋە رەئىس بۇرھانلار بىلەن ئالاقىلىشىشقا ئامال بولمىدى. ئىلاجسىز ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋاقىتلىق يىغىن چاقىرىپ، تامغا، ئارخىپ، مال - مۈلۈك قاتارلىقلارنى ئېلىپ ئۆزلۈكىدىن گەنسۇغا قايتىپ كېتىپ نەرسىلەرنى خەلق ھۆكۈمىتىگە تاپشۇرۇپ تەسلىم بولۇشنى قارار قىلدى. بىز 20 نەچچە ئادەم 1949 - يىلى 10 - ئاينىڭ 13 - كۈنى بىخەتەر ھالدا لەنجۇغا قايتىپ بېرىپ، لەنجۇ ھەربىي باشقۇرۇش كومىتېتىغا ئۆزىمىزنى مەلۇم قىلىپ تەسلىم بولدۇق ۋە

نەرسىلەرنى ئۆتكۈزۈپ بەردۇق. شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭنىڭ گەنسۇدىكى ئەڭ ئاخىرقى ھاكىمىيىتى ئاياقلاشتى.

مەن قۇمۇلدىكى بۇلاڭچىلىق ئەنزىسىنى ئۆز بېشىمدىن كەچۈرگەن گۇۋاھچى بولغانلىقىم ئۈچۈن گەرچە بۇ ئىش ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن داۋاملىق ئۇنىڭغا كۆڭۈل بۆلۈپ كەلدىم. شىنجاڭدا خىزمەت قىلىۋاتقان يولداشلاردىن مەن ھامان بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولغانلىقىنى سۈرۈشتۈرۈشكە قىزىقاتتىم. كېيىن شىنجاڭدىكى قورچاق ھاكىمىيەت تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقاندىن كېيىن، گېنېرال ۋاڭ جېن خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنى باشلاپ شىنجاڭغا كىرگەنلىكى، شۇندىن كېيىن شىنجاڭ ۋەزىيىتىنىڭ بارا - بارا تىنچلىنىپ قالغانلىقى، 1951 - يىلى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتىدە ئاممىنىڭ پاش قىلىشى ئارقىسىدا بۇ ۋەقەنىڭ ھەقىقىي جاۋابكارى تەكشۈرۈپ چىقىلىپ، بۇ بۇلاڭچىلىق ئەنزىسىنىڭ باش جىنايەتچىسى 178 - بىرىگادىنىڭ پولكوۋنىكى چىڭ گۇڭپۇ ۋە ئۇنىڭ قول - چوماقچىسى بولغان تەمىنلەش ئىدارىسى شۆبە 2 - ئىدارىسىنىڭ باشلىقى شيۈك پىڭيۈەن قاتارلىقلار ئېنىقلانغان ھەم ئۇلارغا بىر دىشكە تېگىشلىك بولغان ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەنلىكىنى، بۇلاپ كېتىلگەن مال - مۈلۈكلەرنىڭ كۆپ قىسمىنىڭ ئېنىقلانغانلىقىدىن خەۋەر تاپتىم. ھەقىقەتەنمۇ تەڭرىنىڭ جازاسىدىن ھېچكىم قېچىپ قۇتۇلالمايدىكەن.

1981 - يىل 6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى لەنجۇ

شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولۇش ھارپىسىدىكى ئۆلكىلىك پىرقە

لى فەنچۈن

1949 - يىلىنىڭ بېشىدا گومىنداڭنىڭ پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە پىرقە ئەزالىرى ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىنى ئېچىپ ئىجرائىيە ھەيئىتى، تەپتىش ھەيئىتى قاتارلىقلارنى سايلاپ چىقىپ، ئۆلكىلىك پىرقىنى رەسمىي قۇردى (بۇنىڭدىن ئاۋال ئۆلكىلىك پىرقىغە تەييارلىق كۆرۈش باشقارمىسى دەپ ئاتالغان ئىدى). يىغىندا چېن شىخاۋ، شى يۈڭسۈنلار ئىجرائىيە ھەيئەتلىككە سايلاندى. ئىجرائىيە ھەيئەتلىرىدىن ھەيئەت مۇدىرى ۋە شۇجىجاڭ سايلاپ چىقىلدى. بىلەت سانى ئەڭ كۆپ بولغانلار ھەيئەت مۇدىرلىقىغا، بىلەت سانى ئىككىنچى ئورۇندا تۇرغانلار شۇجىجاڭلىققا سايلىناتتى. سايلام بولۇشتىن ئاۋال چېن شىخاۋ بىلەن شى يۈڭسۈن ئايرىم - ئايرىم ھالدا بىلەت تاشلىغۇچىلارنى ئۆزىگە تارتتى. شۇ چاغدىكى ئەھۋالدىن قارىغاندا شى يۈڭسۈننى قوللايدىغان ئىجرائىيە ھەيئەتلەر كۆپ سانلىق ئىدى. شى ئۆزىنىڭ ھەيئەت مۇدىرلىقىغا

سايلىنىپ قېلىش ئېھتىماللىقىنىڭ بىر قەدەر نەق ئىكەنلىكىگە ئىشىنەتتى.

سايلام ئېلىپ بېرىلغاندا، چېن شىخاۋ ئوچۇق - ئاشكارە ھالدا شى يۈڭسۈنگە كۈلۈپ تۇرۇپ: «مەن سىزنى سايلايمەن» دەپ جاۋاپ بەردى. ئەمما ئاۋاز بېلەتنى ساناشقاندا چېن شىخاۋنىڭ يوشۇرۇن ھالدا ھىلە - نەيرەڭ ئىشلىتىپ ئۆزىگە ئۆزى بىلەت تاشلىغانلىقى سېزىلدى. شى يۈڭسۈن بولسا راستىنلا چېن شىخاۋغا بىلەت تاشلىغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە لىيۇ شى ئەسلىدە شى يۈڭسۈننى سايلاشقا قوشۇلغان بولسىمۇ، لېكىن سايلام باشلانغاندا يالتىيىۋېلىپ چېن شىخاۋغا بىلەت تاشلىدى. بۇنىڭ بىلەن شى يۈڭسۈن ئىككى بىلەتتىن ئايرىلىپ قالدى. سايلام نەتىجىسى ئېلان قىلىنغاندا بۇ ئىككىسىنىڭ بىلەت سانى تەڭ چىقتى. شۇنىڭ بىلەن چېن شىخاۋ يەنە بىر قېتىم ھىلە - نەيرەڭ ئىشلىتىپ بۇنى مەركەزنىڭ بېكىتىشىگە يوللاشنى تەكلىپ قىلدى ھەم ئايروپىلان بىلەن نەنجىڭگە بېرىپ گومىنداڭ مەركىزىدىن يوليورۇق سورىدى. ئاخىرىدا مەركەز چېن شىخاۋنى ھەيئەت مۇدىرلىقىغا، شى يۈڭسۈننى شۇجىجاڭلىققا بېكىتتى.

شى يۈڭسۈن بۇنىڭغا قايىل بولماي شىنجاڭدا تۇرۇشنى خالىمىدى - دە، 1947 - يىلى يازدا شىنجاڭدىن كەتمەكچى بولۇپ، ئايروپىلان بىلەن كېتىۋاتقاندا، ئايروپىلان جۇچۈەن ئەتراپىدا ھادىسىگە ئۇچراپ خەنل-

رەن، لۇفىڭ ۋە ئامېرىكىلىق ئايال مۇخبىر سىمىس قاتارلىقلار بىرلا ۋاقىتتا بەختسىزلىككە ئۇچرىدى.

بۇ چاغدا قورچاق ئاساسىي قانۇنى ئېلان قىلىنىپ «ھوكۇمەتنى پارتىيە ئارقىلىق ئېلان قىلىش» ئىشى ئاياقلىشىپ «ھاكىمىيەتنى خەلققە تاپشۇرۇش» ئىشلىرى باشلانغان ئىدى. پىرقە ئىشلىرى خىراجىتى پەيدىن - پەي ئازايتىلدى. ئۇ خىراجەتلەر بارا - بارا دولەت غەزنىسىدىن ئاجرىتىلماي ھەر دەرىجىلىك پىرقىلەر «پىرقە تىجارەت ئىشلىرى» نى قانات يايدۇرۇپ «پارتىيە ئارقىلىق پارتىيىنى بېقىش» يولىغا قويۇلدى. شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىمۇ ئاتالمىش «چىڭبەي كىنو فىلىم شىركىتى»، «چىڭبەي باسما زاۋۇدى»، «چىڭبەي سودا شىركىتى» ۋە تېخى قۇرۇلمىغان «چىڭبەي چارۋىچىلىق شىركىتى» قاتارلىقلارنى تەشكىللىگەن بولدى. «چىڭبەي سودا شىركىتى» ئاز-تولا ھامماللىق بىلەن شۇغۇللاندى، يەنە بىر ۋاكالەتەن سېتىش دۇكىنى ئاچتى. بىراق ئۇزۇن ئۆتمەيلا بۇلارنىڭ ھەممىسى تاقىلىپ قالدى. پەقەت كىنوخانا ۋە باسما زاۋۇدىدىن كەلگەن ئازغىنە كىرىمگە تايىنىپ ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ مائاشىنى تارقىتاتتى. ئۇلار خىراجەتنى تېجەش ئۈچۈن ھەتتا ئات ھارۋىسىنىمۇ سېتىۋەتتى، تەلىم - تەربىيە ئىشلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇش، تەشۋىقات خىزمەتلىرىنى قانات يايدۇرۇشقا ئامالسىز قالدى. ياشلار ھەركىتى ئۇيۇشمىسى (مەن ئىجرا-

ئىيە ھەيئەت، قوشۇمچە بو كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن ھەيئەت مۇدىرى ئىدىم) بىر قانچە قېتىم ناخشا ئېيتىش مۇسابىقىسى، نۇتۇق سوزلەش مۇسابىقىسى، ئەدەبىي - سەنئەت سوھبەت يىغىنى ۋە ياشلارنىڭ گۈزەل سەنئەت كورگەزمىسى قاتارلىق كوپ پۇل خەجلەنمەيدىغان پائالىيەتلەرنى ئېلىپ باردى. مەدەنىيەت ھەركىتى ئۇيۇشمىسى بىر قانچە سان «بىپايان دېڭىز دولقۇنى» (ۋاڭ يۇنجۇاڭ مۇھەررىرلىك قىلاتتى) نەشر قىلدى.

1947 - يىلى قىشتا چىن شىخاۋ جەنۇبىي شىنجاڭغا بولغان زىيارىتىنى باشلىدى. نامدا پارتىيە خىزمىتىنى كوزدىن كەچۈرۈش دېيىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە بولسا يەرلىك كۈچلەرنى ئوزىگە تارتىپ ئولكىلىك كېڭەشتە شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ رەئىسى بولۇپ سايلىنىش ئارزۇسىدا بولدى.

چىن شىخاۋنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەركەتلىرىنى لىيۇمىڭچۇن بەش قولدەك بىلىپ تۇردى. چىن شىخاۋ ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا يۇقۇرى قاتلامدا ھەركەتلىنىش ئۈچۈن نەنجىڭگە كەتتى، يولغا چىقىش ئالدىدا ماڭا ئۆزىنىڭ نەنجىڭدە تۇرغان قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە «مەركىزىي گېزىت»دە ئۇنى بىر ماختاپ قويۇشۇمنى تاپىلىدى. مەن چىن شىخاۋنىڭ شىنجاڭدىكى ئەمەلىي كۈچىنىڭ ئاجىز ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ لىيۇمىڭچۇنگە تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى

بىلەتتىم. مەن ئەگەر ئۇنى ماختاپ قويىدىغان بولسام ليۇمىڭچۈننىڭ نارازىلىقىنى قوزغاپ قويۇشۇم تۇرغان گەپ ئىدى، شۇڭا مەن ھىلە ئىشلىتىپ «مەركىزىي گېزىتى»دە «قانداق كۈچ شىنجاڭنى تىپچىلاندۇردى» سەرلەۋھىلىك بىر پارچە ئۇزۇن ماقالا ئېلان قىلدىم. ئۇنىڭدا جاڭجىجۇڭ، سۇڭشىليەن، چېنشىخاۋدىن ئىبارەت 3 كىشى يېزىلدى. مەن ئۈچلا تەرەپكە ياخشىچاق بولۇپ ئۇلارنىڭ بىرىنىمۇ رەنجىتىپ قويمىدىم، توھپىنى ئۆزلىرىنىڭ بولۇشۇۋېلىشىغا قويدۇم. ئۇنىڭ ئۈستىگە چېنشىخاۋنى ئاخىرىغا يازدىم، مۇشۇنداق بولغاندا جاڭ، سۇڭدىن ئىبارەت بۇ ئىككى مەزھەپتىكىلەرمۇ مەندىن رەنجىمەيتتى.

ئارقىدىنلا چېنشىخاۋ يەنە مېنىڭ ئولكە رەئىسىنى سايلىغان چاغدا جامائەت پىكرى توپلاش جەھەتلەردە ئۇنىڭغا ياردەملىشىشىمنى ئۈمىت قىلىپ ياكۋېيغا خەت يېزىپتۇ. ياكۋېي ئۇنىڭ بۇ مەقسىدىنى ماڭا يەتكۈزدى. مەن چېنشىخاۋ بىلەن ليۇمىڭچۈن ئوتتۇرىسىدىكى ئەمەلىي كۈچ سېلىشتۇرمىسىدا چوڭ پەرق بارلىقىنى بىلەتتىم. شۇڭا مەن ئوچۇقلا قىلىپ ياكۋېيغا: مەن بىر ئەدىپمەن، بۇنداق سىياسىي قايناملارغا ئارىلىشىپ قېلىشنى خالىمايمەن، مەن ھەم ھېچقانداق بىر تەرەپنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتىپ قويۇشنىمۇ خالىمايمەن، چېنشىخاۋ ئولكە رەئىسى بولۇشنى تالاشقىنى بىلەن غەلىبە قىلىش ئېھتىمالى نولگە باراۋەر بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. مەن ھەم خەققىمۇ، ئۆزەمگىمۇ پايدىسى بولمىغان ئىشنى قىلىشنى خالىمايمەن، دەپ جاۋاپ بەردىم.

مەن بېكىتلىشمىگەن ئىدىم، دەرۋەقە چېنشىخاۋ نەنجىندە تۇرۇپ ئۆزىنىڭ ئولكە رەئىسى بولۇش شىرىن چۈشىنى كورۇۋاتقاندا ليۇمىڭچۈن ئۈرۈمچىدە تۇرۇپ ئاتاكىغا ئۆتتى. چېنشىخاۋ ئۆزىنىڭ ماقالىسىدا: “ئۇيغۇر ئاياللىرى چوشقا گوشى يېمىگەچكە، بەدىنىدە ماي تەركىۋى كەم بولۇپ، تېرىسى يېرىك” دەپ يازغاندا، ليۇمىڭچۈن ئۇنىڭ بۇ بىر ئابزاس سوزىنى تۇتۇپ داۋراڭ سېلىپ، ئۇنى ئازسانلىق مىللەتلەرگە ھاقارەت كەلتۈردى دەپ، ئۈرۈمچىدىكى خۇيزۇ زاتلارنى مەركەزگە تېلېگىرامما ئەۋەتىپ نارازىلىق بىلدۈرۈشكە ئاستىرتتىن قۇتراتتى. ئۇنىڭ بۇ ئىشى بەكلا ئۈنۈم بېرىپ، بىرقېتىملىق ئېلىشىشتىلا چېنشىخاۋنىڭ رەسۋاسىنى چىقىرىپ ئۇنىڭغا شىنجاڭدا پۇت دەسسەپ تۇرغىدەك جايمۇ قالدۇرمىدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ نەنجىندىن ئۇزۇنغىچە قايتالمىدى. فىڭخۇاغا بېرىپ جياڭجيېشىغا ئۆزىنىڭ ئىستىپا سورايدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، ئىجازەت بېرىلمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئولكىلىك پىرقىنىڭ ھەيئەت مۇدىرلىق ۋەزىپىسىگە ئۇزۇنغىچە ئۇنىڭ قۇرۇق نامى يېزىقلىق تۇردى. ئۇنىڭ ئايىلى بۇ ئىش ئۈچۈن ليۇمىڭچۈنگە تېلېفون سوقۇپ: “كىشىنى ئۇنداق بوزەك قىلماڭ” دىگەن. ليۇمىڭچۈن ئۆزىنىڭ بۇ ئىشنىڭ پەردە ئارقىسىدىكى پى-

لانچىسى ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلمايدۇ، ئەلۋەتتە.

1949 - يىلى يازدا مابۇفاڭ غەربىي شىمالغا باشلىق بولغاندا چېن شىخاۋ لەنجۇداتاكى خېشى ئازات بولغىچە مانىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك مەسلىھەتچىسى بولۇپ ئىشلىدى.

چېن شىخاۋ شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن ئۆلكىلىك پىرقىغە ياڭ ۋېي خېلى ئۇزۇنغىچە مەسئۇل بولدى. 1949 - يىلى 5 - ئايدا شىئەن ئازات بولدى. شىنجاڭ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش ئۈچۈن تەييارلىق كۆرۈشكە باشلىدى. ياڭ ۋېي ئەسلىدە يەنجىڭ داشۆيىسىنى پۈتتۈرگەن بولۇپ، كومپارتىيىگە كىرگەن، موسكۋاغا بېرىپ ئوقۇغان ئىدى. كېيىن ئاسىلىق قىلىپ پىرقە سىستېمىسىدىكى ئىشپىيونلار ئىدارىسىنىڭ مەخپىي ئىشلار بۆلۈمى ۋە كادىرلار بۆلۈمىدە مۇدىر بولۇپ ئىشلىگەن. كېيىن شىنجاڭدىكى جۇڭتۇڭ ئىشپىيونلىرىنىڭ مەسئۇلى بولغان. مانا مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ئۇ شىنجاڭدىن كېتىپ قالماقچى بولدى، لېكىن ۋەزىپىنى كىمگە تاپشۇرۇش كېرەك؟

بەلگىلىمە بويىچە ئۆلكىلىك پىرقىنىڭ شۇجىجاڭلىق ۋەزىپىسىنى ئىجرائىيە ھەيئىتى بولغان كىشى قوشۇمچە ئۆتۈشى كېرەك ئىدى. لېكىن بۇ چاغدىكى ئىجرائىيە ھەيئەتلەردىن پەقەت مەنلا قېپقالغان ئىدىم (ئىجرائىيە ھەيئەت قوشۇمچە خوجۇلۇق ئىشلىرى گۇرۇپپىسىنىڭ

باشلىقى ۋۇشىچاڭ تەيۋەنگە كەتكەن ئىدى. ئىجرائىيە ھەيئەت، قوشۇمچە تەلىم - تەربىيە گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى شىئەنگە كەتكەن بولۇپ، مەن ئىجرائىيە ھەيئەت ئەزاسى، قوشۇمچە تەشۋىقات گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى ئىدىم) شۇڭلاشقا ياڭ ۋېي مېنى ئۆزىنىڭ ۋەزىپىسىگە قويماقچى بولدى. گومىنداڭ ھاكىمىيىتى گۇمران بولۇۋاتقان بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا بۇنداق ۋەزىپىنى ئېلىشنى ئەلۋەتتە خالىمايتتىم. ئەمما ياڭ ۋېي قايتا - قايتا يالۋۇرۇپ تۇرۇۋالدى. مەن ئەگەر ئۇنىڭ ۋەزىپىسىنى ئۆتكۈزۈۋالمىسام ئۇ كېتەلمەيتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ياڭ ۋېي مېنىڭ مەركىزىي سىياسىي مەكتەپتە بىللە ئوقۇغان ساۋاقدىشىم (ئۇ سىياسىي مەكتەپنىڭ كادىرلارنى تەربىيىلەش سىنىپىدا تەربىيىلەنگەن ئىدى) بولۇپ، بىز بىللە يېتىپ - قوپۇپ يۈرگەچكە، ئادەتتە ياخشى ئۆتۈشەتتۇق، بۇ سەۋەبلەر مېنى ئىنتايىن قىيىن ئەھۋالدا قالدۇردى. مەن بىر قانچە كۈن قايتا - قايتا ئويلىنىپ، بىر قانچە قېتىم رەت قىلغان بولساممۇ، ئۇ زادى ئۇنىماي، ئۆزىنىڭ ۋەزىپىسىنى مەن ئالمىسام بولمايدىغانلىقىنى تەكىتلەپ تۇرۇۋالدى.

ياڭ ۋېي نېمىشقا كەتمەكچى بولىدۇ؟ بۇ ناھايىتى ئېنىق ئىدى. چۈنكى يېقىندا كوممۇنىستىك پارتىيە كەلمەكچى، كوممۇنىستىك پارتىيە كېلىدىغان بولسا، ئۆلكىلىك پىرقە قانداق قىلىش كېرەك؟ مەن ياڭ ۋېي بىلەن

مۇزاكىرە قىلغاندىن كېيىن، ئۆلكىلىك پىرقىنى كوممۇنىستىك پارتىيىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىش كېرەك دېگەن خۇلاسىغا كەلدۇق. ئۇ ئاخىرىدا: «مەن ھەيئەت مۇدىرلىق ۋەزىپەمنى ۋە ئۆزەمنىڭ تامغامنى سىزگە تاپشۇرۇپ بېرىمەن. ئومۇمەن، بىزنىڭ تامغىمىز بېسىلغان ئىشلارغا يەنىلا مەن مەسئۇل بولىمەن. كوممۇنىستىك پارتىيە كەلسە، سىز پەقەت ماڭا ۋاكالىتەن ئىشنى ئۆتكۈزۈپ بەرسىڭىزلا بولىدۇ. باشقا ئىشلارغا سىز جاۋابكار بولمايسىز» دېدى.

بۇ چاغدا مەن «كۈرەش» تەشكىلاتى تارقاتقان تەشۋىق ۋەرەقىلىرىنى كۆرۈپ، ھەقىقەتكە قايتقان خادىملارغا كەڭچىلىك قىلىدىغانلىغىنى ئۇقتۇم. شۇنىڭ بىلەن مەندە: چېن شىخاۋ، ياڭ ۋېي ئەمدى قايتىپ كەلمەيدۇ، ئەگەر مەن مۇۋەققەت شۆجىجاڭ بولىدىغان بولسام، ئۇ ھالدا مەن پۈتۈن شىنجاڭدىكى پىرقە ئىشلىرىغا مەسئۇل بولغان بولىمەن. مۇبادا كوممۇنىستىك پارتىيە ۋاقتىنچە كەلمەي قالسا، مەن ھازىرقى ھالەتنى ساقلاپ قالالايمەن. ئەگەر كېلىپ قالسا قولۇمدا ھەقىقەتكە قايتىش دەسمايىسى بولغانلىقتىن، ئۆلكىلىك پىرقىنى باشلاپ ھەقىقەتكە قايتىمەن، ئۇ ھالدا ئۆزەمگە يەنىمۇ پايدىلىق بولىدۇ، دېگەن ئوي پەيدا بولدى. شۇنىڭ بىلەن ياڭغا ئۇنىڭ ۋەزىپىسىنى ئۆتكۈزۈۋېلىشقا قوشۇلىدىغانلىغىمنى بىلدۈردۈم. لېكىن ئۇنىڭدىن 3 شەرتىمگە ماقۇل بولۇشنى تەلەپ قىلدىم. (1) ئۆلكىلىك پىرقە ئارخىپخانىسىنى پېچەتلەش، مېنىڭ رۇخسىتىمسىز ھېچقانداق كىشى ئارخىپلارنى مىدىرلاتماسلىق. (2) ئۆلكىلىك پىرقىنىڭ بارلىق مال - مۈلۈكلىرىنى ئېنىقلاپ تىزىمغا ئېلىپ، ئۇنىڭغا چېن شىخاۋ بىلەن ياڭ ۋېينىڭ تامغىسىنى بېسىش، كەلگۈسىدە كوممۇنىستىك پارتىيە كېلىپ قالسا، مۇشۇ تىزىملىك بويىچە ئۆتكۈزۈپ بېرىش. (3) لياۋچىڭفىڭنى خوجىلىق ئىشلىرى گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىغىغا تەيىنلەپ، بارلىق مال - مۈلۈكلەرنى ئەستايىدىل باشقۇرۇش (لياۋ ئەسلىدە ياشلار ھەركىتى كومىتېتىنىڭ كاتىۋى بولۇپ، مەن بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى بىر قەدەر ياخشى ئىدى. مەن ئەسلىدىكى خوجىلىق ئىشلىرى گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى لى فىڭتيەندىن تولىمۇ خاتىرجەم بولالمايتتىم). مەن يەنە كەلگۈسىدە ئاۋارىچىلىق تارتىپ قېلىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن مۇشۇنداق قىلىشنىڭ لازىملىغىنى چۈشەندۈردۈم.

ياڭ ۋېي بۇ 3 شەرتنىڭ ھەممىسىگە قوشۇلدى. ئىككىنچى كۈنىلا لياۋچىڭفىڭ خوجىلىق ئىشلىرى گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىغىغا تەيىنلەندى. شۇنىڭ بىلەن بىز بىر تەرەپتىن ئارخىپخانىنى پېچەتلىدۇق، يەنە بىر تەرەپتىن لى فىڭتيەن، لياۋچىڭفىڭلار بىلەن ئويمۇ - ئوي يۈرۈپ مال - مۈلۈكلەرنى ئېنىقلاپ چىقتۇق.

شۇنداق قىلىپ ياڭ ۋېي ئۆزىنىڭ گۇاڭجۇغا بېرىپ

خىزمىتىدىن مەلۇمات بېرىدىغانلىقىنى بايان قىلىپ مېنىڭ مۇۋەققەت شۇجىجاڭ بولۇپ تۇرىدىغانلىقىمنى توغرىسىدا مەركەزگە تېلېگرامما يوللىغان ئىدى، مەركەز بۇنى تەستىقلىدى.

6 - ئاينىڭ 8 - كۈنلىرى ئەتراپىدا ياڭ ۋېي، سۇن فۇشىڭ، جاڭ زىگي بىلەن بىر ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ چۇڭچىڭغا كەتتى. جاڭ زىگي ئەسلىدە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەشۋىقات ھەيئىتى تەھرىر - تەرجىمە ھەيئىتىنىڭ مۇدىرى ئىدى، مەن ھەيئەت ئەزاسى ئىدىم. ئۇ شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن بۇ ۋەزىپىمۇ ماڭا قالدى.

ياڭ ۋېي كەتكەندىن كېيىن مەن لياۋچىڭفىڭنىڭ مال - مۈلۈكلەرنى تىزىملاپ بولۇشىدىن خەۋەردار بولۇپ، ئىشنى پۈتكۈزگەن ھامان چېن شىخاۋ ۋە ياڭۋېينىڭ تامغىسىنى باستىم، شۇنىڭ بىلەن بىللە كىشىلەر قەلبىنى تۇراقلاندۇرۇش ئۈچۈن بارلىق ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ كەسپىي ئىشلار يىغىنىدا تەلىم - تەربىيە ۋە تەشۋىقات خىزمەتلەرنىڭ بىردەك توختىلىدىغانلىقىنى، خوجۇلۇق ۋە كارخانا ئىشلىرى تولۇقلىنىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرۇپ، كوپچىلىكنىڭ تۇرمۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ھەر قايسى گۇرۇپپىدىكى خادىملارنىڭ كىنوخانا ۋە باسما زاۋۇتىغا بېرىپ خىزمەتلەرگە ياردەملىشىشىنىڭ زۆرۈرلىكىنى، شىنجاڭنىڭ بىردىن - بىر چىقىش

يولى ھەقىقەتتە قايتىش ئىكەنلىكىنى، ئەگەر كوممۇنىستىك پارتىيە كېلىدىغان بولسا، كوممۇنىستىك پارتىيە بىلەن ھەمكارلىشىپ ئۆلكىلىك پىرقىنى ئۇلارغا ئۆتكۈزۈپ بېرىدىغانلىقىمنى، شۇنىڭ ئۈچۈن ھازىرقى ۋەزىپە مال - مۈلۈك ۋە ئارخىپلارنى ياخشى ساقلاش ئىكەنلىكىنى ئېيتتىم. ئەمەلىيەتتە بولسا، مەن شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولۇشتىن 3 ئاي ئىلگىرىلا ھەقىقەتتە قايتىشنى كۈتۈۋېلىش تەييارلىقىنى پۈتتۈرۈپ قويغان ئىدىم. مېنىڭ يۇقۇرقى سۆزلىرىم ئايرىم كىشىلەرگە ياقمىدى. ئەمما كوپ قىسىم خىزمەتچى خادىملار ئۆزلىرىنىڭ قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. چۈنكى، مۇشۇنداق قىلىشتىن باشقا يول يوق ئىدى.

بۇ چاغدا مەن لى فىڭنىيەننىڭ ئۆلكىلىك پىرقىنىڭ مال - مۈلۈكلىرىنى خۇپىيانە يوتكىمەكچى بولىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپتىم - دە، دەرھال لياۋچىڭفىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بۇنىڭ پايدا - زىيان مۇناسىۋىتىنى، ئەگەر مال - مۈلۈكلەر يوتكەلسە، كەلگۈسىدە مەسئۇلىيەت بىزنىڭ ئۈستىمىزگە چۈشىدىغانلىقىنى چۈشەندۈردۈم، لى فىڭنىيەن بىزگە قىيىنچىلىق تۇغدۇرماقچى ئىكەن، بىر ئاۋالراق قول سېلىپ ئۇنى يوقىتىشىمىز كېرەك دېگەن پىكىرگە كېلىپ، بۇ چارىنى ئويلاپ تاپتۇق. يەنى لى فىڭنىيەننىڭ ئەپيۇن چېكىدىغانلىقىنى ئوتتۇرا قىلىپ يەرلىك سوتقا پاش قىلىپ

ئىمزاسىز خەت يازدۇق، سوت ئۇنىڭ ئۆيىنى ئاختۇرغاندا بىر مۇنچە ئەپيۇن ۋە ئەپيۇن چېكىشتە ئىشلىتىدىغان سايمانلار تېپىلىپ نەق مەيداندىلا تۇتۇلدى. ئىككىنچى كۈنى مەن چېن‌شىخاۋ ۋە ياڭ ۋېينىڭ تامغىسىنى بېسىپ ئۇنى خىزمەتتىن بوشاتقانلىق توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردۈم.

لى فىڭنيەنىڭ قوغلاپ چىقىرىلىشى ئولكىلىك پىرقىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. بىر مۇنچىلىغان كىشىلەر بۇنداق چاقماق تېزلىكىدە قوللىنىلغان ھەركەتكە قوشۇلمىدى. تەپتىش ھەيئىتى قادىر كەسپى يىغىندا ماڭا نارازىلىق بىلدۈردى. مەن ۋەزىيەتنى تۇراقلاندۇرۇش ئۈچۈن دەرھال چېن‌شىخاۋغا خەت يېزىپ لى فىڭنيەنىڭ ئەپيۇن چەككەنلىكىنى ھەمدە باشقىلار بىلەن بىرلىشىپ ئولكىلىك پىرقىنىڭ مال - مۈلكىگە خىيانەت قىلىشقا ئۇرۇنغانلىقىنى، شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۇنىڭ قوغلاپ چىقىرىلغانلىقىنى „ئىشنى ئاۋال ئىشلەپ بولۇپ، ئاندىن مەلۇم قىلغانلىقىمنى“ چۈشەندۈرۈپ ئۇنىڭ قوشۇلۇشىنى تەلەپ قىلدىم. چېن‌شىخاۋ دەرھال جاۋاپ خەت يېزىپ مېنىڭ قوللانغان چارەمگە قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى ھەمدە مېنىڭ ئومۇم ئۈچۈن قىزغىنلىق بىلەن ئىشلىگەنلىكىمنى ماختاپ قويدى.

بۇ چاغدا مەن كىنوخانا تېخنىكى خەن××گە بىر دانە كونىراپ قالغان رادىيونى رېمونت قىلىپ ياڭ

ۋېينىڭ ياتىقىغا قويۇپ قويۇشنى تاپىلىدىم. شۇنىڭ بىلەن ھەركۈنى كەچتە ئازات رايونلاردىن بەرگەن ئاگاھلاندۇرۇشلارنى ئاڭلاپ تۇردۇم. ئۆزەمنىڭ پوزىتسىيەمنى يەنىمۇ ئېنىق ئىپادىلەش ئۈچۈن ۋاڭخۇيرۇ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ كۆرەش تەشكىلاتىغا ئازراق يېزىق قوراللىرى تەقدىم قىلماقچى بولدۇق. مەن ئۇنىڭغا ياشلار مۇلازىمەت كوپىراتىۋىنىڭ نامىدا مەلۇم ئورۇننىڭ تەلىۋىگە ئاساسەن ئۇلارغا ئازراق يېزىق قوراللىرى تەقدىم قىلماقچى بولغانلىقىم توغرىسىدا ئولكىلىك پىرقىغە ئالاقە يېزىشنى تەۋسىيە قىلدىم (ۋاڭخۇيرۇ شۇ چاغلاردا ياشلار مۇلازىمەت كوپىراتىۋىنىڭ باشقۇرغۇچىسى ئىدى). مەن ئالاقىغا تەستىق سېلىپ لياۋچىڭفىڭغا بەردىم. ئىسكىلاتتىن ئازراق قەغەز، موم قەغەز، باسما مېيى قاتارلىقلارنى خەۋەرلىشىش بولۇمى ئارقىلىق ياشلار مۇلازىمەت كوپىراتىۋىغا تاپشۇردۇق. كېيىن ۋاڭخۇيرۇ ماڭا كۆرەش تەشكىلاتى ئۇ نەرسىلەرنى ئولكىلىك پىرقىنىڭ تەقدىم قىلغانلىقىنى بىلىپ قوبۇل قىلمىغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى (يۇجيا گېجۇمۇ، بۇ ئىشنى ۋاڭتىيېشىڭغا سوزلەپ بەرگەن ئىكەن).

ئۇزۇن ئۆتمەي لياۋچىڭفىڭ تۇرمۇش ئىستىل مەسىلىسى بىلەن سوت تەرىپىدىن قاماققا ئېلىندى. مەن ئېگۇاڭجۇنى خوجۇلۇق گورۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقىغا ئەۋەتتىم ھەمدە ئۇنىڭغا مال - مۈلۈكلەرنى چو-

قۇم ياخشى ساقلاشنى قايتا - قايتا تاپىلىدىم. ئې گۋاڭجۇ ئازات بولغانغا قەدەر ئەستايىدىل مەسئۇل بولۇپ ئىشلەپ، باشتىن - ئاخىر خىزمەتتىن ئايرىلمىدى. شۇ چاغدىكى ھەقىقەتكە قايتىش توغرىسىدا پاراڭ قىلىشقاندا ئۇلكىلىك پىرقە توغرىسىدا ئۇيلىشىپ كورمىگەچكە، ھېچكىم مەن بىلەن مۇناسىۋەتلەشمىدى. مەنمۇ يەڭگىللىك بىلەن ئۇلارنى ئىزلەپ بارمىدىم. چۈنكى، كۇرەش تەشكىلاتى بىز ئەۋەتكەن يېزىق قوراللىرىنى قوبۇل قىلمىغاچقا مەندە ئۆزەمنى تۈۋەن كورۇش تۇيغۇسى پەيدا بولدى. شۇنىڭ بىلەن مەن ئەگەر تەشەببۇسكارلىق بىلەن ليۇمىڭچۈننى ئىزلىسەم ئۇ ھالدا ئۇ مېنى ھېچقانداق بىر ئەمەلىي كۈچى بولمىغان كىچىك شەخسى دەپ قاراپ، كوزگە ئىلماسلىقى مۇمكىن دەپ تەسەۋۇر قىلدىم. ئۇلار ئۇلكىلىك پىرقىنى گومىنداڭغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. ھەقىقەتكە قايتىش توغرا كەلسە گومىنداڭ بىلەن ئالاقىسىنى ئۈزۈل - كېسىل ئۈزۈش كېرەك، بۇنىڭغا ئۇلكىلىك پىرقە تەكلىپ قىلىنمايدۇ، دەپ قاراشتى. ئۇلار مەن بىلەن ئالاقىلاشمىسا مەندەك بىر يالغۇز ئاتنىڭ چىڭى چىقمايتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە لياۋچىڭفىنىڭ تۇرمۇش ئىستىلى مەسىلىسى ئۈچۈن چىڭبەي كىنوخانىسىنىڭ باشلىقى مۇجۇڭياۋ مەن بىلەن جىدەللەشتى، مەن ئۆزەمنىڭ ئامالسىز قالغانلىقىمنى ھېس قىلدىم. شۇنىڭ بىلەن ئۇلكىلىك پىرقىغە يېتەكچىلىك قىلىپ ھەقىقەتكە قايتىش توغرىسىدىكى دەسلەپكى ئويۇمنى ئىشقا ئاشمايدىغان بولدى، دەپ ئويلىدىم.

ياڭۋېي گۋاڭجۇغا بېرىپ، جياڭجېيشى بىلەن كورۇشۇپ خىزمەتتىن ئىستېپا بېرىشنى ئوتتۇرىغا قويغاندا، رۇخسەت قىلىنمىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇنى قايتىپ كەت دېگەن. ياڭۋېي 9 - ئاينىڭ 20 - كۈنلىرى ئەتراپىدا ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدى. بۇ چاغدا شىنجاڭنى تىنچلىق بىلەن ئازات قىلىش شەرت - شارائىتلىرى پىشىپ يېتىلگەن ئىدى. ياڭۋېي دەسلەپ قېپقېلىپ خىزمەتلەرنى ئۆزى بىۋاستە ئۆتكۈزۈپ بەرمەكچى بولدى. ئەمما ئۆزىنىڭ خائىن ئىكەنلىكىنى، ئازاتلىقتىن كېيىن ياخشى ئاقىۋەت كورمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ماچىڭشياڭ بىلەن بىللە ھىندىستانغا قېچىشقا بەل باغلىدى. مېڭىش ئالدىدا ئۇ يەنە مېنى چاقىرىپ مېنىڭ خىزمەتلەرگە داۋاملىق مەسئۇل بولۇشۇمنى تاپىلىدى. مەن ئۆتكۈزۈپ بېرىلىدىغان تىزىملىكنىڭ پۈتكەنلىكىنى، بۇ ئىشنى مەن بىجىرسەممۇ ياكى مۇجۇڭياۋ بىجىرسىمۇ بولۇۋېرىدىغانلىقىنى ئېيتتىم، 9 - ئاينىڭ 20 نەچچىنچى كۈنى ياڭۋېي ماچىڭشياڭ بىلەن بىللە ئۈرۈمچىدىن كەتتى. 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولغانلىقى ئېلان قىلىندى. ئۇلكىلىك پىرقىنىڭ ۋىۋىسكىسى ئېلىپ تاشلىنىپ تىنچلىق كارخانا

شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى. ئازاتلىق ئارمىيە شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن مۇجۇكياۋ ئۇلكىلىك پىرقىنىڭ مال - مۇلۇكلىرىنى ھەربى رايوننىڭ سىياسى بولۇمىگە تاپشۇرۇپ بەردى. مەن شىنجاڭ ئازات بولغان كۈندىن ئېتىبارەن ئۇلكىلىك پىرقىنىڭ ئىشىغا ئارىلاشمىدىم.

ماتېرىيال

شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھوكۇمەت ئەزالىرىنىڭ ئىسىملىكى

1946 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

ئۇلكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى: جاڭجىجوڭ
ئەزا، قوشۇمچە مۇئاۋىن رەئىس: ئەخمەتجان قاسىمى
ئەزا، قوشۇمچە مۇئاۋىن رەئىس: بۇرھان شەھىدى
ئەزا، قوشۇمچە ئىچكى ئىشلار نازىرى: ۋاڭزىڭشەن
ئەزا، قوشۇمچە مۇئاۋىن نازىر: رەھىمجان سابىرھاجىيوۋ
ئەزا، قوشۇمچە مالىيە نازىرى: لويۇيۋېن
ئەزا، قوشۇمچە مۇئاۋىن نازىر: ماتىڭشياڭ
ئەزا، قوشۇمچە مائارىپ نازىرى: سەيپىدىن ئەزىزى
ئەزا، قوشۇمچە مۇئاۋىن نازىر: سەيزۇڭشەن
ئەزا، قوشۇمچە تەمىرات نازىرى: مەمتىمىن بوغرا
ئەزا، قوشۇمچە مۇئاۋىن نازىر: گوجيەنجى
ئەزا، قوشۇمچە باش كاتىپ: ليۇمىنچۇڭ

ئەزا، قوشۇمچە مۇئاۋىن باشكاتىپ: ئابدۇكېرىم ئاببا سوۋ
سالىس

ئەزا، قوشۇمچە جەمئىيەت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى: جياۋجەنفىڭ

ئەزا، قوشۇمچە مۇئاۋىن باشلىق: ئېردەنى

ئەزا، قوشۇمچە سەھىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى: دېلىلقان

ئەزالار: چۇيۋۇ، گىرەنزېلياڭ (خىزمەتكە كەلمىگەن)، ئىسھاقجان، ئېلىخان تورە، ئوسمان، ئەيسا بەگ، ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم، جۇڭدېخۋا.

شىنجاڭ تىنچ ئازات بولۇش ئالدىدا جاڭ جىجۇڭ، تاۋسىيۇې، بۇرھان شەھىدىلەر ئوتتۇرىسىدىكى تېلېگراممىلار

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 10 - كۈنى تاۋسىيۇې، بۇرھان شەھىدىلەرگە جاڭجىجۇڭ ئەۋەتكەن تېلېگرامما

مۇئاۋىن قوماندان ئىنىم تاۋسىيۇې، ئىنىم بۇرھان شەھىدى. تېلېگراممىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، غەربىي شىمالدىكى ئادەم ئىشلىرىدا ئۆزگىرىش بولغانلىقى توغرىسىدا ۋاقىت پىشىپ يېتىشمىگەنلىكتىن خەۋەرلىشەلمىدۇق. مەن 6 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ئېلان قىلغان باياناتنى بېيپىڭ شىنخۇاشېدە ئاڭلاتتى، خەۋەر تاپقانسىزلەر. ۋەزىيەت ئۆزگىرىشى ئاساسىي جەھەتتىن تۇراقلاشتى، لەنجۇ ئازات قىلىندى، شىنجاڭ ئۆلكىسى ئارىدا قېپقالدى. ئىنقىلاپ ئۈچۈن، شۇنىڭدەك شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ تىنچ ئازات بولۇشى، پۈتۈن ئۆلكە خەلقى ۋە بارلىق ئوفىتسېر - جەڭچىلەرنىڭ مەنپەئەتىنى نەزەردە تۇتۇپ ۋاقتىدا پوزىتسىيە بىلدۈرۈپ، گۇاڭجۇ ھو-

كومىتى بىلەن ئالاقىنى ئۈزۈپ، خەلق دېموكراتىك لاگېرىغا ئۆتۈشلىرىنى، مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى خەلق ئىنقىلابىي ھەربىي كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىشلىرىنى كۈتىمەن. مەن ماۋجۇشىنىڭ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ۋە بارلىق ھەربىي - مەمۇرىي كادىرلارغا ھەر دائىم غەمخورلۇق قىلىۋاتقانلىقىنى، ھەممىنى رازى قىلغۇدەك ياخشى بىر تەرەپ قىلىدىغانلىقىنى چوڭقۇر چۈشىنىمەن. مەن ئالدىمىزدا ئېچىلماقچى بولۇۋاتقان يېڭى سىياسىي كېڭەش قۇرۇلتىيىغا تەكلىپ بىلەن قاتناشماقچىمەن. شۇ پۇرسەتتە ماۋجۇشىغا، بىر قېتىم شىنجاڭغا بېرىش ئارزۇسىدا بولۇۋاتقانلىقىمنى مەسلىھەت سالىمەن. زورۇر تېپىلىپ رۇخسەت قىلسا بۇيرۇققا بويسۇنىمەن. سىلەرنىڭ ۋاقىتنى قولدىن بەرمەي، بارلىق قىيىنچىلىق، غەم-ئەندىشىلەرنى تاشلاپ، ئەتراپلىق ئورۇنلاشتۇرۇپ كەسكىن ئەمەلىي ھەرىكەت قىلىشلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن. شۇنداق قىلغاندىلا ئومۇمنىڭ تېچلىقىنى قوغداپ، زور تۆھپە كۆرسىتەلەيسىلەر. ھەرقايسى گېنېرال، سىجاڭلارغا ياكى مۇناسىۋەتلىك ھەربىي - مەمۇرىي كادىرلارغا، ئەگەر زۆرۈر تېپىلسا، مېنىڭ نامىمدا ئالاقە - تېلېگراممىلار ئەۋەتىپ چۈشەندۈرۈپ ئۇلارنى قوبۇل قىلدۇرۇشلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن. ليۇزېرۇڭ، ليۇمىنچۇڭ، چۈيۋۇ يولداشلارغا سالام. سىلەرنىڭ پىكرىڭلار قانداق؟ جاۋاپ كۈتىمەن.

جاڭجىجۇڭ

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 11 - كۈنى
جاڭجىجۇڭنىڭ تاۋسىيۇيغا ئەۋەتكەن
تېلېگراممىسى

مۇئاۋىن قوماندان تاۋسىيۇ، مەن تۆۋەندىكى بىرقانچە نۇقتىلارنى ئويلاپ تېلېگرامما ئارقىلىق مەسلىھەت قىلماقچى بولدۇم: (1) مابۇفاڭ ئاتا - بالا ۋە ئۇلارنىڭ قالدۇق قىسىملىرى قەيەردە؟ ئۇلارنىڭ خۇاڭزۇشۇن، جۇجيابىڭ ئارمىيىلىرى بىلەن مۇناسىۋىتى - ئورنى قانداق؟ ماچېڭشياڭنىڭ پوزىتسىيىسى قانداق بولۇۋاتىدۇ؟ مابۇفاڭ ئۇنىڭغا يوليورۇق بەرگەنمۇ - يوق؟ ئەگەر ئۇ گۇمانلىق بولسا، سىز قانداق تەدبىر قوللانماقچىسىز؟ ئەڭ ياخشىسى ئۇلارغا چۈشەندۈرۈپ قايىل قىلىش كېرەك. ئۇنداق بولمىغاندا مەزكۇر قىسىمنى قاراشەر، بۈگۈر، جۇڭزويىك قىسىمنى تۇرپان، پىچان، توقسۇنغا يۆتكەپ بۇيرۇق كۈتۈشكە ئورۇنلاشتۇرۇش كېرەك. يىراق كەلگۈسىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇلارنى بۇيرۇققا بويسۇنىدىغان قىلىش لازىم. (2) خۇاڭ بىلەن جۇنىڭ ئىككى ئارمىيىسى ھازىر خېشىدا تۇرۇۋات-

قانلىغى مەلۇم. ۋاڭجۇچى قوشۇنى چېكىنەمدۇ - يوق؟ سىز ئادەم ئەۋەتىپ ئالاقە باغلىدىڭىزمۇ - قانداق؟ زورۇر تېپىلغاندا مېنىڭ نامىمدا تېلېگرامما يوللاپ مەزكۇر 3 ئارمىيىنى بۇندىن كېيىن سىزنىڭ بۇيرۇغىڭىزغا بويسۇنىدىغان قىلىش لازىم. ئەگەر ئۇلار چىڭخەي ما بۇفاڭ قىسىملىرىدىن ئايرىلغان بولسا، ئەڭ ياخشىسى ئۇلار شەرقىي شىنجاڭنى قوغداپ، شىنجاڭغا ئۇتۇش قەستىدە بولۇۋاتقان ما بۇفاڭ قىسىملىرىنى جاڭيې، جۇچۇەن، يۈمېن ئەتراپلىرىدا توساپ تۇرسا قانداق؟ (3) شىنجاڭدا تۇرۇۋاتقان ھەربىي باشلىقلار ئىچىدە ئىلگىرى بىر تەرەپلىمىلىك تەشۋىقاتلارغا قايمۇقۇپ چوڭ ۋەزىيەتنى چۈشەنمەي، ھۇشىنى تاپمىغانلار ياكى گۇرۇھۋازلىقتا بىرلىگەنلەرنىڭ بولۇشى مۇمكىن. سىز تەكشۈرۈشنى كۈچەيتىپ تەربىيە بەرسىڭىز قانداق؟ شۇنى ئۇقتۇرۇشقا ئالدىراۋاتىمەنكى، مەن كوپچىلىك بىلەن ئېغىر كۈنلەردىمۇ بىللە بولىمەن. بۇيرۇقنى قوبۇل قىلسىلا، مەن ئەخلاقىي - ھەققانى مەسئۇلىيىتىمنى ئۇستۇمگە ئېلىپ كوپچىلىكنى يەنە خاتا يولغا مېڭىپ بىھۇدە قۇربان بولۇشنى خالىمايمەن. ئاخىرغىچە قارشىلىق ورسىتىدىغان ئازساندىكى جاھىللارنى ناۋادا قۇتقۇزۇۋېلىش مۇمكىن بولمىسا، ئۇنداقلارنى ئالدىن يوتكىۋېتىپ كېلىشمەسلىكلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىدىن ساقلىنىش كېرەك. (4) ئۆلكىدىكى كونسېرۋاتىپلار گۇرۇھىغا بىر قانچە

يىلدىن كوپ تەرەپلىمىلىك كونتۇرۇل قىلىپ تەربىيىنى كۈچەيتىپ يولغا كىرگۈزگەن بولساقمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ يوشۇرۇن كۈچلىرىگە ئېتىۋارسىز قارىماسلىق كېرەك. بولۇپمۇ ئۇيغۇر، قازاقلارنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن، كوممۇنىزىمدىن قورقۇش ئىدىيىسى ھەرۋاقىتتا كورۇنۇپ قالىدۇ. ئۇلارغا ئىككىمىزنىڭ نامىدىن ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ يۈرگۈزىدىغىنى كوممۇنىزىم - سوتسىيالىزىم بولماستىن، سەنمىنجۇيىنىڭ ئاساسىي پرىنسىپلىرىغا ئۇيغۇن كېلىدىغان يېڭى دېموكراتىزىم يولى دەپ ئۇقتۇرساق قانداق؟ بولۇپمۇ ئازسانلىق مىللەتلەرگە باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلىق ھەمدە دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىكىگە كاپالەتلىك قىلىدىغان سىياسەت يۈرگۈزىدۇ. شىنجاڭ ئولكىسىنىڭ مەركەز بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى گەرچە ئوزگەرگەن بولسىمۇ، لېكىن شىنجاڭ ئولكىسىدە يۈرگۈزگەن تېچلىق، دېموكراتىك، بىرلىك، ئىتتىپاقلىق سىياسىتى ئاساسىي جەھەتتىن ئوزگەرمەيدۇ دەپ تەشۋىق قىلىپ ئۇلارنىڭ گۇمانىنى تۇگىتىش كېرەك. مەن يەنە رەئىس بۇرھان شەھىدى بىلەن سېيىت ئەخمەت خوجا، ئۇمەر داموللا، يولۋاس، مەسئۇد، ئىمىن ھەزرەت، جانىمخان قاتارلىقلارنى بىللە تەكلىپ قىلىپ ئايرىم ھالدا تەربىيە، چۈشەنچە بېرىپ توسالغۇلاردىن ساقلىنىش ئامالىنى قىلىشىڭىزنى كۈتىمەن. (5) ئىلى تەرەپ بىلەن مۇشۇ ۋاقىتتا كوپرەك مۇناسىۋەت قىلىش كېرەك. سىز

شۇنداق قىلدىڭىزمۇ ـ يوق؟ ئەڭ ياخشىسى سوۋېت كونسۇلخانىسىنى تەكلىپ بىلەن ۋاستە قىلىپ ئۇچرىشىپ تۇرۇش كېرەك. (6) بۇ ئىشلارنى ئەنگلىيە، ئامېرىكىنىڭ خارجى خادىملىرىدىن ئىنتايىن مەخپىي تۇتۇش كېرەك. كېيىن ئۇلارنى قوغداش يۈزىسىدىن خەلقارا قائىدە بويىچە مۇۋاپىق مۇئامىلە قىلىش لازىم. (7) ھەربىي ئۇزۇق، قىشلىق كىيىم ۋە مائاش قاتارلىقلارغا بولىدىغان خىراجەت تەييارلىغىڭىزلار قانداق؟ بۇ توغرىدا كۆڭۈل بۆلمەكتىمەن! رەئىس بۇرھان شەھىدى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ۋاقتىنچە ئۆلكە ئىچىدە ئامال قىلىسىڭىزلار كېيىن شەرق بىلەن غەربنىڭ قاتناش ئىشلىرى ئەسلىگە كەلگەندە ئۇ چاغدا ھەل قىلىش ئامالى بولىدۇ. ئوتتۇرىچى مەزگىلدە قىيىنچىلىقتىن خالى بولۇش تەس، بۇنىڭغا كۆڭۈل بولۇش لازىم. (8) جۇڭگو ـ سوۋېتنىڭ شىنجاڭدىكى سودا ۋە ئىقتىسادىي كېلىشىمگە ھەر ئىككى تەرەپ ماقۇل كەلگەنىدى، ئەمما گۋاڭجۇ ھوكۇمىتى ئىمزا قويۇشقا يول قويمايۋېتىپتۇ. بۇ ئىشقا ئەپسۇسلانماقتىمەن. بىراق كېيىنكى ئايدا يېڭى ھوكۇمەت قۇرۇلىدۇ. مولچەرلىنىشىچە سوۋېت ئىتتىپاقى ئالدى بىلەن ئېتىراپ قىلىدۇ. ئۇ چاغدا بۇ كېلىشىم داۋاملىق سوھبەتلىشىپ ئىمزالىنىپ ئىقتىسادىي ئەھۋال مۇقەررەر ياخشىلىنىدۇ. يۇقۇرقى ئىشلارنى نەزەردە تۇتۇپ مەسلىھەتىڭىزگە سۇنۇدۇم. سىزنىڭ بۇ ئىشتا ۋەزىيەتكە ماسلىشىپ، پۈتۈن ئارمىيە، پۈتۈن خەلقنىڭ ئىنقىلاۋىي ھەركىتىنى قوغداش ئۈچۈن، ئەتراپلىق ئويلىنىپ ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشلىرىنى جىددىي ئىشلەپ پۇختا، ساغلام ئوڭۇشلۇق ئورۇنلىشىڭىزغا چوڭقۇر ئىشىنىمەن.

جاڭجژ جۇڭ

1949 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى تاۋسىيۇي، بۇرھان شەھىدىلەرنىڭ جاڭ جژجۇڭغا ئەۋەتكەن تېلېگراممىسى

گېنېرال جاڭ جژجۇڭغا: سىزنىڭ 9 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى ئەۋەتكەن تېلېگراممىڭىزدىن ۋاقىپ بولدۇق. ۋەزىيەتنىڭ ئىستىقبالى ۋە كورسەتكەن يوليورۇقلىرىڭىزغا چوڭقۇر مىننەتدارلىق بىلدۈرىمىز. پۈتۈن مەملىكىتىمىزنىڭ تىنچلىق ۋەزىيىتى مۇقىملاشقىچە سىزنىڭ بېيپىڭدا قالغانلىقىڭىز، خىزمىتىڭىزگە قايتمىغانلىقىڭىز توغرىسىدا يېرىم يىلدىن بۇيان ليۇزېرۇڭ، ليۇمىنچۇڭ، چۈيۋۇ قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە ئېھتىياتچانلىق بىلەن مەسلىھەتلىشىپ دولەت زېمىنىنى قوغداش، ئۆلكىنىڭ تىنچلىقىنى ساقلاش، ئارمىيىنىڭ ئورۇنسىز قۇربان بولۇشىدىن ساقلىنىشتىن ئىبارەت 3 پىرىنسىپ ئاستىدا پۇرسەت تېپىپ تىنچلىق بىلەن ئۆزگەرمەكچىمىز. ئۇزۇن تىرىشچانلىق كورسىتىش ئارقىلىق بۇ تەشەببۇس-

مىزنى پۈتۈن ئۆلكە خەلقى ۋە ئارمىيىدىكى [illegible]، جەڭچىلەرنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە قىلدۇق. ئاز سانلىق فاشىست ئۇنسۇرلار، مەسىلەن: ماجىڭشياڭ، يېچېڭ، لوشۇربىن قاتارلىقلار ئۆز مەۋقىسىدە كاژلىق قىلىپ ئاز ساندىكى كادىرلىرىنى باشلاپ يېقىندا ئۈرۈمچىدىن ئايرىلىپ كەتكەندىن كېيىن، گېنېرال تاۋسىيۇينىڭ رەھبەرلىكىدە گۇاڭجۇ ھوكۇمىتى بىلەن مۇناسىۋىتىمىزنى ئۈزۈپ، ئىچكى تېچلىق كېلىشىمى بويىچە خەلق ئىنقىلاۋى ھەربى كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلغانلىغىمىزنى ئېلان قىلدۇق. ھوكۇمەت تەرەپ سىلىۋى ئۆزگەرتىشتە جانابىڭىز 3 ۋىلايەت ۋەكىللىرى بىلەن تۈزگەن تېچلىق، بىرلىك، دېموكراتىك، ئىتتىپاقلىق سىياسىتىڭىز بىلەن ئۆلكىمىزدە يۈرگۈزگەن سىياسى پىروگراممىغا ئاساسلىنىپ، مەركىزىي خەلق ھوكۇمىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى يەرلىك مەمۇرىيەتنى ئۆز ھالىدا ساقلاپ، مەركەزنىڭ يولىيورۇغىغا قاراپ، ۋاقىتلىق ئۆلكىلىك ھوكۇمەت تەشكىل قىلماقچىمىز. يۇقۇرقى خىزمىتىمىز مولچەرىمىزچە مۇشۇ ئاي ئىچىدە تولۇق ئورۇنلىنىشى مۇمكىن. كەمىنىڭىز شۇنىڭغا ئىشىنىدۇكى، ئۇلۇغۋار ئىنقىلاۋى غايە بىلەن ئۆز ئۈستۈمدىكى خىزمەت مەسئۇلىيىتىمنى چوڭقۇر تونۇپ، شەخسەن ئۆزەم سىياسى جەھەتتە ھېچقانداق تەلەپلەردە بولماي ئۆز ۋاقتىدا پۈتۈن ئۆلكىنىڭ تېچلىغىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىپ، خەلقنى خېيىم - خەتەرگە، ئارمىيىنى زىيان - زەخمەتكە ئۇچراتماي، دۆلەتكە ۋە ھەر مىللەت خەلقىگە نىسبەتەن ئۆز مەسئۇلىيىتىمنى ئادا قىلىپ، ماۋجۇشى ۋە سىزنىڭ ئۈمىتلىرىڭىزنى ئىشقا ئاشۇرىمەن. شىنجاڭ مەسىلىسىنى تېچلىق بىلەن ھەل قىلىش پىكرىمىزنى دىڭلىچۇن ئارقىلىق جۇشىغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن يېزىپ يوللىدۇق. ھازىر خەلقلەر سىزنىڭ بالدۇرراق كېلىپ رەھبەرلىك قىلىشىڭىزنى كۈتمەكتە. قايسى ۋاقىتتا كەلمەكچى بولسىڭىز، ئالدىن خەۋەر قىلىشىڭىزنى كۈتىمىز.

كەمىنە خىزمەتچىڭىز

تاۋسىيۇي
بۇرھان شەھىدى
9 - ئاينىڭ 17 - كۈنى

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 17 - كۈنى تاۋسىيۇينىڭ جاڭ جىجۇڭغا يوللىغان تېلېگراممىسى

گېنېرال جاڭجىجۇڭ جانابلىرىغا: ئەۋەتكەن تېلېگراممىلىرىڭىزدىن ۋاقىپ بولدۇق. بۇ ئارىلىقتىكى ئاساسى سىياسەتلىرىمىزنى رەئىس بۇرھان شەھىدى بىلەن بىرلىكتە تېلېگرامما ئارقىلىق يوللىدۇق. يوليورۇق بېرىشلىرىنى سورايمەن. تېلېگراممىدا سورالغان ئىشلارغا تۆۋەندىكىچە جاۋاپ بېرىمەن:

1 - مابۇفاڭ ئاتا - بالا ئائىلىسىنى ئېلىپ ھە-

رەمگە كەتتى. قالدۇق قىسىملىرى چىڭخەيدە، كوپ قىسمى تار مار بولۇپ چېچىلىپ كەتتى، ھەر دەرىجىلىك ھەربىي باشلىقلار خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىگە تەسلىم بولدى، گەنسۇ خېشى رايونىدا چىڭخەي قىسىملىرى يوق. خۇاڭ، جۇ قىسىملىرى بىلەن مابۇفاڭ قىسىملىرى ئوتتۇرىسىدا خېلى بۇرۇنلا ئالاقە يوق ئىدى.

2 - مابۇفاڭ شىنىڭدىن قاچقاندا، ماچىڭشياڭغا ھېچقانداق يوليورۇق بەرمىگەن. ماچىڭشياڭنى سوز بىلەن قايىل قىلغاندىن كېيىن ئازغىنە كادىرلىرىنى باشلاپ ھەرەمگە كەتتى. ئۇنىڭ قىسىملىرىنى يېڭىدىن خىزمەت تاپشۇرۇۋالغانلارنىڭ باشلامچىلىقىدا ئۆزگەرتمەكچى.

3 - ۋاڭ جىژچى قوشۇنلىرى غەربكە چېكىنمىدى. خېشى تەرەپتىن زىڭچىڭۋۇ ئۈرۈمچىگە كېلىپ مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن ئورۇنلاشتۇرۇشلار بولدى. شىنجاڭ مەسىلىسى ھەل قىلىنغاندىن كېيىن مېنىڭ رەھبەرلىكىمدە ئۆزگەرمەكچى، كېيىن پات يېقىندا لەنجۇ تەرەپ بىلەن مۇناسىۋەت باغلىماقچى، ئامال قىلىپ جۇ بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىشىشكە ئۇقتۇرۇش قىلىشلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن.

4 - شىنجاڭدا تۇرۇۋاتقان ھەربىي باشلىقلاردىن ماچىڭشياڭ، يېچىڭ، لوشۇرېنلەر ئاز ساندىكى كادىرلىرىنى باشلاپ قوشۇنلىرىدىن ئايرىلىپ چەتكە ماڭماقچى. قالغان باشلىقلاردا مەسىلە يوق. ئۇلار كەتكەندىن كېيىن يەنە خەۋەر قىلىمەن.

5 - ئىمىن، ئەيسالار ئاز ساندىكى مىللەتچىلەر گۇرۇھىنى باشلاپ پاكىستانغا كېتىش قارارىغا كەلدى. كونسېرۋاتىپلارنىڭ باشلىقلىرى، مەسىلەن: جانىمخان، خادىۋاڭ، ئوسمان قاتارلىقلارمۇ شىنجاڭدىن چىقىپ كېتىش قارارىغا كەلگەن. مەن رەئىس بۇرھان شەھىدى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئۇلارنىڭ بىخەتەر كېتىشىگە يول قويماقچى بولدۇق. توسماقچى ئەمەسمىز. ھەر مىللەت ئاممىسىغا تەشۋىق قىلىپ، ئۇلارنى خاتىرجەم قىلماقچىمىز.

6 - ئىلى تەرەپ بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى رەئىس بۇرھان شەھىدى باشقۇرماقتا، تېچلىق بېتىم ماددىلىرى ۋە سىياسى پىروگراممىغا ئاساسەن ھەمكارلىقنى ئەسلىگە كەلتۈرمەكچى. ھەربىي ئىشلار جەھەتتە ھەر ئىككى تەرەپ ئۆز جايىدا تۇرۇپ مەركەزنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىنى كۈتمەكتە، بۇنىڭدا ھېچقانداق ئۇقۇشماسلىقلار كېلىپ چىقمايدۇ.

7 - ئامېرىكا كونسۇلخانىسى چېكىنىپ كەتتى. يالغۇز بىرلا مۇئاۋىن كونسۇلنى قالدۇردى. ئەنگلىيە كونسۇلخانىسىنىڭ بۇ يەردە ھېچقانداق رولى يوق. زورۇر تېپىلغاندا قوغلىماقچىمىز.

8 - ئەڭ قىيىن بولۇۋاتقىنى ھەربىي تەمىنات مەسىلىسى. 7 - ئايدىن كېيىن مائاش بېرىلمىدى. ئەس-

كەرلەر خاتىرجەم بولالمايۋاتىدۇ. نەچچە ئايدىن بېرى گۇاڭجۇ بىلەن كۆچەپ ئالاقە قىلدۇق. ئەسكەرنى شەرق تەرەپكە يۆتكەشنى بانا قىلىپ ھەر خىل خىراجەتلەرنى بېرىشكە ئالدىراتتۇق. بۇ يېقىندا بىز تەلەپ قىلغان خىراجەتنى ئەۋەتتى. ئۇنىڭ سانى تەخمىنەن بىر مىليون 800 مىڭ سەر كۈمۈش بولۇپ، ئۈرۈمچىگە يەتكۈزۈپ بېرىلسە، بىر مەزگىل ئەپلەپ - سەپلەپ تۇرغىلى بولىدۇ. بىر قانچە ئايدىن ئۇچۇق پوزىتسىيە كورسەتمەيۋاتقانلار مۇشۇ مەسىلىنى ئاساسىي سەۋەپ قىلىشۋالغان ئىدى. ئۆلكىلىك ھوكۇمەتنىڭ غەزنىسى قۇرۇق. رەئىس بۇرھان شەھىدى ھەقىقەتەن ئامالسىز قېلىشۋاتىدۇ.

9 - جۇڭگو - سوۋېت دوستلۇق مۇناسىۋىتى جەھەتتە يېقىنقى كۈنلەردىن ئىلگىرىلەش بولدى. تاشقى سودا ۋە ئىقتىسادىي ھەمكارلىق كېلىشىمى ھازىرغىچە ئىمزالانغىنى يوق. بۇ شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ مەسئۇللىرىدىكى مەسىلە ئەمەس. بۇ مەسىلىنى سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ تامامەن چۈشىنىدۇ. ئىشىنىمەنكى، يېڭى ھوكۇمەت تەشكىللەنگەندىن كېيىن ئوڭۇشلۇق ھەل بولىدۇ. ئومۇمەن شىنجاڭنىڭ ئەھۋالى ئايرىمچىراق بولۇپ، ھەممىلا جەھەتتە ئىچكى ئۆلكىلەر بىلەن سېلىشتۇرۇپ ئولچىگىلى بولمايدۇ. بۇ تەرەپنى ئۆزلىرىگە چۈشىنىشلىك. ھازىرقى مەسىلە كېيىنكى تەمىنات جەھەتتە مەركەزدىن مۇۋاپىق قۇتقۇزۇش تەلەپ قىلغاندىن تاشقىرى ۋاقىتىنچە قىشتىن

چىقىش مەسىلىسىدىن ئىبارەت. كەمىنىلىرى پۈتۈن مەسئۇلىيەتنى ئۈستۈمگە ئالىمەن. بۇ ھەقتە قىلچە ئەندىشە قىلمايمەن. بۇندىن كېيىنكى شىنجاڭ مەسىلىسىدە ئىلگىرىكىدەك مىللىي، ئىقتىسادىي، سىياسىي جەھەتلەرنى نەزەردە تۇتۇپ كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە ماسلىشىپ ئۆزلىرى بەلگىلەپ بەرگەن سىياسەتنى ئىجرا قىلىمىز. ماۋجۇشىنىڭ تەستىقى بىلەن رەھبەرلىك قىلىنىشلىرىنى ئۈمىت قىلىمىز.

دولەت ئۈچۈن چېگرا رايونلاردا يىراق كەلگۈسىنى ئويلاش نوۋەتتە بەك مۇھىم. يوليورۇق بېرىشلىرىنى ئۈمىت قىلغۇچى

كەمىنە: تاۋسىيۈې

9 - ئاينىڭ 17 - كۈنى

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 22 - كۈنى جاڭ جىجۇڭنىڭ تاۋسىيۈې ۋە رەئىس بۇرھان شەھىدىگە ئەۋەتكەن تېلېگراممىسى

ئۈرۈمچى غەربىي شىمالنىڭ ئورۇنباسار باشلىقى تاۋسىيۈې ۋە رەئىس بۇرھان شەھىدىگە. 9 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئەۋەتكەن ئىككى تېلېگراممىڭىزنى تاپشۇرۇۋالدىم. سىزلەرنىڭ پوزىتسىيىڭىزلار توغرا، تەدبىرىڭىز-

لار مۇۋاپىق، بۇ ھەقتە سىزلەردىن خاتىرجەم بولدۇم. ماۋجۇشىمۇ تېلېگراممىنى كۆرۈپ خوش بولدى. لېكىن، ما چىڭشياڭ، يې چىڭ، لو شۇرېنلارنىڭ ئۈرۈمچىدىن كەتكەنلىكى توغرىسىدا خەۋەر قىلىنماپتۇ. شۇنىڭدەك سىز خۇاڭ، جۇلارنىڭ قىسىملىرى بىلەن مۇناسىۋەتلەشتىڭىزمۇ يوق؟ بۇ ئىككىسىگە سىزنىڭ بۇيرۇغىمنى قوبۇل قىلىش توغرىسىدا مېنىڭ نامىمدا تېلېگرامما ئەۋەتىشىنى، شۇنىڭدەك ئادەم ئەۋەتىپ خەلق ئازاتلىق ئارمىيە ئالدىنقى سەپ قوماندانى بىلەن ئۇچرىشىپ سەممىيەت كۆرسىتىشىڭىزنى، بۇ توغرىدا غەم - ئەندىشە قىلماسلىقىنى، ئىككىلەنمەستىن ئوڭاي ھەل قىلىۋېلىشىڭىزنى ئۈمىت قىلىمەن. ئەڭ ياخشىسى سىز ئادەم ئەۋەتىپ پېڭدېخۇەي سىلىڭيۈەن بىلەن مۇناسىۋەت قىلىڭ. يېڭى سىياسى كېڭەش قۇرۇلتىيى تۈنۈگۈن ئېچىلدى. 8 كۈن داۋام قىلماقچى. مەن بۇ يىغىن تۈگىگەندە ماۋجۇشىنىڭ يوليورۇغىغا قاراپ ئۈرۈمچىگە بېرىش مەسىلىسىنى بەلگىلەيمەن. ئەھۋاللاردىن ۋاقتىدا خەۋەر قىلىپ تۇرۇشىڭىزنى ئۈمىت قىلىمەن.

جاڭ جىجۇڭ

چىڭ خاندانلىغىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىن ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېنلارنىڭ شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان ۋاقتىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى باج تۈزۈملىرى ۋە ھاكىملار

سەي خېڭسىڭ

مەنچىڭ ھۆكۈمىتى گۇاڭشۈينىڭ ئونىنچى يىلى (1884) شىنجاڭدا ئۆلكە تۈزۈمىنى رەسمىي يولغا قويغاندىن تارتىپ، 1933 - يىلى جىن شۇرېن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان ئاخىرقى مەزگىلگىچە بولغان 50 يىل ئارىلىقتا ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ چوڭ - كىچىك ئەمەلدارلىرى ھاكىم بولۇشنى ئەڭ ياخشى غايە دەپ تونۇيتتى. مەسىلەن: ياڭ، جىن دەۋرىدىكى ۋالىلار، نازارەت ۋە ئىدارە باشلىقلىرى ئۆزلىرىنىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمىلىنى تاشلاپ ھاكىم بولۇشنى تەلەپ قىلاتتى. چۈنكى ھاكىم بولسا، خەلق بىلەن بىۋاستە ئۇچرىشىپ پارىخورلۇق قىلىش پۇرسىتى كۆپ بولاتتى. بولۇپمۇ مۇكەممەل

بولمىغان باج تۈزۈمى ئارقىلىق ھاكىملارنىڭ تېز بېيىشىغا ئاسانلىق كوپ بولاتتى.

(1)

شىنجاڭ رەسمىي ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن، خۇنەن ئارمىيىسىنىڭ گېنېرالى ليۇجىنتاڭ تۇنجى قېتىم شىنجاڭنىڭ ھەربى-مەمۇرى ئىشلار باشلىغى بولۇپ تەيىنلەندى. بۇ ۋاقىتتا ھەر قايسى جايلاردىكى ئاھالىلار تەرەپ-تەرەپكە قېچىپ كېتىپ ئىشلەپچىقىرىش توختاپ قالغان ئىدى. مەدىنى يادىكارلىقلار، كىلاسسىك ئەسەرلەر ۋە ھوججەتلەرنىڭ ھەممىسى ۋەيران قىلىنغان ئىدى. چىڭ ھوكۇمىتى ليۇجىنتاڭغا ئۆلكە قۇرۇپ تۈزۈملەرنى ئورنىتىش ئۈچۈن يېتەرلىك ھوقۇق بەرگەن ئىدى. ليۇ ئۆزى بىللە ئېلىپ كەلگەن قوشۇنلار ئىچىدىكى مەدىنىيەتلىك خادىملار ۋە مەسلىھەتچىلەردىن كوپلىگەن تايانچلارنى تاللاپ يەرلىك ئەمەلدارلىققا، يەنى ئامباللىققا، ۋالىلىققا قويۇپ، بىر تەرەپتىن مەھكىمىلەرنى رېمونت قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن سەرسان بولۇپ ئېقىپ يۈرگەنلەرنى يىغىپ خەلقنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن دېخانچىلىق قەرز پۇلى تارقىتىپ، بوز يەر ئاچقانلارنى مۇكاپاتلاش ئىشلىرىنى يۈرگۈزدى. شۇنداق قىلىپ بىر قانچە يىلدا ئىشلەپچىقىرىش ئەسلىگە كەلدى. ئىشلەپچىقىرىش ئەسلىگە كەلگەن ئاساستا يەرلىك باج-سېلىقنى

تەرتىپكە سالماقچى بولۇپ، ئالدى بىلەن يەر بېجىنى تەرتىپكە سالدى. ھەر قايسى ناھىيىلەر دېخانلارنى تىزىملاش، تېرىلغۇ يەرلەرنى ئۆلچەپ، دەرىجىگە ئايرىپ قىزىل دەپتەر تۇتۇپ يەر بېجى يىغىشنىڭ ئاساسى قىلدى. تېرىلغۇ يەرنىڭ ئورنى، سۇ مەنبەئى ۋە تۇپراقنىڭ ياخشى-يامانلىقىغا قاراپ يۇقۇرى، ئوتتۇرا، تۆۋەن دەپ ئۈچ دەرىجىگە بولۇندى. يۇقۇرى دەرىجىلىك يەردىن ھەر موسىغا ئۈچ شىڭدىن، ئوتتۇرا دەرىجىلىك يەردىن ئىككى شىڭدىن، تۆۋەن دەرىجىلىك يەردىن بىر يېرىم شىڭدىن باج ئالدى.

ئىگىلىكنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش جەريانىدا بۇ يەر ئۆزلەشتۈرگەنلەردىن ئۈچ يىلغىچە باج ئالماسلىقنى، بىر قېتىم ئېچىلىپ تاشلانغان يەرلەرنى قايتا تېرىغانلاردىن ئىككى يىلغىچە باج ئالماسلىقنى جاكالىدى. قېچىپ كەتكەنلەر قايتىپ كېلىپ تېرىقچىلىق قىلسا، شۇ يىلقى باج كەچۈرۈم قىلىندى.

يۇقۇرىدا سوزلەپ ئۆتكەن يەر باجلىرى رەسمىي باج دەپ ئاتىلاتتى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە نۇرغۇنلىغان قوشۇمچە باج-سېلىقلار بار ئىدى. گەرچە مىقدارى ئاز بولسىمۇ، دېخانلارغا نىسبەتەن زور يۈك ئىدى. قوشۇمچە يەنە تۇز بېجى، ئوتۇن بېجى، يەرلىك جامائەت پاراۋانلىق بېجى، سۇ بېجى قاتارلىق باجلارمۇ بار ئىدى.

تۇز بېجى دېگىنىمىز — تۇزدىن ئېلىنىدىغان

باجنى كورسىتىدۇ. جەنۇبىي شىنجاڭدا تاش تۈزى بولغاچقا، كىشىلەر باج كىنىشكىسىزلا ئېلىپ ئىشلىتەتتى. لېكىن، كېيىن بۇنىڭدىنمۇ باج ئېلىپ دىخانلار ئۈستىدىكى يۈكنى تېخىمۇ ئېغىرلاتتى، ئوتۇن بېجى دىگىنىمىز — دىخانلاردىن يىغىۋېلىنىدىغان ئوتۇن ۋە ئوت - چوپ بېجىدۇر. **يەرلىك جامائەت پاراۋانلىق بېجى** دىگىنىمىز — رېمونت قىلىنغان كوۋرۇك، ياسالغان يوللارنىڭ خىراجىتىنى دىخانلارغا چېچىپ يىغىۋېلىنىدىغان باجنى كورسىتىدۇ.

يەر بېجىدىن باشقا يەنە نۇرغۇنلىغان پارچە - پۇرات باجلارمۇ بار ئىدى. مەسىلەن، تۇياق بېجى، ئوز ئارا ئېلىم - سېتىم ئىشلىرىدىن ئالىدىغان باج قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

چارۋىچىلىق بېجى ئوت ئۈچىدەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ ئاساسەن چارۋىچىلارنىڭ ماللىرىنى ئوتلاقتا باقانلىقىدىن ئالىدىغان باج. ياغ بېجى، ياغ چىقىرىشتىن ئالىدىغان باجنى، تۇگمەن بېجى، ئۇن تارتىشتىن ئالىدىغان باجنى، كورە، تارازا بېجى بولسا ئاشلىق سودىگەرلىرىدىن ئالىدىغان باجنى، خەت بېجى بولسا تېرىلغۇ يەرلەرنى، ئوي-جايلىرىنى ساتقۇچىلاردىن ئالىدىغان باجنى كورسىتىدۇ. يۇقۇرىدىكى باجلارنىڭ ھەممىسىنى ھاكىم مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ يىغىۋالاتتى، بۇلاردىن باشقا يەنە كوۋرۇك بېجى، بازار بېجى قاتارلىق باجلارنى يۇقۇرىغا تاپشۇرماي ھاكىم ئوزى چونتەككە سالاتتى، بازار بېجى

دىگىنىمىز — ھەريىلى بازار كۈنىدە يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى ۋە قول سانائەت مەھسۇلاتلىرىنى ساتقۇچىلاردىن ئالىدىغان باجنى كورسىتىدۇ، كوۋرۇك بېجى دىگىنىمىز — قاتناش ئۈستىدىكى مۇھىم كوۋرۇكلەردىن يۈك بېسىپ ئوتكەن ھارۋا ۋە يۈك كوتىرىپ ئوتكەن كىشىلەردىن ئالىدىغان باجنى كورسىتىدۇ. يۇقۇرىدا سوزلەپ ئوتكەن ھەرخىل يەرلىك باجلاردىن باشقا يەنە بىر خىل ئىستىمال بېجى دەپ ئاتىلىدىغان باجمۇ بار بولۇپ، ياڭ، جىن دەۋرلىرىدە بىر تۇتاش ئېلىنىدىغان باج دەپ ئاتىلاتتى. بۇ يەرلىك ھاكىملارغا تەۋە بولمىغان بىر تۈرلۈك باج بولۇپ، ئولكىلىك مالىيە نازارەتلىرى بىۋاستە ئادەم ئەۋەتىپ يىغىۋالىدىغان باجدۇر. ئومۇمەن سىرتتىن كىرگەن، سىرتقا چىققان تۈرلۈك ماللارنىڭ ھەممىسىدىن باج ئېلىناتتى. بۇخىل باجنى مەخسۇس ئادەم بېكىتىپ يىغىۋالاتتى، بىراق كېيىن كوپ يىغىپ يۇقۇرىغا ئاز مەلۇم قىلغانلىقتىن، نۇقسانلار كوپلەپ چىقىشقا باشلىدى. ياڭ، جىن زالىملىرى ھوكۇمرانلىق قىلغان دەۋرگە كەلگەندە سودىگەرلەرگە كوتىرە بېرىشكە ئوزگەردى. كوتىرە بېرىشنىڭ چارىسى ھەرقايسى ناھىيەلەرنىڭ يىللىق باج ئەھۋالىنى مولچەرلەپ، كونكىرىت بىر سان بېكىتىپ، شۇبويىچە كىم كوتىرە ئالىمەن دىسە شۇنىڭغا كوتىرە بېرىشتىن ئىبارەت ئىدى، بىراق شەكىل جەھەتتە باج

ئېلىش بەلگىلىمىلىرىگە ئاساسەن باج يىغىشنى، بۇنىڭغا خىلاپلىق قىلسا جازاغا تارتىشنى قارار قىلاتتى. بەزى سودا-سانائىتى راۋاجلانغان ناھىيىلەر كوتىرە بېرىشتىن ئىلگىرى سان كورسەتمەستىن كوتىرە ئالغۇچىلار مەلۇم سان كورسىتىش چارىسىنى قوللىناتتى. كېيىن كىمنىڭ ئۇتتۇرىغا قويغان سانى كوپ بولسا، شۇنىڭغا كوتىرە بېرەتتى.

(2)

ساغلام بولمىغان باج تۈزۈمى بىيۇروكرات ئورگانلارنىڭ يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ پارە ئېلىپ بايلىق توپلىشى ئۈچۈن ئاسانلىق تۇغدۇرۇپ بەرگەن ئىدى. شۇڭا بۇ 50 يىل ئىچىدە شىنجاڭدا پەيدابولغان ناچار بەلگىلىمىلەر باشقا ئۇلكىلەردە ھېچقاچان كورۇلۇپ باقمىغان ئىدى. بۇ خىل ناچار بەلگىلىمىلەرنى تۆۋەندە بىر-بىرلەپ بايان قىلىپ ئۆتىمىز.

ئوز ئارا سوغا قىلىشىدىغان قىزىل دەپتەر: دەسلەپ قىزىل دەپتەر ئېچىپ باجنى يولغا قويغاندىن كېيىن، سەرسان بولغان دىخانلار داۋاملىق بوز يەرئاچقۇچى ئاھالىلار كوپىيىشكە باشلىدى. بۇلارغا يەنە بىر خىل ئايرىم قىزىل دەپتەر ئېچىپئوخشاشلا غەللە - پاراق ئالدى، بۇ پاراقلار ھاكىمنىڭ خۇسۇسى مۇلكى بولۇپقالغان ئىدى. بىر ھاكىم يوتكەلسە يېڭى كەلگەن ھاكىمغا ئاشۇ قىزىل

دەپتەرنى سوغا قىلىپ بېرىپ كېتەتتى. ئاشلىقنى خورىتىش ھىساۋى: ئاشلىق يىغىش ۋە تارقىتىشتا مەلۇم دەرىجىدە خوراش بولىدۇ، شۇڭا يەر بېجىنىڭ بەلگىلىمىلىرىدە يەرلىك ئەمەلدارلارغا خوراش مىقدارى بەلگىلەنگەن ئىدى. خوراش مىقدارى ھوكۇمەت ھىساۋىغا ۋە شەخسى ھىساۋىغا دەپ ئىككى خىل بولۇپ يۈزدە 4 پىرسەنت ئىدى (ھەر يۈز دادەندىن 4 دادەن خورايدۇ دەپ بەلگىلەنگەن). ئەمەلىيەتتە بولسا، ھوكۇمەتنىڭ خوراپ، شەخسلەر بايلاپ كېتەتتى.

سىندۇرۇپ نەق پۇل ئېلىش: يۇقۇرى ئورگانلار ھەر يىلى ئوخشىمىغان ئەھۋاللارغا ئاساسەن بەزى ناھىيىلەرگە ئەمىلىي ئاشلىق باج ئېلىشنى، بەزى ناھىيىلەرگە ئاشلىقنى سىندۇرۇپ نەق پۇل ئېلىشنى بەلگىلەپ بېرەتتى. ئاشلىقنى پۇلغا سىندۇرۇپ باج ئالغاندا، پۇلنىڭ كۇرسى ئىگىز - پەس بولغانلىقتىن ئەمەلدارلارنىڭ بايلىق توپلىشىغا راسا پايدىلىق بولاتتى.

ئاشلىقنى چوخچايتىپ كۇرلەپ ئېلىش: بۇ ئۇسۇلدا كۇرىگە ئاشلىقنى چوخچايتىپ قاچىلاپ قىرغا سالماستىن ئالاتتى.

كۇرەتىپىش دىگىنىمىز — كۇرىگە ئاشلىق قاچىلىغاندا، ئاشلىق ئالغۇچىلار تىپەتتى -دە، قاچىلانغان ئاشلىق يېرىمداپ كېتەتتى. ئاندىن ئۈستىگە تولدۇرۇۋې-

لىش ئۇسۇلى بىلەن دېخانلاردىن جىق ئاشلىق ئالاتتى.

ئاشلىقنى ئۆرۈپ قاچىلاش: ئاش ئالغۇچىلار كەمەچەلگە ئاشلىقنى قاچىلاپ ئىگىز كوتىرىپ كۈچ بىلەن كۈرىگە ئۆرۈپ قاچىلاشنى كورسىتىدۇ.

ئاشلىقنى چىچىش: ــ ئاشلىقنى قاچىلىغاندا ئەتراپقا قەستەن چاچاتتى. چىچىلغان ئاشلىقنى دېخانلار يىغىۋالالمايتتى.

ئەكەلگەن ئاشلىقنى قايتۇرماسلىق: دېخانلار ئۇقتۇرۇش بويىچە ئاشلىق ئېلىپ كەلگەندە ساندىن ئاشۇرۇپ ئەكىلەتتى. مەسىلەن، بىر دادەن ئاش قويۇش ئۈچۈن بىر يېرىم دادەن ئاشلىق ئېلىپ كەلسىمۇ، يۇقۇرقى ئۇسۇللار بىلەن ئەكەلگەن ئاشلىق تۇشماي قالاتتى. بەزىدە ئازراق ئارتۇق چىقىپ قالسا، ئۇنى دېخانلار قايتۇرۇپ ئېلىپ كېتەلمەيتتى. مۇنداق ئارتۇق چىققان ئاشنى ئايرىم تاپشۇرۇۋېلىپ ئايرىم ئامبارغا قاچىلاپ ئامباللار تەقسىم قىلىشۇالاتتى.

قەلەي قاپلانغان كۈرە، يۇقۇرىدىن قەلەي قاپلانغان كۈرە تارقاتسىمۇ، يەرلىكلەر ئۇنى ئىشلەتمەي تىگى نېپىز، بۇرجەكلىرى ئۆپراپ كەتكەن كونا كۈرلەرگە قەلەي قاپلاپ ئىشلىتەتتى. بۇ ئۇسۇلدا چوڭ كۈرە بىلەن ئاش ئېلىپ كىچىك كۈرە بىلەن ئاش تارقىتاتتى.

(3)

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە 3 يىل ئامبال بولغان كىشى 100 مىڭ سەر ئاق كۈمۈشكە ئىگە بولىدۇ. «ئەتىگەندە ھاكىم بولدى دەپ لەۋھە ئاسسا، كەچقۇرۇن ئۇ بايلاپ كېتەتتى» دەيدىغان سوزلەر بار ئىدى. ئەمەلىيەتتە ئەھۋال شۇنداق ئىدى. پەقەت بىر يىللىق ھاكىم بولسىلا، يازلىق ـ كۈزلۈك غەللە ـ پاراق يىغىپ بايلاپ كېتەتتى. يۇقۇرىدا سوزلەپ ئوتكەن ناچار قائىدىلەر ئارقىلىقلا 30 ـ 40 مىڭ سەر قاقتى ـ سوقتى قىلىشۇالاتتى. ئەگەر رەھىمسىزلىك قىلىپ بەلگىلەنگەن باج مىقدارى ئۈستىدە يەنە بىر مۇنچە ئاشۇرۇپ يىغىۋالىدىغان بولسا، ئۇ ۋاقىتتا يۈز مىڭ سەر بايلىققا ئاسانلا ئىگە بولاتتى.

مەيلى مەنچىڭ دەۋرىدىكى ياكى ياڭ، جىن دەۋرىدىكى ھوكۇمەت خادىملىرى بولسۇن، ئۇلارنىڭ كىچە ـ كۈندۈز ئارزۇسى ھاكىم بولۇشتىن ئىبارەت ئىدى. ئادەتتىكى ۋاقىتلاردا پالانى ناھىيىنىڭ ھاكىمى بىر يىلدا 100 مىڭ سەرلىك باي بوپتۇ، پالانى ناھىيىنىڭ ھاكىمى ئوتتۇرا ھال بولسىمۇ 30 مىڭ سەر ياكى 50 مىڭ سەرلىك باي بوپتۇ دەپ پاراڭلىشاتتى. پالانچى كىشى كۇچارغا، ئاندىن قاغىلىققا ھاكىم بولۇپلا ئوز بايلىغىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇۋاپتۇ. پالانچىنى ئاۋال بۈرچىن ناھىيىسىگە ئامبال قىلىپ، كېيىن ئاقسۇغا ئە‐

ۋەتكەن ئىكەن، بۇرچىندىكى زىيانىنى تولىۋاپتۇ دەپ سۆزلىشەتتى. مۇشۇ خىلدىكى ئەھۋاللار ئۇز ۋاقىتدا ھۆكۈمەت سورۇنلىرىدا سۆزلىنىدىغان ئادەتتىكى سۆزلەر ئىدى. بىرسى يۇقۇرىنىڭ ئۇستۇرۇشى بىلەن مەلۇم بىر ناھىيىنىڭ ھاكىملىقىغا تەيىنلەنگەن بولسا، ئۇ ئادەم ناھايىتى تېز بېيىپ كېتەتتى. بۇ چاغدا دېڭىز نازۇ - نېمەتلىرىنى باشقۇرىدىغان، تاغ مەھسۇلاتلىرىنى، قىممەتلىك دورا ماتېرىياللىرىنى باشقۇرىدىغان دۇكانلار ھاكىمنىڭ قۇرۇق خېتىنى كۆرسىلا پۇل ئالماي مال بېرىپ تۇراتتى. ئۇلار كېيىنىشكا دەپتەرگە مالنىڭ مىقدارى بىلەن باھاسىنى يېزىپ قوياتتى. كېيىن ھاكىملىقتىن چۈشۈپ قايتىپ كەلگەندە، ئاندىن سىز بىلەن ھېساپلىشاتتى. بۇ ۋاقىتتا ياخشى مەيلەر، سىلىق ماڭىدىغان خېچىر، يورغا ئاتلار ھاكىمنىڭ ئىختىيارىدا بولاتتى، يۇقۇرى ئورۇن ياكى يېقىن تۇققانلىرى ھاكىمغا بوغالتىر، غەللە - پاراق يىغقۇچى ۋە سوراق ئىشلىرىنى قىلغۇچى خادىملارنى تونۇشتۇرۇپ بېرەتتى. شۇنىڭدەك نۇرغۇنلىغان خىزمەتچىلەرنى ئىشلىتىشكىزگە كورسىتەتتى. شۇنىڭ بىلەن ھاكىم بولغان كىشى بايلىق توپلاپ دەۋران سۈرۈپ، تېخىمۇ يۇقۇرى ئورلەشكە ھەۋەسناك بولۇپ كېتەتتى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ تۈزۈمى بويىچە يەرلىك ئەمەلدارلار ئالاھىدە پەۋقۇلئاددە سەۋەپ بولمىغاندا، ئادەتتە ۋەزىپە ئۆتەش مۇددىتى ئۈچ يىل بولاتتى. ياڭ، جىن

دەۋرىگە كەلگەندە ئىمتىھان ئېلىش تۈزۈمى ئەمەلدىن قالغانلىقتىن ھۆكۈمەت خادىملىرى ۋە ئازراق مەدەنىيەت سەۋىيىسى بار كىشىلەرلا ھاكىم بولۇشنىڭ كويىدا بولدى. ياڭ، جىن دەۋرىدە ئۇرۇق - تۇققانلىرى، يۇرتداشلىرىنىڭ تەلىۋىنى قاندۇرۇپ بولۇپ، تۆۋەندىكى ھۆكۈمەت خادىملىرىغا ئېتىۋار بەردى. شۇ سەۋەپتىن ئۇلار 3 يىلدا بىر قېتىم يۆتكەشنى، بىر يىلدا بىر قېتىم يۆتكەشكە ئۆزگەرتىپ كۆپرەك كىشىگە پۇل تېپىش ئىمكانىيىتى بەردى. ئۇلار قىسقىغىنە بىر يىل ئىچىدە كۆپلەپ قاقتى - سوقتى قىلىپ باي بولاتتى. مەسىلەن: ياڭزېڭشىن دەۋرىدە يەركەن ھاكىمى ليۇ بىر يىل ئىچىدىلا يەر بېجى، غەللە - پاراق ۋە باشقا يوللار ئارقىلىق 10 مىڭ دادەنگە يېقىن ئاشلىققا ئىگە بولغان، بۇ، پۈتۈن يەركەن ناھىيىسىنىڭ غەللە - پاراق كىرىمىنىڭ يېرىمىغا تەڭ ئىدى. شۇنىڭدەك جىنشۇرىن دەۋرىدە ئاقسۇ ھاكىمى فۇ × × پۇلغا سۇندۇرۇپ ھېساپلاش ئارقىلىق قەغەز پۇل، مىس پۇل، كۈمۈش تەڭگە ئوتتۇرىسىدىكى پەرقلەردىن پايدىلىنىپ 80 مىڭ سەر خىيانەت قىلغان (ئۇز ۋاقىتىدىكى «تيەنشەن گېزىتى»دە فۇنىڭ ئېغىر خىيانەت قىلغانلىقى ئۈچۈن ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلانغانلىقى توغرىسىدا خەۋەر قىلغان).

غەللە - پاراق ھاكىملارنىڭ ئەڭ چوڭ بايلىق توپلاش مەنبەئى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يېزا - قىشلاق

باشلىقلىرى ۋە يېزا-بازار باشلىقلىرىنى تەيىنلەش، ئەرز-دەۋا ۋە پارچە - پۇرات باج - سېلىقلارنى يىغىش ئىشلىرىمۇ ھاكىمنىڭ ساختىپەزلىكى بىلەن بايلىق توپلايدىغان ياخشى پۇرسەتلىرى ئىدى.

شىنجاڭنىڭ زېمىنى كەڭ، بەزى يېزىلار بىلەن شەھەرنىڭ ئارىلىقى ئادەتتە 100 چاقىرىم ۋە نەچچە يۈز چاقىرىم كېلەتتى، شۇڭا يېزا بەگلىرىگە ناھايىتى چوڭ ھوقۇق بېرىلەتتى. يېزا بازار بەگلىرى پۇقرالار ئارىسىدىكى جىنايى ئەنزىلەرنى بىر تەرەپ قىلالايتتى. ئالۋاڭغا ھەيدىيەلەيتتى. ھەر تۈرلۈك پارچە - پۇرات باجلارنى يىغالايتتى. ئەگەر دىخانلار ئاش تاپشۇرالمىسا ياكى ئالۋاڭغا ماڭمىسا ئۇلارنى خالىغانچە تۇتۇپ سولاپ قويالايتتى. ئەمەلىيەتتە ئۇلارمۇ بىر ھاكىم ئىدى، شۇڭا ھەر يىلى بىر يېڭى ھاكىم كەلسە يېزا - قىشلاقلاردىكى بەگلەر، بايلار ھاكىمغا ئالتۇن - كۈمۈش سوغات بېرىپ بەگلىك ئەمەلى بېرىشنى تەلەپ قىلىشاتتى.

دەۋا ئىشلىرىدا، مەنچىڭ خاندانلىقى دەۋرىدە گەرچە چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئۇلۇغ قانۇنى شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن جۇڭخۇا مىنگونىڭ خەلق ئىشلىرى قانۇنى ۋە جازا قانۇنى بولسىمۇ، لېكىن شىنجاڭدا يەنىلا بۇرۇنقى ئەنزە باشقۇرۇش يولىنى قوللىنىپ چوڭراق ئەنزىلەرنى ھاكىم بىلەن سوراقچى ئەمەلدار تىل بىرىكتۈرۈپ ھەرخىل

ئويۇنلارنى ئويناپ ئىمكان قەدەر جىقراق پۇل تاپاتتى، قاتىللىق ئەنزىلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش توغرا كەلسە، ئەگەر قاتىل تەرەپنىڭ پۇلى ۋە ئابرويى بولسا، ئۇنداقلار ھېچقانداق جازاغا تارتىلمايتتى. بۇ ئۇسۇلدا جاۋاپكار بولغۇچى پۇل بىلەن ھاكىمنى سېتىۋالاتتىدە، ھاكىم شۇنىڭ دېپىنى چېلىپ دەۋاگەرلەرنى ئالداش، قورقىتىش ئۇسۇللىرى بىلەن ئۇلارنىڭ دەۋاسىنى رەت قىلاتتى.

جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ چارۋا بېجى، كۆرە، تارازا بېجى تۈزۈملىرىنى تەكشۈرۈش قېيىن بولغانلىقتىن، ھاكىمنىڭ كۆز بوياپ ھايانكەشلىك قىلىشىغا ئىنتايىن چوڭ پۇرسەت بولاتتى. بازار بېجى، كۆۋرۈك باجلىرىنىڭ قانداق بولۇشى مۇقىم بولمىغانلىقتىن، ھاكىملار خالىغانچە يىغىۋېلىپ ھەممىسىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالاتتى. شىمالىي شىنجاڭنىڭ چارۋا بېجى (ئوت ئۈچى بېجى قويىنى ئاساس قىلاتتى. يۈز قويغا ئۈچ قوي ئېلىناتتى. شۇيىللىق پاخلان قوزىلاردىن باج ئېلىنمايتتى) پۇلغا سۇندۇرۇپ پۇل ئېلىش بەلگىلىمىسىمۇ بار ئىدى. مەيلى قوي ئالسۇن، مەيلى پۇلغا سۇندۇرۇپ پۇل ئالسۇن، ھاكىملار كۆپ يىغىپ ئاز مەلۇم قىلىش، كۆپ پۇل ئېلىپ ئاز پۇل تاپشۇرۇپ خىيانەت قىلىشتەك ئىشلارغا پۇرسەتجىق ئىدى.

(4)

چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئاخىرى، مىنگونىڭ باشلىرىدا گېلاۋخويچىلار جەنۇبىي شىنجاڭدا ئەمەلدارلارنى

ئۆلتۈرۈپ، ئامبارلارنى بۇلاپ، بىر مۇنچە پاراكەندىچىلىكلەرنى پەيدا قىلدى. يېڭىدىن تەختكە چىققان ياڭ زېڭشىن بۇ سەۋەپتىن ھولۇقۇپ ناھىيىلىك ھۆكۈمەت خىزمەتلىرىنى تەكشۈرۈپ تۇرۇشقا ئامالسىز قالدى. نەتىجىدە ھەر قايسى ناھىيىلەردىكى يەرلىك ئەمەلدارلار پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ باج - سېلىق، ئالۋاڭ، ئەرز-دەۋا ئىشلىرىدا ئۆزى بىلگەن پارىخورلۇقلارنى قىلدى. يۇقۇرىدىكىلەر نېمىنى قىلسا تۆۋەندىكىلەرمۇ شۇنى دوراپ يامۇل ئەمەلدارلىرى، يېزا بۆجاڭلىرىمۇ ئۆز ئىختىيارى بويىچە قاقتى - سوقتى قىلىپ خەلقنىڭ قاتتىق غەزىۋىنى قوزغىدى. بەزى دېخانلار نارازى بولۇپ بىرلىشىپ ئۈرۈمچىگە كېلىپ ئەرز قىلدى. قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ مەلۇم يېزىسىدىكى بىر بەگنى ئالماشتۇرۇش ئۈچۈن نەچچە مىڭ سەر كۈمۈش توپلاپ ھاكىمغا پارە بېرىپ ياخشىراق بىر ئادەمنى بەگ قىلىش تەلىۋىنى قويغان ئىدى، بۇ خىل ئەھۋالدا ياڭ زېڭشىن ئاممىنىڭ غەزىۋىنى پەسەيتىش ئۈچۈن ھەر قايسى شەھەر، يېزىلاردا كەڭ كۆلەمدە باج ماددىلىرى قاتارلىق ئېلانلارنى چاپلاپ يەرلىك ئەمەلدارلار دېخانلارغا زۇلۇم قىلسا دېخانلارنىڭ بىۋاستە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ئەرز قىلىشىغا رۇخسەت قىلىنغانمۇ بولدى. بەزى جىنايىتى ئېغىر، ئاممىنىڭ غەزىۋى كۈچلۈك بولغان ھاكىم، بەگلەردىن بىر نەچچىسىگە جازا بېرىپ خىزمەتتىن

بوشاتقان ئىشلارمۇ بولدى. شۇڭا ياڭ زېڭشىن بىر مەزگىل كىشىلەرنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە بولغان ئىدى. شۇ ۋاقىتلاردا جەمئىيەتتە: «ھاكىمنىڭ جاجىسى بەش پۈڭلۈك ماركا»، دەيدىغان گەپ بار ئىدى. شۇ ۋاقىتلاردا بىر كىشى ئەرز يېزىپ بەش پۈڭلۈك ماركا چاپلاپ يۇقۇرىغا ئەۋەتسىلا ھاكىم ئەمەلدىن قالدۇرۇلاتتى. بۇ گەپ ئاشۇ ئەمەلىيەتتە ئاساسەن ئوتتۇرىغا چىققان ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ياڭ زېڭشىن ھەر قايسى ناھىيىلەرگە مەخسۇس خادىملارنى ئەۋەتىپ باج يىغىش ئەھۋالىنى، مالىيە ئىشلىرىنى تەكشۈرۈپ تۇردى ۋە مۇنچە بەلگىلىمەلەرنى تۈزۈپ چىقتى. مەسىلە ئەڭ ئېغىر بولغان يەربېجىغا يەنىلا تەگمىگەن ئىدى. ئىلگىرىكى قىزىل دەپتەر يەنىلا ئۆزپېتى كۈچكە ئىگە بولۇۋەردى.

1920 - يىلنىڭ ئالدى ۋە كەينىدە ياڭ زېڭشىن يەنە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى ناھىيىلىرىگە باج خادىملىرىنى ئەۋەتىپ باج يىغىش ئەھۋالىنى نازارەت قىلدى (يەر بېجى ۋە ھەر خىل باجلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ). جىن شۇرېننىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىگە كەلگەندە، ھەر قايسى ناھىيىلەرگە باج يىغىش ئەھۋالىنى كۆزىتىدىغان نازارەتچىلەرنى ئەۋەتتى. ئەمما بۇ نازارەتچىلەر ھەر يىلدا بارىدىغان يېڭى ئادەملەر بولغىنى ئۈچۈن، مەزكۇر ناھىيىدە ئۇزۇندىن بېرى باج ئېلىپ كەلگەن كونا باجگىرلار ئۇلارنى ھەرخىل يول بىلەن ئالداپ كېتەتتى.

چىڭ خاندانلىغىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىن ياڭزېڭشىن، جىن شۇرېن هوكۇمرانلىغىغا قەدەر شىنجاڭ مائارىپىنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى

سەي جىڭسىڭ

(1)

گۇاڭشۈي يىللىرىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە (1908-يىلنىڭ ئالدى - كەينىدە) مەنچىڭ خاندانلىغى هوكۇمىتى ئىچكى ۋە تاشقى جەھەتتە قىيىنچىلىقتا قالغان ئەھۋال ئاستىدا، ئاساسىي قانۇن تۈزۈپ، يېڭى سىياسەتنى يولغا قويىدىغانلىغىنى ئېلان قىلىشقا مەجبۇر بولدى. بىر مەزگىل ئەمەلدارلار تۈزۈمىنى ئۆزگەرتىپ، كېجۇ تۈزۈمى (فېئوداللىق ئىمتىھان تۈزۈمى — ت)نى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، مەكتەپلەرنى ئېچىپ، سودا - سانائەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، گويا ئۆزلىرىنىڭ لەۋزىدە تۇرغاندەك قىياپەتتە بولدى. يىراق چېگرىدىكى شىنجاڭمۇ بۇنىڭ سىرتىدا قالمىدى. نەخمىنەن 1908 - يىلنىڭ ئالدى - كەينىدە مەنچىڭ هوكۇمىتى دۇتۇڭنى مائارىپ① تەپتىش ئەلچىسى سۈپىتىدە شىنجاڭنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلىشقا ئەۋەتتى. شۇ چاغدا ئۆلكە مەركىزى ئۈرۈمچىدە ئۆلكىلىك ئوتتۇرا مەكتەپ، ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىن. ئۆلكىلىك ئۆلگە كۆرسىتىش باشلانغۇچ مەكتىۋى قۇرۇلدى. ناھىيىلەردە ئىككى دەرىجىلىك باشلانغۇچ مەكتەپ (ئىپتىدائى دەرىجىلىك ۋە يۇقۇرى دەرىجىلىك باشلانغۇچ مەكتەپ) خەنزۇ تىلى مەكتىۋى (ئۇيغۇر بالىلىرىنى خەنزۇچە ئوقۇتىدىغان مەكتەپ) ئېچىلدى. ناھىيىلەرنىڭ شۇ چاغدىكى هاكىملىرى مۇپەتتىشلىكنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئېلىپ، پۈتۈن ناھىيىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا مەسئۇل بولاتتى. ئۇندىن باشقا ئوقۇشقا كىرىشكە تەۋسىيە قىلىش ئورۇنلىرى تەسىس قىلىنىپ، جايلاردىكى هەر قايسى زاتلار ئۇنىڭغا هەيئەتلىككە تەكلىپ قىلىناتتى، ئۇلار هاكىمغا ياردەملىشىپ، ئاتا - ئانىلارغا بالىلىرىنى ئوقۇشقا بېرىشكە نەسىھەت قىلاتتى هەم ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى ياخشى ئىشلىشىگە نازارەت ۋە هەيدەكچىلىك قىلاتتى.

---

① چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ئەمەلدارلىق تۈزۈمى ئىسلاھ قىلىنغاندىن كېيىن، ئۆلكىلەرنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا مەسئۇل بولغان ئەمەلدار مائارىپ تەپتىشى دېيىلەتتى.

باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى تېز تەربىيىلەش ئۈچۈن، ئولكىلىك دارىلمۇئەللىمىندە لېكسىيە سىنىپى ئېچىپ جەمئىيەتتىكى يېشى 30 دىن تۆۋەن كەسپى يوق بىلىملىك كىشىلەر، ئۆزى ئوقۇش خىراجىتى تولەپ ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچىلار، بۇرۇنقى تالىپلار①، ھوكۇمەت خىراجىتى بىلەن ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچىلار② قوبۇل قىلىنىپ، بىر يىللىق قىسقا مۇددەتلىك كۇرس قىلىندى. ئوقۇش مەزگىلىدە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياتاق، تاماق خىراجىتى، ئوقۇشقا كېرەكلىك كىتاپ ۋە ئوقۇش قوراللىرىنى مەكتەپ چىقاردى. ئۇندىن باشقا، ئوقۇغۇچىلارغا ھەر ئايدا 4 سەردىن قەغەز پۇل③ ياردەم بېرىلدى. بۇ كۇرس-

---

① فېئودالىق ئىمتىھان تۈزۈمى مەزگىلىدە ئوقۇغانلاردىن جايلاردىكى ناھىيە ۋە مەھكىمىلەرنىڭ ئىمتىھانىدىن ئوتەلىگەنلىرى تالىپ دەپ ئاتىلاتتى، تالىپلىق سالاھىيىتىگە ئىگە بولغان كىشىلەرلا ئاندىن ئولكە دەرىجىلىك ئىمتىھانغا، يەنى ئاتالمىش كوللىكتىپ ئىمتىھانغا قاتنىشالايتتى.

② ھوكۇمەت خىراجىتى بىلەن ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچىلار مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ۋە چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە مەھكىمە، ئوبلاست ۋە ناھىيىلەر ئۆز قەرەلىدە كۇمۇش پۇل ۋە ئاشلىق ياردەم بېرىدىغان ئوقۇغۇچىلارنى كورسىتىدۇ.

③ شۇ چاغلاردا شىنجاڭدا سەر بىرلىك قىلىنغان قەغەز پۇل تارقىتىلغان بولۇپ، پۇلنىڭ ئۈستىگە: مۇشۇ بىر تىيىنغا بىر سەر كۇمۇش تەڭگە ياكى 400 يارماق تېگىششىكە بولىدۇ، دەپ يېزىقلىق ئىدى.

نىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئوقۇشنى تاماملىغاندىن كېيىن، ھەر قايسى ناھىيىلەردىكى ئىككى دەرىجىلىك باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە مەكتەپ مۇدىرلىقىغا ۋە ئوقۇتقۇچىلىققا تەقسىم قىلىندى. شۇندىن ئېتىبارەن شىنجاڭدا باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپى باشلاندى. بۇ بىر تۈركۈم ئوقۇتقۇچىلاردىن لى زىيىن، دېڭ شۇرۇڭ، ياڭ جىيامۇ، ياڭ سىجۇ، دېڭ باۋسەن قاتارلىقلار ئۇزاق مۇددەتلىك جاپالىق ئوقۇتۇش خىزمىتى جەريانىدا يەرلىك ئورۇنلار ئۈچۈن، بىر مۇنچىلىغان ئىپتىدائى مەلۇمات سەۋىيىسىگە ئىگە ياشلار، ئوسمۇرلەرنى تەربىيىلەپ بەردى.

شۇ چاغدىكى ئەھۋالدىن ئېيتقاندا، ئۈرۈمچىدىكى ئولكىلىك ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ قۇرۇلۇش كولىمى خېلىلا زور بولۇپ، 6 چوڭ ئوقۇتۇش زالى، بىر چوڭ زال، يۈز نەچچە ئېغىز ئوقۇغۇچىلار ياتىقى، ئون نەچچە ئوقۇتقۇچىلار ئىشخانىسى بار ئىدى. ئۇندىن باشقا، يەنە خىمىيە - فىزىكا تەجرىبىخانىسى، تەجرىبە سايمانلىرى ئۆيى، ئوسۇملۇك، مىنېرال ماددىلار ئەۋرىشكىسى ئۆيى، ئاشخانا ھەم يامغۇردىن پانا بولىدىغان تەنھەركەت مەيدانى قاتارلىق قۇرۇلۇشلار بار ئىدى. ئوقۇتۇش ئىشلىرىدا ئىشلىتىلىدىغان ئەۋرىشكىلەر ۋە تەجرىبە ئەسۋاپ - سايمانلىرى ياپونىيىدىن سېتىۋېلىنغان ئىدى. شۇنىڭدەك، ياپونىيىلىك 4 ئوقۇتقۇچى ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىنغان ئىدى. شۈەنتۇڭنىڭ 1 - يىلى (1909 - يىلى)

بۇ مەكتەپنىڭ تەييارلىق ئىشلىرى پۈتۈپ، مۇنەۋۋەر ياشلار ۋە ئۆسمۈرلەردىن 60 كىشى ئوقۇغۇچىلىققا قوبۇل قىلىنغان بولۇپ 1912 - يىلى شىنخەي ئىنقىلاۋى مۇۋەپپەقىيەت قازانغاندا، بۇ بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچىلار ئاللىبۇرۇن ئوقۇشنى تاماملىغان ئىدى. ئۇلاردىن لى دېلياڭ، لى دېجىڭ، جاڭ جىڭيۇڭ، جاڭ رۇي، گۇاڭجۈن، شى جۈن، يۈەن شياۋتۇڭ، ليۇشياۋلى، ۋاڭشۇبدو قاتارلىقلار كېيىنكى چاغلاردا بۇ ئۆلكىنىڭ يەرلىك مەمۇرى خىزمەتلىرىنى ئۈستىگە ئالدى.

(2)

شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، ياڭ زېڭشىن شىنجاڭ ھاكىمىيىتىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىپ، ھەربى تەمىنات توختىتىلدى①. ئۆلكە مالىيىسى قىيىنچىلىققا دۇچكەلدى. كىرىم چىقىمنى قاپلىيالمىدى دىگەننى باھانە قىلىپ، بارلىق ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەكتەپلەرنى تاقىۋېتىش توغرىسىدا ئاشكارا بۇيرۇق چۈشۈرمىگەن بولسىمۇ، شۇ چاغدىكى ھالەتنى ساقلاپ قېلىشقىلا رۇخسەت قىلىپ، تەرەققى قىلدۇرۇشقا رۇخسەت قىلمىدى. 5 يىل ئۆتكەندىن كېيىن، بېيجىڭ مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتى ئارقا-ئارقىدىن مەمۇرى خادىملارنى شىنجاڭغا خىزمەتكە ئەۋەتكىلى تۇردى. ياڭ زېڭشىن شىنجاڭغا ئەۋەتىلگەنلەردىن گۇمانلىنىپ، كېيىن ئۇلارنى كونترول قىلالماسلىقىدىن ئەنسىرىدى. شۇڭا ئۇ، 1916 - يىلى شىنجاڭدا مائارىپ ئىشلىرىنى يولغا قويۇپ، شىنجاڭنىڭ ئۆزىدە ئىختىساسلىق كىشىلەرنى تەربىيىلەشنى قارار قىلدى. ئىختىساسلىق كىشىلەرنى تەربىيىلەش ئۈچۈن ئوقۇتقۇچى كېرەك بولاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئالدى بىلەن دارىلمۇئەللىمىن مەكتىۋىدە لېكسىيە بولۇمى قۇرۇلۇپ، ناھىيىلەرگە باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ يۇقۇرى سىنىپلىرىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنى تاللاپ ئۈرۈمچىگە ئوقۇش ئىمتىھانى بېرىشكە ئەۋەتىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈلدى. ئۇلار ئىچىدىكى ئىمتىھان نەتىجىسى ئەلا بولغانلاردىن 45 نەپەر ئوقۇغۇچى بۇ كۇرسقا قوبۇل قىلىندى. ئوقۇش مۇددىتى ئىككى يىل قىلىپ بەلگىلەندى. ئوقۇش مەزگىلىدىكى ياتاق، تاماق خىراجىتى، ئوقۇشقا كېرەكلىك كىتاپ، ئوقۇش قوراللىرىنى ھەم قىشلىق كۆمۈرنى مەكتەپ چىقاردى. ئۇندىن باشقا، ئوقۇغۇچىلارغا ھەر ئايدا 2 سەر ئۆلكە قەغەز پۇلى ياردەم بېرىلدى. بۇ بىر سىنىپ ئوقۇغۇچى 1918 - يىلى ئوقۇش تاماملىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا ئۇلاپلا يەنە بىر سىنىپ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. شۇنداق قىلىپ، بىر سىنىپ ئوقۇغۇچى ئوقۇشنى تامامل-

---

① مەنچىڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭ يىراق، يېرى ناچار، خەلق نامرات دەپ، ھەر يىلى مالىيە جەھەتتە ھەربى-مەمۇرى خىراجەت ئۈچۈن شىنجاڭغا 2 مىليون سەر كۈمۈش ياردەم قىلاتتى.

غان ھامان يەنە بىر سىنىپ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپ، 1924 - يىلىغا كەلگەندە جەمى 4 سىنىپ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپ 200 نەپەردەك ئوقۇغۇچى تەربىيىلەپ چىقتى.

دارىلمۇئەللىمىندىكى بۇ لېكسىيە بولۇمىگە مۇدىر قويۇلماي، مۇپەتتىش ۋە مۇئاۋىن مۇپەتتىش دەپ ئىككىلا ئادەم قويۇلدى. ئۇلار ئوقۇتۇش ئىشلىرى (ئىلمىي ئىشلار)، تەلىم - تەربىيە ئىشلىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەرگە مەسئۇل بولۇپ، بىۋاستە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مەمۇرى ئىشلار نازارىتىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلاتتى. لېكسىيە بولۇمىدە ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ مۇپەتتىش بولغانلارنىڭ ھەممىسى شۇ چاغلاردىكى نامى چىققان ئەربابلاردىن ئىدى. ئۇلاردىن ۋاڭيۈنەن، ۋاڭلۇجۇۋ، شۈيجېڭبىن، ئەنزۇيخۇا قاتارلىقلارنىڭ مەسئۇلىيەتچانلىقى كۈچلۈك بولۇپ، ئەخلاقىي - پەزىلىتى ياخشى، بىلىم سەۋىيىسى يۇقۇرى، باشقىلارغا زېرىكمەي، تېرىكمەي ئۆگىتىدىغانلار ئىدى. ئۇلارنىڭ ئۆزى ئۆلگە كۆرسىتىپ ئەمگەك سىڭدۈرۈشى ئارقىسىدا، ئوقۇغۇچىلار تىرىشىپ ئۆگىنىپ، ئەخلاقلىق بولۇپ تەربىيىلىنىشتەك ئىسىل ئۆگىنىش ئىستىلىنى ئۆزىگە ئادەت قىلغان ئىدى.

بۇ بىر قانچە تۇركۇم ئوقۇغۇچىلاردىن لى بىڭنۇڭ، سەيجېنسىڭ، گوۋېنخۇا، نا يەنبۇ، دۇجيە، ليۇۋۇبېن، ياڭشىنرۇڭ، دىڭ باۋشىن، ليۇچېڭ، ليۇخۇەيشىن، جۇزۇجىڭ، جاۋخېگۇاڭ، تاۋفېڭشياڭ، جاۋچىڭخەي،

ليۇچاڭكې، باۋجيىڭ، مادىڭكې قاتارلىقلار شىنجاڭ مائارىپىدىن ئىبارەت بۇ ئېچىلمىغان بوز زېمىندا چاپاكەش باغۋەنلىك رولىنى ئوينىدى. بۇلارنىڭ بىر مۇنچىلىرى ئۆمۈربويى مۇشۇ ئىش بىلەن شۇغۇللاندى. بۇلار ئىچىدە چىتەيدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى جاۋچىڭخەي 1916 - يىلى مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن تارتىپ يېقىنقى يىللاردا پېنسىيىگە چىققانغا قەدەر 50 نەچچە يىل ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى.

1924 - يىلدىن باشلاپ ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىندە لېكسىيە بولۇمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ھەر يىلى رەسمىي پەنلەر سىنىپىغا 40 تىن 50 كىچە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشقا ئۆزگەرتىلدى. ئوقۇش مۇددىتى 4 يىل ئىدى. 1932 - يىلى جىن شۇرېن تەختتىن چۈشۈشتىن ئىلگىرى جەمى 9 سىنىپ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭدىن 5 سىنىپتا 250 ئوقۇغۇچى ئوقۇش پۈتتۈردى. رەسمىي پەنلەر سىنىپىنى پۈتتۈرگەن بۇ بىر قانچە سىنىپ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇغان ۋاقتى ئۇزاق ھەم ئوقۇتۇش سۈپىتى يۇقۇرى بولغانلىقتىن ئۇلار ئوقۇشنى پۈتتۈرۈپ، بىر قانچە يىل باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ، تەجرىبىگە ئىگە بولغاندىن كېيىن، بىر مۇنچىلىرى، مەسىلەن: يەن زولىن، جاڭجېنشىڭ، گودىي، ليۇدېخې، جاڭ چىڭچيەن، خې شىجۈن، مودېكې، جۇڭ شىيۇ، ۋاڭ زۇڭچىن قاتارلىقلار ئوت-

تۇرا دەرىجىلىك مەكتەپلەرگە ئوقۇتقۇچى بولدى. رەسمىي پەنلەر ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ 4 يىللىق ئوقۇش مۇددىتى جەريانىدىكى ياتاق، تاماق خىراجىتى، ئوقۇش قوراللىرى ۋە كىتاپ قاتارلىقلارنى بۇرۇنقىغا ئوخشاشلا مەكتەپ بىرىپ تۇردى.

(3)

ياڭ زېڭشىن هوكۇمىتى دارىلمۇئەللىمىن لېكسىيە بولۇمىنى قۇرۇپ 4 يىل ئۆتكەندىن كېيىن، يەنى 1920 - يىلىدىن باشلاپ يەنە ئۆلكىلىك ئوتتۇرا مەكتەپ ئاچتى. ئوقۇغۇچىلارنى ناهىيىلەر باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ يۇقۇرى سىنىپلىرىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىن تاللاپ ئەۋەتىپ بەردى. بۇلاردىن ئىمتىهاندا لاياقەتلىك بولغانلار قوبۇل قىلىندى. بۇ مەكتەپنىڭ ئوقۇش مۇددىتى 4 يىل ئىدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش مەزگىلىدىكى ياتاق، تاماق خىراجىتى، ئوقۇش قوراللىرى، كىتاپ ۋە قىشلىق كۆمۈر خىراجىتى قاتارلىق هەممە خىراجەتلەرنى مەكتەپ دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ تەمىناتى بىلەن ئوخشاش دەرىجىدە بەردى، ئۇندىن باشقا هەر ئايدا ياردەم ئۈچۈن 2 سەرقەغەز پۇلى بەردى. تۇنجى سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى 1924 - يىلى ئوقۇش پۈتتۈردى. شۇ يىلدىن باشلاپ هەر يىلى بىر قېتىم ئوقۇغۇچى (تەخمىنەن 45 تىن 50 كىچە ئوقۇغۇچى) قوبۇل قىلىشقا ئۆزگەرتىلىپ 1932 - يىلغا

قەدەر 8 سىنىپقا جەمى 400 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى.

ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئاناتىلى (تىل - ئەدەبىيات) ماتېماتىكا، فىزىكا، خىمىيە، رۇس تىلى قاتارلىق ئاساسلىق دەرسلىرى ئىچىدە رۇس تىلى مۇهىم نۇقتا قىلىنىپ، هەر هەپتىدە 10 سائەت دەرس ئوتۇلەتتى، بۇنىڭدىن مەقسەت مۇشۇ ئۆلكىدىكى بىردىن - بىر ئالى ئوقۇش يۇرتى - رۇسچە قانۇن سىياسى كەسپىي مەكتىۋى ئۈچۈن لاياقەتلىك ئوقۇغۇچى تەربىيىلەشتىن ئىبارەت ئىدى.

(4)

شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئوتتۇرا مەكتىۋگە 1920 - يىلى تۇنجى قېتىم قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلار 1924 - يىلى ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، شىنجاڭ ئۆلكىلىك رۇسچە قانۇن سىياسى كەسپىي مەكتىۋى ئېچىلدى، ئۆلكىلىك ئوتتۇرا مەكتەپنى ئەلا پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلاردىن 33 نەپەر ئوقۇغۇچى بۇ مەكتەپكە قوبۇل قىلىندى. بىر سىنىپ ئوقۇغۇچى 1928 - يىلى رۇسچە قانۇن كەسپىي مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئۆلكىلىك ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن يەنە بىر سىنىپ ئوقۇغۇچى بۇ مەكتەپكە قوبۇل قىلىندى. شۇندىن كېيىن ئۆلكىلىك ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار بۇ مەكتەپكە قوبۇل قىلىنىۋەردى.

1932 - يىلغا قەدەر جەمى 6 سىنىپقا تەخمىنەن 250 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى.

قانۇن، سىياسى كەسپىي مەكتىۋىنىڭ ئوقۇش مۇددىتى 4 يىل ئىدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش مەزگىلىدىكى ياتاق، تاماق خىراجىتى، ئوقۇش قوراللىرى، كىتاپ ۋە قىشلىق كومۇر قاتارلىق خىراجەتلەرنى مەكتەپ بىرەتتى. ئۇندىن باشقا ياردەم پۇلى ئۇچۇن ئايدا ئوقۇغۇچىلارغا 12 سەر قەغەز پۇل بىرىلەتتى.

بۇ مەكتەپكە دەسلەپتە مەكتەپ مۇدىرى قويۇلماي، ئىلمىي مۇدىر ۋە لاۋازىمەت مۇدىرلا قويۇلۇپ، مەكتەپ خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىندى. بۇ مەكتەپنىڭ ئوقۇتۇش پىلانى ئاساسىي جەھەتتىن بىبىجىك رۇسچە بىلىم ئاشۇرۇش يۇرتىنىڭ ئوقۇتۇش پىلانىنى دوراپ تۈزۈلگەن ئىدى. ئوقۇتۇش دەرسلىكلىرىنىڭ كوپىنچىلىرى بىبىجىك چاۋياك داشۇيىسى قانۇن بولۇمىنىڭ كونسپىكلىرى ئىدى (كونسپىك جەمى 12 قىسىم بولۇپ، ھەممىسى چاۋياك داشۇيىسىدىن سىتىۋىلىنىپ شىنجاڭغا ئىلىپ كىلىنگەن ئىدى).

بۇ مەكتەپتە ھەركۈنى 6 سائەت دەرس ئوتۇلەتتى، بۇ دەرسلەر ئىچىدە قانۇن دەرسى 3 سائەت، رۇسچە دەرس 3 سائەت ئوقۇلاتتى. رۇسچە دەرستە گىراماتىكا، رۇسچە مەشھۇر ئەسەرلەردىن تاللانمىلار، جۇڭگو - رۇسىيە دىپلوماتىيە ئالاقىلىرى نۇسخىلىرى، رۇسچە قانۇن - پەرمانلار قاتارلىق دەرسلەر ئوتۇلەتتى. قانۇن دەرسى دەرس ئوقۇتقۇچىلىغىنى بۇرۇن ياپونىيىدە ئوقۇپ كەلگەنلەر ۋە شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن بىبىجىك رۇسچە بىلىم ئاشۇرۇش يۇرتىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار ئۈستىگە ئالغان ئىدى. رۇس تىلى كەسپىي ئوقۇتقۇچىلىرى مەخسۇس بولۇپ، بۇلار ھەممىسى رۇس، ياردەمچى ئوقۇتقۇچىلىرى خەنزۇ ئىدى.

ياڭزېڭشىن 1926 - يىلى باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ يۇقۇرى سىنىپلىرىنى پۈتتۈرگەن بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل قىلغاندا، شىنجاڭغا قېچىپ كەلگەن ئاق ئوفىتسېر تېكچوپ ۋە نىكولايېپنى ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىپ، ئوقۇغۇچىلارغا پىلىموت ئىشلىتىش، جۇملىدىن قۇراشتۇرۇش، تەكشۈرۈپ رېمونت قىلىش، ئېتىش ۋە ئۇرۇش قىلىشنى ئۆگەتكۈزگەن ئىدى. لېكىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى نارازىلىق بىلدۈرگەنلىكتىن، ياڭ زېڭشىن بۇ ئىشنى توختىتىشقا مەجبۇر بولدى. بۇ بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچىلارنى قانۇن - سىياسى مەكتىۋى ئوتكۈزۈۋېلىپ، تەييارلىق سىنىپى قىلىپ، يەنىلا تېكچوپ بىلەن نىكولايېپنى ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىپ رۇسچە ئۆگەتكۈزدى. ئىككى يىل ئوتكەندىن كېيىن، يەنى 1920 - يىلى بىرسىنىپ ئوقۇغۇچى 2 - سىنىپنىڭ يېڭى ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن بىللە رەسمىي پەنلەر سىنىپىغا چىقىرىلدى. قا-

نۇن - سىياسى مەكتىۋىنىڭ تەييارلىق سىنىپى شۇندىن ئېتىۋارەن قايتا ئېچىلمىدى.

1928 - يىلى جىن شۇرېن تەختكە چىققاندىن كېيىن قانۇن - سىياسى مەكتىۋىگە مەخسۇس مۇدىر ئەۋەتتى. 1930 - يىلى قانۇن - سىياسى مەكتىۋى شىنجاڭ رۇسچە قانۇن - سىياسى ئىنستىتۇتىغا ئۆزگەرتىلدى. مەكتەپ مۇدىرى يۈەنجاڭ دېيىلىدىغان بولدى ھەمدە يۈەنجاڭ ئاستىدا قانۇن پاكولتېتى، سىياسى - ئىقتىسات پاكولتېتى، چەت تىل (رۇس تىلى) پاكولتېتى تەسىس قىلىش پىلانلانغان بولسىمۇ، لېكىن ئوقۇتقۇچى، دەرسلىك ماتېرىياللىرى، خىراجەت قاتارلىقلارنى ھەل قىلىش تەس بولغاچقا، بۇ پىلان ئىشقا ئاشمىدى.

(5)

ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېن دەۋرلىرىدە ليۇۋېنلۇڭ باشتىن - ئاخىر مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى بولدى. ئارىلىقتا بىر يىللا (1928 - يىلى) ليۇۋېنلۇڭ ئۆز يۇرتى خۇنەنگە كېتىپ قايتىپ كەلمىگەچكە، جىن شۇرېن ليۇشاۋلىننى بىر مەزگىل بۇ خىزمەتكە مەسئۇل قىلىپ تەيىنلەپ تۇردى. ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە، قانۇن - سىياسى مەكتىۋى، ئۆلكىلىك ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنگە مەكتەپ مۇدىرى تەيىنلىمىگىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە، بۇ ئۈچ مەكتەپنىڭ مۇدىرلىقىنى ليۇۋېنلۇڭ

قوشۇمچە ئۈستىگە ئالغان ئىدى. قانۇن - سىياسى مەكتىۋىنىڭ ئىلمىي مۇدىرى، ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە دارىلمۇئەللىمىننىڭ مۇپەتتىشى ئەمەلىيەتتە مەكتەپنىڭ پۈتۈن ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى. ۋاھالەنكى، ليۇۋېنلۇڭ ھەر قايسى مەكتەپلەرگە بىۋاستە بوغالتىر ئەۋەتىپ، مالىيە ئىشلىرىنى شۇلار ئارقىلىق بىر تەرەپ قىلاتتى. ئىلمىي مۇدىر ياكى مۇپەتتىشلەردە بۇ ئىشلارنى سۈرۈشتە قىلىش ھوقۇقى بولمايتتى، ئەكسىچە ئۇلار بوغالتىرلاردىن يول يورۇق سورايتتى. خامچوتنى قانداق تۈزۈش، ھىساۋاتنى قانداق ھىساپلاش ئىشلىرى بىلەن مۇپەتتىش، ئىلمىي مۇدىرنىڭ تېخىمۇ كارى يوق ئىدى.

ئۆلكىلىك ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە دارىلمۇئەللىمىن مۇپەتتىشلىرىنىڭ مەسئۇلىيىتى ئېغىر، ئىشى جىق بولسىمۇ، ئايلىق ئىش ھەققى (مائاشى) ئۆلكە پۇلىغا ئاران 40 سەر بولۇپ، نازارەتباشقارمىلاردىكى 2 - دەرىجىلىك بۆلۈم ئەزاسىنىڭ مائاشىغا توغرا كېلەتتى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ھەممىسى قوشۇمچە ئوقۇتقۇچىلاردىن (باشقا ۋەزىپىلىرى بار ئىدى) ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىش ھەققى دەرس ئۆتكەن سائەت سانى بويىچە ھىساپلىناتتى. مەسىلەن، ھەر كۈنى بىر سائەت دەرس ئۆتسە، سائەتلىك دەرس ھەققى ئۈچ ئۆلكە قەغەز پۇلىغا بىر سەر پۇل بېرىلەتتى. بىر ئايني 4 يېرىم ھەپتە ھىساپلىغاندا، ئۇلار ئېيىغا سائەتلىك دەرس ھەققى ئۈچ ئۆلكە پۇلى

ھىساۋىدا 27 سەر پۇل ئالاتتى. قانچە سائەت دەرس ئۆتكەن بولسا، شۇ ھىساپ بويىچە شۇنچە پۇل ئالاتتى. قانۇن - سىياسى مەكتىۋى ئىلمىي مۇدىرىنىڭ ئايلىق مائاشى ئۇلكە پۇلى ھىساۋىدا 60 سەر بولۇپ، نازارەت باشقارمىلارنىڭ 1 - دەرىجىلىك بولۇم ئەزاسىنىڭ مائاشىغا باراۋەر ئىدى. كەسپىي ئوقۇتقۇچىلار يوق ئىدى، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ھەممىسىنىڭ قوشۇمچە باشقا خىزمىتى بولۇپ ئۇلارغا بىر سائەت دەرس ئۆتسە، سائەتلىك دەرس ئۈچۈن ئۇلكە پۇلى ھىساۋىدا 2 سەر پۇل بېرىلەتتى. ھەر ئايلىق دەرس ئۆتۈش ھەققىنى ھىساپلاش ئۇسۇلى ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە دارىلمۇئەللىمىننىڭ ھىساپلاش ئۇسۇلى بىلەن ئوخشاش ئىدى.

يۇقۇرىدا قانۇن - سىياسى مەكتىۋى، ئوتتۇرا مەكتەپ، دارىلمۇئەللىمىندىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياتاق، تاماق خىراجىتى، چىراق يېغى، ئوقۇش قوراللىرى، قىشلىق كومۇر خىراجىتى قاتارلىقلارنى مەكتەپ بېرىدىغانلىغى توغرىسىدا توختالغان ئىدۇق. مەسىلەن، ھەر بىر كىشىگە ئايدا ئۇلكە قەغەز پۇلى ھىساۋىدا. تاماق راسخودى ئۈچۈن 6 سەر، چىراق يېغى ئۈچۈن 5 مىسقال، ئوقۇش قوراللىرى ئۈچۈن 1 سەر خىراجەت بېرىلەتتى. قىش پەسلىدە ھەر بىر كىشىگە ئايدا 300 جىڭ كومۇر بېرىش بەلگىلەنگەن ئىدى. ئۇندىن باشقا ھەر بىر ئوقۇغۇچىغا ئايدا ياردەم پۇلى ئۈچۈن 2 سەر (قانۇن - سىياسى مەكتىۋى ئوقۇغۇچىلىرىغا ئايدا 12 سەر) پۇل بېرىش بەلگىلەنگەن ئىدى. يۇقۇرىدا ئېيتىلغان خىراجەتلەر ئەمىلىيەتتە ئوقۇغۇچىلارنىڭ قولىغا بېرىلەتتى. ليۇۋىنلۇڭ ۋە ھەر قايسى مەكتەپلەردىكى مالىيە باشقۇرغۇچىلار يۇقۇرىغا بۇ خىراجەتلەرنى قانچىلىك مەلۇم قىلىپ، قانچىلىك پۇل ئالىدىغانلىغىنى ئۇ چاغلاردا ھېچكىم بىلمەيتتى.

(6)

ياڭزېڭشىن دەۋرىدە ئۈرۈمچىدە ئارانلا 4 باشلانغۇچ مەكتەپ، يەنى 1 -، 2 -، 3 - باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە دارىلمۇئەللىمىن قارمىغىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلا بار ئىدى. جىنشۇرىن دەۋرىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئاندىن 4 - باشلانغۇچ مەكتەپ، قىزلار باشلانغۇچ مەكتىۋى ۋە 2 - باشلانغۇچ مەكتەپ قارمىغىدىكى قىزلار باشلانغۇچ مەكتەپ سىنىپىدىن 2 سى قوشۇپ ئېچىلدى. دارىلمۇئەللىمىن قارمىغىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ھەر يىللىق سىنىپلىرى ئىككىدىن بولۇپ، مەكتەپ بويىچە 500 ئوپچۇرىسىدە ئوقۇغۇچى بولغاندىن تاشقىرى، باشقا مەكتەپلەرنىڭ ھەر يىللىق سىنىپلىرى بىردىنلا بولۇپ، ھەر قايسىسىدا مەكتەپ بويىچە 200 دىن ئارتۇقراق ئوقۇغۇچى بار ئىدى. ھەممىسى قوشۇلغاندا، شۇ چاغدا ئۈرۈمچى شەھرىدە باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئاران 1600 - 1700 گە يېتەتتى.

ناھىيىلەردىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ھەر يىللىق سىنىپلىرى بىردىنلا ئىدى. بەلكى مۇرەككەپ شەكىلدىكى ئوقۇتۇش، يەنى 1 ـ، 2 ـ يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنى بىر سىنىپتا، 3 ـ، 4 ـ يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنى بىر سىنىپتا ئوقۇتۇش ئۇسۇلى قوللىنىلاتتى. يېرىمىدىن ئارتۇقراق باشلانغۇچ مەكتەپلەردە تولۇق سىنىپلارلا بولۇپ، يۇقۇرى سىنىپلار يوق ئىدى. شۇڭلاشقا باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ تولۇق سىنىپىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار يۇقۇرى سىنىپقا چىقىش ئۈچۈن، يۇقۇرى سىنىپلىرى بار باشقا باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە بېرىپ ئوقۇشقا مەجبۇر بولاتتى. شىمالىي شىنجاڭدا، مەسىلەن: غۇلجا، سۈيدۈڭ، شىخو، چۆچەك، ماناس، قۇتۇبى، سانجى، گۈچۈڭ، جىمسار، بارىكول قاتارلىق ناھىيىلەردە مۇكەممەل (تولۇق سىنىپ ۋە يۇقۇرى سىنىپمۇ بولغان) باشلانغۇچ مەكتەپلەر كۆپرەك ئىدى. چۈنكى بۇ ناھىيىلەر ئۈرۈمچى شەھرىگە يېقىنراق ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئولكىلىك ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە دارىلمۇئەللىمىنگە قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ مۇتلەق كۆپ ساندىكىلىرى شىمالىي شىنجاڭدىكى ھەر قايسى ناھىيىلەردىن كەلگەنلەر ئىدى، جەنۇبىي شىنجاڭدا مۇكەممەل باشلانغۇچ مەكتەپلەر ئاز، يول يىراق بولغاچقا، ئۈرۈمچىگە كېلىپ ئىمتىھان بەرگەن ئوقۇغۇچىلار كۆپ بولمايتتى.

جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ناھىيىلەرنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىدە خەنزۇچە مەكتەپلەر بولۇپ، بۇ مەكتەپلەرگە ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپ، خەنزۇچە دەرس ئوتۇلەتتى، لېكىن دىنىي ئېتىقات تۈپەيلىدىن بۇنداق مەكتەپلەرگە پەرزەنتلىرىنى ئوقۇشقا بېرىشنى خالايدىغانلار ناھايىتى ئاز ئىدى. بۇنداق مەكتەپلەر بىر قانچە يىل ئاتاقىلا ئېچىلاتتى، بەزى مەكتەپلەردە 30 ـ 40 ئوقۇغۇچى بولغان بولسا، بەزى مەكتەپلەردە ئاران 10 ـ 20 ئوقۇغۇچى بار ئىدى. بەزى مەكتەپلەر ھەتتا ئۇزاققىچە تاقىلىپ قالدى. يەرلىك ئەمەلدار، ھاكىم نامىدا مائارىپ تەپتىش خىزمىتىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالغان بولسىمۇ، لېكىن خەنزۇچە مەكتەپلەرگە ئەھمىيەت بەرمەي، ئۆز ئىشىغا قويۇپ بېرەتتى. شۇڭا خەنزۇچە مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى 4 يىل ئوقۇپ مەكتەپنى پۈتتۈرگىچە ئاران بىرقانچىسىلا قالاتتى. مائارىپ ئىشلىرىغا قىزىقىدىغان بەزى مۇپەتتىشلەر گايى ھاللاردا ھەر خىل ۋاسىتىلار بىلەن مەجبۇرلاش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، خۇددى ئەسكەرلىككە ئادەم تۇتقاندەك ئائىلىلەرگە ئالۋاڭ سېلىپ، ئوقۇغۇچى تۇتاتتى. كەمبەغەللەرنىڭ ئوقۇغۇچىلىققا تۇتۇۋېلىنغان بالىلىرى بېرىشقا مەجبۇر بولاتتى. بايلار كەمبەغەللەرنىڭ بالىلىرىنى ياللىۋېلىپ، ئۆز بالىلىرىنىڭ ئورنىغا «ھاشا»غا (يەنى مەكتەپكە) ئەۋەتەتتى. گەرچە خەنزۇچە مەكتەپلەرنىڭ

نامى بار، جىسمى يوق بولسىمۇ، لېكىن شۇ بىر قانچە يىللاردا ناھىيىلەردە ئاساسىي قاتلام مەمۇرى خادىملىرى ۋە تەرجىمانلىق خىزمىتىنى ئۈستىگە ئالغانلارنىڭ كۆپ قىسمى ئاشۇ خەنزۇچە مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلاردىن ئىدى.

ناھىيىلەردىكى بىردىن ئىككىگىچە سىنىپلىق باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە مەكتەپ مۇدىرى قوشۇمچە ئوقۇتقۇچىلىق قىلاتتى، ئىككىدىن ئارتۇق سىنىپى بار مەكتەپلەرگە بىردىن رەسمىي ئوقۇتقۇچى، تۆتتىن ئارتۇق سىنىپى بار مەكتەپلەرگە ئىككىدىن رەسمىي ئوقۇتقۇچى، بىردىن قوشۇمچە ئوقۇتقۇچى قويۇلاتتى. قوشۇمچە ئوقۇتقۇچىلىقنى ئۈستىگە ئالغان مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ئايلىقى ئۆلكە پۇلى ھېساۋىدا 30 سەر، رەسمىي ئوقۇتقۇچىنىڭ ئايلىقى 26 سەر، ياردەمچى ئوقۇتقۇچىنىڭ مائاشى 20 سەر ئىدى. بەلگىلىمە بويىچە ناھىيىلەردىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە بىردىن قارا خىزمەتچى بېرىلگەن بولۇپ، مائاشى ئۆلكە پۇلى ھېساۋىدا 8 سەر ئىدى. لېكىن، مائاش تۆۋەن بولغاچقا، قارا خىزمەتچى ياللاش تەس ئىدى. شۇڭا، بەزى مەكتەپلەرنىڭ مۇدىرلىرى خىزمەتچىلىكنى ئۆزى قوشۇمچە ئۆتەيتتى.

ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېن ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىللەردە پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە قانچىلىك باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە قانچىلىك ئوقۇغۇچى بار، قانچىلىك

ئوقۇتقۇچى، خىزمەتچى بار، ئوقۇتۇش ئىشلىرىنىڭ ئەھۋالى قانداق، بۇ ھەقتە شۇ چاغدىكى مائارىپ نازارىتىدە ئىشەنچلىك بىر ئىستاتىستىكىلىق مەلۇمات يوق ئىدى. مائارىپ نازارىتى 1930 - يىلى تۇرپان باشلانغۇچ مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى ياڭ جيامۇنى ئۆلكە مائارىپ تەپتىشلىكىگە ئۆستۈرۈپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ناھىيىلەرنىڭ مائارىپ ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە ئەۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۆلكە مۇپەتتىشى ماۋېيچۈەننى شىمالىي شىنجاڭدىكى ناھىيىلەرنىڭ مائارىپ ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە ئەۋەتتى. ئۇلارنىڭ كۆزدىن كەچۈرۈش ئەھۋالىدىن يازغان دوكلادىدىن پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە 120 نەچچە باشلانغۇچ مەكتەپ، 5 مىڭدىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى بارلىقى مەلۇم بولدى. يۇقۇرقى ئىستاتىستىكىدا سانلىرى ئېلىنغان مەكتەپلەر ئىچىگە ئۈرۈمچىدىكى خەنزۇچە مەكتەپلەر كىرمەيدۇ.

(7)

ياڭ زېڭشىن ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىللەردە، يەنى 1919 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرىدىن بىر قانچە تۈركۈم ئوقۇغۇچىلار ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە ئوقۇشقا ئەۋەتىلدى.

1 - ھەممەخىراجەت ھۆكۈمەت تەرىپىدىن چىقىرىلىپ، چاڭ يۈگلۈ، چاڭ يۈگشياڭ (بۇ ئىككىسى شۇ چاغ-

دىكى ئۆلكىلىك كېڭەشنىڭ باشلىغى چاڭ يۇڭچىڭنىڭ ئوغۇللىرى) ۋە گۇاڭلۇ قاتارلىقلار بېيجىڭ رۇسچە بىلىم ئاشۇرۇش يۇرتىغا ئوقۇشقا ئەۋەتىلدى.

2 - ھەممەخىراجەت ھوكۇمەت تەرىپىدىن چىقىرىلىپ، دۇەن شۇچيەن، جېن يۇنجياڭ قاتارلىقلار خاربىنغا قەن - شېكەرچىلىك تېخنىكىسىنى ئۆگىنىشكە ئەۋەتىلدى.

3 - ھەممە خىراجەت ھوكۇمەت تەرىپىدىن چىقىرىلىپ، سۇن جيۇرۇ، جەن ئىنشياۋ قاتارلىقلار تيەنجىنگە مانتىيورلۇقنى ئۆگىنىشكە ئەۋەتىلدى.

4 - ھەممە خىراجەت ھوكۇمەت تەرىپىدىن چىقىرىلىپ، ۋاڭ ۋەندې، توچىچاڭ، ياڭ فۇتيەن قاتارلىقلار لەنجۇ ب تۇردىكى ھۈنەر - سەنئەتىي مەكتىۋىگە يۇڭ - توقۇمىچىلىق ۋە توقۇمىچىلىق تېخنىكىسىنى ئۆگىنىشكە ئەۋەتىلدى.

5 - ھەممە خىراجەت ھوكۇمەت تەرىپىدىن چىقىرىلىپ، ۋاڭ دۇنەن، ۋاڭ كېچىڭ قاتارلىقلار بېيجىڭ قاتناش مىنىستىرلىگى تېلېگىراف مەكتىۋىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىلدى،

جىن شۇرېن دەۋرىدە 1931 - يىلى ۋە 1932 - يىلى ھەممە خىراجەت ھوكۇمەت تەرىپىدىن چىقىرىلىپ، 2 تۈركۈم ئوقۇغۇچى گېرمانىيىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىلدى (تەپسىلى ئەھۋال ئاپتور 1946 - يىلى يازغان «جىن شۇرېننىڭ گېرمانىيىگە ئوقۇغۇچى ئەۋەتىشى ۋە ئۇنىڭ جەريانى» دېگەن ماتېرىيالدا يېزىلغان، شۇنىڭغا قارالسۇن).

(8)

1920 - يىلى شىنجاڭدا مائارىپ نازارىتى رەسمىي قۇرۇلدى. مائارىپ نازارىتى ئىچىدە ئىككى بۆلۈم تەسىس قىلىنغان بولۇپ، 10 نەچچە كىشى مۇشۇ ئىككى بۆلۈمدە ئىشلىدى. ياڭ زېڭشىن ليۇۋېنلۇڭنى مائارىپ نازىرلىقىغا تەيىنلىدى. ليۇۋېنلۇڭ خۇسۇسىي سودىگەرچىلىك قىلىپ، يەر ۋە مال - مۈلۈك سېتىۋېلىش كويىدا بولغاچقا، مائارىپ نازارىتىنىڭ مالىيە چوڭ ھوقۇقىنى تۇتقاندىن باشقا، پۈتۈن شىنجاڭنىڭ مائارىپ ئەھۋالى بىلەن ئانچە كارى يوق ئىدى. ئۇ نازىر بولغان مەزگىل شىنجاڭنىڭ مائارىپ ئىشلىرى ئەڭ قالايمىقان بولغان، ئەڭ ئارقىدا قالغان ۋە چىرىكلەشكەن مەزگىل ئىدى. شۇ چاغلاردا ئوقۇش تۈزۈمى جەھەتتە يېڭى ۋە كونا ئوقۇش تۈزۈمى ئارىلىشىپ كەتكەن ئىدى، مائارىپ ئىشلىرىنى ياخشىلاش توغرىسىدا پىلان تېخىمۇ يوق ئىدى. بەزى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇش مۇددىتى 4 يىل، بەزى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ 5 يىل بولۇپ، بەزىلىرى شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن تۈزۈلگەن دەرسلىكلەرنى ئىشلەتسە، بەزىلىرى يەنىلا مەنچىڭ خاندانلىقىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى دەرسلىكلەرنى ئىشلىتەتتى. بەزى باشلانغۇچ

مەكتەپلەر مۇكەممەل مەكتەپ (تۆۋەن سىنىپلار ۋە يۇقۇرى سىنىپلار بار مەكتەپ) قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن بولسا، يەنە بەزى باشلانغۇچ مەكتەپلەر ئىپتىدائى مەكتەپ ۋە يۇقۇرى سىنىپلىق باشلانغۇچ مەكتەپ دەپ ئىككىگە ئايرىۋېتىلگەن ئىدى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مائاشى تۆۋەن، ئىشى ئېغىر بولۇپ، بىر ئوقۇتقۇچى بىر سىنىپقا ھەتتا ئىككى سىنىپقا ئاساسلىق دەرس ۋە قوشۇمچە دەرسلەرنىڭ ھەممىسىنى بېرەتتى. جايلاردىكى مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مائاشى بېرىلگەندىن باشقا، ھەر خىل خىراجەتلەر (ئىش بېجىرىش راسخودى) ناھايىتى ئاز بېرىلەتتى.

جىنشۇرىن دەۋرىدە (1928 - يىلىدىن 1933 - يىلىغىچە) مائارىپ ئىشلىرى بۇرۇنقىدىن ئاز - تولا ياخشىلانغان بولسىمۇ، مەسىلەن: ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە باشلانغۇچ مەكتەپ سىستېمىسىنى بارلىققا كەلتۈرۈش، ناھىيىلەردە باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى كۆپەيتىپ ئېچىش، سىنىپلارنى كۆپەيتىش، كىتاپ ۋە دەرسلىك دەپتەر سېتىۋېلىش، ئۆلكىلىك كۇتۇپخانا تەسىس قىلىش قاتارلىق ئىشلار ئېلىپ بېرىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۆزگىرىش چوڭ بولمىدى، شىنجاڭ مائارىپى يەنىلا ئىستىقبالغا ئىگە بولالمىدى.

ياڭزېڭشىن ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە بولسۇن ياكى جىنشۇرىن ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە بولسۇن، ئاز سانلىق مىللەتلەر (ئۇيغۇر، قازاق، موڭغۇل مىللەتلىرى كوزدە تۇتۇلىدۇ) مائارىپىدا، ھېچقانداق مائارىپ ئەسلىھەلىرى بولمىدى. ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ پەرزەنتلىرى ئوقۇماقچى بولسا، خەنزۇلارنىڭ پەرزەنتلىرى ئۈچۈن ئېچىلغان مەكتەپلەرگە بېرىپ ئوقۇشقا مەجبۇر بولدى. تىل قىيىنچىلىقى تۈپەيلىدىن، ئاز سانلىق مىللەتلەر، بولۇپمۇ ئۇيغۇر، قازاق، موڭغۇللارنىڭ پەرزەنتلىرىدىن ئالى، ئوتتۇرا ۋە باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئوقۇغانلار ھەقىقەتەن بەك ئاز بولۇپ، بىر قانچە كىشىدىنلا ئىبارەت ئىدى، خالاس.

مۇندىن 70 يىل بۇرۇنقى شىنجاڭ قول سانائىتىنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى

جى لو

شىنجاڭنىڭ يەر كولىمى 1 مىليون 640 مىڭ كۋادرات(مۇرەببە) كىلومېتىر كېلىدۇ. شىنجاڭدا تاغ تىزمىلىرى گىرەلىشىپ كەتكەن، قۇملۇقلار بىپايان، زېمىن كەڭ، بەزى ناھىيىلەرنىڭ يەنە بىر ناھىيە بىلەن بولغان ئارىلىقى 200 – 300 كىلومېتىر كېلىدۇ. مىللەتلەر ئەھۋالى مۇرەككەپ، قاتناش قۇلايسىز، شۇنداق ئەھۋال ئاستىدىكى بۇ ئولكىنىڭ مۇندىن 70 يىل بۇرۇنقى ئىگىلىگى. فېئودالىق ئىجتىمائى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى بىلەن باشقۇرۇلغاچقا، شەھەرلەردە يەككە ياكى ئائىلە قول سانائىتى ئىشلەپچىقىرىشى ۋە قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى يولغا قويۇلغان؛ يېزىلاردا دىخانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ۋە قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى يولغا قويۇلغان ئىدى. مەن شىنجاڭنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى ھەممە جايلارغا بارغان ئىدىم. تۆۋەندە شۇ جايلارنىڭ ئاساسلىق قول سانائىتى ھەققىدە كورگەن ۋە ئاڭلىغانلىرىمنى بايان قىلماقچىمەن.

ئۈرۈمچىنىڭ ئاساسلىق قول سانائىتى

ئازاتلىقتىن ئىلگىرى شىنجاڭنىڭ قاتناش ئىشلىرى ئۇلاق كۈچى ئارقىلىق بولاتتى، يۈك توشۇش ۋە يولۇچىلارنى توشۇشتا 4 ئات قوشۇلىدىغان، 2 چاقلىق چوڭ ھارۋا ئاساس قىلىناتتى، قوشۇمچە خادىك ھارۋىمۇ بار ئىدى. ئۈرۈمچى پۈتۈن شىنجاڭنىڭ سىياسى مەركىزى بولغاچقا، چوڭ ھارۋا ياساش سانائىتى ئالاھىدە تەرەققى قىلغان. چوڭ ھارۋا ياساش بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلارنىڭ كوپىنچىلىرى شەخسى قول سانائەتچىلەر بولۇپ، ئائىلىسىدىكى پەرزەنتلىرىنى ئىشلىتەتتى ياكى شاگىرت قوبۇل قىلىپ ياردەملەشتۈرەتتى، ھۈنەر ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىشقا تېخنىكا بىلىدىغان ئۇستىلارنى تەكلىپ قىلاتتى. بۇ كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلارنىڭ تولىسى شەنشىلىكلەر ئىدى. ئۇلار ئۈرۈمچىدە ئۇزۇن ۋاقىت تۇرغاچقا، مەبلىغى كوپ بولۇپ ئۆز ئالدىغا ھارۋا ياساش كەسپى بىلەن شۇغۇللىناتتى. ھارۋا ياساش ئۈچۈن قارىياغاچ ئاساسى ماتېرىيال ئىدى. ئۈرۈمچى ئەتراپىدىكى ئەرگۈگدىن چىقىدىغان قارىياغاچنىڭ سۈپىتى ياخشى ئىدى. بولۇپمۇ داۋانچىڭدىن چىقىدىغان قارىياغاچنىڭ سۈپىتى ھەممىدىن ياخشى ھېساپلىناتتى. دىخانلار كېسىپ ساقلىغان قارىياغاچلىرىنى سېتىپ پۇل قىلماقچى بولغاندا، شە-

ھەردىكى ھارۋا ياسايدىغانلارغا ساتاتتى، ساتقۇچى بىلەن ئالغۇچى ئىككى تەرەپ توختام تۈزگەندىن كېيىن، ياغاچ ساتقۇچى قەرەللىك ھالدا ياغاچ ئەكىلىپ بېرەتتى، ياغاچ ئالغۇچى پۇلنى قەرەلگە بولۇپ بېرەتتى. شۇڭا ھارۋا ياساپ ساتقۇچىلارغا كۆپ مەبلەغ كەتمەيتتى. ھارۋا ياسايدىغان ياغاچچىلىق دۇكانلىرىنىڭ ئەتراپىدىكى خوشنا دۇكانلارنىڭ كۆپىنچىلىرى تۆمۈرچىلىك دۇكانلىرى بولۇپ، دۇكان خوجايىنلىرىنىڭ ئۆزى تۆمۈرچى ئىدى. بۇنداق تۆمۈرچىلەر بىر ھارۋىغا قانچىلىك تۆمۈر كېتىدىغانلىقىنى (قانچىلىك ئىش ھەققى ئېلىشىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) مۆلچەرلىگەندىن كېيىن، ياغاچچىدىن شۇنچىلىك تۆمۈر ئېلىپ ھارۋىغا كېرەكلىك ھەر خىل نەرسىلەرنى سوقۇپ بېرەتتى. شۇ چاغلاردا مەخسۇس ھارۋا ياساش ئۈچۈن كېتىدىغان ھەر خىل نەرسىلەرنى سوقىدىغان تۆمۈرچىلەر ئايرىم بولۇپ، ئۇلار ھارۋىغا كېرەكلىك نەرسىلەردىن باشقا نەرسىلەرنى سوقمايتتى. ھارۋىغا كېرەكلىك ھەر خىل تاسما، ئاغامچا، ئات جابدۇقلىرى، پىك (ھارۋىنىڭ ئۈستىگە ئورنىتىدىغان ئەگمە سايىۋەن) قاتارلىقلارنى ياساش ۋە ئېتىشىمۇ مەخسۇس كەسىپ ھېساپلىناتتى. ئۇندىن باشقا شەھەر ئىچىدىكى قاتناش ۋە قىسقا مۇساپىلىق سەپەرگە ئىشلىتىدىغان ھەرخىل مەپىلەرمۇ ياسىلاتتى. شۇ چاغلاردىكى ئەمەلدارلار ئومۇمىيۈزلۈك مەپىگە ئولتۇراتتى. ئۇزۇن

سەپەرگە چىققاندا مەپىگە ئولتۇرىدىغانلارمۇ بار ئىدى. بىراق، بۇنداق مەپىلەرگە ئات ياندىلاتتى. يارىيا ھارۋا دەپ ئاتىلىدىغان بىر خىل ھارۋا بولۇپ، بۇنداق ھارۋا چوڭ ھارۋا (تۆمۈر ھارۋا)دىن كىچىك، مەپىدىن سەل چوڭ بولۇپ، ھارۋا ئۈستىگە ئىككى تەرىپى يۇقۇرىغا قاراپ تۇرىدىغان سايىۋەن قويۇلاتتى. بۇ خىلدىكى ھارۋىلارنى ئەمەلدارلار ئىشلىتەتتى. ئورۇمچىدە بۇنداق ھارۋىنى ياسايدىغانلار ناھايىتى ئاز ئىدى. مەخسۇس ئات، خېچىر تاقىلايدىغان تۆمۈرچىلەر تاقىچى دەپ ئاتىلاتتى. تاقىچىلار ئومۇمەن ئالغاندا ئۇچۇغىنىڭ ئالدىغا بىر پېرىم مېتىر ئارىلىقتا ئىككى تال ياغاچ قاداپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە يەنە بىر تال ياغاچنى توغرا مىندۇرۇپ، خۇددى پۇتبول توپىنىڭ دەرۋازىسىغا ئوخشاش قىلىپ، ئات تاقىلايدىغان دار ياساپ، ئاتنى ئىككى ياغاچنىڭ ئوتتۇرىسىغا تېڭىپ تاقىلايتتى. تاقىچىلار بەزىدە تۆمۈر گۈرجەك ۋە ئوغاقمۇ سوقاتتى. شۇ چاغلاردا ئورۇمچى شەھرىدە، بولۇپمۇ نەنگۈەن كوچىلىرىنىڭ ئىككى قاسنىقىدا ۋە ئات تاقىلايدىغان دارلار ۋە تۆمۈرچى دۇكانلىرى ھەممىلا يەردە كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى.

ئۇندىن باشقا قازان قۇيىدىغان، سوقا (بوقۇسا) چىشى قاتارلىقلارنى قۇيىدىغان قۇيمىچىلىق قول سانائىتىمۇ بولۇپ، بۇنداق قۇيمىچىلىق زاۋۇتلىرى بار قورالارنى كىشىلەر قۇيمىخانا دەپ ئاتىشاتتى. بۇنداق

قۇيمىچىلىق زاۋۇتلىرى مەركەزلەشكەن كوچا — قازانچىلار كوچىسى دەپ ئاتىلاتتى. باشقا نەرسىلەرنى مەسىلەن، كۈندىلىك تۇرمۇشقا كېرەكلىك چومۇچ، قىڭغىراق، قۇلۇپ، مىخ قاتارلىقلارنى ياسايدىغان كىچىك تومۇرچىلىك دۇكانلىرى شەھەرنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدا دىگۈدەكلا بار ئىدى. ئۇندىن باشقا، ياغاچ جاھازلار، ئۆي جاھازلىرى ياسايدىغان ۋە قاسقان ئېتىدىغان كىچىك دۇكانلارمۇ ھەر قايسى كوچىلاردا بار ئىدى. پاختا ئاتىدىغان ۋە پۇجاڭزا ياسايدىغان قول سانائەتلەرنىڭ تولىسى داشىڭخاڭ كوچىسىدا ئىدى. كىيىم تىكىدىغان ماشىنىچىلىق دۇكانلىرىنىڭ كۆپىنچىلىرى ماشىنىچىلار كوچىسى (ھازىرقى خەلق مەيدانىنىڭ جەنۇپ تەرىپى)دە ئىدى. مىسكەرچىلىك قول سانائىتى دۇكانلىرى مىسكەرلەر كوچىسى (ھازىرقى شەرق شامىلى كوچىسىنىڭ دوڭدىن پەسكە چۈشىدىغان جايلىرى)گە، موزدوزچىلىق قول سانائىتى دۇكانلىرى ئەرداۋچىياۋغا مەركەزلەشكەن ئىدى. كۈندىلىك تۇرمۇشقا كېرەكلىك بۇيۇملارنىڭ تولىسى ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن ياكى رۇسىيىدىن ئىمپورت قىلىناتتى. جايلاردا ئىشلەپچىقىرىلىدىغان كۈندىلىك بۇيۇملار ھېچقانچىلىك ئەمەس ئىدى. ھارۋا ياساش، تاقا سوقۇش كەسپى باشقا كەسپلەرنىڭ ئالدىدا تۇراتتى. بۇلاردىن باشقا، جۇۋازچىلىق، تۆگمەنچىلىك، خۇمدانچىلىق، كولالچىلىق قاتارلىق كەسپلەرمۇ بار ئىدى، بۇ يەردە بۇ كەسپلەرنى بىر - بىرلەپ مىسال كەلتۈرۈپ ئولتۇرمايمىز.

جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ قول سانائىتى

جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى شىمالىي شىنجاڭغا قارىغاندا گەۋدىلىك* ئىدى. شىمالىي شىنجاڭنىڭ شەھەر - يېزىلىرىدا قەرەللىك بازار بولمىغاچقا، يېزىلاردىكى يەككە مەشغۇلات ئېلىپ بارىدىغان قول سانائەتچىلەر، مەسىلەن، بورىچى، سۈپۈرگىچى، سېۋەتچى ۋە زەمبىلچىلەر ئىشلەپچىقارغان تەييار مەھسۇلاتلارنىڭ كۆپىنچىلىرى شەھەرلەردە سېتىلاتتى. جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ شەھەر - يېزىلىرىدا قەرەللىك بازار بولۇپ، جايلارنىڭ بازارلىرى ئوخشىمىغان كۈنلەردە بولاتتى. بازار كۈنى يېزىلاردىكى ئەر - ئاياللار ئاتقا مىنىپ ياكى پىيادە مېڭىپ بازارغا كېلەتتى. ئات ياكى ئېشەكلەرگە ھەر خىل يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى ئارتىپ بازارغا ئاپىرىپ، ئېلىم - سېتىم قىلىدىغان بولغاچقا، جەنۇبىي شىنجاڭدا قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى ئالاھىدە تەرەققى قىلغان. مەسىلەن:

1. باپكارچىلىق: جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ پاختا چىقىدىغان جايلىرىدىكى خەلقلەرنىڭ ھەممىسى دىگۈدەكلا ئۆيىدە يىپ ئىگىرەتتى، بەزىلىرى ئۆيىدىكى دۇكان -

دەستىگاھ بىلەن ماتا توقۇسا، بەزىلىرى ئىگىرگەن يىپلىرىنى بازارغا ئاپىرىپ ساتاتتى. قاراشەرنىڭ غەربىدىكى ھەر قايسى جايلاردا توقۇلىدىغان رەختلەر ئىچىدە «ژوپقاخام»، «سەگەز» قاتارلىق توقۇلمىلار بار ئىدى. «ژوپقاخام» قوپال، شالاڭ بولغاچقا، ئۇزاق چىدىمايتتى. بىر ماتانىڭ كەڭلىگى بىر يىرىمچى، ئۇزۇنلۇغى ئۈچ يىرىم غۇلاچچە كېلەتتى. ھەر بىرسىنىڭ باھاسى 3 مىسقال ئۇپچورىسىدە ئىدى. خوتەن، لوپ، كېرىيە قاتارلىق جايلاردا ئىگىرگەن يىپ بىر قەدەر ئىنچىكە، ئىشلەتكەن ھۈنەر بىر قەدەر ياخشى بولغاچقا، توقۇلغان ماتالار قويۇق، كەڭلىگى مۇۋاپىق ئىدى. يىلىغا خوتەندە 170 مىڭ دانە، لوپتا 30 نەچچە مىڭ دانە، كېرىيىدە 25 مىڭ دانە (بۇ سانلار شۇ چاغدىكى ھوكۇمەتنىڭ دەپتىرىدىكى سان بولۇپ پۈتۈنلەي توغرا بولۇشى ناتايىن) ماتا - چەكمەن توقۇلاتتى، ھەر بىرسىنىڭ باھاسى 3 مىسقالدىن كۆپرەك ئىدى. گەنسۇ شەنشى قاتارلىق جايلاردا يىلىغا 20 مىڭ دانە ماتا - چەكمەن سېتىلاتتى. رۇسىيىنىڭ ئەنجان قاتارلىق جايلىرىغا تەخمىنەن 120 مىڭ دانە خام ئېكسپورت قىلىناتتى. رۇسىيىدە ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن بىر مەزگىل ئىچكى ئۇرۇش بولۇپ تۇرغاچقا، سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى بىر مەھەل توختاپ قالغانلىقتىن، شىنجاڭدا رەختنىڭ باھاسى ئۇشتۇمتۇت ئۆرلەپ كېتىپ، يەرلىك

توقۇلىدىغان رەختلەرنىڭ مىقدارى ئاشتى، شۇنىڭ بىلەن رۇسىيىگە ماتا چىقىرىدىغانلار ئۇرۇمچى ۋە ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە ماتا ئاپىرىپ ساتىدىغانلارنىڭ بىر مەھەل بازىرى ئىتتىكلەپ قالدى. جەنۇبىي شىنجاڭدا باپكارچىلىق (بوزچىلىق) ۋە بوياقچىلىق كۆپىنچە شەھەرلەرگە مەركەزلەشكەن. ئۇيغۇر خەلقى مەللە چاپان ياكى قىزىل چەكمەن چاپان كىيىشنى ياخشى كۆرىدىغان بولغاچقا، بوياقچىلار كۆپىنچە مۇشۇنداق ئىككى خىل چەكمەن بويايتتى. شۇ چاغلاردا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى شەھەر - يېزىلاردا يىلىغا ئىشلەپچىقىرىلىدىغان ماتا مۆلچەرلىنىشىچە ئاز دىگەندە 2 مىليون دانە ئەتراپىدا ئىدى، ئۇندىن باشقا، نەچچە قات تۇم يىپتىن خۇرجۇنلارمۇ توقۇلاتتى. خەنزۇلارنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، تولاق يىپتىن يۇمشاق سومكىلار توقۇلاتتى. بۇنداق سومكىلارغا كىيىم - كېچەك سېلىناتتى؛ يەنە يوتقان - كۆرپىگە قاپلايدىغان تولىما شەرشاپ (كىرلىك) توقۇلاتتى. بۇنىڭدىن يىپ ئىگىرىش، ماتا توقۇش جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئومۇمىيۈزلۈك قول سانائەت ئىكەنلىگىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

2. گۈگۈتچىلىق: يۇمشاق، سىلىق سوگەت، تېرەك ياغىچىنى ناھايىتى نېپىز قىلىپ، 5 سۇڭچە ئۇزۇنلۇقتا، 3 سۇڭچە كەڭلىكتە كېسىپ، قۇرۇتقاندىن كېيىن بۇ تارشىلارنىڭ ئىككى بېشى ئىچىگە ئازراق ئىگىلىدۇ،

ئۇنىڭ 5 دانىسىنى بىر باغلام قىلىپ باغلاپ، كەڭ تەرىپىنى گۈڭگۈرت سۈيىگە ئازراق چىلاپ قۇرۇتقاندىن كېيىن گۈگۈت بولىدۇ. بۇنىڭ ئېتى تارشا گۈگۈت دەپ ئاتىلىدۇ. بۇنداق گۈگۈتنى ئىشلەتكەندە، بىر تارشا گۈگۈتنى بىر قانچە قىلىپ يېرىپ، گۈڭگۈرت سۈركەلگەن تەرىپىنى ئوتقا تەككۈزگەن ھامان يانىدۇ، يانغان گۈگۈتنى چىراق يېقىش، ئوت تۇتاشتۇرۇش ۋە ۋاقىتلىق يورۇتۇش ئىشلىرىغا ئىشلەتكىلى بولىدۇ. ئۇ سەرەڭگىدىن ئۇزاق يانىدۇ، تارشا گۈگۈت ئېتىدىغان بۇنداق قول سانائەت يېزىلارنىڭ ھەممە يېرىگە ئومۇملاشقان.

3. كىگىزچىلىك ۋە باشقىلار: جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆيلىرىدە ئىگىزلىكى بىر گەزچە كېلىدىغان كاڭ بولىدۇ. سۇپا ئۈستىدە تامنىڭ يان تەرىپىدە ياكى قاپ ئوتتۇرىسىدا مورىسى بار ئوچاق بولىدۇ، تاماق ئېتىش ۋە ئىسسىنىشتا شۇنداق ئوچاقتىن پايدىلىنىدۇ. بىر ئائىلىدىكى كىشىلەر كاڭ ئۈستىدە تاماق يەيدۇ ياكى يېتىپ - قوپىدۇ، شۇڭا كاڭغا كۆپىنچە كىگىز سېلىنىدۇ. بەزىلىرىگە كىگىز سېلىنغاندىن باشقا يەنە كىگىز ئۈستىگە گىلەم سېلىنىدۇ، شۇڭا بۇ جايلاردا كىگىزچىلىك بارلىققا كەلگەن ھەمدە ناھايىتى تەرەققىي قىلغان. كىگىزگە يۇمشاق قوي يۇڭى ئىشلىتىلىدۇ، كىگىزنىڭ كەڭ - تارلىقى ئوخشىمايدۇ، رەڭگى قارا، بوز، ئاق بولىدۇ، چۆرىسى قارا، ئوتتۇرىسى گۈللۈك ياكى تامامەن گۈللۈك تەكلىمات كىگىزلەرمۇ بولىدۇ،

كىگىز ئېتىش ئۇسۇلى مۇنداق: چىغدىن توقۇلغان چوڭ توقۇلمىغا يۇيۇپ تازىلىۋېتىلگەن قوي يۇڭى تەكشى سېلىنىدۇ، ئۇزۇن - قىسقىلىقى بەلگىلىك ئۆلچەم بويىچە بولىدۇ، بۇ تورپاختا ئەتكەنگە ئازراق ئوخشاپ كېتىدۇ، ئاق كىگىزگە ئاق يۇڭ، قارا كىگىزگە قارا يۇڭ، تەكلىمات كىگىزگە بويالغان يۇڭ ئىشلىتىلىدۇ، يۇڭ سېلىنغان چىغ توقۇلمىنى يۆگەپ تۇرمەللىگەندىن كېيىن دومىلىتىپ پىششىقلايدۇ، بۇنى كىگىز پىشۇرۇش دەپ ئاتايدۇ. چىغ توقۇلما ئىچىگە سېلىنغان تەكشى يۇڭ چىڭدىلىپ كىگىز بولىدۇ. بۇ كىگىز ئېتىش دەپ ئاتىلىدۇ. شۇچاغلاردا خوتەن تەرەپلەرنىڭ كىگىزى ناھايىتى داڭلىق بولۇپ، گۈلى شوخ كېلەتتى، كىگىزنىڭ ئۆزى يۇمشاق، سىلىق بولغاچقا، ياخشىلىرىنىڭ ھەر بىرى كۈمۈش تەڭگە ھىساۋىدا 3 - 4 سەرگە، ئوتتۇرا ھاللىرىنىڭ ھەر بىرى 1 - 2 سەرگە يارايتتى. ئارىلاش يۇڭدىن ئىشلەنگەن كىگىز بەك ئەرزان بولۇپ، 5 - 6 مىسقالغا يارايتتى، ياخشى كىگىزلەر رۇسىيىنىڭ ئەنجان دېگەن يەرلىرىگە، ھىندىستان، كەشمىرگە ۋە ئافغانىستانغا چىقىرىلاتتى. ھەر يىلى تەخمىنەن 3 مىڭ پارچە ئوپچورىسىدە كىگىز سىرتقا چىقىرىلاتتى.

4. گىلەمچىلىك: خوتەن، لوپ، كېرىيە ۋە گۇما تەرەپلەردە كىگىزچىلىك تەرەققىي قىلغاندىن باشقا، گىلەمچىلىك ھۈنەر-سەنئىتىمۇ پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە بار-

ماق بىلەن سانىغىدەك دەرىجىدە تەرەققى قىلغان. گىلەم توقۇش ئۇسۇلى مۇنداق: ئىنچىكە يۇڭ يىپنى ئورۇش يىپى، پاختا يىپنى ئاقاق يىپى قىلىپ، ھەر خىل رەڭدە بويالغان ئىنچىكە يۇڭ يىپ بىلەن ئاقاق يىپ ئارىسىغا ئالماپ توقۇيدۇ. دەستىگاھتا 6 گەز ئۇزۇنلۇقتا، 4 گەز كەڭلىكتە توقۇلغان گىلەم 6 گەزلىك گىلەم دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇزۇنلۇغى ۋە كەڭلىگى بىر غۇلاچتىن كېلىدىغان گىلەم بىر غۇلاچلىق گىلەم دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇزۇن - كەڭلىگى ھەر خىل گىلەملەرمۇ بولىدۇ. گىلەم توقۇش ۋاقتىدا ئىنچىكە تىۋىت قىستۇرۇپ توقۇغان گىلەم — تىۋىتلىك گىلەم دېيىلىدۇ، ئىپەك قىستۇرۇپ توقۇغان گىلەم زىلچا دېيىلىدۇ، زىلچا ئادەتتىكى گىلەمدىن قىممەت بولىدۇ. دەسلەپكى چاغلاردا گىلەمنىڭ باھاسى گىلەمنىڭ چوڭ كىچىكلىكىگە قاراپ بەلگىلىنەتتى. كېيىنكى چاغلاردا گىلەمنىڭ باھاسى ھەر كۇۋادىرات گەز بويىچە بەلگىلىنىدىغان بولدى. ئادەتتىكى 6 گەزلىك گىلەمنىڭ باھاسى 6 سەر ئەتراپىدا ئىدى. ھەر يىلى ئەنجان، قوقان، ھىندىستان ۋە ئافغانىستان قاتارلىق جايلارغا 1000 نەچچە پارچىدىن ئارتۇق گىلەم چىقىرىلاتتى. گىلەمنىڭ گۇلى ۋە تۇرى جەھەتتە دەسلەپكى چاغلاردا ئۇيغۇرچە نۇسخا قوللىنىلاتتى. لېكىن گىلەم توقۇغۇچىلار ھۇنەرگە ئۇستا بولغاچقا، قانداق نۇسخا سىزىپ بېرىلسە، شۇ نۇسخىدا گىلەم توقۇيالايتتى. كېرىيە ۋە خوتەن-

دە مۇھاجىر بولۇپ تۇرغان ئەنگلىيىلىك ۋە رۇسىيىلىك سودىگەرلەر مۇۋاپىق نۇسخىدا گىلەم توقۇتۇپ، ئۇرۇق - تۇققان، دوست - بۇرادەرلىرىگە ھەدىيە قىلىش ئۈچۈن ئېلىپ كېتەتتى. چىڭ سۇلالىسى گۇاڭشۈينىڭ 27 - يىلى (1901 - يىلى) نالا توغۇلغانلىغىنىڭ 70 يىللىغىنى تەبرىكلەش ئۈچۈن، شىنجاڭ دائىرىلىرى خوتەنگە ئۇزۇنلۇغى ئۈچ غۇلاچ، كەڭلىگى ئىككى يېرىم غۇلاچ كېلىدىغان ساپ ئىپەك گىلەم توقۇش، گىلەمگە ئەجدىھارنىڭ مەرۋايىت ئويناۋاتقان رەسىمىنى چۈشۈرۈپ توقۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشەردى. بۇ گىلەم پۈتۈپ لەنجۇغا ئېلىپ بېرىلغاندا، گىلەمنى ھەدىيە قىلماسلىق توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈلگەچكە، ئۇلكە ئامبىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىلدى. يۈەنشىكەي ئۆزىنى پادىشا دەپ ئاتىغاندا، بېيجىڭ سىياسى ئىشلار ۋازارىتىدىكىلەر شىنجاڭ دائىرىلىرىگە ھىلىقى گىلەمنى بېيجىڭگە ئاپىرىش توغرىسىدا بىشارەت بەرگەن بولسىمۇ، يۈەنشىكەينىڭ پادىشالىق تۈزۈمى مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاچقا، بۇ ئىش ۋۇجۇتقا چىقماي قالدى.

گىلەمچىلىك تەرەققى قىلىپ، ئەسلىدىكى 3 - 4 ئادەم بىرلىكتە مەشغۇلات ئېلىپ بېرىشتىن 10 - 20 ئادەم بىرلىشىپ مەشغۇلات ئېلىپ بارىدىغان دۇكانلارغا ئۆزگەردى، ئائىلە قول سانائىتى، ئەمگەك مائاش مۇناسىۋىتى خاراكتېرىدىكى ئىشلەپچىقىرىشقا ئايلاندى. مىن-

گونىڭ 4 - 5 - يىللىرى خەنزۇ سودىگەرلەردىن گاۋ جىيۈن لوپ ناھىيىسىدىكى كونا گىلەمچىلىك زاۋۇدىنىڭ ئەسۋاپلىرى ۋە ئۈيلىرىدىن پايدىلىنىپ گىلەمچىلىك، ئەتكەسچىلىك ئىگىلىگى بىلەن شۇغۇللىنىپ، گەنسۇدىكى خۇيزۇ مۇسۇلمانلارنىڭ يېڭى ئىمامى ما يۈەنجۇاڭنىڭ جىيەنى، قەشقەرنىڭ سابىق دوتيىيى ما شاۋۇنىڭ ئائىلە مەسچىتىگە نەچچە يۈز سەر كۈمۈش قىممىتىگە ئىگە ئاھايىتى چوڭ بىر پارچە ئىپەك گىلەم توقۇتۇپ بەرگەن، مانا بۇ خەنزۇ كاپىتالىستلارنىڭ يەرلىك مېھنەتكەشلەرنى ياللاپ ئىشلەتكەنلىگىنىڭ بىرىنچى مىسالى. رۇسىيە ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، بىر ئەرمىنىستانلىق ئادەم (ئىسمى ئېسىمدە قالماپتۇ) خوتەندىكى گىلەمچى ئۇستىلارغا تۈركىيىنىڭ ھەر خىل گىلەم نۇسخىلىرىنى ئۈگىتىپ قويغان، شۇنىڭ بىلەن كېيىنكى چاغلاردا تۈرك گىلەم نۇسخىلىرى كۆپەيدى.

5. ئىپەكچىلىك: جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ئۈژمە دەرىخى كۆپ بولۇپ، پىلە بېقىش ئۇزاق تارىخقا ئىگە، بۇرۇنقى چاغلاردا يەرلىك خەلقلەر پىلە بېقىشقا ئانچە ئەجرى قىلىپ كەتمەيتتى. پىلە قۇرۇتى ئۈژمە غازىڭى ئۈستىدە ئۆزى چوڭ بولۇپ، ئۆزى ئۆلۈپ قالاتتى. ئېلىنغان ئىپەكمۇ بەك ناچار ئىدى. تاۋباۋلىيەن يازغان «شىن - ماۋيىلىدىكى سەپەر خاتىرىسى»دە يېزىلىشىچە شىنجاڭ

ئۆلكە بولغاندىن كېيىن، زوزۇڭتاڭ پىلىچىلىك ئىشلىرىنى تەرەققى قىلدۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىش ئۈچۈن جېجياڭ، جياڭسۇلاردىن 60 نەپەر پىلە باققۇچى ئىشچىنى («شىنجاڭ خەرىتىسى تەزكىرىسى» دە 40 نەچچە ئىشچى دېيىلگەن) يۆتكەپ كېلىپ، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە پىلىچىلىك ئىدارىسى قۇرۇپ، يەرلىك خەلققە پىلە قۇرۇتى ئېلىش، پىلە غوزىسى ئايرىش، ئىپەك تارتىش، بوياش، شايى - ئەتلەس توقۇش قاتارلىق ھۈنەر-تېخنىكىنى ئۆگەتكۈزگەن، ھەم يەرلىك ئۈژمە دەرىخى ئاھايىتى چوڭ بولسىمۇ يوپۇرمىغى كىچىك بولۇپ، پىلە بېقىشقا مۇۋاپىق كەلمىگەچكە، شەرقىي جەنۇپ تەرەپتىن نەچچە يۈزمىڭ تۈپ ئۈژمە كۆچىتى ئەكەلدۈرۈپ، خەلقنىڭ مۇشۇ كۆچەتلەرنى ئاپىرىپ تىكىشىنى بۇيرۇق قىلغان ھەمدە ئۈژمە دەرەخلىرىنى ئۇلاش، ئوغۇتلاپ يوپۇرمىغىنى ئوبدان ئۆستۈرۈش قاتارلىق ئۇسۇللارنى ئۆگەتكۈزگەن. ئەسلىدىكى غەرەز يامان بولمىسىمۇ، لېكىن فېئودالىق دەۋردىكى ئەمەلدارلار باشقۇرغان كارخانىلارنىڭ كۆپىنچىلىرىنىڭ راسخودى يېتىشمىگەچكە، چىقىمى كۆپ، ئىشنى ئەپلەشتۈرەلەيدىغانلىرى ئاز ئىدى. شۇ سەۋەپتىن بۇ پىلىچىلىك ئىدارىسى چوڭ ئۈنۈم ھاسىل قىلالماي، بىر يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن كېيىن تاقالدى. گۇاڭشۈينىڭ 30 - يىلى (1905 - يىلى شىنجاڭنىڭ سابىق مەمۇرى ۋالىيسى ۋاڭ شۇرەن سودا-

سانائەتنى تەشەببۇس قىلىش ئۈچۈن، جېجياڭ شاۋشىڭلىق جاۋگۇيخۇا دېگەن ئادەمنى جەنۇبىي شىنجاڭغا ئىپەكچىلىك ئىشلىرىنى تەكشۈرۈشكە ئەۋەتتى. ئۇ، ئۇرۇمچىدە سابىق پىلىچىلىك ئىدارىسىنىڭ دۇردۇن توقۇيدىغان تېخنىكا ئىشچىسى جياڭ گۇاڭشيەننى تاپتى، يەنە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا تارىلىپ كەتكەن كونا تېخنىك خەن تىڭشيۇ، گۈل چىقىرىش ئۇستىسى ماۋجىڭفالىڭ، پىلە بېقىش ئۇستىسى شۈيىڭگاۋلارنى ئىزدەپ ھەم ھۈنىرى ناھايىتى يۇقىرى كونا ئۇيغۇر ئۇستىلاردىن شەمشىدىن، ئابلا، ئىسلام ۋە باقى قاتارلىق توتىيلەنى تەكلىپ قىلىپ، قەشقەر، خوتەنلەردە خەلققە ئۈژمە كۆچىتى تىكىش، پىلە بېقىش، ئىپەك تارتىش قاتارلىق تېخنىكىلارنى ئۆگەتتى ھەمدە سابىق پىلىچىلىك ئىدارىسىنىڭ بۇزۇق ئەسۋاپ - سايمانلىرىنى سېتىۋېلىپ، رېمونت قىلدۇرۇپ، ئىپەك تارتىش ماشىنىسى ياساتتىپ، خەلققە سىناپ ئىشلىتىشكە تارقىتىپ بەردى. خەلق ئىپەك تارتىش ماشىنا - سايمانلىرىنىڭ پايدىسىنى كۆرۈپ، مۇنداق ماشىنا - سايمانلارنى تەقلىت قىلىپ ياسىدى. جاۋگۇيخۇا ئۆزىنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ھاسىل قىلغان ھاسىلاتلىرى، سابىق پىلىچىلىك ئىدارىسىنىڭ مەغلۇپ بولۇش سەۋەپلىرى ۋە شۇندىن كېيىن پىلىچىلىكنى ياخشىلاش توغرىسىدىكى پىكىرلىرىنى ۋاڭ شۇرەنگە سۇندى. ۋاڭ شۇرەن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئالاقىدار ناھىيىلەرگە پىلىچىلىك ئىشلىرىنى جاۋگۇيخۇانىڭ پىكرى ۋە ئۇ ئوتتۇرىغا قويغان چارىلار بويىچە باشقۇرۇش توغرىسىدا يوليورۇق چۈشەردى. ئەمەلدارلارنىڭ شۇ چاغدىكى ھېساۋات دەپتىرىدىكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، خوتەن تەۋەسىدە 2 مىليون تۈپ ئۈژمەكۆچىتى تىكىلىپ يىلىغا ئەنگلىيە، رۇسىيىگە 70 مىڭ سەر كۈمۈشكە 270 نەچچە مىڭ جىڭ پىلە غوزىسى، 12 مىڭ سەر كۈمۈشكە 80 نەچچە مىڭ جىڭ ئىپەك سېتىپ بېرىلگەن، ئۇنىڭدىن باشقا، يەركەندە يىلىغا 10 نەچچە مىڭ جىڭ، قاغىلىقتا 100 نەچچە مىڭ جىڭ پىلە غوزىسى ئىشلەپچىقىرىلغان. گۇما ناھىيىسىدە پىلىچىلىكنىڭ تەرەققىياتى ناھايىتى تېز بولغان بولۇپ، گۇاڭشۈينىڭ 31 - يىلى (1906 - يىلى) بىر يىلدا 60 نەچچە مىڭ جىڭ پىلە غوزىسى ئىشلەپچىقىرىلغان، گۇاڭشۈينىڭ 32 - يىلى (1907 - يىلى) پىلە غوزىسى 30 ھەسسە ئاشۇرۇپ ئىشلەپچىقىرىلغان، گۇاڭشۈينىڭ 33 - يىلى (1908- يىلى) تەخمىنەن 5 ھەسسە ئاشۇرۇلغان، گۇاڭشۈينىڭ 34 - يىلى (1909 - يىلى) گۇما ناھىيىسىدە يەرلىك پىلە غوزىسى ئېكسپورتى 323 مىڭ نەچچە يۈز جىڭغا يەتكەن، ئەنگلىيە بىلەن رۇسىيە بۇ جايلارنىڭ پىلە غوزىلىرىنى تالىشىپ سېتىۋالغاچقا، بىر جىڭ پىلە غوزىسىنىڭ باھاسى بىر يېرىم مىسقالدىن، ئىككى مىسقال ئىككى پۇڭ، ئىككى مىسقال ئۈچ پۇڭغىچە ئېشىپ كەتكەن.

شۇ چاغلاردا جەنۇبىي شىنجاڭدا كىيىم كىيىشكە بولىدىغان ئىككى خىل ئىپەك رەخت توقۇلاتتى. بىر خىلى ئۇيغۇرلار «بەقەسسەم» دەپ ئاتايدىغان ئىپەك توقۇلما بولۇپ، بەقەسسەمنىڭ يۈزى دۇردۇنگە ئوخشايتتى، رەڭگىمۇ ھەرخىل ئىدى، يەنە بىر خىلى «ئەتلەس» دەپ ئاتىلىدىغان توقۇلما رەخت بولۇپ، ساپ ئىپەكتىن توقۇلاتتى، ئەتلەس نېپىز بولۇپ ژارژاتقا ئوخشاپ كېتەتتى، تېگى ئاق، گۈللۈك، تېگى كۆك، گۈلى ئاقلىرى ياكى باشقا رەڭدىكىلىرىمۇ ياكى باشقا نۇسخىدىكىلىرىمۇ بار ئىدى، خوتەن، يەركەن قاتارلىق جايلاردا گەرچە يىپەكچىلىك تەرەققىي قىلغان بولسىمۇ، لېكىن يىپەكچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىدىغان دېخانلار پىلە ئۇرۇقى قالدۇرۇشقا ماھىر بولمىغاچقا، پىلە ئۇرۇقى ھەر يىلى روسىيەدىن سېتىۋېلىناتتى، 1917 - يىلى روسىيەدە ئىنقىلاب يۈز بەرگەندىن كېيىن، قەشقەردە مۇھاجىر بولۇپ تۇرغان روسىيىلىكلەر پىلە كېپىنىكىنى ئۆزجايىدا ئۇرۇقلىتىپ، ئۇرۇقلارنى دورا سۈيىگە چىلاپ، لەيلىگەنلىرىنى تاشلىۋېتىپ، چۆككەنلىرىنى ئەپقېلىپ، كېسىلى يوق پىلە ئۇرۇقلىرىنى قۇتىلارغا قاچىلاپ ساتاتتى. ھەر بىر قۇتا پىلە ئۇرۇقىنىڭ ئېغىرلىقى 8 مىسقال بولۇپ، باھاسى بىر سەر ئىدى. 1922 - يىلىدىن كېيىن خوتەن قاتارلىق جايلارغا كېرەكلىك پىلە ئۇرۇقى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگۈزۈلدى.

6. قەغەزچىلىك: خوتەن، كېرىيە، لوپ ۋە گۇما قاتارلىق ناھىيىلەردە ئۈژمە دەرىخى كۆپ بولغاچقا، بۇ جايلاردا ئۈژمىنىڭ يۇمران يوپۇرماقلىرى ئېزىلىپ ھوردا پىشۇرۇلۇپ قەغەز ياسىلاتتى. بۇنداق ياسالغان قەغەزلەر قېلىن بولۇپ پاقىرىمايتتى ھەم كۆكۈشرەك ئىدى. خوتەندىن چىقىدىغان قەغەز ئاقراق بولۇپ، كىشىلەر ئۇنى خوتەن سامان قەغىزى دەپ ئاتايتتى. ئەمەلدارلار مەھكىمىسى دەسلەپكى مەزگىللەردە بۇنداق قەغەزلەرنى ئاشلىق بېلىتى ۋە ئالاقە قەغىزى بېسىشقا ئىشلىتەتتى. مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرى شىنجاڭ مالىيىسىدە قىيىنچىلىق كۆرۈلگەن چاغلاردا، ئەمەلدار تەرەپ سىلىقلىتىلغان سامان قەغەزگە ھۆكۈمەت ئالاقىسى، خەت - چەك ۋە ئۆلكە دائىرىسىدە ئاقىدىغان ئالاقىلارنى يېزىپ ئىشلەتكەچكە، قەغەزچىلىك بىر مەھەل ناھايىتى دەۋر سۈرۈپ كەتتى.

7. مېتالچىلىق: كۇچار ۋە باي ناھىيىلىرى قەدىمقى دەۋرلەردىلا مېتالچىلىق بىلەن داڭ چىقارغان. خەن سۇلالىسى كىتابلىرىدا «كۈسەن دۆلىتى مېتال ئېرىتەلەيدۇ. مېتال ئېرىتمىسىدىن قۇيما سايمانلارنى ياسىيالايدۇ» دەپ يېزىلغان. كۈسەن ھازىرقى كۇچار بولۇپ، 2 مىڭ يىلنىڭ ئالدىدىلا ھەر خىل تۆمۈر ئەسۋاپ - سايمانلارنى ياساش بىلەن داڭ چىقارغان، ئۇنىڭ شۆھرىتى بۈگۈنگىچە داۋاملىشىپ كەلمەكتە. بۇ جايلاردىكى تۆمۈرچىلەر ئۆزلىرى سوققان قىلىچ، قايچا ۋە قىڭغىراقلار

بىلەن غەربىي شىمالدا داڭ چىقارغان. ئۇندىن باشقا، بۇجايلاردا كالايىغىغاھاك، شاخار (ئىشقار) ئارىلاشتۇرۇپ، ئۈستى تەرىپى ئۇچلۇق، ئاستى تەرىپى ياپىلاق كەلگەن، خۇددى مۇنارشەكلىدە كىر سوپۇنى ياسىلاتتى. بۇنداق سوپۇنلار كىرنى ئاسان ئېرىتىدىغان ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغاچقا، ھەممە يەردە بازىرى ئىتتىك ئىدى. بۇجايلاردا يەرلىك ئۇسۇل بىلەن تېرە ئاشلىناتتى. ئاشلانغان تېرىلەردىن كىيىم - كېچەك تىكىلەتتى. ئاشلانغان قارا كورپەتېرىلەر ئەتىۋار ئىدى. دىمەك، كۇچار سوپۇنى ۋە كۇچار كورپىسى ئالاھىدە داڭلىق ئىدى. قەشقەر، يېڭىسارقاتارلىق ناھىيىلەردە مىسكەرچىلىك قول سانائىتى بولغان بولسىمۇ، لېكىن مىستىن ئىشلەنگەن مەھسۇلاتلارنىڭ سانى كۆپ بولمايتتى. باي ناھىيىسىدىكى مىس كېنىدىن مىس كۆپ چىقاتتى. بۇ مىسلاردىن ئەمەلدارلار داچەن پۇل چىقارغاندىن باشقا، مىسكەرچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئۇستىلار ئۇنىڭدىن مىس قازان، مىس لىگەن، پەتنۇس، مىس تەخسە، ئاپتۇۋا - چىلاپچا، چۆگۈن قاتارلىق نەرسىلەرنى ياسايتتى، بۇ نەرسىلەرنىڭ ئۈستىگە ھەر خىل گۈل نەقىشلەر چىقىرىلغان بولۇپ، ناھايىتى كۆركەم ئىدى. ئۇندىن باشقا، ئىچىدە ئوت كۆيىدىغان، چۆرىسىدە يېمەكلىك پىشۇرغىلى بولىدىغان «ئوت قازان»، «ساماۋەر»، جومبۇل، مىس لاق قاتارلىق نەرسىلەرنى ياسايدىغانلارمۇ بار ئىدى.

8. تۇماقچىلىق ۋە موزدوزچىلىق: جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ شەھەر - يېزىلىرىدا تۇماقچىلىق، دوپپىچىلىق، كۆنچىلىك، موزدوزچىلىققا ئوخشاش ئائىلە قول سانائىتى ياكى دۇكانلار بولغاچقا، ئۇيغۇرلار ئۆلكە سىرتىدىن ياكى چەتئەللەردىن كىيىم - كېچەك بۇيۇملىرىنى كىرگۈزمەيتتى. دوپپا - تۇماقلارنىڭ خىلى مۇنداق 3 خىل بولاتتى. (1) ئۈستى تۈز، 4 بۇرجەكلىك دوپپىلار قارا ياكى تاجىرەڭ دۇخاۋا - مەخمەلدىن تىكىلەتتى. ئۈستىگە ياكى 4 تەرىپىگە يۇمىلاق ياكى باشقا شەكىلدە گۈل چىقىرىلاتتى. ئۇششاق مارجانلاردىن يۇمىلاق گۈل چىقىرىپ تىكىلگەن، توپىسى تۈز دوپپىلارنىڭ باھاسى قىممەت ئىدى. (2) 4 بۇرجەكلىك ئۇچى ئۇچلۇق دوپپا - تۇماقلارنىڭ كۆپىنچىلىرى دۇخاۋا - مەخمەل ياكى تاۋادۇردۇندىن تىكىلەتتى. ئۈستىگە ھەر خىل گۈل نۇسخىلىرى كەشتىلىنەتتى. (3) دۇخاۋىدىن تىكىلگەن يۇمىلاق دوپپىلارغا گۈل كەشتە قىلىنمايتتى، دۇخاۋا - مەخمەلدىن تىكىلگەن تۇماقلارنىڭ ئاستى تەرىپىگە قاما ياكى سۇغۇر تېرىسى تۇتۇلاتتى. بۇنداق تۇماقلارنىڭ باھاسى بەك قىممەت ئىدى. بۇنداق 3 خىل دوپپا - تۇماقلارنىڭ ئەرەنچىسى ۋە ئايالچىسى ئوخشاپ كەتسىمۇ، لېكىن ئايالچىسىنىڭ گۈللىرى شوقراق بولاتتى. ئۈستىگە كالۇۋتۇن يىپتىن گۈل تىكىلگەن تەيتىلا دوپپىلار كۆزنى قاماشتۇراتتى. ئولتۇرۇلگەن ماللارنىڭ تېرىسىنى، يۇڭ مويلىرى

ئېلىۋېتىلىپ ئاشلاپ كۈن - خۇرۇم قىلىنغاندىن كېيىن، يۇمشاقلىرىدىن مەسە (ئۇزۇن تېرە پايپاق) تىكىلىپ، ئۈستىگە كەشە قاپلاپ كىيىلەتتى. مەسە كىيگەن كىشىلەر سۇپا ئۈستىدىكى كىگىز - كېچەكلەرنىڭ بۇلغىنىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، سۇپىغا چىققاندا كەشنى سېلىپ چىقىپ، سۇپىدىن چۈشكەندە كەشنى كىيىۋالاتتى، بۇنداق مەسە ۋە كەشلەرنىڭ ئەرەنچىسى بىلەن ئايالچىسى ئوخشاپ كەتسىمۇ، ئاياللارنىڭ سەل ئېگىز پاشنىلىق بولاتتى. كېيىنكى چاغلاردا بۇنداق مەسە - كەشلەرنى كىيىش ئادىتى ئۆزگىرىپ، ئەرلەر بەتىنكە، ئاياللار ئۇزۇن پايپاق، ئوتۇك كىيىدىغان بولغاچقا، كونىچە مەسە - كەش تىكىدىغان قول سانائەتچىلەر ئازىيىپ كەتتى.

بۇلاردىن باشقا ساندۇقچىلىق، پىچاقچىلىق قول سانائىتى ۋە ئۇششاق - چۈششەك قاشتېشى، ئويمىچىلىق قول سانائىتى، تۆمۈر ئەسۋاپلار قول سانائىتى قاتارلىق قول سانائەتلەرمۇ ناھايىتى نۇرغۇن ئىدى. لېكىن ھەممە قول سانائىتى ئىچىدە يۇقۇرىدا ئېيتىلغان 8 تۈرلۈك قول سانائەت داڭلىق ئىدى.

شىنجاڭ سەرەڭگە سانائىتىنىڭ قۇرۇلۇش ئەھۋالىدىن قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

ۋاڭزەيىۋەن

(1)

مەن 1949 - يىلى، شۇۋاقىتتىكى ئۈرۈمچى شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ تەكلىۋى بويىچە سەرەڭگە ياساش ئۈچۈن ئىچكى ئۆلكىدىن كەلگەن ئىدىم. كېيىن مەن خىزمەت قولايلىغىدىن پايدىلىنىپ، شىنجاڭنىڭ شۇنىڭدىن ئىلگىرىۋە كېيىنكى سەرەڭگە سانائەت ئەھۋالىنىڭ كۆپ قېتىملىق كۆتىرىلىش ۋە پەسىيىش جەريانىنى ئىگەللىدىم. مەن 1949 - يىلدىن كېيىنكى ئىشلارنىڭ كۆپىنچىسىنى ئۆز بېشىمدىن ئۆتكۈزگەن. 1948 - يىلدىن ئىلگىرىكى ئىشلارنى باشقىلاردىن ئاڭلىۋالغان بولۇپ، بەزى كونكرىت ئەھۋال، ۋاقىت، ئورۇن، كىشىلەرنىڭ ئىسىم پەملىسى ئېسىمدە ئانچە تولۇق قالماپتۇ، ئەمما بايان قىلىنغان پاكىتلار كېيىن كۆرگەن ماددى نەرسىلەرگە ئاساسەن قىياسىمچە ئەينى ۋاقىتتىكى ئەمەلىي ئەھۋاللار بىلەن ئانچە چوڭ ئوخشىماسلىق بولمىسا كېرەك. ئەگەر بۇ ئاددى ئورگىنالىم ئەھۋالنى بىلىدىغانلارنى ئۆتكەن

ئىشلاردىن ئەمەلىي پاكىتلارنى ماتېرىيال قىلىپ يېزىپ قالدۇرۇشقا ئۈندىيەلىسە بۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئازراق بولسىمۇ تۆھپەم بولدى، دېيەلەيتتىم.

(2)

ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ خېلى بۇرۇنلا سەرەڭگە زاۋۇدى ۋە كارخانىسى قۇرۇلغان بولۇپ، بەزى ئۆلكىلەرنىڭ ھەتتا ئون نەچچىدىن سەرەڭگە زاۋۇدى بولغان ئىدى، بىراق شىنجاڭدا تېخىچە سەرەڭگە زاۋۇدى قۇرۇلمىغانلىقتىن، كىشىلەر چاقماق تېشى بىلەن ئوت تۇتاشتۇراتتى. جەنۇبىي شىنجاڭدا گۈڭگۈرت كانى بار ئىدى، يەرلىك خەلق گۈڭگۈرتتىن پايدىلىنىپ «تارشا گۈگۈت» ياساپ ئىشلىتەتتى. خەنزۇلار ئۇنى «چۈيبەنزى» دەپ ئاتايدۇ. شىمالىي ۋە شەرقىي شىنجاڭنىڭ قاتناش شارائىتى جەنۇبىي شىنجاڭغا قارىغاندا ئاسانراق بولغىنى ئۈچۈن، ئىچكى ئۆلكىلەردىن كەلتۈرۈلگەن سەرەڭگە ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلتۈرۈلگەن بىخەتەرلىك سەرەڭگىمۇ بار ئىدى. ئەمما سەرەڭگە خەتەرلىك مال. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەكىلىدىغان ئارىلىق ئۇزۇن بولغاچقا، يول كىراسى ۋە بازاردىكى سېتىلىش باھاسى قىممەت بولاتتى.

ئىچكى رايونلاردا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش پارتلىغاندىن كېيىن، شىنجاڭدا سودا - سانائەتنى جانلاندۇرۇش فاڭجېنى ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

پەرىزىمچە (ئىنقىلاۋىي قۇربان ماۋزېمىن، لىن جىلۇلار ئوتتۇرىغا قويغان فاڭجىن بولسا كېرەك) دەسلەپتە ئىلىدا سەرەڭگە زاۋۇدى قۇرۇلدى. بۇ مەزگىلدە بىر زاۋۇتنى قۇرۇش ھەقىقەتەن ئاسان ئەمەس ئىدى. شۇنداق قىلىش ئۈچۈن بىرىنچىدىن ئۇسكۈنە، ئىككىنچىدىن خام ئەشيا، ئۈچىنچىدىن تېخنىكا يېتىشمەيتتى. بۇ مەزگىلدە قاتناش ئىنتايىن قىيىن بولغاچقا، شۇنداقلا چەتنىڭ ياردىمىگە تايىنىش مۇمكىن بولمىغاچقا، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كورۇشكە توغرا كېلەتتى، ئۇسكۈنە ياساش تېخنىكا لايىھىلەشتىن ئايرىلالمايتتى، پىششىقلاپ ئىشلەشمۇ خام ئەشيادىن ئايرىلالمايتتى، تېخنىك خادىملارنى تەربىيىلەشتىمۇ تەجرىبىلىك پىششىقەدەم ئۇستىلارغا ئېھتىياجلىق ئىدى. بۇلارنىڭ بىرى كەم بولسىمۇ بولمايتتى. مۇشۇنداق شارائىتتا ئىلىدا سەرەڭگە ياساشنى ئۆز كوزى بىلەن كورگەن ۋاڭپەملىلىك خەنزۇدىن بىر كىشى، تاتاردىن بىر كىشى تېپىلدى، كېيىن يەنە بىر نۇسخا نېمىس يېزىقىدا سەرەڭگە ياساش ماشىنىسىنىڭ ئۈلگىسى تېپىلدى. بۇ ئۈلگىنىڭ پەقەت بەزى رەسىملىرى ۋە ئىزاھاتلىرى بار ئىدى. ئۇ ئېلان تەشۋىقات خاراكتېرلىق ھوججەت بولۇپ، ماشىنا ياساش لايىھىسى ئەمەس ئىدى. بۇ شۇ ۋاقىتتىكى بىردىن - بىر تېخنىك ئاساسى بولۇپ، مېنىڭچە بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا زاۋۇتنى قۇرۇپ چىقىش مۇمكىن ئەمەس

ئىدى. لېكىن شۇ ۋاقىتتىكى ھۆكۈمەت شەرت - شارائىتنىڭ قىيىنلىقىغا قارىماي ئاشۇ كىشىلەرگە ئىشىنىپ زاۋۇت قۇرۇشنى ھاۋالە قىلدى. بۇ كىشىلەرمۇ مۇشۇنداق شارائىت ئاستىدا بۇ ۋەزىپىنى ئىشلەشكە جۈرئەت قىلىپ، شۇ دەۋردىكى ناھايىتى ئاز بولغان ماشىنىلارنىڭ ئىقتىدارىغا تايىنىپ، سەرەڭگە ئىشلەپچىقىرىش ماشىنىسىنى پۈتكۈزۈپ چىقتى. مەن كېيىن بۇ ماشىنىلارنىڭ ئىنتايىن قوپاللىقى، ماشىنىنىڭ ئادەم ۋە قۇۋۋەت كۈچىنى تېجەپ ئەمگەك سەرپىياتىنى ئازايتىدىغان قىلىپ ئىشلەنمىگەنلىكىنى ۋە ماشىنىنى كۆركەملەشتۈرىدىغان جايلىرىنىڭمۇ يوقلۇقىنى كۆردۈم. قىسقىسى، ماشىنا خەرىتىگە ئاساسەن ياسالمىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر تەرەپتىن ياسىلىپ، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزگەرتىپ ئىشلەنگەن. ماشىنىنىڭ ئۇزۇن-قىسقىلىقىمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سەرەڭگە ئۆلچىمى بويىچە ياسالغان ئىدى.

ئىشلەپچىقىرىشتا ئۇسكۇنە بولۇپلا قالماستىن، خام ئەشيانىڭ بولۇشىمۇ زۆرۈر ئىدى. سەرەڭگىنىڭ خام ئەشياسى ئاساسەن خىلور، كىسلاتالىق كالىي، فوسفور، گۈڭگۈرت، دېۋىرقاي ۋە ياغاچ ماتېرىيالى قاتارلىقلار ئىدى. شۇ ۋاقىتتا، جەنۇبىي شىنجاڭدا گۈڭگۈرت كانى بار ئىدى. بەزى جايلاردىكى تاغلاردا قارىغاي دەرىخى ناھايىتى كۆپ، دېۋىرقايمۇ يېغىپ تۈگەتكۈسىز، سەرەڭگە ياساشتا مۇۋاپىق كېلىدىغان تېرەك ماتېرىيالىمۇ خېلى

كۆپ ئىدى. بۇ نەرسىلەرنى ھەل قىلىش ئانچە قىيىن بولمىسىمۇ خىلور، كىسلاتالىق كالىي ۋە فوسفور ئىشلەپچىقىرىشقا ئىمكانىيەت بولمىغاچقا ئۇنى پەقەت ئادەمگە تايىنىپ ھەل قىلىشقا توغرا كېلەتتى. ئەمما بۇنىڭ بىرسى خىلورلاشتۇرۇلغان دورا، يەنە بىرسى ئوت تۇتاشتۇرغۇچى دورا بولۇپ، سەرەڭگە ياساشتا مۇھىم ئىككى خىل ماتېرىيال ئىدى. سەرەڭگە ياساش زاۋۇدىنىڭ قۇرۇلۇش - قۇرۇلماسلىقى مۇشۇ ئىككى خىل خام ئەشيانىڭ ياسىلىشىغا باغلىق ئىدى.

مەن مەلۇم بىر زاۋۇتتا ئالتە ئېلېكترولىز كوزا ۋە بىر دۆۋە ئۆسۈملۈك كۈلىنى كۆرگەن ئىدىم. ئىسكىلاتتىمۇ بىر دۆۋە ئېلېكترولىز ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان كۆمۈر جەۋھىرى تاياقچىسى ساقلىنىپ قالغان ئىكەن. بۇ شۇنى ئىسپاتلايدۇكى، مۇندىن ئىلگىرى ئۆسۈملۈك كۈلى كالىينىڭ خام ئەشياسى قىلىنغان، ئېلېكترولىز ئاش تۇزى ياساش ئارقىلىق خىلور ئايرىلىپ، خىلور كىسلاتالىق كالىي ياساپ چىقىرىلغان. بۇ ۋاقىتتا ياسالغان خىلور كىسلاتالىق كالىينىڭ سۈپىتى خېلى ياخشى ئىدى ھەمدە كۆپلىگەن بىخەتەرلىك سەرەڭگىسىمۇ ياسىلىپ چىققان.

بۇ مەزگىلدە ئىشلەنگەن سەرەڭگە ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ شەخسىي ئىگىلىكىدىكى زاۋۇتلاردا ياسالغان ئىشچىلار ۋە ئىستېمالچىلارنىڭ سالامەتلىكىگە زىيان

يەتكۈزىدىغان ئاق فوسفورلۇق سەرەڭگىدەك بولماستىن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۆلچىمىدىكى بىخەتەرلىك سەرەڭگە ئىدى. خىلور كىسلاتالىق كالىي ئىشلىنىشى بىلەنلا زاۋۇت ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلدى (تەخمىنەن 1940 - 1941 - يىللىرى). ئەمما، بۇ مەزگىلدە فوسفور تېخى ياساپ چىقىرىلمىغان، سەرەڭگە قېپىغا ئوت ئالدۇرۇش دورىسىنى سۈۋىغىلى بولمىغاچقا، بىخەتەرلىك سەرەڭگىسى ئارقىلىق ئوت تۇتاشتۇرغىلى بولمايتتى. شۇنداقتىمۇ، مەھسۇلات بازاردا سېتىلدى. بىر قاپ سەرەڭگىگە سوۋېتتە ئىشلەنگەن سەرەڭگىدىن بىر قاپ قوشۇپ سېتىلدى. شۇنىڭ بىلەن سوۋېتتە ئىشلەنگەن سەرەڭگە قېپىدىن پايدىلىنىپ، بىز ئىشلىگەن سەرەڭگە بىلەن ئوت تۇتاشتۇرۇش ئىمكانىيىتى تۇغۇلدى. ئاڭلىشىمچە، بۇ زاۋۇتتا قىزىل فوسفورنى زادىلا ياسىيالمىغان ئىكەن، مەنمۇ قىزىل فوسفور ياسىلىدىغان ھېچقانداق ئۈسكۈنە كۆرمىدىم، مېنىڭ كۆرگىنىم پەقەت ئانچە چوڭ بولمىغان بىر ئېغىزلىق ئۆيگە خىش بىلەن سېلىنغان ئوچاقسىمان قۇرۇلۇشتىنلا ئىبارەت ئىدى. تامدا توك سىملىرى ئورنىتىلغان ئىزى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭ بىر بۇلۇڭىدا ھايۋان سۆڭەكلىرىمۇ تۇراتتى. بۇنىڭدىن ئەينى ۋاقىتتا ھايۋانات سۆڭىكىدىن پايدىلىنىپ، فوسفور ئىشلىمەكچى بولغانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئاخىرى نېمە سەۋەپ بىلەن ياسالماي قالغانلىقىنى ئۇقالمىدىم.

بۇ زاۋۇت ئىش باشلاپ ئۇزۇن ئۆتمەي، شىڭ شىسەي ئاينىپ ئۆزگەردى. ئەجداتلار زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى پارتلىغاچقا زاۋۇتتا قىزىل فوسفورنى تاپقىلى بولمايلا قالماستىن، تەننەرخىمۇ يۇقۇرى كۆتۈرۈلدى. نەتىجىدە ئىش توختىتىلدى. ئۈسكۈنىلەر ۋە يېرىم تەييار ماللار ئىسكىلاتقا كىرگۈزۈلۈپ پېچەتلەندى. مانا بۇ شىنجاڭ سەرەڭگە سانائىتىنىڭ 1 - قېتىملىق گۈللىنىش ۋە پەسىيىشى قاتارلىق ئەھۋاللاردۇر. بۇ مەزگىلدە زاۋۇتتا قانچىلىك ئىشچى - خىزمەتچىنىڭ بارلىقى، قانچە ۋاقىت ئىشلىگەنلىكى، قانچىلىك مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىلغانلىقى ۋە قانچىلىك سېتىلغانلىقى توغرىسىدا ھېچقانداق گەپ - سۆز ئاڭلىغىنىم يوق. مېنىڭ كۆرگىنىم پەقەت قول بىلەن ئايلاندۇرۇلىدىغان ئىككى دانە ماشىنىلا بولۇپ، پەرىزىمچە مەھسۇلاتىمۇ ئانچە يۇقۇرى بولمىسا كېرەك.

(3)

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلىبە قازانغاندىن كېيىن، سەرەڭگىنىڭ باھاسى ئۆرلەپ كەتتى. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى سودىگەرلەر بەس - بەس بىلەن سەرەڭگە ياساشقا كىرىشتى، بۇ مەزگىلدە شىنجاڭغا

ئېھتىياجلىق سەرەڭگە ئاساسەن ئىچكى ئۆلكىلەردىن يۆتكەپ كېلىنگەچكە، سەرەڭگە ناھايىتى قىس بولدى. بىراق، شىنجاڭ بىر قەدەر چەت، قاتنىشى قولايسىز. خەۋەرلەرنىڭ تارقىلىشىمۇ ئاستا بولغاچقا، جىددى دولقۇنمۇ ئاساسي جەھەتتىن ئۆتۈپ كەتتى. 1947 – 1948 – يىللىرى بىر سودىگەر ئىچكى ئۆلكىدىن ئازراق خام ئەشيا سېتىۋېلىپ شىنجاڭنىڭ تېرەك ياغىچىدىن پايدىلىنىپ قول سانائەت شەكلى بىلەن، ئۈرۈمچى خوتەنگەي رايونىدا ئاق فوسفور سەرەڭگىسى ئىشلەپچىقاردى، شۇ ۋاقىتتىكى ئۆلكىلىك تەمىرات بازارىتى چەتنىڭ ياردىمىگە تايانماي، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئۈسكۈنە ياسىدى ھەمدە ئىلى سەرەڭگە زاۋۇدىنىڭ يولىداماڭدى. بۇ مەزگىلدە ئۈرۈمچى شەھەرلىك ھۆكۈمىتى ئىچكى ئۆلكىلەرگە ئادەم ئەۋەتىپ، تېخنىك خادىملارنى تەكلىپ قىلدى. ئۈسكۈنە ۋە خام ئەشيا سېتىۋالدى مەن دەل شۇ مەزگىلدە شىنجاڭغا تەكلىپ قىلىنغان ئىدىم. شۇنىڭدەك يەنە 3 نەپەر تېخنىك خادىم بىللە كەلدى. يەنە ئىككى دانە سەرەڭگە رەتلەش ماشىنىسى، بىر دانە قىرىش ماشىنىسى سېتىۋېلىندى، ئۇندىن باشقا خىلوركىسلاتالىق كالىي، گۈڭگۈرتلەشتۈرۈلگەن فوسفور قاتارلىق خام ئەشيالارمۇ سېتىۋېلىندى.

مەن 1948 – يىلى كۈزدە ئۈرۈمچى شەھرىگە كەلگەن ئىدىم. شۇندىن ئېتىۋارەن ئۈرۈمچىدە دورا چىلاش ماشىنىسى ۋە ياردەمچى ئۈسكۈنە ياسالدى. ھازىرقى گۇاڭمىڭلۇدىكى شەھەرلىك پارتكوم قوراسىنىڭ ئارقىدىكى كونا ئۆيلەر شۇ ۋاقىتلاردا زاۋۇت ئۆيلىرى بولۇپ، بۇ جايدىكى ئەسلىدە بار بىردانە سەيپۇجىنى ھەركەتلەندۈرگۈچ قىلدۇق ۋە 6 نەپەر شاگىرت قوبۇل قىلىپ 1949 – يىلى ئەتىيازدىن باشلاپ، گۈڭگۈرتلەشتۈرۈلگەن فوسفورلۇق سەرەڭگىنى ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇق. ئادەمنىڭ ئازلىقىدىن ھەممە ئۈسكۈنىلەر بىرلا ۋاقىتتا ئىشلىمەيتتى. سەرەڭگە كېسىش ماشىنىسى ھەركەتلەنگەندە ھەممەيلەن شۇنىڭ بىلەنلا بولاتتى. سەرەڭگە تۆپلەپ گۈڭگۈرتكە چىلاشقا توغرا كەلگەندە، ھەممەيلەن تۆپلەش ۋە دورىغا چىلاش بىلەن مەشغۇل بولاتتى. ئىش باشلىنىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۆلكىنىڭ رەئىسى ئايرىم ساندىكى ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنى باشلاپ زاۋۇتنى بىر قېتىم ئېكىسكۇرسىيە قىلدى. گېزىتتىمۇ ئۈرۈمچى شەھرىدە سەرەڭگە ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندى دەپ تەشۋىق قىلدى. ئىش باشلاشتىن ئىلگىرى مۇناسىۋەتلىك رەھبەرىي يولداشلار زاۋۇتنىڭ قاچان ئىش باشلايدىغانلىقىنى سۈرۈشتۈرۈپ تۇردى. رەئىس ئېكىسكۇرسىيىدىن كېيىن، مەھسۇلاتنى قانداق قىلىپ ئاشۇرۇش توغرىسىدا سوراپمۇ قويمىدى. كېيىن مەبلەغنىڭ كامچىللىقى، خىلوركىسلاتاسى، گۈڭگۈرت، فوسفور قاتارلىقلار ۋاقتىدا سېتىۋېلىنمىغانلىقتىن، ئىش-

لەپچىقىرىش بەزى ۋاقىتلاردا توختاشقا مەجبۇر بولدى. شۇنىڭدەك تەننەرقى ۋە سېتىلىش باھاسى يۇقۇرى بولۇپ سەكراتقا چۈشكەن پېتى شىنجاڭنىڭ ئازات بولۇشىغا ئاران ئۇلاشتى. بۇ مەزگىلدە جەمئىي ئىشلەپچىقىرىلغان سەرەڭگە 100 ساندۇقتىمۇ يەتمەيتتى (ھەر بىر ساندۇغى 2400 قاپ ئىدى).

(4)

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 26 - كۈنى شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولۇپ، ئازاتلىق ئارمىيە ئۈرۈمچىگە ئورۇنلاشتى. سەرەڭگە زاۋۇدى ۋە باشقا بىر نەچچە شەھەر ئىگىلىگىدىكى كارخانىلار شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتۈپ، بارلىق مال - مۈلۈكلەر مەبلەغ قىلىندى. ئۇندىن باشقا خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق قىسىملىرىدىن مەبلەغ ئاجرىتىپ ئۈرۈمچى ئىشلەپچىقىرىش كوپىراتىۋى قىلىپ قۇرۇلدى. ئارمىيە بىلەن خەلقنىڭ ئۆزئارا ھەمكارلىشىش ئارزۇسىغا ئاساسەن، ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق قىسىملاردىن ئادەم چىقىرىپ زاۋۇتقا يېتەكچىلىك قىلدى. ئۈسكۈنىلەر سېتىۋېلىنىپ، ئىشچىلار كۆپەيتىلىپ تېخنىكىلار تەكلىپ قىلىندى. تۈرلۈك خام ئەشيا سېتىۋېلىندى. ئىشلەپچىقىرىش قەدەممۇ - قەدەم زورايدى. شۇ ئارقىلىق مەلۇم دەرىجىدە سەرەڭگە يېتىشمەسلىكتەك

ھالەت ھەل قىلىندى. شۇنداق بولسىمۇ كۈندىلىك ئەڭ يۇقۇرى مەھسۇلاتى 20 ساندۇقتىن ئاشمىدى.

خوتەنگەي كوچىسىدىكى شەخسى ئىگىلىكنى ئاساس قىلغان سەرەڭگە زاۋۇدى ئازاتلىقتىن كېيىنلا ئىشتىن توختاپ قالدى.

سابىق تەمىرات نازارىتى سىناق قىلىپ ياسىغان سەرەڭگە زاۋۇدى ئازاتلىقتىن ئىلگىرىلا ئىشتىن توختىغان ئىدى. ئازاتلىقتىن كېيىن، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۇنىڭ بارلىق ماشىنا، ماتېرىياللىرىنى ئۈرۈمچى ئىشلەپچىقىرىش بىرلەشمە كوپىراتىۋىنىڭ تاپشۇرۇۋېلىشىغا بۇيرۇق قىلدى.

1950 - يىلى ئىلى سودا شىركىتى غۇلجىدىكى بىر ئىسكىلاتنى ئۆتكۈزۈۋالدى. ئۇ ئىسكىلاتتىن دۆۋىلەپ قويۇلغان سەرەڭگە ياغىچى ۋە سەرەڭگە قېپى، ماشىنا قاتارلىقلار تېپىلدى. ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۈرۈمچى ئىشلەپچىقىرىش بىرلەشمە كوپىراتىۋىغا بۇ نەرسىلەرنىڭ قىممىتىنى تەكشۈرۈپ كېلىش ئۈچۈن ئادەم ئەۋەتىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. 1951 - يىلى ئەتىيازدا ئۈرۈمچى رايونلۇق ئىشلەپچىقىرىش كوپىراتىۋىدىن 3 كىشى غۇلجىغا باردى، مەنمۇ ئۇلارنىڭ بىرى ئىدىم. بىز سوۋېتتە ئىشلەنگەن ئۆلچەملىك سەرەڭگە ياغىچى ۋە سەرەڭگە قېپىنىڭ بىر چوڭ ئىسكىلاتقا لىق بېسىۋېتىلگەنلىكىنى كوردۇق. شامال ئۆتۈ-

شۇپ تۇرۇش ئۇچۇن ئۇنىڭ تېگىگە شال تاختاي قويۇلغان ئېكەن، ئۇنىدىن باشقا 2 دانە قول بىلەن ئايلاندۇرۇپ سەرەڭگە ياغىچى چىقىرىدىغان ماشىنا ۋە بىر تارشا چىقىرىش ماشىنىسى، بىر دانە كېسىش ماشىنىسى، بىرمۇنچە پارچە - پۇرات سايمانلار ۋە دورا ماتېرىياللىرى ۋە شۇنداقلا تىمك قىلىش تاختىسى قاتارلىقلارنى كوردۇم. بۇ ماشىنا - ئۈسكۈنىلەر قىلچە بۇزۇلمىغان، قول چاقىنى ئايلاندۇرغىلىمۇ بولاتتى. ئۇ ئانچە كوپ دات باسمىغان بولۇپ ئىشلىتىشكە يارايتتى. بىرلا يېرى بۇ بىر ئاز قوپال بولۇپ، ئىشلىتىشكە كوپ كۈچ كېتەتتى. يۇقۇرقى ئەھۋاللار تەكشۈرۈپ كورۇلگەندىن كېيىن، بىز بۇنى يۇقۇرىغا مەلۇم قىلدۇق، يۇقۇرى دەرىجىلىك ئورۇننىڭ قارارىغا ئاساسەن، مۇناسىۋەتلىك ماشىنىلارنى ئورۇمچى رايونلۇق بىرلەشمە ئىشلەپچىقىرىش كوپىراتىۋىغا ئوتكۈزۈپ، ئىلى رايونىدا زاۋۇت قۇرۇپ، سەرەڭگە ئىشلەپچىقىرىش قارار قىلىندى.

جۇڭگو خەلق بانكىسى شىنجاڭ تارماق بانكىسى سابىق شىنجاڭ ئولكىلىك باش بانكىسىنى ئوتكۈزۈۋالغاندا، يەرئاستى ئىسكىلادىدا قىسمەن داتلىشىپ چىرىپ كەتكەن تۈنىكە تۈڭلىرىنى ئۇچرىتىدۇ، تەكشۈرۈش ئارقىلىق بېسىلىپ قالغىلى ئۇزۇن يىللار بولغان قىزىل فوسفورقاچىلانغان تۈڭلار ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى، بۇيرۇققا ئاساسەن بۇتۈڭلارنى ئورۇمچى رايونلۇق بىرلەشمە

ئىشلەپچىقىرىش كوپىراتىۋى ئوتكۈزۈۋېلىپ ئىشلەتتى. ئىلىغا زاۋۇت قۇرۇشقا ئادەم ئەۋەتكەندە، مەنمۇ بىللە باردىم، بىز 1951 - يىلى ئىلىنىڭ ئوزىدە بولمايدىغان ئىشلەپچىقىرىشقا كېرەكلىك چەتتىن سېتىۋالغان دورىلارنى ئېلىپ ئورۇمچىدىن يولغا چىقتۇق، بۇ چاغدا ئەسلىدە ساقلىنىپ قالغان ماشىنا سايمانلىرى ۋە يېرىم مەھسۇلاتلار ئىسكىلادى ئىلى سوداشىركىتىگە تەۋە بولۇپ كەتكەنلىكتىن، ئۇيەرگە زاۋۇت قۇرغىلى بولمىدى. مۇزاكىرە ئارقىلىق غۇلجىنىڭ شەھەر ئەتراپى رايونىغا بىر زاۋۇت قۇرۇلىدىغان بولدى، ياغاچ ماتېرىياللارنىڭ توشۇلۇشىغا ئاسانلىق يارىتىش ۋە سۇ كۈچىدىن پايدىلىنىش ئۇچۇن تارشلاش سېخى سۇيىدۇڭگە قۇرۇلدى. ئىككى جايدىكى زاۋۇتقا ئارمىيىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرى تەرىپىدىن پۇل ئاجرىتىلدى، شۇندىن ئېتىۋارەن ئوتكۈزۈۋېلىنغان ماشىنا ئۈسكۈنىلىرى ئارقا - ئارقىدىن يېڭى ئورۇنغا يوتكەلدى.

1951 - يىلى كۈزنىڭ ئاخىرلىرىدا ماشىنا سايمانلىرى ۋە مەھسۇلاتلار ئاساسىي جەھەتتىن ئوتكۈزۈۋېلىندى، شۇندىن كېيىن ئورۇمچىدىن ئەۋەتىلگەن تېخنىك ئىشچىلىرى يېتىپ باردى. زورۇر بولغان ئۇسكۈنىلەرنىڭ قۇراشتۇرۇلۇشى ۋە قوشۇمچە سايمانلارنىڭ ياسىلىشى ئاخىرلىشىپ، پىششىقلاپ ئىشلەنگەن سەرەڭگە ۋە سەرەڭگە قېپى تەييارلاندى. سەرەڭگە ياغاچلىرى

ئۇزۇن يىل شامالغا سېلىنغان بولغاچقا، سەرەڭگە ئىشلەپچىقىرىشى ئۆز ۋاقتىدا باشلاندى، ئۇزۇن ئۆتمەي بازاردا سېتىلدى. ئارقىدىنلا تارشىلاش ماشىنىسى ۋە ئۆتكۈزۈۋېلىنغان ماشىنا ئەسۋاپلار سۈيدۈڭگە يۆتكەلدى.

1952 - يىلى يۇقۇرىنىڭ قارارىغا ئاساسەن، ئازاتلىق ئارمىيە ئۈرۈمچى ئىشلەپچىقىرىش كوپىراتىۋىدىن چېكىنىپ چىققاندىن كېيىن، ئۇنى شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى بىۋاستە باشقۇردى. شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىلى تارماق زاۋۇتىغا تەييارلانغان سەرەڭگە ياغىچى ۋە سەرەڭگە قېپىنى ئىشلىتىپ بولغاندىن كېيىن ئىشلەپچىقىرىشنى دەرھال توختىتىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشەردى، ماشىنا - سايمانلىرى پېچەتلەندى، تېخنىك خادىملىرى ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ ئۈرۈمچىگە قايتۇرۇلدى. تارشىلاش ماشىنىسى تېخى پۈتمىگەن بولسىمۇ، ئەمما شۇ ھامان خىزمەتتىن توختىدى. تۆپلەش قىسمىنىڭ يېرىم پىششىقلانغان سەرەڭگە قېپى تەگىدىن تولىسى ئىشلىتىلگەن ئىدى. 11 - ئايغا كەلگەندە، سەرەڭگە قېپى پۈتۈنلەي ئىشلىتىلىپ بولغاندىن كېيىن بۇيرۇققا بىنائەن ئىشتىن توختىتىلدى.

شىنجاڭنىڭ ياغاچ ماتىرىياللىرىنىڭ باھاسى ۋە ئىشچىلارنىڭ مائاشى ئىچكى ئۆلكىلەرگە قارىغاندا خېلى يۇقۇرى ئىدى. سەرەڭگىگە كېرەكلىك دورا ماتىرىياللىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئىچكى ئۆلكىلەردىن سېتىۋېلىناتتى.

ماتىرىيال يىراق يەردىن يۆتكىلىدىغان بولغاچقا، سەرەڭگىنىڭ تەننەرقىمۇ ئىچكى ئۆلكىلەردىكىگە قارىغاندا خېلى يۇقۇرى تۇراتتى. بىرقانچە قېتىملىق تۈجۈپىلەپ قىلىنغان ھېساۋات ۋە ئەمەلىي ئىشلەپچىقىرىش جەريانىدا ماتىرىيال ۋە ئىشچىلارنىڭ ئىش سەرپىياتى تىرىشىپ تۆۋەنلىتىلگەن بولسىمۇ، يەنىلا بازاردىكىدىن تۆۋەن بولمىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە مەھسۇلاتنىڭ تۆۋەن بولۇشى بازارنىڭ ئېھتىياجىدىن جىق يىراق بولۇپ، يەنىلا ئىچكى ئۆلكىلەردىن داۋاملىق يۆتكەپ كېلىشكە ئىمكانىيەت يار بەرمىدى، شۇڭلاشقا 1953 - يىلىنىڭ باشلىرى شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۈرۈمچى سەرەڭگە زاۋۇتىنى پۈتۈنلەي ئىشتىن توختىتىشنى قارار قىلدى. زاۋۇت خادىملىرى قايتىدىن خىزمەتكە تەقسىم قىلىندى. ئارقىدىنلا بارلىق ئۈسكۈنە - سايمانلار باھاغا سۇندۇرۇلۇپ سېتىۋېتىلدى. ئىشلىتىشكە بولمايدىغانلىرى كېرەكسىز ماتىرىيال قاتارىدا بىر تەرەپ قىلىندى. ئىلىدىن قوبۇل قىلىنغان نەرسىلەرمۇ يۇقۇرقى ئۇسۇل بويىچە بىر تەرەپ قىلىندى. شۇندىن ئېتىۋارەن شىنجاڭدا سەرەڭگىچىلىك سانائىتى بىر مەزگىل توختاپ قالدى.

(5)

ئازاتلىقتىن كېيىن، شىنجاڭنىڭ ئاھالىسى يىلدىن-يىلغا كۆپىيىپ كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى قەدەممۇ-

قەدەم يۇقۇرى كوتىرىلىپ، سەرەڭگىگە بولغان ئېھتىياج كۈنسايىن ئاشتى. ئەمما سەرەڭگە ئاسان ئوت ئالىدىغان خەتەرلىك مال. ئۇنىڭ ئۈستىگە شىنجاڭنىڭ ھاۋاسى قۇرغاق، مۇساپە ئۇزۇن بولغاچقا، بىخەتەرلىككە كاپالەتلىك قىلغىلى بولمايتتى. يۈك ماشىنىلىرىمۇ ئۇنى توشۇشتىن قاچاتتى. ئەمەلىيەتتە ئوت ئاپەتتى چىقىپ ماشىنىلارنى كۆيدۈرۈپ تاشلىغان بولغاچقا، سودا ئورۇنلىرىغىمۇ بېسىم ئىنتايىن كۈچلۈك بولدى. 1958-يىلى، ئاپتونوم رايونلۇق سودا نازارىتى سەرەڭگە يۆتكەشتىكى بېسىمنى تۈگىتىش ئۈچۈن، مەبلەغ سېلىپ، سەرەڭگە زاۋۇدى قۇرۇشنى قارار قىلدى. دۆلىتىمىزنىڭ ئەڭ بۇرۇنقى سەرەڭگە زاۋۇدى گۇاڭجۇ چياۋمىڭ سەرەڭگە زاۋۇدىدىن زاۋۇت قۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىشقا تېخنىك خادىملارنى تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈپ بېرىشكە خادىملار تەكلىپ قىلىندى. 1960-يىلى بۇ زاۋۇت ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلدى. ئۇنىڭ كۆلىمى چوڭ، ئالدىنقى بىر نەچچە قېتىمقىسىغا ئوخشاش ئىشلەپچىقىرىشنى سىناق قىلىش شەكلى بىلەنلا بولماستىن، پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش مەقسىتىدە قۇرۇلغان ئىدى. رەتلەش ماشىنىسى ئون نەچچىدىن ئارتۇق بولۇپ، تارشىلاش ماشىنىسىمۇ خېلى چوڭ ئىدى. دۆلەتتىن تاشقى پىرىۋوت ئاجرىتىلىپ ئىككى دانە گۈڭگۈرت چىلاش ماشىنىسى ئىمپورت قىلىندى، شۇنىڭ بىلەن يىللىق مەھسۇلاتى يۈز مىڭدىن كۆپ بولۇش پىلانلاندى (ھەربىر ساندۇقنىڭ قاپتىن ئارتۇق).

1960-يىللارنىڭ دەسلەپكى يىللىرى، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى زاۋۇتلاردا ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلىپ، ئەمگەك سەرپىياتى يۇقۇرى بولغان تۆپلەش ماشىنىسى ئۆزگەرتىپ ياسالدى. قول بىلەن ئايلاندۇرۇلىدىغان قىسمى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ ئۆزگەرتىلىپ، ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچ بىلەن ئايلىنىدىغان قىلىندى. شىنجاڭمۇ ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ تەجرىبىسىنى ئۆگىنىپ، ئارقا-ئارقىدىن ئۆزگەرتتى. شۇنىڭ بىلەن مەھسۇلات مىقدارى ۋە سۈپىتى قەدەممۇ-قەدەم يۇقۇرى كوتىرىلىپ، پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ئېھتىياجى ئاساسىي جەھەتتىن قاندۇرۇلدى، چېگرا سودىسىدىمۇ ئاز مىقداردا ئېكسپورت قىلىندى.

ئەمما سەرەڭگىنىڭ خام ئەشياسى پۈتۈنلەي ئىچكى ئۆلكىلەردىن توشۇلدى. بولۇپمۇ ياغاچ ماتېرىيالى شەرقىي شىمالنىڭ دۇەنمۇ ياغىچى ئىدى، ئەمما شۇجاينىڭ ياغاچ ماتېرىيالى بىر نەچچە قېتىم سىناق قىلىپ ئىشلىتىلگەن بولسىمۇ، تېرەك ياغىچىنىڭ ئىچى پور، يېرىغى كۆپ، زاپىسى ئاز ئىدى، قارىغاي كۆپ بولسىمۇ، ئىشلىتىش ئۈنۈمى تۆۋەن، ھەم ناچار ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە شىنجاڭنىڭ ياغاچ ماتېرىيالىنىڭ تاغدىكى قىسمى

تى، يۆتكەش ھەققى شەرقىي شىمالنىڭكىگە قارىغاندا يۇقۇرى بولغاچقا، سەرەڭگىنىڭ تەننەرقى يەنىلا نىسبەتەن ئۈستۈن بولۇپ ئۇدا بىر نەچچە يىل زىيان كۆرۈلدى. 1962 - يىلى سودا ئورۇنلىرى سانائەت ئورۇنلىرىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەندىن كېيىنمۇ زىيان تارتىش ئەھۋالىنى يەنىلا ئۆزگەرتەلمىدۇق. كېيىن دۆلىتىمىز كۆپ خىل سەرەڭگە ياساش ماشىنىلىرىنى ئىشلەپچىقىرىپ، شىنجاڭغا بىر نەچچىنى بەردى. شۇنىڭ بىلەن تۇپلەش، قاچىلاش، ئوراش، گۈگۈرتكە چىلاش ماشىنىسى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ماشىنىلاشتى. دۆلىتىمىزدە ئىشلەنگەن چوڭ تىپتىكى تارشىلاش ماشىنىسىمۇ بارلىققا كەلدى. ئۇنىڭ ھازىرقى ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى يىلىغا 250 مىڭ ساندۇققا يەتكۈزۈلدى. ئەندى يەنە بىر مەخسۇس تېرەك دەرىخى يېتىشتۈرىدىغان ئورمانچىلىق مەيدانى قۇرۇلسا، دۆلەتنىڭ باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى ئىسلاھ قىلىش جەريانىدا ئۇنىڭ تەننەرقى چوقۇم تۆۋەنلىگۈسى.

新疆文史资料选辑（10）（维吾尔文）
中国人民政治协商会议新疆维吾尔自治区
委员会文史资料研究委员会编

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放路306号）
新疆新华书店发行　新疆7220印刷厂印刷
787×1092毫米32开本11.25印张
1983年6月第1版　1983年8月第1次印刷
印数：1——8,500

（内部发行）

[illegible]15 元

统一书号：M11098·123
定 元